

ACTA NUMISMÀTICA 47

2017

ACTA NUMISMÀTICA 47

DIRECTOR: *Miquel de CRUSAFONT*

REDACTORS: *Jaume BOADA*
Rosend CASANOVA
Manuel GARCÍA GARRIDO
Xavier JORBA
Xavier SANAHUJA

SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS NUMISMÀTICS
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BARCELONA 2017

Acta Numismàtica és una revista periòdica de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans) que acull treballs de recerca en els camps de la numismàtica, la història de la moneda i la medallística, en el sentit més ampli. És oberta als socis de l'entitat i a tots els estudiosos que ens trametin els seus treballs complint les normes que s'especifiquen en els criteris d'admissió que consten al final de la revista. Es dirigeix especialment als estudiosos de l'especialitat, als historiadors i, en general, a totes les persones interessades per aquesta branca de la història.

Acta Numismàtica té una periodicitat anyal i fou fundada l'any 1971 sota els auspicis de la Secció Numismàtica del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i la direcció del Dr. Leandre Villaronga. L'any 1979 el Cercle la cedí a la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, acabada de crear.

Acta Numismàtica admet articles fins al mes de novembre de l'any anterior al d'edició i dins el mes següent en decideix l'acceptació. La revista ha d'aparèixer abans que acabi l'any d'edició.

COPYRIGHT: És propietat dels autors que han col·laborat a l'edició de l'obra. Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ésser reproduïda ni en tot ni en part, ni registrada o tramesa per un sistema de recuperació d'informació en cap forma ni per cap mitjà, sigui mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altra sense el permís previ per escrit de l'editor i dels autors.

DIPÒSIT LEGAL: B-43421-1985
ISSN: 0211-8386

COMPOST PER: Vivó i Garrido, disseny gràfic
IMPRIMEIX: Agpograf, SA

EDITA: Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans).
Carme, 47, 08001 Barcelona.
REDACCIÓ: Acta Numismàtica. Escola Pia, 85, 08201 Sabadell (Barcelona).
Tel. 937 252 036
Email: miquel.crusafont@gmail.cat

Presentació del llibre *La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals.*

Edició i breu anàlisi de M. Crusafont

(Istituto Italiano di Cultura, Barcelona, 23 de maig de 2016)

JESÚS ALTURO I PERUCHO

Des de fa ja una bona colla d'anys, el món erudit que envolta la numismàtica em té el cor robat per l'admiració que sempre m'han suscitat els seus conreadors, pacients i meticolosos, doctes i crítics; en particular els del nostre país. Recordo encara avui amb gratitud immarcescible que em vaig estrenar en conferències públiques el ja llunyà any 1979 en el marc del *I Simposi Numismàtic* de Barcelona, el que em va permetre de conèixer i fer amistat, entre d'altres, amb el Dr. L. Villaronga, la Dra. A. M. Balaguer i el Dr. M. Crusafont. Als Profs. F. Mateu i Llopis, A. M. Mundó i J. Bastardas i l'enyorat amic I. M. Puig i Ferreté, que també hi van participar, ja els coneixia d'antuvi. Gràcies a aquests bons mestres i amics, no em va ser difícil d'ingressar a la *Societat Catalana d'Estudis Numismàtics*, de la qual cosa sempre m'he sentit molt orgullós perquè tothora s'ha mantingut en el primer pla de l'eficiència i de l'exigència. Guiada de primer per la directiva del Dr. Villaronga, de tan grata memòria, i ara per l'amic Crusafont, ha estat en tot moment al capdavant de les filials de l'Institut d'Estudis Catalans de més nervi. I ho ha fet amb esforçada dedicació, però també amb ben planificada intel·ligència. Fa goig de veure la rastellera de números de la revista "*Acta Numismatica*", que dignifiquen els prestatges de les nostres biblioteques, enriquits encara pels títols dels seus annexos.

I vet aquí que avui assistim a la presentació d'un nou d'aquests llibres, l'aparició del qual s'ha fet amb un avantatjós objectiu. No es tracta d'un llibre adipós, engreixat d'elements sobrers amb l'única finalitat d'engrossir un currículum

que no obre cap nou camí ni obeeix cap altre pla que no sigui la pròpia i engan-yosa promoció. El nou llibre que avui tenim a les mans va destinat a qui vulgui disposar de novells i sòlids materials d'estudi i desitgi participar reflexivament de plantejaments flamants. Amb el mèrit afegit que es tracta de la recuperació d'una obra pòstuma. Quants esforços notables i profitosos no s'han perdut en els calaixos dels escriptors d'erudits finats abans que les seves obres! Quanta riquesa amagada no guarden encara aquests secreters!

El Dr. Crusafont ja en anteriors ocasions ha tingut l'encert de recollir treballs solts o impublicats de prestigiosos numismàtics. Com no recordar l'*Obra numismàtica esparsa i inèdita* del gran Botet i Sisó? Com oblidar l'*Obra numismàtica esparsa* de l'eminent L. Villaronga?. No debades, també ell és sabedor que fins i tot els impresos retornen inexorablement a la condició de textos inèdits o per l'excusable oblit dels estudiosos, sovint de memòria ben làbil, o pel poc innocent silenci dels aprofitats, en tot temps de gratitud fugaç, fent de l'esforç humà una tasca digna de la dura labor de Sísif. Prou ho adverteix el mateix Crusafont en dir que investigadors que haurien de merèixer el nostre agraïment, record i respecte, ben sovint els trobem immersos en el menyspreu i l'oblit, això si les seves aportacions no són apropiades per altri, esdevingudes "llaminadures per a depredadors". Però deixem de banda aquestes qüestions perquè, com bé afirma també Crusafont: "Quan els noms dels mestres que ens van precedir fan nosa, quan la tasca aliena fa ombra, gairebé segur que som davant de la mediocritat".

Avui, però, Crusafont, també ell incansable, recupera un treball, si no completament inèdit, gairebé; car, segons explica en el pròleg Enrico Piras, se n'impresiren només dues o tres còpies per ser distribuïdes pel fill de l'autor entre alguns numismàtics. I, amb tot, com de seguida veurem, la vàlua d'aquesta obra és més que meritòria. Es tracta de *La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals*, de l'erudit sard Vincenzo Dessì, que ens permet des d'avui de disposar de tots els seus estudis numismàtics, atès que tota la resta d'escrits breus ja foren agarbellats en un únic llibre publicat a Sàsser el 1970 per l'Associazione Numismatica Sarda, amb el títol de *Gli scritti di Numismatica*.

Però per tal de publicar aquesta obra en condicions adequades, calia no sols un especialista en els estudis numismàtics, sinó també un entès en llatí, català i castellà, llengües amb què són escrits els documents arplegats per Dessì en distints arxius de Catalunya i de Sardenya. I qui millor que Miquel Crusafont per conjuminar tots aquests coneixements? Hem de felicitar així mateix Enrico Piras no sols per l'interès que ha tingut a conservar una de les còpies d'aquesta obra, sinó també per la generositat i l'encert de confiar-la al Dr. Crusafont perquè tingués cura de la publicació amb el seu conegut *savoir faire*.

I val a dir que l'obra ja enganxa des de l'endrega, dedicada "A tots aquells lluitadors que varen veure enrunar-se els seus somnis". I és que no som pocs els qui

ens recomposem en les pròpies runes, aguantats potser per un fil d'esperança més duradora que la de l'èxit fugaç.

Ben útil és, certament, el pròleg d'Enrico Piras, on, després de donar unes breus clarícies sobre Vincenzo Dessì, fa un succint repàs dels estudiosos més significatius de la moneda sarda, majoritàriament vinculats a l'Associació Numismàtica Sarda, malauradament desapareguda el 2006, però amb uns principis inspiradors esperançadorament renascuts en la nova associació sorgida a Càller el 2010.

D'altra banda, del que representa el recull documental de Dessì per als coneixements numismàtics de la història de la moneda a Sardenya, ja en fa una justa valoració M. Crusafont. Però, amb bon criteri, no es limita, en la seva exposició i anàlisi, a treure suc només del diplomatarí de Dessì; el complementa amb altres fonts i estudis, cosa que li permet, per exemple, de confeir una sèrie més sencera dels mestres de seca de Sardenya, amb nom i cognom, ja des de l'estiu del 1324, que arrenca amb Nicolau Ros. A més a més, Crusafont no desaprofita l'avinentesa per autocorregir-se, amb total i lloable honradesa i sense cap pusil·làtime encongiment, i així esmena un Arnau Maraguer en un Arnau Moragues. També observa Crusafont com, inicialment, els mestres de seca eren d'origen català i persones de l'ofici, sense posseir cap grau nobiliari. Aquesta situació començarà a canviar amb Ferran II amb mestres d'origen castellà, ascendència nobiliària i, òbviament, sense ésser gent de la professió.

En minucios detall és analitzat l'enfrontament entre el virrei a Sardenya Joan de Corbera i els consellers de la ciutat de Càller al llarg dels anys 1419 i 1421, en base a uns documents que reflecteixen vivament la realitat, com els doc. 28 i 29.

Molt assenyat em sembla l'excursus que l'amic Crusafont fa sobre la denominació de Corona d'Aragó, que encara avui dona nom inexacte a l'Arxiu Reial de Barcelona. Tot i que interpreto que parla *cum mica salis* quan proposa l'alternativa del nom de república catalana per als dominis reials del segle XV. Crusafont bé sap que, etimològicament, la *res publica* és el conjunt de béns públics, com la *res familiaris* fa referència al patrimoni familiar. Per bé que, vist el que veiem en els nostres dies, no sé si darrerament hi ha hagut una inversió terminològica més que no pas tèrmica en aquestes expressions, si és que una i altra no han esdevingut sinònimes per l'estat de corrupció generalitzat i per reducció a la baixa en la banda dels valors morals.

Els probables florins d'or de Sardenya és la temàtica sobre la qual disserta a continuació Crusafont, tot prenent com a punt de referència els doc. 53 i 54 de la col·lecció diplomàtica de Dessì, per passar tot seguit a tractar de l'argent en temps de Ferran II (doc. 56), un cas contrari a l'anterior. Del florí d'or sard, en efecte, n'hi ha constància documental però no real; en canvi, la moneda de plata encunyada a Sardenya té l'evidència de la materialitat, però el silenci documental és gran.

Ben curiós és el cas del paper-moneda documentat el 1668 a Sardenya (doc. 99 i 100) en un moment de reencunyació, en moneda bona, de la moneda de billó falsa.

No deixa de tenir interès arxivístic i diplomàtic la notícia que, a causa d'un incendi provocat a Vila d'Esglésies pel jutge d'Arborea, anomenat Marià, i els seus sequaços, rebels tots ells al rei Pere el Cerimoniós, hom pogués refer el text d'un parell de lletres reials per haver-les trobat enregistrades en un registre de l'Arxiu Reial de Barcelona, "*iam dictam litteram inuentam registratam in quodam registro nostro archiui nostri palatii ciuitatis Barchinone*", cosa que, indirectament, prova el fonament d'anomenar Arxiu Reial de Barcelona al que per altre i inapropiat nom és encara avui conegut com Arxiu de la Corona d'Aragó, tal com recordava suara (doc. 5 i 13).

Interessantíssim em sembla, en fi, l'inventari de 1639 de l'equipament d'una seca, on no falten, naturalment, "cent y vint-set punchons ab los quals se fan les lletres", cosa que mereix l'atenció dels paleògrafs.

Però els aplecs documentals, fins i tot els tan específics des del punt de vista temàtic com el que avui presentem, àdhuc procuren informacions del màxim interès per a disciplines en aparença força allunyades, si és que hi ha cap disciplina allunyada de cap altra. Prou ho prova el mateix Crusafont quan extrau dades d'interès cultural i polític sobre l'ús del llatí, del català o del castellà en la documentació arplegada.

Però permetin-me que m'entretengui uns moments en unes pàgines que il·luminen unes possibles situacions de la vida quotidiana; en concret, de la vida dels treballadors d'una seca, segons hom desprèn de les ordinacions d'Alfons III el 1331. En elles, hom documenta una mena de previsió social, que sabem comuna ja, pel cap baix des del segle XII, en les confraries religioses.

Diu, en efecte, un dels seus capítols:

"Item quod si aliquis operariorum et monetariorum, causa paupertatis uel longe infirmitatis aut senectutis, non habuerit unde possit sibi prouidere in uictualibus, omnes alii operarii et monetarii donent ei de peccunia que fuerit in bustia supradicta, unde possit sibi in suis necessariis prouidere".

"Si algun operari o moneder, per causa de pobresa, llarga malaltia o senectut, no tenia d'on procurar-se la manutenció, que tots els altres operaris i moneders li facin donatiu d'una part dels diners de l'esmentada caixa amb què pugui satisfer les seves necessitats".

I prosseguia:

"Item quod si aliquis illorum sumptus fuerit ab humanis, omnes alii operarii et monetarii honorificent corpus eius et illud faciant cum decenti solempnitate sepeliri et operari cessent quousque sepultum sit".

"Si algú d'ells era arrabassat d'entre els humans, que tots els altres operaris i moneders honorin el seu cos i el facin sebollir amb l'adequada dignitat i que no tornin a treballar fins que l'hagin enterrat".

No devien ésser infreqüents els altercats, en previsió dels quals hom legislava:

“Item si aliquis de monetariis uel operariis rixam habuerit cum aliquo, manu eum percusserit uel ei aliqua uerba iniuriosa dixerit, cesset operari per decem dies, quibus elapsis, soluat pro pena quinque solidos, qui ponantur in bustia memorata”.

“Si algun operari o moneder tenia brega amb un altre i el colpejava amb la mà o li deia paraules injurioses, que deixi de treballar durant deu dies, passats els quals pagui cinc sous de multa i que els posi en l'esmentada caixa”.

Però la cosa encara podia anar més lluny:

“Et si aliquis de monetariis uel operariis alium iratus manu per capillos acceperit et eum in terra iecerit, cesset operari per uiginti dies, quibus elapsis, donet et soluat pro pena decem solidos, qui ponantur in bustia antedicta”.

“I si algun moneder o operari irat agafava amb la mà un altre pels cabells i el llançava a terra, que deixi de treballar durant deu dies, passats els quals, pagui de multa deu sous, que es posin a l'antedita caixa”.

En una successió de previsions de gravetat ascendent, encara hom establia:

“Et si aliquis de ipsis operariis uel monetariis aliquem eorum cultello uel aliis armis percusserit et ex illa percussione sanguis exierit, cesset operari per quadraginta dies, qualibus elapsis, soluat pro pena uiginti solidos, qui ponantur in dicta bustia”.

“I si algun d'aquests operaris o moneders agredia un altre d'aquests amb un coltell o altra arma i a causa d'aquesta escomesa li sortia sang, que deixi de treballar durant 40 dies, passats els quals pagui de multa 20 sous, que es posin en la dita caixa”.

Finalment, un cas extrem:

“Et si forte ille uulneratus ex ipso uulnere obierit, ille qui eum uulnerauerit ab aliis, si possibile fuerit, capiatur et nostro iudicio reseruetur”.

“I si de cas el lacerat moria a causa de la lesió, aquell que l'hagués ferit sigui pres pels altres, si era possible, i quedi retingut a reserva del nostre judici”.

És ben veritat que, contràriament al que sovint hom diu, els temps passats no foren millors. Almenys els anys de l'edat mitjana no n'eren. L'època medieval, que sembla que no acabem de superar, era probablement més tenebrosa per la negror de les consciències que no pas per la manca de claredat que permet de veure com era aquell món, dominat per la cobdícia sense fre dels poderosos i habitat per una població majoritàriament famolenca, afeixugada pel pes insofrible de tributs de tota mena. Però ni els de dalt ni els de baix no sembla que tinguessin el suport d'uns fonaments ètics prou sòlids, que la mateixa Església no sempre estava en condicions de donar amb l'exemple, atesa la conducta, no tothora edificant, dels seus ministres. Serà necessari recordar aquí les gestes amoroses del fill del comte Hug d'Empúries, això és, fra Ramon d'Empúries, frare de l'Hos-

pital de Sant Joan de Jerusalem, conegut, per mèrits propis, com el “Sàtir de l’Empordà”? Aquest fou més prolífic que el mateix Dànaus, fins al punt d’ésser incapaç de recordar el nombre i nom dels seus fills i filles bords a l’hora de dictar testament!

En aquesta societat descarrilada, tant la població més humil com els més enlairats podrien oferir-nos fàcilment exemples d’accions iniquès, ja des del mateix segle IX, centúria en què arranca la documentació catalana en una sèrie ininterrompuda. En efecte, del 19 de març de 872 disposem d’una declaració judicial per la qual ens assabentem que un tal Ispalaric fou bastonejat i empresonat per un tal Lleofred sense que en coneguem el motiu.

Però aquestes baralles semblen a bastament repetides i en retrobem un altre cas semblant el 12 d’agost de 1279. Aquell dia, Arnau de Guardiola de Morvedre fou denunciat per haver maltractat un home soliu seu, de nom Gilabert de Fàbrega, i la muller d’aquest, Anglesa. Segons l’acusació “*cepit Guilabertum de Fabrica... et percussit eum grauiter cum quodam baculo et fregit sibi unam costam, et missit eum captum in quadam domo dicti Arnaldi et fecit eum ibi custodiri; percussit etiam Anglesiam, uxorem dicti Guilaberti, cum manibus et pedibus*”. És a dir, que Arnau de Guardiola “prengué Gilabert de Fàbrega i el bastonejà greument amb un garrot, li trencà una costella i l’empresonà a casa seva, on el tingué sota vigilància; també copejà, amb les seves mans i peus, Anglesa, esposa de l’esmentat Gilabert”.

La documentació dels nostres arxius ens assabenta, així mateix, de l’assassinat a Barcelona d’un mercader pisà. Es tracta de Guidone Varuendis, a qui, després de matar-lo, robaren 440 dobles d’or de Castella. Recuperats aquests diners, foren lliurats per uns franciscans a Pere el Gran. Després es presentà davant el rei un altre pisà, Riccuccio de’ Riccucci, per demanar-li aquests diners de part de Guidone Benencase, també pisà i antic soci del difunt. El rei, de primer, com que no semblà als jutges de la seva cúria que les proves aportades per Riccucci fossin suficients, es negà a tornar-los. Però, en presentar l’esmentat Riccucci unes lletres testimonials del comú de Pisa i altres proves suficients i legítimes que les predites dobles pertanyien de ple dret a Guidone Benencase, el monarca es comprometé a retornar-les-hi en el termini de dos anys, per la qual cosa féu expedir un document el 30 de juny de 1277 de València estant.

Ens podríem allargar més, certament, comentant aspectes rellevants del nostre llibre, però el millor serà que cadascú de vostès el gaudeixi i l’aprofiti de la forma més escaient a les pròpies preferències i gustos culturals. Ben segur que tots els qui s’hi atansaran, sigui des del punt de vista que sigui, hi trobaran a bastança de què gaudir i aprendre.

Memòria de les activitats de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics durant l'any 2016

SOCIS I GOVERN

L'Assemblea General Ordinària anual fou convocada el dia 24 de maig de 2016 a la seu de l'Istituto Italiano di Cultura de Barcelona. La SCEN va tancar l'any amb 180 membres inscrits, entre socis numeraris, col·laboradors i d'honor.

En el transcurs de l'any s'han incorporat com a socis els Srs. Bernat Aguiló Siquier, Isaac Àlvarez Brugada, Joan Fontanillas Sánchez, Enric Francès i Soler, Robert Molera Rodríguez, Josep Ramentol Ribes i Antonio Viure Serra.

Socis d'Honor: a proposta de la Junta de Govern, l'Assemblea General votà unànimement a favor de nomenar els Professors François de Callataÿ, Michel Dhénin i Josep Maria Llobet Portella com a nous Socis d'Honor de la SCEN. En els tres casos, la proposta constata la qualitat del seu treball científic. S'hi afegia, en els casos de Callataÿ i Dhénin, el seu treball exemplar als gabinets numismàtics de Brussel·les i París, amb atenció als investigadors i resposta eficient a les consultes epistolars. Pel que fa a les col·laboracions amb la nostra societat, cal recordar, per exemple, el llibre editat per Callataÿ i Villaronga o la participació de Dhénin al III Simposi Numismàtic de Barcelona, amb aportacions de material medallístic del Cabinet de Médailles, entre altres. Pel que fa a Llobet, les seves aportacions a *Acta Numismàtica* han estat una constant des de la fundació de la nostra societat, a més de participar als nostres simposis i fer una de les lliçons durant el primer curs.

Defunció: el mes de juliol va morir Javier Verdejo Sitges a la seva casa de Salinas (Astúries). Era membre numerari de la SCEN des de l'any 1984. Durant anys, fou l'ambaixador de la Sociedad Numismática Avilesina, organitzadora d'esdeveniments tan importants com el 2n simposi peninsular "Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area" (Avilés, 1986). El seu llarg currículum de publicacions inclou articles a les principals revistes numismàtiques catalanes i espanyoles. A la nostra *Acta Numismàtica* hi publicà dos cops: "Colección de resellos y curiosidades carlistas" (AN 21-23, 1991-1993); "Repertorio medallís-

tico sobre los sucesos de Vigo en 1702 según *La historia de Inglaterra* de Rapin de Thoyras y Tindal” (AN 34, 2004).

El dia 9 de gener, el numismàtic Jean-Claude Richard va enviar un ampli i elogiós text sobre Leandre Villaronga al *Bulletin Numismatique de Bruxelles*.

Guardons: ens plau constatar que el passat dia 20 de desembre, la Royal Numismatic Society de Londres va fer lliurament de la seva medalla, que ha concedit enguany al professor Pere Pau Ripollès. El nostre consoci ha rebut així un dels més prestigiosos guardons de la numismàtica. Ripollès va recollir el guardó i féu una conferència sobre els amonedaments ibèrics dels segles VI-I a. de C. És la segona persona de l'Estat espanyol que rep aquesta distinció, després de L. Villaronga (1989).

El president Miquel Crusafont s'ha posat en contacte amb el vicepresident de l'Institut, Dr. Joaquim Agulló, a fi de trobar viabilitat per al Banc de Dades de Monedes Catalanes, que arribà a ésser programa de recerca durant tres anys. Atesa la nova organització d'aquests programes, sembla que ara això seria possible.

PROPOSTA

Ens cal informar que la proposta que vàrem lliurar a la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, a fi que donessin elements al mateix Institut per a un pronunciament públic sobre temes essencials de la nostra història (vegeu la memòria de l'any passat), ha seguit un curs absolutament decebedor. Tal com havíem informat, la Secció Històrico-Arqueològica no s'ha molestat a donar una resposta a la nostra petició i s'ha limitat a passar el tema a Presidència. D'altra banda, el president de l'Institut tampoc no ha pres cap iniciativa d'entre les proposades per nosaltres: 1- demanar a la Secció que es pronunciés per escrit i, per tant, amb arguments; 2- convocar una comissió que estudiés el cas i posar-ho a votació al Ple de l'Institut. Cal concloure, doncs, que no hi ha cap mena de voluntat per part de l'Institut a donar resposta a uns temes que creiem que són de la màxima importància per al país. El 26 de juny, la SCEN va enviar una carta al president constatant aquests fets i insistint en les propostes, cosa que no ha tingut cap efecte. Per tant, si cal fer alguna actuació, s'haurà de fer al marge de l'Institut o, almenys, dels seus estaments rectors.

PUBLICACIONS

Edicions pròpies

El passat dia 24 de maig de 2016, tingué lloc l'acte de presentació del llibre de Vincenzo Dessì (1858-1908) *La moneda de Sardenya medieval i moderna*.

Bases documentals, publicat per la SCEN dins de la col·lecció “Tria de reedicions”. Es tracta d’una obra important per a la història monetària de la Corona Catalano-Aragonesa, que ha restat inèdita durant cent anys i que ha estat finalment editada i analitzada per Miquel de Crusafont. El professor sard Enrico Piras va prologar l’edició, i el doctor Jesús Alturo i Perucho (UAB) fou l’encarregat de fer-ne la presentació, que tingué lloc a la seu de l’*Istituto Italiano di Cultura de Barcelona* (Passatge de Méndez Vigo, 5).

Acta Numismàtica 46 fou repartida des de finals de maig. L’edició consta de 281 pàgines útils, amb 20 articles de recerca i 7 textos introductoris commemorant la vida i l’obra de tres personalitats desaparegudes el 2015: Leandre Villaronga i Garriga, Joan Vilaret i Monfort i Ramon Ferran i Pagès. En total, hi han intervingut 19 autors, que han utilitzat les llengües catalana, espanyola, francesa i italiana.

Durant l’any s’han fet gestions, malauradament infructuoses, per a obtenir ajut per al finançament de les properes edicions a CaixaBank, Banc Sabadell i també Gas Natural, atès que aquesta darrera entitat ha fet a voltes edicions luxoses, com ara un llibre en català sobre Sicília en el qual, malauradament, no s’hi diu ni una paraula sobre la presència dels catalans a l’illa. Actualment és en curs de gestió una nova petició adreçada a la Diputació de Barcelona.

Col·laboracions

El Consell Internacional de Numismàtica, organitzador dels Congressos Internacionals, ha obert una secció d’obituàries dels numismàtics importants i que apareix dins del seu anuari *Compte Rendú*. A primers d’anys i en el número 62, del 2015, p. 67-71, hi va sortit publicada la fotografia i el perfil de Leandre Villaronga, segons l’encàrrec que havia fet F. de Callatay, responsable de l’edició i membre del Consell, a Miquel Crusafont.

L’equip format per M. Crusafont, J. Benages i el grup d’arqueòlegs dirigit per Jaume Noguera, que ja va publicar a *Acta Numismàtica* una nota preliminar sobre la important descoberta de peces de plata visigodes, ha reunit nova informació i publicarà el text definitiu sobre la descoberta que s’havia fet a Tres Cales, l’Ametlla de Mar (Tarragona), a la revista *Numismatic Chronicle* del 2016.

Projectes

Entre els treballs en curs, hi ha el de Rossend Casanova sobre l’obra medalística de Ramon Ferran, un projecte que va ésser encara a temps de comentar amb el mateix artista i que ara ha continuat amb la col·laboració del seu fill. El volum de peces recopilades és ja molt important i ja es preveu que s’haurà de fer

alguna mena de selecció, si més no en la part gràfica. Sembla probable que pugui ésser editat el 2018 dins la col·lecció “Medallistes catalans”.

D'altra banda, Jaume Boada ha estat fent un ampli recull documental sobre les medalles de proclamació que va començar en els arxius de Mallorca, però que ara ha estès a d'altres llocs a fi de reunir prou dades sobre el conjunt de les emissions fetes a les terres catalanes. Aquestes emissions es varen fer des de Lluís I fins a Isabel II i hi ha peces d'Alacant, Barcelona, Castelló, Cervera, Girona, Lleida, Manresa, Maó, Oriola, Palma, Tarragona i València. També és possible que pugui eixir el 2018 dins la col·lecció “Complements d'Acta Numismàtica”.

La mort relativament recent del reconegut artista Josep Maria Subirachs ha deixat la seva obra medallística repartida entre el llibre que li dedicà Ramon Borràs el 1997, l'ampliació que en féu Judith Subirachs a *Acta Numismàtica* 45 i un grup d'un 6 o 7 medalles, en part inèdites, entre elles la del Centenari de l'IEC. Ha semblat que potser era el moment de pensar en l'edició de l'obra medallística completa que comprendria unes 130 peces. Rossend Casanova i Miquel Crusafont es posaren en contacte amb la filla de l'artista i autora del segon treball esmentat i, per la seva banda, hi ha bona predisposició, de manera que aquest projecte, més a llarg termini, ja és en curs. En primera instància, s'han fotografiat les peces del fons Bonamusa, que ens ha estat amablement cedit per a estudi.

Resten també en curs els projectes de les sèries paramonetàries que anuncià Xavier Sanahuja i els ploms de Mallorca de Jaume Boada.

CONGRESSOS; CONFERÈNCIES, DIFUSIÓ I CONSULTES

Congressos

L'Associació Numismàtica del Rosselló i el Museu Puig de Perpinyà organitzaren unes completes jornades d'estudis de la moneda antiga els dies 1 i 2 d'octubre, amb el nom de “Journées d'Etudes Numismatiques de Perpignan. Le monnayage antique du pourtour de la Méditerranée Occidentale”, que inclogueren sis conferències i una visita guiada al recinte arqueològic de Ruscino. Hi intervingueren els membres de la SCEN Pere Pau Ripollès (“Les monnaies ibères”) i Pierre-Yves Melmoux (“Aperçu sur le monnayage des environs de Ruscino”).

Els passats dies 26 i 27 d'octubre, el Museu de Prehistòria de València i el Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga de la Universitat de València organitzaren, per quart any consecutiu, les seves Jornades de Numismàtica.

En aquesta ocasió, tractaren sobre aspectes relacionats amb la producció monetària, com ara la tecnologia, l'administració i l'autoritat, des de l'antiguitat fins als nostres dies. Entre els organitzadors i participants, destaquem la presència de Pere Pau Ripollès ("La producción monetaria en Roma"), Manuel Gozalbes ("La acuñación a martillo. Una tradición artesanal en imágenes") i Joan Antoni Sendra ("La ceca de Valencia en época medieval y moderna").

Conferències i exposicions

Rosend Casanova va publicar el dia 24 d'abril, al suplement *Dominical* del Diari de Girona, un article relacionant els artistes Salvador Dalí i Ramon Ferran titulat "Dalí, una història amb medalla" (p. 4 i 5). S'hi explicaven les vicissituds que l'escultor Ramon Ferran va haver d'afrontar en modelar, en directe, la medalla del pintor Salvador Dalí. Gràcies a unes notes manuscrites per Ferran i conservades per la família, es va poder reconstruir la història i copsar la manera com l'escultor reusenc va viure la seva experiència amb el pintor empordanès. El text de Ferran, fins ara inèdit i titulat *Anècdotes de la convivència amb Salvador Dalí*, explica com va conèixer Dalí gràcies a l'encàrrec que li va fer Isidre Cistaré, de l'empresa *Acuñaciones Españolas*, que edità la medalla que presenta un anvers amb el perfil de Dalí a la dreta, i el revers amb Gala nua, d'esquena.

El 10 i 12 de maig, el Gabinet Numismàtic de Catalunya organitzà el *XXVI Seminari d'Història monetària de la Corona d'Aragó*, que duia per títol *La moneda d'un rei proscrit: Pere IV a Catalunya (1464-1466)*. Xavier Sanahuja Anguera hi presentà la conferència "Un temps de transició monetària a la Península Ibèrica: de l'era del florí a l'era del ducat".

A partir del 17 de novembre i fins al 18 de maig del 2017, l'Institut d'Estudis Gironins i el Museu d'Història de Girona han endegat un cicle de nou conferències que en aquesta ocasió es titula "Joaquim Botet i Sisó (1846-1917). Un home de la Renaixença a Girona". Va inaugurar el cicle Joaquim Nadal i el dia 2 de març va ésser el torn de Miquel Crusafont, qui parlà del vessant numismàtic d'aquest autor.

El 23 i el 24 de novembre, el Gabinet Numismàtic de Catalunya organitzà el *XX Curs d'Història monetària hispànica* amb el títol *La medalla devocional: art, societat i mentalitat*. Hi participaren Rosend Casanova, convidat com a vicepresident de la SCEN, amb la conferència "Expressió i adaptació estètica: la medalla com a camp de creació", i Anna Maria Balaguer, amb l'aportació "Comitents i promotors: l'exemple del monestir de Montserrat". Del conjunt de ponències, que va analitzar la medalla de devoció des de diferents punts de vista, se n'ha fet una publicació.

Difusió

El mes d'abril, els socis amb adreça electrònica actualitzada reberen la informació que la Institució Milà i Fontanals de Barcelona, especialitzada en història medieval, oferia en donació l'excedent d'algunes de les seves publicacions, com per exemple alguns volums de la sèrie *Anejos del Anuario de Estudios Medievales* i alguns fascicles de la revista *Anuario de Estudios Medievales*, entre d'altres.

Cal destacar la col·laboració de la SCEN amb l'Istituto Italiano di Cultura de Barcelona, on es va realitzar l'Assemblea i la presentació del llibre de Vincenzo Dessì. Els contactes foren mantinguts amb el seu bibliotecari, Sr. Silvano Ferrari, i va assistir a la presentació la seva directora, Roberta Ferrazzo. L'entitat va incloure l'acte dins de les seves activitats i va aparèixer en el seu butlletí i, a més, va fer arribar la informació a tots els seus associats, alguns dels quals varen assistir a l'acte.

El passat mes de setembre el Club de Col·leccionisme de Mallorca va celebrar el seu vintè aniversari i el 22 de octubre es van celebrar també els 20 anys de l'Associació Numismàtica i Filatèlica Xúquer, de Sueca.

Al suplement CULTURA/S de *La Vanguardia* del dia 30 de juliol (p. 3), Rosend Casanova, que col·labora regularment amb aquest diari, va publicar tres medalles commemoratives: *Charles Baudelaire* (c. 1930), de Fix-Masseau; *Frederic Mistral* (1930), de René Baudichon, i *Juan Ramón Jiménez* (1978), de Ramon Ferran. Aquestes peces responien al "Quadern d'estiu" que publica el diari en període estiuenc i on es convida al lector a endevinar els personatges.

Durant els mesos de juliol i agost, el bar El Velódromo de Barcelona convidà Rosend Casanova a il·lustrar el seu menú número 65 amb diverses medalles commemoratives. Es tracta d'un full plegat A2 que presenta, en un costat, les propostes gastronòmiques del local i, de l'altre, un tema artístic. En tractar-se d'un establiment dels anys 30, que encara conserva l'esperit d'aquella època amb mobiliari i decoració, Casanova escollí quatre peces *Art Déco*: la plaqueta *Flora* (c. 1930), de Raoul Benard, i les medalles *Portadora de flors* (1926), de Pierre Turin; *El Teatre* (1928), de Maurice Delannoy, i *Peixos* (c. 1930), de Charles Viorion. El menú incloïa una explicació de les peces i el comensal se'l podia endur gratuïtament.

Consultes

Diferents universitats i institucions s'han adreçat en els darrers anys a investigadors de la nostra societat per a fer el paper de *referee* sobre articles lliurats per a publicació, cosa que demostra el nivell reconegut dels nostres estudiosos.

Aquesta mena de contactes tenen un caràcter confidencial i, per tant, no els esmentarem, però sí que podem indicar que la darrera ha vingut des d'una prestigiosa publicació estrangera.

Al llarg de l'any, hi ha hagut diferents intercanvis epistolars amb l'estudiós sicilià Maurizio Bonanno, de les publicacions del qual donem compte a les revisions, i també se li ha facilitat el contacte amb l'especialista francès de gítons, Jacques Labrot.

A primers d'any es va lliurar una certificació dels treballs publicats a *AN* a l'estudiós Alberto Aguilera de Borja, que ha estat doctorant amb la professora Almudena Domínguez, de Saragossa.

El mes de febrer, M. Isabel Berenguer i Tomàs, professora de l'institut Comte de Rius de Tarragona, va sol·licitar permís per a reproduir imatges ja publicades dels bitllets emesos l'any 1937 pel Consell Municipal del Pont d'Armentera (Alt Camp).

El dia 3 de febrer, el nostre vicepresident Rossend Casanova va rebre una consulta sobre una moneda d'or que resultà ésser una peça de quatre escuts de Ferran VII.

El 25 de febrer, ens arribà una consulta de David Lacruz sobre una moneda medieval que resultà ésser un diner sard del segle XV.

A finals de febrer, donàrem informació a Mª Salud Mas, de Sabadell, sobre un fons numismàtic familiar.

El numismàtic professional Martí Hervera ens va consultar sobre uns florins catalans vers el mes de març i se li va donar tota la informació necessària.

El 15 de març, el nostre delegat Gaspar Feliu ens passà una consulta sobre la sobrevaloració dels florins catalans al s. XV.

El mes d'abril, Lluís Alavedra Sebastià ens assabentà que estava fent un catàleg de les emissions monetàries d'Esparreguera i ens va sol·licitar ajuda per a localitzar algunes pellofes rares. L'adreçarem al Gabinet Numismàtic de Catalunya, que és on hi consta documentada la seva conservació.

Vers el mes de maig vàrem rebre un treball de Jonathan Jarret sobre els "sólidos gallicanos" i li vàrem trametre el del mateix tema publicat a *Introducción a la Historia Monetaria de Galicia* el 2012 per M. Crusafont.

El mes de juny, vàrem donar a conèixer i facilitar una informació bibliogràfica sobre els pesals al numismàtic Pablo Rueda.

El 10 de juny, Josep Maria Morales ens passà consulta sobre una medalla barcelonina de l'exposició de l'any 1929.

També el mes de juny, donàrem informacions i dades complementàries a un numismàtic rossellonès.

El 13 de juliol, la casa Àureo/Calicó ens passà consulta sobre una petita peça inèdita d'argent, de lectures inviablès i amb aspecte d'ésser un diner episcopal de Girona, tot i que no es pogué determinar

El 24 de juliol, Jean-Claude Richard ens consultà sobre uns manuscrits antics que donaven compte d'un diner, llavors inèdit, de Narbona. Se li pogué contestar que, més tard, fou publicada en un recòndit treball d'Amardel i que actualment consta en el llibre sobre Occitània de M. Crusafont.

El mes d'agost, es va facilitar informació sobre l'origen del mot "peceta" a Jaume Benages Pàmies per a un llibre d'història que està preparant.

El dia 11 de setembre, ens fou consultada per David Lacruz una moneda de coure que resultà ésser de Navarra.

El 22 de setembre, ens arribà per mediació del professor Francesc Fontbona una consulta sobre un plom de mida gran, semblant als que es publiquen en el llibre de Crusafont/Labrot/Moll i se li donaren les dades disponibles, entre elles la cronologia, que pot ésser del s. XIV.

El 17 de novembre, la conservadora del Museu Puig, Sabina Got, ens passà consulta sobre unes pallofes trobades a la zona rossellonesa i que, a parer de X. Jorba, podrien ésser de Thuir.

A primers de desembre, vàrem rebre una consulta de dos investigadors italians sobre una moneda medieval trobada a Sardenya i que resultà ésser batuda a Gènova.

El 5 de desembre, el nostre soci Bernat Aguiló rebé consulta del Museu de Mallorca sobre quins experts es podrien consultar per a moneda bizantina i els donàrem els noms dels especialistes sobre aquest tema.

L'antic Grup Numismàtic i Filatèlic de Terrassa, actualment convertit en una associació oberta a totes les branques del col·leccionisme i l'estudi, ha demanat a la SCEN un breu text per al seu proper número 500 del butlletí. Se li va enviar a mitjan desembre.

A finals d'any, donàrem informació sobre les dracmes d'Empúries a una professora universitària de Barcelona.

A través de l'arxiu de l'IEC, ens va arribar la sol·licitud d'una imatge del Dr. Leandre Villaronga Garriga per a projectar en la celebració dels Premis Nacionals de Cultura 2016, que s'havia de celebrar el passat 8 de juny al Teatre Metropol de Tarragona. En agraïment a la seva sol·licitud, la SCEN va concedir l'autorització esmentada i la va trametre al Consell Nacional de la Cultura i de les Arts.

L'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, beneficiari del sector numismàtic medieval del nostre amic Joan Vilaret, recentment traspassat, s'ha posat en contacte amb la nostra societat a fi d'orientar la seva actuació, tant pel que fa a la incorporació del fons com de la seva ubicació i utilitat posterior.

Xavier Sanahuja, secretari.

Documents per a una biografia del numismàtic cerverí Josep Salat i Móra (1762-1834)

JOSEP M. LLOBET I PORTELLA*

És comunament acceptat que Josep Salat i Móra fou un dels principals pioners en l'estudi de la numismàtica catalana. La seva obra titulada *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña*, publicada l'any 1818 en dos volums, encara avui dia és d'obligada consulta per a qualsevol investigador que vulgui aprofundir en el coneixement de les monedes emeses a Catalunya. Tenia en avançada preparació un tercer volum que no va poder publicar. En donà, però, notícia del seu contingut, l'any 1912, Joaquim Botet.¹ D'altra banda, una donació que féu a la Junta de Comerç, que aquesta va passar al Museu Provincial d'Antiguitats, es pot considerar l'inici de la creació del Gabinet Numismàtic de Catalunya, que actualment es troba dins el Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Sabem que Josep Salat i Móra va néixer a Cervera i fou batejat a l'església de Santa Maria d'aquesta ciutat el dia 7 de juny de 1762. Era fill de Josep Salat i Corts, apotecari i, des de l'any 1756, familiar de número del Sant Ofici de la Inquisició,² i Teresa Móra i Huguet. Sembla que era el tercer fill d'aquest matri-

*. Doctor en Història. UNED-Cervera.

1. BOTET I SISÓ, Joaquim, «Notícia del volum tercer del “Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña por el Dr. D. Josef Salat”», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, any XII [1912], núm. 45, p. 225-249, i núm. 46, p. 294-307.

2. El dia 19 de març d'aquell any 1756, els membres de l'Ajuntament de Cervera acordaren transcriure al llibre d'acords el títol de familiar de número del Sant Ofici de la Inquisició de Catalunya, en la residència de la ciutat de Cervera, concedit a Josep Salat, apotecari, d'aquesta ciutat. El text és el següent: «Nos los inquisidores contra la herética pravedat y apostasia en el principado de Cataluña, condados y distrito y las valles de Arán y Andorra por la santa sede apostólica especialmente dados, creados y deputados, por quanto para las cosas que se ofrecen del Santo Oficio de la Inquisición en la ciudad de Cervera, del obispado de Solsona, conviene que el Santo Oficio y nos tengamos personas a quien las cometer y encomendar, por ende, confiando de vos Joseph Salat, boticario, vezino de dicha ciudad, por concurrir en vos y en Theresa Móra, vuestra mujer, las partes de limpieza necesarias y por ser, como soys, persona de toda confianza y en quien concurren las calidades que se requieren, que con toda solicitud y secreto haréys lo que por nos será cometido y encomendado en las cosas tocantes al Santo Oficio de la Inquisición y exercicio d'él, vos nombramos y creamos por fami-

moni, ja que consta que, l'any 1751, va néixer una nena anomenada Maria que visqué molt poc temps³ i, l'any 1752, nasqué Marià Salat i Móra, un personatge influent en la política local que fou regidor perpetu de l'ajuntament cerverí. Com a conseqüència d'un segon matrimoni del seu pare, tingué, almenys, dues germanastres.

Josep Salat i Móra es doctorà en lleis a la Universitat de Cervera i també aconseguí el títol de batxiller en sagrats canons. Si bé en la seva joventut era clergue tonsurat, aviat es desinteressà per la carrera eclesiàstica i preferí exercir d'advocat, activitat que portà a terme, durant uns anys, a la Reial Audiència de Catalunya. Es casà amb Francesca Matheu, que era d'Igualada, i en aquesta població hi fixà finalment la seva residència, on morí l'any 1832. Deu anys abans, havia ingressat a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Alguna nota biogràfica el fa professor de lleis a Cervera, però no hem trobat cap informació que confirmi aquesta suposada activitat.

Atès que creiem que un personatge de la rellevància de Josep Salat i Móra és mereixedor d'una biografia que vagi més enllà de les simples notes biogràfiques que, fins ara, s'han publicat sobre ell, avui oferim, transcrit, un recull documental que pot ser la base d'aquesta biografia que caldria elaborar. Són 23 documents localitzats a l'Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG), ubicat a Cervera. Per portar a terme aquesta biografia d'una forma satisfactòria, seria necessari, però, la consulta de noves fonts d'informació, especialment la documentació sobre la seva persona existent a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i a l'arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, també de Barcelona.

liar d'este Santo Oficio y es nuestra voluntad que vos dicho Joseph Salat seáys uno de los familiares del número d'esta Inquisición. Y exortamos y requirimos a todas qualesquier justicias, assí eclesiásticas como seglares, de dicha ciudad de Cervera y de todas las otras ciudades, villas y lugares de todo el distrito d'esta dicha Inquisición que os ayan y tengan por tal familiar, guardándos y haziéndoos guardar todas las exempciones, privilegios y libertades que, según derecho y costumbre y cédulas de su magestad, los que son familiares deven y pueden gozar. Y os damos licencia y facultad para que podáys traer y traygáis armas, assí ofensivas como defensivas, de día y de noche, pública y secretamente, por qualesquier partes y lugares de todo el dicho nuestro distrito. Y mandamos, en virtud de santa obediencia y so pena de excomunió y de cien florines para los gastos extraordinarios d'este dicho Santo Oficio, a las dichas justicias, eclesiásticas y seglares, de todo el dicho nuestro distrito y a sus alguaziles, executores y ministros que no vos tomen ni quiten las dichas armas ni os quebranten los fueros, privilegios y exempciones de que los familiares del Santo Oficio deven gozar en sus personas y bienes ni sobre ello os molesten ni inquieten en manera alguna, so la dicha pena. En fe de lo qual os mandamos dar y damos esta nuestra cédula firmada de nuestros nombres, refrendada por uno de los secretarios d'este Santo Oficio. Y os mandamos escribir en el libro y matrícula donde se escriven y assentan los familiares d'él. Data en el real palacio mayor de la Inquisición de Barcelona, a quince días del mes de marzo, año de mil setecientos cinquanta y seys. Licenciado don Joseph de Otero Cossío. Licenciado don Manuel Güell y Serra. Licenciado don Fausto Antonio de Astorquiza y Urreta. Por mandado del Santo Oficio, don Juan Antonio Almonacid, secretario. Título de familiar de del número del Santo Oficio de la Inquisición de Cathaluña, en la residencia de la ciudad de Cervera, a favor de Joseph Salat, boticario, de la misma ciudad. Lugar del sel+lo».

3. Fou batejada el dia 20 de gener de 1751 «en casa, per causa de imminent perill de mort» (Arxiu Parroquial de Cervera, *Baptismes*, 1747-1756, p. 225).

TEXTOS DOCUMENTALS

1

1762, juny, 7

Cervera

Hom deixa constància del bateig de Josep Salat i Móra.

Arxiu Parroquial de Cervera, Baptismes, 1757-1765, p. 516 (ha de ser la 616).

Publicat, amb alguns errors, a: Joaquim BOTET I SISÓ, «Notícia del volum tercer del “Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, por el Dr. D. Josef Salat”», Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, any XII [1912], núm. 45, p. 226.

Vui dia set de juny de 1762, jo Francisco Gaudier, prevere y beneficiat de la parroquial iglésia de Santa Maria de la ciutat de Cervera, bisbat de Solsona, en las fonts baptismals de dita parroquial y segons rito de santa mare iglésia, he batejat, ab llicència del reverent Francisco Janer, prevere y vicari de dita parroquial, a Joseph, Francisco, Bonaventura, fill llegítim y natural del senyor Joseph Salat, familiar del Sant Offici, y de la senyora Theresa Salat y Móra, cònjuges. Avis paterns: senyor Gaspar Salat y senyora Ignàsia Salat y Corts, cònjuges, de Cervera. Maternos: Magí Móra, adroguer, de Cervera, y Theresa, cònjuges. Foren padrins lo senyor Joseph Domènech, pagès, del lloch de Barbens, de ningun bisbat, y la senyora Rosa Morlius, viuda, de Cervera. [*Al marge esquerre:*] Salat. Home.

2

1766, setembre, 27

Cervera

Teresa Móra, esposa de Josep Salat, familiar del Sant Ofici de la Inquisició, veí de Cervera, atorga testament.

Arxiu Comarcal de la Segarra (ACSG), Fons Notarial, Cervera, 126, Tomàs Balias i Marot, Testaments, 1754-1778, quadern (aquest document es troba en molt mal estat de conservació).

Dia [vint-y-set del mes de setembre del] any de la [nativitat de nostre senyor] Jesuchrist [de mil set-cents seixanta-sis, en] la ciutat de [Cervera, bisbat de Solsona].

En nom de Déu, nostre [señor Jesuchrist, y de la] gloriosa Verge Maria, [mare sua, señora y ad]vocada nostra, y de tots los sants y santes del] paredís sia. Amén.

Jo Theresa Salat y Móra, muller [de Joseph Salat], familiar de número del Sant Ofici [de la Inquisició], domiciliat en la present ciutat de [Cervera, bisbat] de Solsona, filla, emperò, llegítima [y natural] del honorable Magí Móra, adroguer, [y de la] señora Theresa Móra y Huguet, cònjuges, [difunts], de la mateixa ciutat, trobant-me [en lo llit] de maldaltia corporal y ab graves perills de morir, emperò, ab enter judici y clar parlar, volent disposar de mos béns temporals per millor alcançar la glòria eterna, fas y ordeno aquest meu últim testament y última voluntat mia [...].

Ítem, deixo y llogo a Joseph [Salat, fill comú de mi y del] referit mon marit, de edat de [quatre anys, poch] més o menos, en paga de sos drets [de llegítima ma]terna y altres que puga pretén[drer en mos béns], per una vegada solament y en [cas de col·locació] en matrimoni, quatre-centas lliuras, [moneda] barcelonesa.

[...].

Fet y firmat fonch lo present meu testament y última voluntat mia en dita present ciutat de Cervera y en la casa de ma residència, cita en la plaza Major de ella, y en lo aposento que trau balcó en dita plasa, vuy que contam als vint-y-set dias del mes de setembre del any de la nativitat del Señor de mil set-cents sexanta-sis, y, per no saber de escriur, dono facultat al reverent Francisco Meroles, prevere, altre dels testimonis del present meu testament, lo firme per mi.

Per la senyora Therera Salat y Móra, testadora sobre dita, y de sa voluntat, firmo yo micer Francisco Meroles, prevere y beneficiat de la iglésia parroquial de la present ciutat. [...].

3

1779, agost, 9

Cervera

Josep Salat i Móra, cursant en filosofia, de Cervera, dóna el seu poder a Josep Font i Bojons, familiar del Sant Ofici de la Inquisició, de Vic, perquè li gestioni qualsevol afer relacionat amb l'obtenció de beneficis eclesiàstics.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 125, Josep Armengol i Perelló, Manual, 1778-1779, f. 342v-343r.

Sépase por esta pública escritura como yo Joseph Salat, Móra y Huguet, cursante en filosofía, de la presente ciudad de Cervera, obispado de Solsona, hijo legítimo y natural de Joseph Salat, de dicha ciudad, familiar del tribunal de la Santa Inquisición del presente principado de Cataluña, viviente, y de la señora Theresa Salat, Móra y Huguet, su primera consorte, difunta, de mi buen grado y espontánea voluntad, otorgo que doi todo mi poder cumplido, qual de derecho se requiera y es necessario más pueda y deva valer, a Joseph Font y Bojons, familiar del dicho tribunal, en la ciudad de Vich residente, aunque ausente, como si fuese presente, para que, por mí, en mi nombre y con representación de mi propia persona, derecho y acción y como yo lo pudiera hazer hallándome presente, pueda acceptar collación e investidura de qualesquiera beneficios que me pertenescan o se me devan conferir en qualesquier iglesias o capellanías, tanto del referido obispado de Vich como de otras partes, en qualesquier nombre o invocaciones y por qualesquier personas instituidos y fundados, prestar la canónica obediencia y manual reverencia, instar la expedición y publicación de qualesquier edictos, assí en las iglesias done los tales beneficios fueren fundados, como en qualquier otras partes que convenga. Más, para tomar posesión de los mismos beneficios, con sus derechos y pertinencias, nombrar executor para ello, hazer los actos y señales demostrativos de la aprehensión de dicha posesión y ésta defender, prestar satisfacciones y seguredades, assí juratorias como fiadoras, de cumplir las servidumbres, constituciones, costumbres y ordinaciones de las iglesias en donde dichos beneficios fueren fundados y hazer todo lo demás que fuere necessario para todo lo susodicho y, no menos, jurar en mi alma que en dichas cosas no entreviene fraude, simonía ni otro ilícito pacto y, por razón de todo lo referido, instar que se hagan las escrituras necessarias. Más, para oponerse o impugnar qualquier presentación de beneficio que sea hecha a otro, de presente y en lo venidero, en perjuizio de mi drecho y, para ello, comparezca dicho mi apoderado ante qualesquier tribunales, eclesiásticos y seglares, y, allí, instar, intente y siga qualesquier causas, activas y passivas, principales y de apelación, con su acostumbrado curso y facultades de jurar de calumpnia, prestar cauciones, juratorias y fidejussorias, exponer clamors y reclamos, instar execuciones, substituir para todas las dichas y cada una de ellas a ssolas, revocar los substitutos y nombrar otros a su voluntad. Y, generalmente, execute cerca lo referido y quanto más se requiera y yo haría presente siendo. Prometiendo estar a juhizio y pagar lo juzgado y tener por firme todo lo que por dicho mi apoderado y sus substitutos será executado acerca el amplíssimo curso de dichas causas y demás annexos y no revocarlo, bajo obligación de todos mis bienes y renunciaciones de derecho necessarias. Y assí lo firmo dicho otorgante en la dicha ciudad de Cervera, a los nueve días del mes de agosto del año del Señor de mil setecientos y setenta y nueve, siendo presentes por testigos Francisco Fabregat, escribiente, y Mathías Freixas, labrador, los dos de dicha ciudad de Cervera, por dicho fin llamados.

Joseph Salat, Móra y Hujet.

Ante mí Joseph Armengol y Perelló, notario público, real, colegiado de dicha ciudad de Cervera, y doi fee conozer dicho otorgante y lo firmó. [*Al marge esquerre:*] Extractum cum folio sigilli secundi.

4

1779, desembre, 10

Cervera

Josep Salat i Móra, tonsurat, cursant en lleis, de Cervera, dóna el seu poder a Andrés Díaz de Yela, agent de negocis, de Madrid, perquè li gestioni qualsevol afer relacionat amb ocupacions, gràcies, permisos i mercès que li puguin correspondre.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 129, Antoni Teixidor i Pomés, Manual, 1778-1779, f. 195r-195v.

Sépanse por esta pública escritura de poder como yo Joseph Salat y Móra, tonsurado, natural de la ciudad de Cervera, obispado de Solsona, en el principado de Cataluña, cursante en leies en la real y pontificia Universidad literaria de la misma ciudad, de mi buen grado, libre y espontánea voluntad, otorgo que doi todo mi poder cumplido, libre, lleno y bastante, qual de derecho se requiere y más puede y deve valer, al señor don Andrez Díaz de Yela, agente de negocios, en la vila de Madrit residente, aunque ausente, bien assí como si fuesse presente, para que, por mí, en mi nombre y representando mi propia persona, pueda parecer y paresca ante su real magestad (que Dios guarde) y señores de sus reales consejos, audiencias, chancillerías y otros qualesquiera señores ministros, juezes, justicias y personas y en qualesquier tribunales, assí de gracia como de justicia, y allí y ante aquellos y aquellas exponga y siga qualesquiera pretenciones que yo de presente tengo y espero en adelante tener de qualesquier empleos, gracias, permisos y mercedes que me correspondan. Y, para ello, haga y presente qualesquier memoriales, pedimientos, súplicas y otros qualesquier papeles que me pertenezcan, gane provisiones, decretos, cédulas y permisos reales y otros despachos que convengan y sean menester y lo presente y haga intimar a quien y en donde se dirigieren, que, para todo ello y lo insidente y dependiente, anexo y connexo, le doy poder bastante como yo le tengo, de manera que por falta de él no ha de dexar cosa alguna por obrar en todo lo que se offreciere, por conferirle este poder sin limitación alguna y con facultad que le pueda substituir a la persona o personas y las vezes que le pareciere, revocar los substitutos y otros de nuevo nombrar y a todos relieve en forma, y a su firmesa obligo todos mis bienes, muebles y rahizes, havidos y por haver, con todas las renunciaciones necessarias y de drecho y estilo. En cuio testimonio, ottorgo la presente en dicha ciudad de Cervera, a diez días del mes de deziembre, año del nacimiento de nuestro señor Jesuchristo de mil setecientos setenta y nueve, siendo presentes por testigos Joseph Rossell, cursante en theología moral, y Antonio Miró, cursante en filosofía, ambos vezinos de dicha ciudad de Cervera, para ello llamados y rogados. Y lo firmó, de que doi fee. Joseph Salat y Móra.

Ante mí Antonio Texidor y Pomés, escribano público y real, colegiado de los del Colegio de dicha ciudad de Cervera, que doi fee conocer al nombrado Joseph Salat y Móra, otorgante. [*Al marge esquerre:*] Fue sacado el mismo día con papel del real sello segundo.

5

1780, desembre, 5

Cervera

Josep Salat i Móra, cursant en lleis, de Cervera, dóna el seu poder a Vicens Calanda, procurador causídic, de Tarragona, perquè li gestioni qualsevol afer relacionat amb plets i causes judicials.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 125, Josep Armengol i Perelló, Manual, 1779-1780, f. 570v.

Sébase por esta pública escritura como en la ciudad de Cervera, de la diocessi de Solsona, a los cinco días del mes de deziembre del anyo del Señor de mil setecientos y ochenta, Joseph Salat, Móra y Huguet, cursante en^a leyes, de la referida ciudad, de su libre albedrío, da todo su poder cumplido, qual de derecho se requiera, con libera y general administración, assí que la especialidad no derogue a la generalidad ni al contrario, a Vicente Calanda, procurador causídico, de la ciudad de Tarragona, aunque ausente, como si fuesse presente, para que, por el otorgante, en su nombre y representando su propia persona, acciones y derechos, pueda comparecer y comparezca en qualesquier curias y tribunales, tan eclesiásticos como seglares, y a donde más convenga, para mover, tratar, seguir y terminar todos y qualesquier pleitos y causas, activas y passivas, principales y de apellación, movidas y por mover, largamente, con el acostumbrado curso de pleitos y causas, facultades y poderes expresos de jurar de calumnia o en otra manera, de prestar qualesquiera cauciones, assí juratorias como fidejussorias, de exponer clamors y reclamos, instar execuciones, emparas [y] requisiciones, presentar qualesquier pedimientos y súplicas, hazer qualesquier recursos, interponer qualesquiera apellaciones y hazer quanto más, en razón de dichos pleitos y causas y su ampíssimo curso, se requiera, según el estilo de los tribunales en que se viertan, por conferirle este poder con toda amplitud y sin limitación alguna y con poder de substituir y revocar los substitutos a su voluntad, prometiendo assistir en juhizio, pagar lo juzgado y sentenciado y tener por firme y agradable todo lo que por él y sus substitutos echo fuere y no revocarlo por motivo alguno ni razón, bajo la obligasión de todos sus bienes y renunciaciones de toda ley y derecho de su favor. Y assí lo otorga en dicha ciudad de Cervera, día, mes y año susodichos, siendo presentes por testigos el reverendo Magín Melé, presbítero, y Francisco Fabregat, escribiente, vezinos de la llamada esta ciudad, por dicho fin nombrados. Joseph Salat, Móra y Huguet.

Ante mí Joseph Armengol y Perelló, escribano público, real collegiado, de dicha ciudad de Cervera, y doy fee conozer dicho otorgante y lo firmó. [*Al marge esquerre:*] Extrac-tum cum folio sigilli tertii.

6

1784, novembre, 23

Cervera

Josep Salat, familiar del Sant Ofici de la Inquisició, veí de Cervera, atès que necessita 200 lliures i no disposa d'aquesta quantitat per haver satisfet l'import de la graduació en la facultat de lleis del llicenciat Josep Salat i Móra, fill seu, crea un censal mort i el ven, per aquest preu, als administradors de la causa pia fundada pel mercader Tomàs Móra.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 125, Josep Armengol i Perelló, Manual, 1783-1784, f. 339r-340v.

Als vint-y-tres dias del mes de novembre del any de la nativitat del Senyor de mil set-cents vuitanta-y-quatre, en la ciutat de Cervera, bisbat de Solsona.

Lo senyor Josep Salat, familiar y honesta persona del Sant Ofici de la Inquisició del present principat de Catalunya y en la present ciutat de Cervera domiciliat, a efecte de recompensar-se de aquellas quantitats de diner que ha empleat y gastat per a agraduar en la facultat de lleys al licenciado Josep Salat y Móra, son fill, y per expedició de sos negocis necessitar de la quantitat avall escrita, per conseguir la qual no ha trobat altre medi per ell y sos béns que per la venda y original creació de censal avall escrita, per lo qual, de grat y certa sciència sua, per ell, sos hereus y successors, qualsevols sían, ven y per títol

de venda concedeix al noble senyor don Francisco Niubó, regidor decano del il·lustre Ajuntament de dita ciutat, doctor Francisco Solsona, prevere, prior actual en orde primer de la Confraria de Sant Nicolau en la iglésia parroquial de esta ciutat fundada, doctor Magí Salvador, prevere, prior ecclesiàstich en orde primer de la administració de la capella del Santíssim Misteri de la repetida iglésia, doctor Mariano Corts, prevere y beneficiat antiquor del Hospital dit d'en Castelltort de la mateixa ciutat, y al magnífich Francisco Pallàs y Móra, doctor en drets, de dita ciutat, hereu y successor de la casa, heretat y béns que fou del quòndam senyor Thomàs Móra, mercader, de la enunciada ciutat, y en los referits, respective, noms, com a administradors de la causa pia instituïda y fundada per dit senyor Thomàs Móra, mercader, comprant en nom y a obs de dita causa pia y ab autoritat y decret del molt reverent senyor degà de la dita present ciutat y son deganat a part interposador y inseguint lo disposat per dit senyor fundador, de llicència ja en escrits donada per lo sobre dit doctor Francisco Pallàs per fer-se lo present esmers (ab la expressa, emperò, protesta de no concentir dit doctor Pallàs a la intervenció o decret o llicència del ordinari ecclesiàstich per executar lo present esmers, per persuadir-se que és contra la naturalesa de la pia disposició del sobre dit senyor fundador) y de diners procehits de las rendes de dita causa pia y de part de aquellas tres-centas quaranta-vuit lliuras, divuit sous y dos diners que lo reverent Jaume Porta, prevere, de dita ciutat, com a col·lector dels rèdits de dita causa pia queda debitor en los comptes dels mateixos rèdits per ell donats en lo dia disset dels corrents mes y any, los sobre dits reverents doctor Francisco Solsona, doctor Magí Salvador y doctor Mariano Corts, com a altres de dits administradors, a estas cosas presents, y als successors administradors de dita causa pia o a qui, en dit nom, voldran, perpètuament, carta de gràcia, emperò, de lluir y quitar mitjansant, sis lliuras, moneda barcelonesa, de penció de censal y de censal mort, vulgarment nomenat, en nuda percepció, ab ple dret per a percebir-la, habedora y cobradora de ell dit venedor y béns seus avall special y generalment obligadors del dia present a un any y, axís, després, cada any en semblant dia, franca y quítia de tots càrrechs y contribucions de qualsevol naturalesa que sien, la qual venda y original creació de censal fa prometent als dits senyors administradors y a sos successors, en dit nom, que la ànnua penció del present censal, franca y quítia, com se ha dit, dit venedor y los seus donaran [y] pagaran en dit termini tots anys dins las casas de las residències y a mans dels referits senyors administradors o del col·lector que és y serà dels rèdits de dita causa pia o, altrament, a hont dits senyors administradors voldran, com sia dins del present principat de Catalunya, salva y segura, a propis gastos, perill y contingència de ell dit venedor y dels seus y per ferma, vàlida y solemne estipulació y, baix la pena y jurament avall escrits, convé y promet que, de sinch en sinch anys, del dia present en avant contadors, pagadas o no las pencions del present censal, sempre y quant per dits senyors administradors y sos successors, en dit nom, serà ell dit venedor y los seus seran requirits de paraula o en escrits, milloraran la seguretat y obligació del present censal donant una o més fianzas idòneas a voluntat dels dits senyors compradors y de sos successors, en dit nom, o ab altra propietat, a més de la infrascrita, en especial hipoteca que no sia obligada, y, si no se complirà, vol incórrian ell dit venedor y los seus en pena de dos-centas lliuras que, en tal cas, dègan servir per lluíció y quitació del present censal y, ultra de ella, promet també pagar las pencions y porrata que, a las horas, de deuran, junt ab los gastos. Y todas las sobre ditas cosas promet dit venedor complir, sens dilació ni excusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador, restitució y esmena de tots dañs y gastos que a dits senyors compradors y a sos successors, en dit nom, per ditas cosas, se'ls ne seguissen, sobre lo que ne sían estos creguts de paraula o sim-

ple jurament, ningun altre genero de prova en assò demanat. Lo preu de la present venda y original creació de censal és dos-centas lliuras, moneda barcelonesa, a for o rahó de tres per cent, lo qual preu, en cas de quitasió, promet dit venedor, per si y los seus, depositar en lo arxiu de la reverent Communitat de Preveres de la sobre dita parroquial iglésia de dita esta ciutat per via de resmers, en nom y a obs de la sobre dita causa pia, baix de nul·litat de qualsevol altre depòsit, volent córria sempre la sobre dita penció fins sia dit preu en dita forma entregat y, renunciant a la excepció del dit preu axís no convingut y a tota altra excepció, dret y lley de son favor, convé y promet lo present censal als dits senyors administradors y a sos successors, en dit nom, fer-los haver, percebir y, en pau, possohir contra qualsevols personas y estar-los de ferma y legal evicció sempre y en tot cas y temps, pensat y no tant, en fet com en dret, y a la restitució de tots dañs y gastos, com sobre queda explicat. Y, per aténdrer y complir ditas cosas, ne obliga dit venedor [y] specialment hipoteca tota aquella pesa de terra campa de tinguda dos jornals y mitg, poch més o menos, que dit venedor, per sos certs, justos y lligítims títols, té y possoheix situada dins lo terme de dita present ciutat y en la partida anomenada Comagrassa, la que afronta a sol ixent ab un camí, a mitgdia ab altre camí que tira envers la carretera y a ponent y tremuntana ab terras de don Joan Baptista Capaccio. Prometent, per causa de dita special obligasió, als dits senyors compradors y a sos successors, en dit nom, entregar-los-ne possessió corporal o quasi de dita terra hipotecada, ab facultat que de pròpia autoritat se la púgan pèndrer y, presa, vers si retenir, ab clàusula de constitut, cessió de tots drets y accions, en virtut del que púgan vèndrer y alienar dita pesa de terra hipotecada y revocar la carta precària en cas de cessar la paga de una o més pencions de dit censal, llargament, segons lo curs y naturalesa de la espesial obligasió y generalment, sens perjudici de dits special obligasió y, en sa addició, ne obliga ell dit venedor tots y sengles béns y drets seus, mobles e immobles, haguts y per haver, renuncia, per so, a la llei que diu que primer sia pasat per la spesial que per la general obligasió y a la altra que prevé que, podent-se lo acreador satisfer de la cosa spesialment obligada, no puga llansar mà a altra cosa y a tot altre dret y lley que per ditas cosas valer li puga, a la general en forma y a la de son propi for, submetent-se y subjectant-se ell dit venedor y béns seus al for y tribunal dels il·lustres corregidors de Barcelona, Cervera y de qualsevol altre jutge y superior secular, ab facultat de variar lo judici una y més vegades, per lo que ne fa y firma per ditas cosas escriptura de ters en los llibres dels tersos de las cúrias de dits il·lustres corregidors y de qualsevol altre jutge y superior en la qual dita escriptura de ters se puga fer y firmar, obligant-ne, per so, tots los dits sos béns, mobles e immobles, haguts y per haver, ab la sòlita constitució de procurador a tots y cada un dels notaris y escrivants jurats de ditas cúrias y de qualsevol de ells que són y seran per firmar per ell y en son nom el dia juridich en las referidas cúrias y qualsevol de aquellas la dita escriptura de ters, prometent tenir per ferm y agradable tot quant per ells y quiscú de ells serà fet, e ab jurament ne presta, llargament. Y, seguidament, dit senyor Joseph Salat, venedor predit, de grat y certa sciència sua, confessa y regoneix als sobre dits nobles senyors don Francisco Niubó, doctor Francisco Solsona, doctor Magí Salvador, doctor Mariano Corts, presents, y doctor Francisco Pallàs, en los noms, respective, sobre dits y en aquells com a administradors de la sobre dita causa pia fundada per lo sobre dit senyor Thomàs Móra, mercader, y, en est nom, compradors predits los sobre dits reverents doctor Francisco Solsona, doctor Magí Salvador y doctor Mariano Corts, preveres, en dit nom, presents, que en lo modo avall escrit li han donat y pagat totas las sobre ditas dos-centas lliuras, moneda barcelonesa, que són lo preu de la antecedent venda y original creació de censal. Lo modo de la paga de las pre-

ditas dos-centas lliuras tal és que dit senyor Joseph Salat confessa de present haver rebudas de comptans, realment y de fet, en presència del notari y testimonis infrascrits y de mans dels reverents oficials y arxivers actuals de la reverent Comunitat de Preveres de la sobre dita parroquial iglésia y per solta y partida que se li ha fet de aquellas en lo dia present del arxiu de dita reverent Comunitat, a hont estàvan depositadas, per via de resmers a obs de dita causa pia. Y, renunciant a tota excepció, dret y lley al predit obrant, en fee y testimoni, fa y firma la relatada venda y original creació de censal, ab la àpoca de son preu, com sobre se conte. Y, previngudes ditas parts per lo notari infrascrit que del present acte, de vuy a sis dias, se'n ha de haver rahó en lo Ofici de Hipotecas de dita present ciutat per lo fi establert en la real pragmàtica sancció relativa a las hipotecas, y axis se firma, essent presents per testimonis Joan Ribera y Joan Toldrà, pagesos, los dos de la referida present ciutat de Cervera, per ditas cosas nomenats. Joseph Salat.

En poder de mi Joseph Armengol y Perelló, notari públich, real, col·legiat, de Cervera, y fas fee conèixer dit senyor venedor, qui hi firmà de sa mà. [*Al marge esquerre:*] Extractum cum folio sigilli secundi.

7

1786, juny, 23

Cervera

Josep Salat, familiar del Sant Ofici de la Inquisició, veí de Cervera, com a procurador dels patrons i administradors del Col·legi de Nenes Educandes d'aquesta ciutat, nomena procurador seu substitut el seu fill Josep Salat, doctor en lleis, també de Cervera.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 131, Francesc Bagils i Novau, Manual, 1786, f. 144r-146r.

Sébase com yo Josef Salat, familiar de número de la Santa Inquisición del presente principado de Cathaluña, domiciliado en la ciudad de Cervera, como a procurador, con facultad de substituhir, para las infrascritas cosas, de los ilustres señores regidores de dicha ciudad y, como tales, patronos y administradores del Colegio de Niñas Educandas de la relatada ciudad, subrogado por el real y supremo Consejo de Castilla en lugar del convento de monjas que fundaron los cónjugues Antonio y Paula Martines, vezinos de dicha ciudad, como de dicho poder y facultad de substituhir en él continuada consta con auto que pasó ante el infrascrito escribano el día presente veinte y tres del corriente mes de junio, el qual, a la letra, se traslada aquí y es del tenor siguiente:

«Sébase como nosotros los regidores de la ciudad de Cervera abaxo firmados y, como a tales, patronos y administradores del Colegio de Niñas Educandas de dicha ciudad, subrogado por el real y supremo Consejo de Castilla con su carta o despacho de siete de agosto de mil setecientos ochenta y quatro en lugar del convento de monjas que fundaron los cónjugues Antonio y Paula Martines, vezinos de dicha ciudad, en dicho nombre de patronos, de nuestra libre voluntad y cierta ciencia, otorgamos y concedemos que damos todo nuestro poder e/o de dicho Colegio cumplido, lleno, general y bastante, qual de derecho se require y más puede y debe valer, a Josef Salat, familiar de número de la Santa Inquisición de esta principado, domiciliado en dicha ciudad de Cervera, ausente, como si presente fuese, para que, por nosotros y nuestras personas, acción, voz y derecho representando, pueda presentar y presente en la contaduría o tesorería general de este ejército y principado de Catalunya o en donde y a quien convenga y menester sea veinte y quatro villetes o vales reales de trescientos pessos cada uno, de la creación de primero de julio de mil setecientos ochenta y cinco, propios o pertenecientes a dicho Colegio e/o a nosotros en nombre de aquél, pudiendo dicho procurador constituhido practicar igual diligencia en los años successivos de qualesquier otros villetes o vales reales pertenecientes

al mismo Colegio a fin y efecto que sean revalidados o renovados, con arreglo y en conformidad a lo prevenido y dispuesto por su majestad con sus reales cédulas y decretos a este fin expedidos, y, después de renovados, pedir, instar y solicitar el recobro y entrega de los nuevos. Y, así mismo, cobrar y recibir los premios o intereses vencidos de aquéllos y que en adelante vencerán y, de lo que recibiere y cobrar como y de la entrega y recobro de dichos vales, pueda dar y otorgar, dé y otorgue las correspondientes cartas de pago, recibos y demás resguardos necesarios y convenientes. Y, si menester será, pueda presentar y presente qualesquier memoriales, súplicas y otros escritos que convengan y solicitar sus decretos y provisiones. Otro sí, para que pueda comparecer y comparezca en qualesquier audiencias, tribunales y curias y donde convenga y allí introducir, proseguir y terminar todos y qualesquier pleytos y causas, activas y passivas, principales y de apelación, movidas y moveras, con qualesquiere personas, largamente, con el acostumbrado curso de pleytos y causas, facultad expresa de jurar de calumnia, prestar qualesquiere cauciones, juratorias y fiaderas, exponer clamores y reclamos, instar execuciones, hacer embargos y desembargos de bienes y todo lo demás que acerca dichos pleytos y causas y su amplíssimo curso necessario se requiera, según el estilo y práctica de los lugares donde se siguieren, sin limitación alguna y con facultad de substituir para todo lo antedicho una y más vezes, revocar los substitutos y otros de nuevo nombrar a su voluntad. Y, finalmente, para que, en razón de dichas cosas, con su incidente y dependiente, pueda hacer todo lo demás que nosotros, en dicho nombre, haríamos y hacer podríamos hallándonos presentes, pues, el poder cumplido que tenemos, el mismo le damos y conferimos, sin limitación alguna, prometiendo estar a juhicio, pagar lo juzgado y sentenciado y tener por firme, constante y seguro todo quanto por dicho nuestro apoderado y sus substitutos fuere hecho y executado y no revocarlo en tiempo ni por motivo alguno, baxo la obligación de todos sus bienes, réditos y emolumentos de dicho Colegio, muebles y sitios, havidos y por haver, y con la renuncia de derechos necessaria. En cuyo testimonio, así lo otorgamos y firmamos en dicha ciudad de Cervera, a los veinte y tres días del mes de junio, año del nacimiento del Señor de mil setecientos ochenta y seis, siendo presentes por testigos Mariano Talavera y Josef Paysá, masseros de dicho ilustre Ayuntamiento, para estas cosas llamados. Don Francisco Antonio de Niubó, regidor y administrador. Doctor don Andrez de Massot, regidor y administrador. Francisco de Montaner, administrador. Doctor Antonio Castells. Don Juan Francisco Ramón. Mariano Salat, regidor y administrador. Ante mí Francisco Bagils, escrivano público, colegiado, de Cervera, quien doy fee conocer a dichos ilustres señores otorgantes, que han firmado de su puño proprio. Sig+no de mí Francisco Bagils, por la real autoridad, escrivano público, colegiado, de la ciudad de Cervera».

Quien al auto de poder que antecede, junto con dichos testigos, presente fui e intervine, de mano agena le hice escribir y, requerido, lo signé y cerré, día de su fecha. En testimonio de verdad, concuerda con su copia auténtica, que he debuelto a la parte, de que el infrascrito escrivano doy fee.

Y, queriendo usar y usando de la facultad de substituir en el arriva incertado poder continuada, en dicho nombre, de mi libre voluntad y cierta ciencia, substituyo y ordeno en procurador de dichos ilustres señores regidores, patronos predichos e/o de dicho Colegio, mis principales, cierto y especial, al doctor en leyes Josef Salat, mi hijo, de dicha ciudad de Cervera, ausente, como si presente fuese, dándole y concediéndole las mismas facultades, quales y quantas, van declaradas en los arriva citados poderes y que por dichos mis principales me fueron concedidas, prometiendo estar a juhicio, pagar lo juzgado y

tener por firme y valedero todo quanto por dicho mi substituto fuere executado y no revocarlo en tiempo alguno, baxo la obligación de todos los bienes, réditos y emolumentos de dicho Colegio, y con la renuncia de derechos necessaria. En cuyo testimonio, así lo otorgo y firmo en dicha ciudad de Cervera, a los veinte y tres días del mes de junio, año de mil setecientos ochenta y seis, siendo presentes por testigos Pablo Retlla, escriviente, y Gerónimo Trilla, negociante, ambos de dicha ciudad, para estas cosas llamados. Joseph Salat, en dicho nombre.

Ante mí Francisco Bagils, escrivano público, real, colegiado, de Cervera, quien doy fee conozer al otorgante, que ha firmado de puño proprio. [*Al marge esquerre:*] Sacado el mismo día con sello segundo.

8

1788, gener, 19

Cervera

Hom deixa constància del contingut del testament de Josep Salat i Corts, familiar del Sant Ofici de la Inquisició.

ACSG, Oficina d'Hipoteques, Cervera, 1788, f. 57r-58r.

Con el testamento que Josef Salat y Corts, familiar de la Santa Inquisición del presente principado, hijo de Gaspar Salat, negociante, de dicha ciudad, y de Ignacia Salat y Cort, cónyuges, difuntos, entregó cerrado a Josef Armengol, escribano, de dicha ciudad, a los treinta de mayo de mil setecientos ochenta y siete y, después de su muerte, fue abierto y publicado a los catorce de enero de mil setecientos ochenta y ocho,⁴ consta, entre otras cosas, que hizo manda y legado a María Francisca Salat y Melcior, su muger, viviendo viuda durante su vida, la habitación de la casa que oy en día habita, con las mismas alajas parada y demás ropas y trastes, tomado inventario y no consumiéndose la reserva tiene hecha con legados, píos sufragios y deudas. De lo que restare dexa usufructuaria a dicha su muger, viviendo viuda, pagando la pensión su heredero al tres por ciento. Ítem, a su hijo Josef le dexó y legó la pensión que está estipulada en capítulos matrimoniales vitalicia en caso no tomase estado, pero, si toma estado de casado, en pago de sus derechos paternos, le legó tres mil libras, con pacto que, si tiene hijos que lleguen a edad de testar, podrá disponer de todas, pero, si no tiene hijos que lleguen a edad de testar, sólo podrá disponer de mil libras, bolviendo lo demás a su heredero, y, si toma estado de religioso o capellán, también solamente tendrá mil libras. Y respeto que tiene gastadas por él passadas de quatrocientas libras por graduarle de grado mayor y agregarle a la Audiencia, quiere que éstas sean en aumento del legado que su madre le hizo en su testamento y por suplemento de su legítima materna. Ítem, a María Francisca, su hija, la dexó y legó tres mil libras y las ropas correspondientes, conforme está ajustado con el doctor Josef Ignacio Almirall, de Vilafranca, cuando se efectúe el matrimonio con éste, con pacto que, si tiene hijos que lleguen a edad de testar, podrá disponer de todo, pero, si no tiene hijos que lleguen a edad de testar, sólo podrá disponer de mil libras, bolviendo todo lo demás a dicho heredero. Y, en caso de no efectuarse dicho matrimonio, que muriese dicho doctor Almirall y tomase el estado de religiosa, sólo podrá disponer de mil libras y, si se quedava soltera, pueda usufructuar todo el dote, dándola su heredero la pensión a tres por ciento por tercias anticipadas anuales, durante su vida natural, si no podrán habitar juntos. A su nieta María Luisa Salat la dexó diez libras. Y a su hermana María Josefa Salat, monja, a más de la pensión que tiene señalada, la dexó veinte libras. De todos sus demás bienes y derechos, muebles

4. El volum que conté el testament esmentat no es troba, actualment, entre les escriptures d'aquest notari.

y citios, havidos y por haver, instituyó heredero suyo universal a Mariano Salat y Móra, su hijo primogénito, y, después de él, a sus hijos y descendientes de legítimo y carnal matrimonio procreados, conformándose entre ellos orden de primogenitura, a saber, primero los varones y después las hembras, constituhidos en un mismo grado, substituyendo al primero de aquellos el otro inmediatamente subsiguiente, privando de dicha herencia perpetuamente a los ordenados in sacris y a los religiosos, siguiéndose los inmediatos subsiguientes, guardándose el orden de primogenitura y prefiriendo los varones a las hembras. Después, empero, de dicho Mariano, su hijo, y de todos sus hijos y descendientes, instituyó heredero universal a Josef Salat y Móra, otro hijo suyo, aunque fuese capellán, exceptuándolo a él solamente de lo que tiene ordenado, pero no en caso fuese religioso, y, en caso fuese capellán, después de él a María Francisca, su hija, y a sus hijos y descendientes legítimos y naturales, del mismo modo y manera que tiene ordenado de dicho Mariano, su hijo, y de los hijos y descendientes de éste, y, después de dicho Josef y de sus hijos y descendientes, instituyó a María Francisca Salat y Melcior, su hija de segundo matrimonio y a sus hijos y descendientes legítimos y naturales, de la misma manera que tiene dicho de dicho Josef, y, quando no hayga hijo ni descendiente alguno de dicho testador, si, según el testamento de su padre y abuelo, puede disponer de los bienes, dispone que se hagan tres partes, la una al Hospital de Enfermos, la otra al Hospital de Misericordia y la otra a la Obra de la Iglesia Parroquial, con obligación de todos los días de fiesta de hazer explicar y enseñar la doctrina christiana a la iglesia parroquial, a las tardes, a hora cómoda. De que en diez y nueve del citado enero se tomó la presente razón y doy fee.

Francisco Bagils, escribano. [Al marge esquerre:] Cervera.

Se ha presentado segunda copia de este legado a los diez [de] septiembre de mil setecientos ochenta y ocho. Bagils, escribano.

9

1788, agost, 24

Cervera

Josep Salat i Móra, doctor en drets i advocat de la Reial Audiència de Catalunya, veí de Cervera, fa presentar un requeriment relacionat amb una causa pia fundada pel doctor Raimon Huguet.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1787-1788, f. 260r-261v.

En la presente Ciudad de Cervera, del obispado de Solsona, a los veinte y quatro días del mes de agosto, año del nacimiento del Señor de mil setecientos ochenta y ocho. Ante mí Francisco Mulet, por autoridad real notario y escribano público y del Colegio de número de la presente ciudad, el doctor en derechos y abogado de la Real Audiencia Joseph Salat, Móra y Huguet, en la presente de Cervera populado, constituido personalmente en presencia del bachiller en sagrada theología Francisco Gaudier, presbítero y beneficiado de la parroquial iglesia de esta misma ciudad, y del magnífico señor Mariano Salat, Móra y Huguet, otro de los ilustres señores regidores perpetuos de esta propria ciudad, a los quales presento e/o por mí el dicho y abajo escrito escribano presentar hizo un requirimiento en escritos cuyo tenor es este:

«Muy bien saben e ignorar no pueden vuestras mercedes el bachiller en sagrada theología Francisco Gaudier, presbítero y beneficiado de la parroquial iglesia de Cervera y procurador en orden primero de la muy reverenda Comunidad de Presbíteros de la misma y, como a tal, administrador de la causa pia fundada por el doctor Raymundo Huguet, presbítero, igualmente beneficiado que fue de la misma iglesia parroquial, y el magnifico señor Mariano Salat, Móra y Huguet, otro de los ilustres señores regidores perpetuos de

esta misma ciudad, como a de parentela del fundador de la citada pía causa, administrador perpetuo de la misma, que la dicha fundación o causa pía fue instituida y eregida para donzellas a casar y estudiantes a estudiar, hijos y descendientes de Joseph Huguet y de sus herederos in perpetuum y absolutamente. No menos saben y, en el caso de ignorarlo, se les haze saber que el requirente doctor Joseph Salat, Móra y Huguet tiene derecho a dicha pía fundación por haverse de consignar a estudiantes y obtener el requirente esta circunstancia, como todo assí es de ver en el libro de la mencionada causa pía, a que hizo la correspondiente oposición el día treinta [de] junio del año pasado de mil setecientos ochenta y siete, al que se haze relación. Sin embargo, empero, de ser el requirente hijo legítimo y natural de la difunta Theresa Salat, Móra y Huguet, heredera y successora universal de Joseph Salat y de tener el dicho requirente las circunstancias prescritas por el fundador de la mencionada causa pía, Luis Pastor, de la villa de Monblanch, ha echo oposición a dicha pía causa sin causa, título ni motivo, a lo menos que legítimo sea. Y como el requirente tenga echo un recurso al ilustrísimo y reverendísimo señor obispo de Solsona e/o a su reverendo provisor, vicario general y oficial a efecto de que, si alguna duda ocurre por alguno que pretenda tener drecho, se sirva cometer su consentimiento a la persona que estime por conveniente, para que, ohidas las partes y sus, respective, pretenciones, lo decida breve y sumariamente. Por tanto, el mismo doctor Joseph Salat, Móra y Huguet requiere e interpela a vuestras mercedes dichos administradores por primera, segunda y tercera vezes y quantas de drecho menester sean para que, en vista de lo expuesto con este escrito, en manera ni por pretexto alguno despachen consigna alguna al antedicho Luis Pastor correspondiente a las restantas del año mil setecientos ochenta y siete que, primeramente, no sea satisfecho el requirente o bien se declare a favor de quien devan consignarse dichos rédditos, que, de no hazerlo como se les previene, les protesta de acudir contra vuestras mercedes ante quien o quienes corresponda para el resarcimiento de los daños y perjuicios que se infieran al requirente y de todo lo demás que le sea lícito protestar. Requirens vos notarium, [etc.].».

Y, en senyal de la notificación y presentación del arriva incerto, después de haverseles lehid por mí el dicho y abajo escrito escribano, entregué a los mismos requeridos una fiel copia del mismo a cada uno de ellos y a sus, respective, personas, que aceptaron por sus manos. Y respondieron de palabra allí inmediatamente que lo tenían entendido y que se conformarían con lo que la competente superioridad se digne declarar. De todas las quales cosas el arriva dicho doctor Joseph Salat requirió ser echo auto público y que de todo le dé y libre el correspondiente testimonio. Que fue fecho como arriva se contiene, siendo presentes por testigos el bachiller Ramón Font, presbítero, y Juan Cos, negociante, vecinos de Cervera. Y el requirente, conocido por mí el infrascrito escribano, lo firma de su mano. Doctor Josef Salat, Móra i Huguet. Ante mí Francisco Mulet, escribano.

10

1791, març, 24

Cervera

Josep Salat i Móra, doctor en drets i advocat de la Reial Audiència de Catalunya, veí de Cervera, atès que necessita 600 lliures, crea un censal mort d'aquest valor i el ven al seu germà Marià de Salat i Móra, regidor perpetu de l'Ajuntament de l'esmentada ciutat.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1790-1791, f. 82v-85r.

En nom de Déu. Amén. Sia notori que lo doctor en drets Joseph Salat y Móra, advocat de la Real Audiència de Barcelona y en la present de Cervera domiciliat, mediant que per la expedició de sos negocis y pretencions necessita en prompte de la quantitat de sis-

centas lliuras, moneda barcelonesa, y com per poder-las conseguir no tinga ni haja en-contrat altre medi que lo de suplicar, com, efectivament, ha suplicat, a don Mariano de Salat y Móra, altre dels il·lustres señors regidors perpètuos de esta ciutat, son germà, que tingués a bé dexar-li dita quantitat de diner a for de censal, oferint-li, com li ha ofert, que quant se verificàs lo cas de la solució del llegat que lo quòndam Joseph Salat y Corts, son comú pare, li'n féu, per son cas y lloch, (que no se ha encara verificat) ab son últim y vàlido testament, que féu y firmà en trenta de maig, mil set-cents vuitanta-y-set, y ab plica closa entregà al discret Joseph Armengol, notari, de Cervera, en dit dia, y después de sa mort fonch obert y publicat per lo mateix notari, als catorse [de] janer de mil set-cents vuitanta-vuit, se retingués en son poder la referida partida de sis-centas lliuras y servint esta a compte de dit llegat, quedant, a las oras, extinguit y sens efecte algun lo present censal, y, havent lo referit don Mariano de Salat, son germà, condesendit a dita súplica única-ment per beneficiar-lo y fer-li est servey, sens ànimo, emperò, de aprovar dit don Ma-riano, son germà, en part alguna lo referit llegat que dit quòndam Joseph Salat y Corts, son pare, (del qual és hereu universal dit don Mariano Salat, son germà) féu a son favor ab lo citat son testament, antes bé, ab la expresa protesta de no voler-lo aprobar y de que, per la otorgació y estipulació de la present escriptura, no quede en res, ni per ella se entenga de ningun modo, aprobat lo expressat llegat, com aixís, present a est acte, ho declara. Per lo tant, posant en execució, desde luego, la dita creació de censal, de son grat y certa sièn-cia, per ell, sos hereus y successors, qualsevols sían, ven y per títol de venda y original cre-ació de censal otorga y concedeix al nomenat don Mariano de Salat y Móra, son germà, a estas cosas present, als seus y a qui ell voldrà, perpètuament, carta, emperò, de gràcia de redimir mitjansant, ab tres iguals lluhicions, divuit lliuras, moneda barcelonesa, de ànnua penció de censal mort, vulgarment anomenat, en nuda, emperò, percepció y ab ple dret de exigir-la, habedoras y cobradoras per dit don Mariano de Salat y los seus en estas cosas successors de ell dit otorgant y de sos béns del dia present avall escrit a un any, y aixís los demés anys en consemblant dia o termini, franca, libre e immune de tots gastos y contribucions, qualsevols que sían. La qual venda y original creació de censal fa aixís com millor dir y entèndrer se pot, prometent al mateix don Mariano de Salat, son germà, y als seus en est censal successors que la ànnua penció de dit censal, franca y quítia, com se ha dit, ell y los seus la donaran, pagaran y aportaran, en son degut termini, en la prò-pria casa de ell dit don Mariano de Salat y a hont ell o los seus voldran, com no sia fora del present principat de Catalunya, salva y segura, a gastos, perill y contingència de ell dit otorgant y dels seus. Tot lo que promet atèndrer y cumplir, sens dilació ni excusa alguna, ab lo acostumat salari de procurador y ab restitució y esmena de tots danys, perjudicis y costas. Lo preu de est censal és sis-centas lliuras, moneda barcelonesa, a rahó o for de tres per cent, que confessa rèbrer de comptants, realment y de fet, en presència del notari y testimonis avall escrits, per mans del mateix don Mariano de Salat, son germà, de què ab lo present li'n otorga àpoca. Y, aixís, renunciant a la excepció del dit preu no ser aixís convingut y a tot y qualsevol altre lley o dret de son favor, convé y en bona fee promet al dit don Mariano de Salat, son germà, y als seus que lo present censal li farà valer, perci-bir y cobrar y pacíficament posehir y que li'n estarà de ferma y legal evicció en tot y qual-sevol cas, ab restitució y esmena de tots danys y costas, y, per atèndrer y cumplir las mencionadas cosas, ne obliga tots sos béns y drets, mobles e immobles, haguts y per haver, renunciant al privilegi militar y citació de vint-y-sis dias que's concedeixen als que gau-deixen de ell y a altres personas generosas y a tot y qualsevol altre lley o dret que valer y ajudar lo puga y a la que prohibeix la general renunciació, llargament. Y, per pacte, a son

propi for, submetent-se al for y jurisdicció dels il·lustres señors corregidors de Barcelona y Cervera o de altre qualsevol superior secular, ab facultat de variar de judici, fent y firmant escriptura de ters, baix pena de ters en los llibres dels tersos de las cúrias dels dits il·lustres señors corregidors o de altre qualsevol superior, secular tant solament, com se ha dit, per lo que ne obliga tots sos béns predits, mobles e immobles, haguts y per haver, y ab constitució de procuradors necessària dels escrivants jurats de ditas, respective, cúrias per a firmar dita escriptura de ters, segons estil, llargament, y ab jurament. Y quédan advertits los contrahents que del present acte se'n ha de pèndrer la rahó en lo Ofici de Hipotecas de esta ciutat dins lo termini de sis dias, sens qual requisit no farà fee en justícia per a perseguir las hipotecas, segons lo manat per sa magestat ab sa real pragmàtica sobre hipotecas publicada. En testimoni de las quals cosas, aixís ho otorga en la present ciutat de Cervera, bisbat de Solsona, als vint-y-quatre dias del mes de mars, any del naixement del Señor de mil set-cents noranta-y-hu, presents per testimonis Agustí Mulet, adroguer y candeler de cera, y Eudalt Gimbert, marxant, los dos vehints de esta ciutat. Y lo otorgant, conegut per mi lo notari avall escrit, ho firma de sa mà. Doctor Josef Salat. En poder de mi Francisco Mulet, notari. [Al marge esquerre:] Extractum dicto die cum papiro regii sigilli 2. Tomada la razón en el Oficio de Hipotecas de esta ciudad, al folio [*espai en blanc*] del libro 1, en el día de oy. Cervera y marzo, [*espai en blanc*]. Francisco Bagils, escribano.

11

1792, febrer, 3

Cervera

Marià de Salat, regidor perpetu de l'Ajuntament de Cervera, firma àpoca a Josep Salat, doctor en drets, de l'esmentada ciutat, de 400 lliures, que corresponen a la lluiació d'una part d'un censal.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1791-1792, f. 51r-52r.

Sia notori com don Mariano de Salat, altre dels il·lustres señors regidors perpètuos de la present ciutat de Cervera y en esta domiciliat, de son grat y certa siència, firma àpoca al doctor en drets Joseph Salat, en esta dita ciutat populat, a estas cosas present, de la quantitat de quatre-centas lliuras, moneda barcelonesa, y són en lluhició y quitació de igual quantitat en preu y pensió dotse lliuras de aquell censal junt de preu sis-centas lliuras y pensió divuit lliuras que tots anys als vint-y-quatre [de] mars lo dit doctor Joseph Salat debia fer y prestar al señor otorgant en forza de venda y original creació de censal a son favor feta, consta ab acte rebut en poder del notari avall escrit als vint-y-quatre dias del mes de mars del any pròxim passat de mil set-cents noranta-hu. Lo qual censal, en forsa de la present difinició, queda reduhit a solas dos-centas lliuras en preu y en sis lliuras de ànnua pensió. Lo modo de la paga de las expressadas quatre-centas lliuras de dita moneda és que aquellas confessa rèbrer de comptants, realment y de fet, en presència del notari y testimonis avall escrits, de què ab la present li'n otorga àpoca. Y així, renunciant a la excepció de la cosa no ser aixís, no solament firma la present àpoca, sinó que també, en quant a ditas quatre-centas lliuras en preu y dotse lliuras de pensió, fa llarga y bastant difinició del precitat censal, aixís en dita part de son preu y sa corresponent pensió, com en sa corresponent prorrata fins lo dia de abuy deguda, de què confessa quedar enterament pagat y satisfet, cancel·lant y anul·lant lo dit acte de censal y las obligacions en aquell contingudas per lo que pertany a la quantitat lluhida, aixís que del dia present en avant no púgan aprofitar ni dañar a ninguna de ditas parts, quedant, emperò, si en sa forsa y vigor per lo que respecta a las restants dos-centas lliuras que són part del preu del dit censal no pagadas. Y quédan advertits los contrahents que de est acte se'n ha de pèndrer la rahó en lo Ofici de Hipotecas de la present ciutat

dins lo termini de sis dias, sens qual requisit no farà fee en justícia per a perseguir las hipotecas, segons lo manat per sa magestat ab sa real pragmática sobre hipotecas publicada. En testimoni del que, aixís ho otorga en la present ciutat de Cervera, bisbat de Solsona, als tres dias del mes de febrer, any del naixement del Señor de mil set-cents noranta-dos, essent presents per testimonis Jaume Guitart, estamayre, vehí del lloch de la Pobra de Lillet, bisbat de Solsona, y en Cervera trobat, y Joan Cos, revenedor, en esta dita ciutat habitant. Y lo señor otorgant, conegut per mi lo notari avall escrit, ho firma de sa pròpria mà. Don Mariano de Salat. En poder de mi Francisco Mulet, notari. [Al marge esquerre:] Extractum dicto die cum papiro regii sigilli 2. Tomada la razón en el Oficio de Hipotecas de la presente ciudad, en la margen del folio 205 del libro 1º del año 1791, en donde se halla continuada la escritura de creación de censo que menciona la presente definición, en el día de oy. Cervera y febrero, 6, de 1792. Francisco Bagils, escribano.

12**1793, febrer, 1****Cervera**

Josep Freixes, porter públic i jurat, de Cervera, a instància de l'apoderat de Manuel Sala, pagès, de la Rabassa, notifica una interpel·lació dirigida a Francesc Salat, regidor degà i regent de la batllia de Freixenet, i al doctor Josep Salat, de Cervera, assessor seu.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Martí i Bonet, Manual, 1792-1793, f. 52v-56r.

En la ciudad de Cervera, obispado de Solsona, al primer día del mes de febrero, año del Señor de mil setecientos novena y tres, Joseph Freixes, otro de los porteros públicos y jurados de la propia ciudad, mediante el juramento que en el ingreso de su oficio prestó, hace relación al abajo escrito notario que, en el día presente, a instancia del apoderado de Manuel Sala, labrador, del lugar de la Rebassa, ha intimado y notificado a los señores Francisco Salat, regidor decano, como a regente, en tres [de] enero próximo pasado, la baylía del lugar de Freixenet, y al magnífico doctor Joseph Salat, vezino de esta dicha ciudad, su asesor, una interpelación en escritos que es como se sigue:

«Bien saben e ignorar no pueden [...] y de ello entregue copia auténtica, satisfecho en sus derechos».

Y que, [...]. De todo lo que el prenombrado Freixes, portero, requirió al infrascrito escribano levante el presente auto, que fue fecho en la dicha ciudad de Cervera, en los día, mes y año arriba dichos, siendo presentes por testigos Joseph Bastons y Thomás Bergadá, escribientes, ambos de dicha ciudad, para dicho fin llamados. Y al dicho requiriente, a quien yo el infrascrito escribano certifico conocer, lo firmó de su mano. Joseph Freixes, portero. Ante mí Francisco Martí y Bonet, escribano.

13**1793, febrer, 3****Cervera**

Josep Salat, doctor en drets, de Cervera, dóna resposta a la interpel·lació feta notificar per l'apoderat de Manuel Sala, pagès, de la Rabassa.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Martí i Bonet, Manual, 1792-1793, f. 60r-60v.

En la ciudad de Cervera, obispado de Solsona, a la que serían entre las nueve y diez horas de la mañana del día tres de febrero de mil setecientos novena y tres, por ante mí el abajo escrito escribano y testigos infrascritos compareció el magnífico doctor en derechos Joseph Salat, vezino de esta dicha ciudad, quien, satisfaciendo a una interpelación que se le presentó a instancia del apoderado de Manuel Sala, labrador, del lugar de la Rabassa, me ha entregado un papel de respuesta que es como sigue:

«Satisfaciendo el doctor Joseph Salat a un requerimiento que le ha sido presentado, que empieza “Bien saben” y acaba “satisfecho en sus derechos”, dize que muchos de los echos que refiere el requirente son distintos y muy diferentes del modo que se leen en los autos echos ante Antonio Vidal, escribano, entre partes de Emanuel Sala y de Juan Segura. El demasiado afecto y calor del doctor Francisco Generés, patrono de Emanuel Sala, le han echo prorrumpir unas expresiones improprias del carácter de un jurisconsulto, que no sirven para el derecho de su cliente, sino de multiplicar costas y exacerbar a las partes. Todo quanto se ha provehido en esta causa se ha obrado conforme a derecho y según los trámites regulares de un juicio ordinario, como lo authentican los mismos autos, que el tribunal más severo, con la lectura del proceso, no podrá ver menos que la rectitud que se ha observado a las partes en la administración de justicia».

Y, dando la presente por legítima respuesta, requiere el mismo doctor Joseph Salat a Francisco Martí, escribano, que no entregue copia de la antecedente requisición sin la presente respuesta y la del regente la vara de Freixanet, continuándola después de la de Francisco Salat, regente la baylia de Freixanet, y de todo levante auto, según estilo. De todo lo que dicho doctor Salat requirió al infrascrito escribano levante el presente auto, que fue fecho en la susodicha ciudad de Cervera, en los día, mes y año arriba dichos, siendo presentes por testigos Joseph Bastons, escribiente, y Ramón Raich, labrador, del lugar de Monmaneu, obispado de Vique, para dicho fin llamados. Y al dicho señor requirente, a quien yo el infrascrito escribano certifico conocer, lo firmó de su mano. Doctor Josef Salat. Ante mí Francisco Martí y Bonet, escribano.

14

1793, novembre, 24

Cervera

Josep Salat, doctor en lleis i advocat de la Reial Audiència de Catalunya, i Marià Pomés, causídic, tots dos de Cervera, donen els seus poders a Miquel Patau i Llopart, notari i causídic, de Barcelona, perquè els gestioni qualsevol afer relacionat amb plets i causes judicials.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1792-1793, f. 232v-233r.

Sébase como el doctor en leyes Joseph Salat, abogado de la Real Audiencia de Barcelona, y Mariano Pomés, causídico, ambos en la presente ciudad de Cervera poblados, de su libre alvedrío y espontánea voluntad, otorgan que dan todo su poder cumplido, lleno y bastante, qual de derecho se requiere y es menester y sin limitación alguna, a Miguel Patau y Llopart, notario real y causídico y del Colegio de Barcelona, aunque ausente, como si fuesse presente, para que, por los otorgantes, en su nombre y representando sus propias personas, voz, acción y derecho, pueda parezer y parezca en qualesquier audiencias, curias y tribunales, eclesiásticos y seglares, y donde convenga y en ellos y qualesquier de ellos intentar, proseguir y terminar qualesquier pleytos y causas, civiles y criminales, activas y passivas, principales y de apelación, movidas y moveras, por qualquier causa o razón y con qualesquier persona, largamente, con el acostumbrado curso de los pleytos y causas y facultades expresas de jurar de calumpnia y en otra manera, prestar qualesquier cauciones, assí juratorias como fidejussorias, exponer clamores y reclamos, instar execuciones, hazer embargos y aquellos cancelar y practicar todo lo demás que acerca dichas causas y su amplissimo curso se requiera, según el estilo de los tribunales donde se siguieren, sin limitación alguna. Y con facultad de que dicho apoderado pueda substituir este poder las vezes y en quienes le pareciere, revocar los substitutos y nombrar otros de nuevo, con obligación y relevación en forma. Y, generalmente, haga y execute, en razón de todo lo sussodicho, lo que los otorgantes harían y hazer podrían si

personalmente se hallassen, prometiendo estar a juhizio, pagar lo juzgado y sentenciado y haver por firme, valedero y seguro para siempre todo lo que por dicho su procurador y substitutos suyos, en virtud de este poder, será hecho y procurado y no revocarlo en tiempo alguno, bajo obligación de todos sus, respective, bienes, muebles y sitios, havidos y por haver, con todas renunciaciones de derecho necessarias. En cuyo testimonio, assí lo otorgan en la presente ciudad de Cervera, del obispado de Solsona, a los veinte y quatro días del mes de noviembre, año del nacimiento del Señor de mil setecientos noventa y tres, siendo presentes por testigos Joseph Bastons y Francisco Serres, escribientes, vezinos de esta ciudad. Y los otorgantes, conocidos por mí el escribano, lo firman de sus manos. Doctor Josef Salat. Mariano Pomés. Ante mí Francisco Mulet, escribano.

15

1794, febrer, 24

Cervera

El doctor Josep Salat i Marià Pomés, causídic, tots dos de Cervera, donen els seus poders a Francesc Colomer, causídic, d'aquesta ciutat, perquè els gestioni qualsevol afer relacionat amb plets i causes judicials.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1793-1794, f. 46r-47r.

Sébase como nosotros el doctor Joseph Salat y Mariano Pomés, causídico, vezinos de esta ciudad, de su espontánea voluntad y cierta ciencia, otorgan que dan todo su poder cumplido, lleno y bastante, sin limitación alguna, qual de derecho se requiere y es menester, a Francisco Colomer, causídico, vezino de esta misma ciudad, aunque ausente, como si fuesse presente, para que, por nosotros y cada uno de nosotros, en nuestro nombre y representando nuestras, respective, propias personas, voz, acción y derecho, pueda parecer y parezca en qualesquier audiencias, curias y tribunales, ecclesiásticos y seglares, y donde convenga y [en ellos] y qualesquier de ellos intentar, proseguir y terminar qualesquier pleytos y causas, activas y passivas, principales y de apellación, movidas y movederas, por qualesquier causa o razón y con qualesquier persona, largamente, con el acostumbrado curso de los pleytos y causas y facultades expresas de jurar de calumpnia y en otra manera, prestar qualesquier cauciones, assí juratorias como fidejussorias, exponer clamors y reclamos, instar execuciones, hazer embargos y aquellos cancelar y practicar todo lo demás que acerca dichas causas y su amplíssimo curso se requiera, según el estilo de los tribunales donde se siguieren, sin limitación alguna. Y con facultad de que el dicho nuestro apoderado pueda substituir este poder las vezes y en quienes le pareciere, revocar los substitutos y nombrar otros de nuevo, con obligación y relevación en forma. Y, generalmente, haga y execute, en razón de todo lo sussodicho, lo que nosotros y cada uno de nosotros, juntos y separadamente, haríamos y hazer podríamos si personalmente nos hallásemos, prometiendo estar a juhizio, pagar lo juzgado y sentenciado y haver por firme, valedero y seguro para siempre todo lo que por dicho nuestro apoderado y substitutos suyos será, en virtud de este poder, hecho y procurado y de no revocarlo en tiempo alguno, bajo obligación de todos nuestros, respective, bienes y de cada uno de nosotros, muebles y sitios, havidos y por haver, con todas renunciaciones de derecho necessarias. En cuyo testimonio, assí lo otorgan en la presente ciudad de Cervera, del obispado de Solsona, a los veinte y quatro días del mes de febrero, año del nacimiento del Señor de mil setecientos noventa y quatro, siendo presentes por testigos Joseph Bastons y Francisco Serres, escribientes, vezinos de esta ciudad. Y los otorgantes, conocidos por mí el escribano, lo firman de sus manos. Doctor Josef Salat. Mariano Pomés. Ante mí Francisco Mulet, escribano.

16

1797, gener, 19

Cervera

Els patrons del priorat fundat per Antoni Huguet a l'església de Sant Miquel Arcàngel de Cervera proposen Josep Salat i Móra, doctor en lleis i batxiller en sagraments, clergue tonsurat, d'aquesta ciutat, per a obtenir el càrrec de prior d'aquest priorat.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1796-1797, f. 13r-14v.

Sébase por esta pública escritura que los señores don Francisco Antonio de Niubó, regidor perpetuo y decano del ilustre Ayuntamiento de corregidor y regidores de la presente ciudad de Cervera, don Francisco de Nuix y de Perpiñá, obrero en orden primero de la Obra de la parroquial iglesia de Santa María de la dicha esta ciudad, y ambos, en dichas, respective, calidades, administradores del santo Hospital de Nuestra Señora de Misericordia de la misma ciudad, y don Mariano de Salat, Móra y Huguet, descendiente del pío fundador del propio santo Hospital y, como a tal, según lo ordenado y dispuesto por aquél, administrador perpetuo del mismo, y los tres en ésta de Cervera domiciliados, por quanto, en dichos nombres de administradores, son patronos ciertos, legítimos e indubitados del priorato o missa fundada por Antonio Huguet en la iglesia rural de San Miguel Arcángel de la dicha esta ciudad, según lo prescrito en el auto o escritura de su fundación, recibida en poder de Valentín Surís, notario público y real, colegiado, que fue de la dicha esta ciudad, a los quatro [de] diziembre del año mil setecientos setenta y dos, vacante dicho priorato o missa por fallecimiento de don Jayme Porta, presbítero, su último obtentor, y constando a los señores otorgantes que los primeros o en primero lugar llamados al dicho priorato o missa fundada son los hijos legítimos y naturales de Theresa Salat y Móra, sobrina del fundador, por tanto, queriendo los señores otorgantes, en uso del derecho que les toca y pertenece como a administradores predichos y, como a tales, patronos verdaderos del indicado priorato o missa, proceder a su presentación a favor del infrascrito, que les consta ser hijo legítimo y natural de la prenombrada Theresa Salat y Móra, de su libre alvedrío, espontánea voluntat y cierta ciencia, por ante mí el escribano y testigos abajo escritos, dixerón que presentavan y presentaron para la dicha vacante al ilustrísimo y reverendísimo señor obispo de Solsona o a su ilustre y reverendo señor vicario general y oficial la persona del doctor en leyes y bachiller en sagrados cánones Joseph Salat, Móra y Huguet, clérigo tonsurado, domiciliado en esta ciudad, hábil e idóneo para obtener el dicho priorato o missa, suplicando al precitado ilustrísimo y reverendísimo señor obispo o a su ilustre y reverendo señor vicario general y oficial que se sirvan admitir esta presentación y, admitida, mandar despachar las letras y edictos necesarios y, en su consecuencia, conferir el mismo priorato o missa al prenombrado señor Joseph Salat, Móra y Huguet, mandándole poner en su possession y en la de todas sus rentas y derechos. De todas las quales cosas los dichos señores administradores requirieron a mí el escribano levante este auto y pública escritura. Que fue fecho como arriba se contiene en la presente ciudad de Cervera, del obispado de Solsona, a los dies y nueve días del mes de enero, anyo del nacimiento del Señor de mil setecientos noventa y siete, siendo presentes por testigos Pablo Brach, maestro sapatero, y Francisco Pujaló, manzebo del mismo oficio, ambos vezinos de esta dicha ciudad. Y los señores requirentes, conocidos de mí el dicho escribano, lo firman de sus manos.

Don Francisco Antonio de Niubó, decano y administrador. Don Francisco de Nuix y de Perpiñá, obrero, administrador. Don Mariano de Salat, Móra y Huguet, administrador. Ante mí Francisco Mulet, escribano. [*Al marge esquerre:*] Extractum dicto die cum papiro regii sigilli 3.

17

1797, gener, 31

Cervera

Josep Salat i Móra, doctor en lleis i batxiller en sagrats cànons, clergue tonsurat, de Cervera, renuncia a l'obtenció del càrrec de prior del priorat fundat per Antoni Huguet a l'església de Sant Miquel Arcàngel d'aquesta ciutat.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 132, Francesc Mulet i Morlius, Manual, 1796-1797, f. 38r-38v.

Sépase por esta pública escritura como el doctor en leyes y bachiller en sagrados cánones Joseph Salat, Móra y Huguet, clérigo tonsurado, domiciliado en la presente ciudad de Cervera, por quanto los señores administradores del santo Hospital de Nuestra Señora de Misericordia de la misma esta ciudad, en calidad de patronos ciertos, legítimos e indubitados de la missa o priorato que por disposición de Antonio Huguet ha sido fundado en la iglesia rural de San Miguel Arcángel de la propia ciudad, en uso de su derecho y del que reconocieron en la persona del otorgante por la calidad de hijo legítimo y natural de Theresa Salat y Móra, sobrina del fundador, con escritura que pasó por ante el presente escribano, a los dies y nueve de los corrientes mes y año, hicieron a su favor presentación de la precitada missa o priorato, vacante por muerte de don Jayme Porta, presbítero, su último obtentor, y, no queriéndolo obtener por esta vez el señor otorgante, por tanto y por ante mí el escribano y testigos infrascritos, dixo que, estimando, como deve estimar, a los precitados señores administradores la presentación a su favor de la indicada missa o priorato, lo renunciava y renunció por esta vez y por la actual vacante, assí que, en su virtud, puedan los dichos señores administradores, en la calidad de patronos de la missa o priorato predicho, proceder a nueva presentación del mismo a favor de la persona que por su derecho toque y pertenezca. De todas las quales cosas el dicho doctor Joseph Salat, Móra y Huguet requirió a mí el dicho y abajo escrito escribano levante este auto y pública escritura. Que fue hecho como arriba se contiene en esta ciudad de Cervera, a los treinta y un días del mes de enero, año del nacimiento del Señor de mil setecientos noventa y siete, siendo presentes por testigos Joseph Marfany, causídico, y Joseph Bastons, escriviente, vecinos de esta ciudad. Y el requirente, conocido de mí el escribano, lo firma de su mano. Josef Salat. Ante mí Francisco Mulet, escribano.

18

1804, octubre, 15

Cervera

Marià de Salat i Móra, regidor perpetu de l'Ajuntament de Cervera, reconeix que el seu germà Josep Salat i Móra, doctor en drets i advocat de la Reial Audiència de Catalunya, habitant a Igualada, li ha donat 200 lliures, que són l'import de la lluitació d'un censal.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 134, Francesc Martí i Bonet, Manual, 1803-1804, f. 329v-330v.

Als quinse dias del mes de octubre, any de la nativitat del Senyor de mil vuit-cents y quatre, en la ciutat de Cervera, bisbat de Solsona.

En nom de la santíssima Trinitat. Sia notori que don Mariano de Salat, Móra y Huguet, regidor perpétuo de esta ciutat, de son grat y certa ciència, confesa y en veritat regoneix al magnífich doctor en drets don Joseph Salat y Móra, advocat de la Real Audiència de Barcelona, son germà, naturals de esta ciutat de Cervera, havitant lo últim en la vila de Igualada, que en lo modo avall escrit li ha donat y pagat la quantitat de dos-centas lliuras barcelonesas, y són en lluitació, quitació y extinció de tot aquell censal de preu, en lo dia, solament de dos-centas lliuras y penció sis lliuras y, al temps de sa creació, sis-centas lliuras y penció divuit lliuras que tots anys dit doctor Joseph Salat, als vint-y-quatre [de] mars,

feya y prestava y, en quant a ditas dos-centas lliuras, fa y presta al prenarat don Mariano, son germà, en virtut de venda y original creació de censal per aquell a favor de est otorgada mediant acte rebut en mà del discret Francisco Mulet, quòndam notari públich, de esta dita ciutat, a vint-y-quatre [de] mars de mil set-cents noranta-y-un. Y, de la quitació de las ditas quatre-centas lliuras, consta ab altre acte rebut en poder de dit Mulet a tres [de] febrer de mil set-cents noranta-y-dos. Y, com de las pencions y prorrata en y per rahó del precalendat censal discoregut fina al dia present dit senyor otorgant se dónia per enterament pagat y satisfet, per so, restitueix en autèntica forma al relatat son germà lo acte de sa original creació. Lo modo de la paga de ditas dos-centas lliuras és que confesa rèbrer-las del matex doctor Joseph, son germà,^a en diner comptant, realment y de fet, a presència del notari y testimonis infrascrits^b. En testimoni del que, no sols fa y firma la corresponent àpoca, sí que també llargas y bastants absolució, definició y remisió perpètuas de dit censal, aixís en lo preu com en las ànnuas pencions, prorrata y demés accesoris de aquell, imposant-se a ell y als seus, acerca de ditas cosas, cilenci y callament perpètuu, ab pacte firmissim de no demanar cosa alguna més roborat ab solempne estipulació en mà y poder del notari infrascrit, cancel·lant y anulant lo acte de original creació de dit censal ab totas sas forsas y obligacions, de manera que, en lo sucesiu, no puga aprofitar al dit senyor otorgant ni als seus ni tampoch dañar al expresat doctor don Joseph Salat ni a sos successors en ningun temps. Y quédan los contrahents advertits que de est acte, dins sis dias, se'n ha de haver rahó en la marge, al foli 205, del llibre primer del Registre de Hipotecas de esta ciutat del any 1791, a hont se encontra registrada la escriptura que ab la present se cancela, segons lo manat per sa magestat ab la real pragmàtica correlativa a hipotecas. Y aixís ho otórgan en la expresada ciutat de Cervera, en los dia, mes y any sobre dits, esent presents per testimonis Magí Espigó, clergue, cursant en moral, y Francisco Vallès, escribent, los dos en dita ciutat residents, per est fi cridats. Y al dit senyor otorgant, al qual jo lo infrascrit notari certifico conèixer, o ha firmat de sa mà. Don Mariano de Salat. En poder de mi Francisco Martí y Bonet, notari. [Al marge esquerre:] Extrachtum dicto die cum papiro sigilli 3. [Al final:] Tomada la razón en el Oficio de Hipotecas de la presente ciudad de Cervera en la margen del folio 205, al libro 1º del año mil setecientos noventa y uno, donde se halla registrada la escritura de censal que con el presente se cancela. Oy, a los veinte de octubre de mil ochocientos y quatro. Francisco Bagils, escribano.

19

1816, febrer, 8

Cervera

El doctor Josep Salat, advocat de la Reial Audiència de Catalunya, natural de Cervera i domiciliat a Igualada, firma àpoca a Marià de Salat, regidor perpetu de l'Ajuntament de Cervera, germà seu, de la quantitat de 1.000 lliures, que són la resta de les 3.000 lliures que Josep Salat i Corts, pare d'ells, li va deixar en el seu testament. ACSG, Fons Notarial, Cervera, 136, Francesc Serres i Mulet, Manual, 1815-1816, f. 50v-51v.

Sia notori que lo doctor don Joseph Salat, advocat de la Real Audiència de Barcelona, natural de la present ciutat y domiciliat en la vila de Igualada, firma àpoca a favor de don

a. en esta forma, a saber és, cent set lliuras se las reté lo expresat senyor don Mariano per consemblants que est devia donar-las y pagar-las al matex doctor don Joseph, son germà, esto és, diset lliuras a compliment de la penció vitalicia del any propposat mil vuit-cents y tres y las restants noranta per la penció vitalicia del present y corrent any mil vuit-cents y quatre, y les restants noranta-tres lliuras, *ratllat*.

b. de mans del matex don Joseph, son germà. Y, per lo tant, renunciant a la excepció de la non numerata pecunia, a la de no consistir en assò la veritat y a tot altre dret y lley de son favor, *ratllat*.

Mariano de Salat, regidor perpètu de esta dita ciutat, son germà, a estas cosas present, de la quantitat de mil lliuras, moneda catalana, que són y li serveixen a bon compte de aquelles tres mil que Joseph Salat y Corts, son comú pare, li llegà ab son últim y vàlido testament que, clos, entregà en poder de Joseph Armengol notari que fou de esta dita ciutat, als trenta [de] maig de mil set-cents vuytanta-set y, després de sa mort, publicat per lo propi notari als catorse [de] jané de mil set-cents viuytanta-vuyt, de què dóna fe ab sas autènticas lletras. Lo modo de la paga de las expresadas mil lliuras és que confesa rèbrer en diner comptant, realment y de fet en presència del notari y testimonis infrascrits, de las que otorga la corresponent àpoca. Y, així mateix, se dóna per satisfet luego de quedar cumplimentadas las anteditas tres mil lliuras de tots sos drets de llegítimas suas y renuncia a favor del mateix seu germà tot lo demás que pugués pretendrer en sa rahó, salvant-se y reservant-se expresament, com se reserva, qualsevols fideïcomisos y successions, ab testament o ab intestat, dels mateixos sos difunts pares que púgan purificar-se a son favor y, baix esta reserva y no altrament, fa la present renúncia ab todas las degudas y acostumadas clàusulas. En testimoni de las quals cosas, aixís ho otorga en la present ciutat de Cervera, als vuyt dias del mes de febré, any del Señor de mil vuyt-cens y setse, esent testimonis don Anton Miró, prebere, y Ignasi Llobregat, mestre espardeñé, los dos veïnts de esta dita ciutat. Y lo otorgant, conegut de mi lo notari, ho firma. Joseph Salat. En poder de mi Francisco Serres y Mulet, notari.

20

1819, febrer, 1

Cervera

El doctor Francesc de Cerveró i Perelló, regidor perpetu de l'Ajuntament de Cervera, dóna el seu poder al doctor Josep Salat, advocat, d'Igualada, perquè li gestioni qualsevol afer relacionat amb plets i causes judicials.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 135, Antoni Boldú, Manual, 1818-1819, f. 16v.

Sépase por esta pública escritura de poder como el noble señor doctor don Francisco de Cerveró y Perelló, regidor perpetuo de la presente ciudad de Cervera, de su libre alvedrío, constituye y nombra e[n] su procurador cierto y especial y para las infrascritas cosas general, así que la especialidad a la generalidad no derogue ni al contrario, al doctor don Joseph Salat, abogado, de la villa de Igualada, ausente, bien como si fuese presente, para que por dicho noble señor otorgante su persona, vos, acción y derecho representando pueda parecer y paresca ante cualesquier audiencias, jueces, justicias, curias y tribunales, así iglesiásticos como seculares, y en donde más convenga, y allí intente y siga cualesquier pleytos y causas, activas y passivas, principales y de apelación, movidas y para mover, largamente, con el acostumbrado curso de pleytos y causas, facultad expresa de jurar de calumnia, prestar cualesquier cauciones juratorias y de fiaduría, presentar súplicas, peticiones, memoriales, recursos, requisiciones, responder a éstas, producir instrumentos, ministrar testigos y demás, instar sus provehidos y despachos, exponer clamors y reclamos, instar execuciones, poner embargos y aquéllos cancelar y anular y hacer todo lo demás que acerca dichas causas y su curso se requiera según el estilo de los lugares y tribunales donde las mismas se siguieren, sin limitación algún, con facultad de que pueda dicho su señor apoderado sostituir este poder una y más veces, revocar los sustitutos y otros de nuevo nombrar, con causa y sin ella, y, generalmente, pueda hacer y exercer todo quanto el nombrado noble señor otorgante haría y hacer podría hallándose presente, prometiendo estar a juicio, pagar lo juzgado y tener por válido todo quanto por dicho su señor apoderado y sus sustitutos [s]erá hecho y executado y no revocar cosa, bajo obligación de todos sus

bienes, muebles y rahises, havidos y por haver, con todas las renunciass necesarias y leyes de su favor. Y así se otor[ga] en la presente ciudad de Cervera, al primer día del mes de febrero del año mil ochocientos dies y nueve, siendo presentes por testigos Jayme Serrat, cursante teología, y Francisco Periu, maestro sastre, ambos ambos [sic] en la presente ciudad residentes, para este fin llamados. Y el mencionado noble señor otorgante, conocido de mí el infrascrito escribano, lo firma de su mano. [*Al marge esquerre:*] Extractum dicto die.

21

1832, maig, 3

Igualada

Hom deixa constància de l'enterrament de Josep Salat i Móra.

Publicat a: Joaquim BOTET I SISÓ, «Noticia del volum tercer del “Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña, por el Dr. D. Josef Salat”», Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, any XII [1912], núm. 45, p. 226.

Dia tres de maig de mil vuit-cents trenta y dos. En lo cementiri rural de la parroquial iglésia de Santa Maria de la villa de Igualada, bisbat de Vich, se donà sepultura eclesiàstica al cadàver del doctor Joseph Salat, de Cervera, marit de donya Francisca Matheu, de esta, cònjuges, vehins de Igualada. Morí lo dia antes, de edat setanta anys, rebuts los sants sagraments.

22

1832

Cervera

Marià de Salat, regidor perpetu jubilat de l'Ajuntament de Cervera, com a marmessor del seu germà el doctor Josep Salat, advocat que fou d'Igualada, dóna el seu poder a Vicens de Salat, fill seu, veí de Cervera.

ACSG, Fons Dalmases, nobles, paper solter (document incomplet).

Sépase que don Mariano de Salat, regidor perpetuo jubilado del ilustre Ayuntamiento de la presente ciudad de Cervera, en calidad de albacea que afirma ser de su hermano el doctor don José Salat, abogado que fue de la villa de Igualada, por ante mí el infrascrito escribano y testigos que se nombrarán, dijo que, espontáneamente, da y confiere todo su poder cumplido, libre, lleno, general y bastante, cual de derecho se requiere, más pueda y deba valer, a don Vicente de Salat, su hijo, vecino de dicha ciudad, a este acto ausente, pero habido por presente, para que, por el otorgante, en la espresada calidad, pueda comparecer y comparezca en la Real Audiencia de este principado y en cualesquiera tribunales, superiores e inferiores, y ante los señores jueces y justicias, eclesiásticos y seglares, que convenga e intentar, seguir y terminar todos y cualesquiera pleitos y causas, activas y pasivas, civiles y criminales, principales y de apelación, movidas y por mover, con el amplio curso de pleitos, facultad espresa de hacer juramentos de calumnia, decisorio y supletorio, prestar cauciones, juratorias y fidejusorias, esponder reclamos, instar ejecuciones, ventas, trances y remates de bienes, adjudicación de los mismos a favor del otorgante, tomando posesión y amparo de ellos, poner y cancelar embargos, hacer requerimientos y responder a otros, presentar súplicas, memoriales y recursos, solicitar sus decretos y provisiones y su notificación y cumplimiento, y practicar todos lo demás que acerca dichos pleitos y su curso se requiera, según estilo y práctica de los tribunales en donde vertieren, sin limitación alguna, con facultad de sustituir este poder una y más veces, revocar unos sustitutos y nombrar otros. Y, generalmente, acerca las dichas cosas, con sus incidencias y dependencias, pueda practicar todo cuanto haría el constituyente si presente se

hallase, prometiendo estar a juicio, pagar lo sentenciado y tener por firme y válido todo cuanto por dicho su apoderado y sustitutos fuere obrado y no revocarlo en tiempo ni por motivo alguno, bajo la obligación (*L'anvers del document acaba així. El revers és en blanc*).

23

1834, febrer, 8

Cervera

Marià de Salat, regidor vitalici jubilat de l'Ajuntament de Cervera, dóna el seu poder a Vicens de Salat i Surís, fill seu, d'aquesta ciutat, perquè pugui intervenir en la testamentaria de les disposicions del doctor Josep Salat, germà seu, el dia de la seva mort domiciliat a Igualada, i fer altres actuacions relacionades amb aquest procés.

ACSG, Fons Notarial, Cervera, 137, Francesc Bagils i Morlius, Manual, 1833-1834, f. 24r-25r.

Sépase que don Mariano de Salat, regidor vitalicio jubilado del ilustre Ayuntamiento de la ciudad de Cervera, en calidad de uno de los albaceas testamentarios del doctor don José Salat, su hermano, abogado, el día de su óbito domiciliado en la villa de Igualada, nombrado tal, junto con otros, con su último y válido testamento, que entregó cerrado al discreto José María Vilar y Estruch, notario público del número y Colegio de Barcelona, a los veinte y nueve de enero del año mil ochocientos veinte y cinco, y, seguida su muerte, fue publicado por el mismo escribano a los siete de mayo de mil ochocientos treinta y dos, por ante mí infrascrito escribano y testigos que se nombrarán, dijo que, espontáneamente, da y confiere todo su poder cumplido, libre, lleno, general y bastante, cual de derecho se requiere, más pueda y deba valer, a don Vicente de Salat y Surís, su hijo, vezino de dicha ciudad de Cervera, otro de dichos albaceas testamentarios, a este acto ausente, pero habido por presente, para que, por el otorgante y en su nombre y representación y en unión con los demás testamentarios o la mayor parte de ellos o sus apoderados y a solas, como más conviniere, pueda intervenir en todos los asuntos, negocios y dependencias de dicha testamentaria y tratar y acordar cuanto convenga a la misma [y] tomar inventario de cualesquiera bienes, así muebles como raíces, derechos, créditos y demás quedados a la muerte de dicho doctor don José de Salat y que pertenezcan al cuerpo hereditario que dejó, por cualquier título o causa, en cualquier parte situados, designándolos y describiéndolos bien y legalmente y aceptándolos y encargándose de ellos con dicho beneficio de inventario, con promesa de dar cuenta y razón de ellos siempre y a quien conviniere y corresponda y de continuar en el mismo inventario o formarle de nuevo si después aparecieren otros bienes correspondientes a dicha herencia o testamentaria, mandando levantar los correspondientes autos y diligencias, judiciales y extrajudiciales, que convenga, con las protestas y salvedades, obligación de bienes de la testamentaria y demás cláusulas necesarias. Otro sí, pueda tomar posesión, judicial o extrajudicialmente, de los mismos bienes, o sea, de cualesquier casas, tierras, propiedades, censos y derechos de cualquier especie que pertenezcan a dicho albaceazgo y fueron del nombrado doctor don José de Salat, haciendo los actos y señales demostrativos de la aprehensión de dicha posesión, con las protestas, reservas, salvedades y otras cláusulas oportunas y a dicho su apoderado bien vistas, instando que se notifique dicha posesión a cualesquiera colonos, arrendatarios, inquilinos, cuidantes y demás personas que interesen y, en su razón, otorgar y firmar y hacer que se levanten los autos y escrituras convenientes, concibiéndolos en el modo que tenga por conveniente. Otro sí, pueda pedir, recibir y cobrar todas y cualesquier cantidades de dinero, débitos, créditos, mutuos, depósitos, pensiones de censos perpetuos y al quitar, alquileres, arriendos, partes de frutos, géneros, intereses y otras cualesquier cosas

y rentas que se deben y deberán hacer y prestar y se harán y prestarán a dicha testamentaria por cualesquier cuerpos, comunidades y particulares personas y por cualesquier causas y motivos y, de lo que reciban y cobren, dar recibos, cartas de pago, concesión de derechos por cualquier efecto, absoluciones, contentas, difiniciones, cancelaciones de instrumentos y otros resguardos que fueren de dar y a dicho su apoderado bien vistos. Y así bien pueda pagar y satisfacer a cualesquiera acreedores que resulten contra dicho doctor don José de Salat y testamentaria del mismo las cantidades de dinero que acrediten por cualesquier motivos o causas y a cuyo pago y satisfacción esté la misma obligada, ya en razón de mandas [y] legados y ya por créditos de otra clase y, en razón de lo referido, recoger los recibos, cartas de pago, cesiones, lastos, cancelaciones de instrumentos y demás resguardos a la seguridad de la testamentaria conducentes, en el modo y términos que tubiere por bien el mismo apoderado. Otro sí y finalmente, para que pueda comparecer y comparezca en cualesquier tribunales, superiores e inferiores, y ante los señores jueces y justicias, eclesiásticos y seglares, que convenga e instar, seguir y terminar todos y cualesquier pleitos y causas, activas y pasivas, principales y de apelación, movidas y por mover, con el amplio curso de pleitos, facultad espresa de hacer juramentos de calumnia, decisorio y supletorio, dar cauciones, juratorias y fidejusorias, esponer reclamos, instar ejecuciones, sentencias, trances y remates de bienes, adjudicación de los mismos a favor de dicha testamentaria, tomando posesión y amparo de ellos, poner y cancelar embargos, hacer requerimientos y responder a otros, ministrar testigos y otras pruebas, presentar letras, súplicas y otros escritos concebidos como tubiere por conveniente, solicitar sus despachos y decretos y su notificación y cumplimiento, instando que se levanten los autos y diligencias necesarias, oír autos y sentencias, interlocutorias y definitivas, consentir lo favorable y de lo perjudicial apelar y suplicar, siguiendo los términos de apelación y suplicación, y practicar todos lo demás que acerca dichos pleitos y su curso se requiera, según estilo y práctica de los tribunales en donde vertieren, sin limitación alguna, con facultad de sustituir estos poderes en todo o en parte, revocar unos sustitutos y nombrar otros a su voluntad. Y, generalmente, acerca todas las dichas cosas, con sus incidencias y dependencias, pueda practicar todo cuanto hacer podría el constituyente en la espresada calidad si presente se hallase, prometiendo estar a juicio, pagar lo sentenciado y tener por firme y válido todo cuanto por dicho su apoderado y sustitutos fuere obrado y no revocarlo en tiempo ni por motivo alguno, bajo la obligación de los bienes, réditos y emolumentos de dicha testamentaria y con renuncia de toda ley y derecho de su favor. Y así lo dijo y otorgó en la referida ciudad de Cervera, a los ocho de febrero de mil ochocientos treinta y cuatro, siendo testigos don Francisco Javier Bagils y Sanpere, estudiante leyes, y Antonio Bach, escribiente, vecinos de dicha ciudad. Y el otorgante, conocido del infrascrito escribano, lo firma. Mariano de Salat, en dicho nombre. Ante mí Francisco Bagils y Morlius, notario público de la ciudad de Cervera.

Família Salat, de Cervera

Pere Salat
(? ? – Cervera 1708)
Negociant
∞
Maria Miró i Tella
(? ? – Cervera a1717)

Gaspar Salat i Miró (? ? – Cervera 1746) Negociant ∞ cap. mat. 2-12-1714 Ignàsia Corts i Armengol (Cervera ? – ? ?)	Francesc Salat i Miró (? ? – ? ?) ∞ cap. mat. 1-02-1715 Nicolau Argelich (Biosca ? – ? ?) Pagès	Maria Rosa Salat i Miró (? ? – ? ?) ∞ cap. mat. 21-01-1717 Nicolau Morlius (? ? – ? ?) Adroguer	Alamanda Salat i Miró (? ? – ? ?) ∞ cap. mat. 4-08-1722 Miquel Canals (Biosca ? – ? ?) Pagès	Maria Salat i Miró (? ? – ? ?) ∞ cap. mat. 30-10-1732 Antoni Abat (Cardona ? – ? ?) Batxiller en medicina
Josep Salat i Corts (Cervera~1726-Cervera 1787) Apotecari Familiar del Sant Ofici de la Inquisició (15-03-1756) ∞ cap. mat. 22-12-1748 Teresa Móra i Huguet (? ? – Cervera 1767) ∞ cap. mat. 22-09-1767 Maria Francesca Melcion (? ? – ? ?)	Agustí Gaspar Salat i Corts (Cervera ~1729 – ? ?) Batxiller en filosofia Frare agustí	Maria Gràcia Salat i Corts (Cervera ? – ? ?) ∞ Francesc Oliver (Guardiola ? – ? ?) Doctor en medicina Catedràtic a la Univ. de Cervera	Maria Josefa Salat i Corts (Cervera ? – ? ?) Monja de l'Ensenyança	Maria Ignàsia Salat y Corts (Cervera ~1738 – ? ?)

Maria Salat i Móra (Cervera 1751 – Cervera 1751)	Marià Salat i Móra (Cervera 1752 – Cervera 1835) Cursant de lleis (1771) Regidor perpetu de Cervera (1773) ∞ cap. mat. 27-05-1782 Maria Ignàsia Suris i Riusech (? ? – Cervera 1838)	Josep Salat i Móra (Cervera 1762-Igualada 832) Doctor en lleis Batxiller en sagraments canònics Clergue tonsurat, Advocat ∞ Francesca Matheu (Igualada ? – ? ?)	Ignàsia Salat i Melcion (Cervera ? – Cervera 1784) Donzella	Maria Francesca Salat i Melcion (Cervera ? – ? ?) ∞ cap. mat. 16-06-1788 Josep Ignasi Almirall i Nin (Vilafranca del Penedès ? – ? ?) Doctor en lleis Catedràtic a la Univ. de Cervera
---	---	--	---	--

Resum dels documents relacionats amb Josep Salat i Móra

Doc.	Data	Títols o estudis	Veïnatge
1	1762-06-07		Cervera
2	1766-09-27		Cervera
3	1779-08-09	Cursant en filosofia	Cervera
4	1779-12-10	Tonsurat. Cursant en lleis	Cervera
5	1780-12-05	Cursant en lleis	Cervera
6	1784-11-23	Doctor en lleis	Cervera
7	1786-06-23	Doctor en lleis	Cervera
8	1788-01-19		Cervera
9	1788-08-24	Doctor en drets. Advocat de la Reial Audiència de Catalunya	Cervera
10	1791-03-24	Doctor en drets. Advocat de la Reial Audiència de Catalunya	Cervera
11	1792-02-03	Doctor en drets	Cervera
12	1793-02-01	Doctor	Cervera
13	1793-02-03	Doctor en drets	Cervera
14	1793-11-24	Doctor en lleis. Advocat de la Reial Audiència de Catalunya	Cervera
15	1794-02-24	Doctor	Cervera
16	1797-01-19	Clergue tonsurat. Doctor en lleis. Batxiller en sagrats cànons	Cervera
17	1797-01-31	Clergue tonsurat. Doctor en lleis. Batxiller en sagrats cànons	Cervera
18	1804-10-15	Doctor en drets. Advocat de la Reial Audiència de Catalunya	Igualada
19	1816-02-08	Doctor. Advocat de la Reial Audiència de Catalunya	Igualada
20	1819-02-01	Advocat	Igualada
21	1832-05-03	Doctor (+)	Igualada
22	1832	Doctor (+)	Igualada
23	1834-02-08	Doctor (+)	Igualada

Notícia sobre les “Notes de numismàtica sarda” de Joaquim Botet i Sisó

MIQUEL DE CRUSAFONT*

En publicar l'obra esparsa de Botet i Sisó, ja advertirem de l'existència d'unes notes en curs d'elaboració que formaven part d'un treball projectat sobre la numismàtica sarda. En alguns dels fulls hi trobem el títol “Notes de Numismàtica Sarda”. Li donarem el número 301 en la bibliografia que varem elaborar i hi afegirem el comentari següent en una nota: “Obra molt fragmentada. La seva reconstrucció és força problemàtica i, per això, no s'ha inclòs en aquest recull”.¹

És probable que Botet hi estigués treballant amb la idea de redactar una altra de les seves “Notes Numismàtiques”, com les que ja havia publicat sobre monedes visigodes, de Terrassa, d'Eivissa i de les monedes anomenades “massiair” de la Guerra dels Segadors i que varen anar apareixent al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras* entre els anys 1913 i 1916. En aquest cas, es tracta d'un treball de darrera hora ja que un dels papers reaprofitats que Botet solia emprar per a les seves notes i que forma part del conjunt és una convocatòria a una reunió de Junta d'aquesta acadèmia del dia 1 d'abril del 1916, és a dir, poc menys de deu mesos abans de la seva mort, que es produí el dia 27 de gener del 1917. El text formava part de la dotzena de petits dossiers que varem adquirir fa anys al comerciant numismàtic Antoni Villoldo, del qual hem anat traient i publicant diferents treballs inèdits, tots ells recollits ara a la seva Obra Esparsa.

Botet demostra conèixer bé els treballs de Vincenzo Dessì,² de manera que devia estar al corrent de la intenció d'aquell numismàtic de fer un llibre amb una bona base documental sobre la moneda de Sardenya. Potser en tenir notícia de la

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. *Obra numismàtica esparsa i inèdita de Joaquim Botet i Sisó*, edició a cura de M. Crusafont, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 1997.

2. Sembla probable que tinguessin contacte epistolar, ja que Botet sempre menciona els seus treballs, fins i tot els més recents, alguns publicats en revistes italianes, i en altres casos mig artesanalment en la impremta que Dessì regentava. L'obra esparsa de Dessì fou reunida i publicada l'any 1970 pel Centro Numismático de Sàsser en l'obra Vincenzo Dessì, *Gli scritti di Numismática*, Sàsser, 1970, on s'hi recollien 10 treballs d'aquest

seva mort l'any 1908, es decidí a publicar els documents que ell havia anat recollint. De tota manera, no sembla que Botet hagués tingut accés al recull de Dessì i també veiem que hi ha notícies documentals que ara obtenim de Botet i que Dessì no coneixia, de manera que tot sembla indicar que no va arribar a haver-hi un intercanvi d'informació.

El manuscrit de Botet no té una unitat, sinó que està format per un conjunt de notes sobre documentació i uns plecs amb la catalogació de monedes. En ambdues parts hi ha diferents papers solts afegits i els plecs i fulls no tenen tampoc una seriació cronològica, a més de fulls que resten interromputs al final i que no tenen continuació en cap altre. D'altra banda, hi ha part dels plecs que semblen provenir d'un original anterior, potser el de *Les monedes catalanes*,³ ja que en els reversos o a la continuació del text hi apareixen documents que no són de Sardenya. Probablement, Botet volia anar recopilant així els documents sards, però com que la sèrie documental anterior era d'uns anys abans, hi pot haver algun comentari erroni o temes superats per descobertes posteriors que ell hauria esmenat si hagués tingut temps de fer-ho. És evident que es tracta d'un text sense polir, ja que hi ha crides i notes a completar i dubtes explicitats. En general, transcrivim el text de Botet adaptant-lo al llenguatge actual i posant-lo entre cometes per a distingir-lo del nostre text. Només en alguns casos concrets mantenim el seu original, redactat en el seu català arcaic. Els textos del document o els fragments que en facilita Botet els posem en cursiva, si bé cal advertir que no sempre és fàcil de discernir on acaba el seu text i on comença la part literal del document. És gairebé segur que tota aquesta documentació prové de l'Arxiu Reial de Barcelona.⁴ És per això que n'hem indicat les inicials entre parèntesis (ARB).

Ens ha semblat que la millor manera de presentar i donar a conèixer aquest material és agrupar, en primer lloc, la sèrie de comentaris històrics, notes, regestos i documents sencers per ordre cronològic, ja que hi ha molts salts i manques. Després donarem notícia del contingut de la catalogació i, finalment, farem el comentari del conjunt, tot assenyalant les novetats que ens aporta.

Sèrie documental i dades històriques complementàries

A- Text introductori d'un dels plecs documentals:

“És sabut que el mes de febrer de l'any 1324 s'inicià, de fet, la dominació a

autor. Botet menciona Dessì generalment sense esmentar a quin d'aquests deu treballs es refereix, cosa que, ben segur, hauria esmenat en un redactat definitiu, tal com ho va fer en el seu llibre. Quan nosaltres parlem de Dessì, ens referirem, però, al recull documental que fou publicat recentment per la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics: Vincenzo Dessì, *La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals*. Barcelona, 2016, que correspon a un original que no pogué arribar a editar.

3. J. BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1908-1911, tres volums. Ens hi referirem, a voltes, com el llibre de Botet.

4. Ens referim al mal anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó.

l'illa de Sardenya dels reis del casal català, la qual perdurà fins a l'entronització en ella de la casa de Savoia en el primer terç del s. XVIII”.

“La numismàtica sarda en aquest espai de molt a prop de 500 anys, la constitueixen les monedes encunyades en l'illa a nom dels reis catalans, amb la sola excepció de les que s'encunyaren a la primera meitat del s. XV a nom del vescomte de Narbona i Jutge d'Arborea, Guillem III, i poc després a Castellgenovès a nom de Nicolau d'Oria”.

“En els temps medievals i abans de la dominació catalana, les monedes que empraven els sards eren les pròpies dels estats de la costa del nord-oest d'Itàlia i, en particular, les de Gènova, Pisa i Siena, i només es coneix, que sapiguem, com a moneda feta a l'illa la que es féu encunyar a Vila d'Esglésies a nom de Guelf i Lotto de la Gherardesca, comte de Donoràtico, senyor de la vila (1285-1302), i les que hi va fer encunyar després el Comú de Pisa a nom de l'emperador Frederic”.

“De totes aquestes monedes, les que tenen per a nosaltres especial interès són les encunyades en l'illa en temps de la dominació catalana. D'elles s'han ocupat alguns dels nostres numismàtics, com ara Campaner, Heiss, Vidal, Pedrals i Carreras i Candi, essent Heiss el que en va donar un resum més complet.⁵ Nosaltres, en el volum II de Les monedes catalanes, varem presentar completes les anotacions de Heiss tenint en compte, a més, els documents de l'Arxiu Reial de Barcelona i els continguts en els treballs dels predits autors, així com els que són en alguns opuscles de Vincenzo Dessì pel període que va des del rei Jaume II a Ferran II inclusiu. Els numismàtics italians, sobretot els sards, han avançat molt més en l'estudi d'aquestes monedes i avui, gràcies al Corpus,⁶ es coneixen bon nombre que ens eren desconegudes i de les quals almenys tenim la descripció sucinta i, de les més notables, la reproducció en dibuix o en fotografia”.

“Com que no és assequible a la majoria dels numismàtics la consulta del Corpus, creiem que pot ésser d'alguna utilitat extreure'n les més interessants que hi hem trobat, afegint-hi les notícies documentals que hem trobat i per ordre cronològic i no pas de seques”.

B-Col·lecció documental de diferents fulls solts i breus introduccions històriques i numismàtiques d'un altre plec que semblen ésser una introducció al catalèg, però que aporta dades que no trobem en altres llocs:

Jaume II (1324-1327)

“L'infant Alfons, després de la presa de Vila d'Esglésies, procurà establir una seca que encunyà, encara en vida del seu pare i a nom d'aquest, grossos de plata i diners de billó”.

5. Aloïs HEISS, *Monedas hispano-cristianas*, Madrid, 1867.

6. Es refereix, com és obvi, al conegut *Corpus Numorum Italicorum*, fet compilar pel rei d'Itàlia.

“Per notícies posteriors, sembla que aquestes monedes s’acomodaren al marc de Barcelona i que les de plata tenien el mateix valor que els rals o croats barcelonins. Eren, per tant, d’11 diners i mig de llei i talla de 72 peces el marc. Les de billó eren inferiors en un terç del valor dels diners de tern barcelonins coetanis, ja que dotze d’aquests valien un croat barceloní o un gros de Sardenya, mentre que el croat o el gros valien igual que 18 diners sards. Devien ser, per consegüent, de dos diners de llei i a talla molt major que la de la moneda catalana de tern”.

“Cal fixar-nos en els tipus del gros i del diner i en les seves llegendes perquè, amb lleugeríssimes modificacions i canviant el nom del rei, són els emprats en les monedes sardes de la seca de Vila d’Esglésies en el regnat d’Alfons III i Pere III fins l’any 1353, en què aquest darrer rei els va manar canviar pels motius que tenim exposats”.

“D’aquest rei Jaume II, en Heiss en publica un gros de plata i un diner de billó, i el Corpus publica 3 grossos amb lleugeres variants i 1 diner de billó”.

Document 1 9 desembre 1323 setge de Vila d’Esglésies

Ordre de l’infant Alfons a Guerau de Rocabertí, capità de l’host a Càller, participant-li haver resolt batre moneda i que li enviï els moneders i obrers que són en l’host amb els aparells de forma immediata.

(ARB), Reg. 396, f. v. i 57 v. (full solt).

Document 2 febrer 1324/1331 Vila d’Esglésies

Anotació sobre el treball de Carreras Candi titulat “Numismàtica sarda del segle XIV: Seca de Vila d’Esglésies”⁷ i les dades següents: En febrer del 1324, el castell de Vila d’Esglésies vingué en poder del rei i, abans d’anar a Càller, hi deixà guarnició i, amb ella, la infanta Teresa, muller del primogènit, que havia volgut acompanyar-lo a l’illa. No tardaria en funcionar la seca a nom del rei. Treballava el 1331.

(Full solt que treu les dades de Carreras Candi. Un altre full solt diu que aquest autor ha emprat els documents següents: (ARB) Reg. 1032, f. 85, Reg. 1030, f. 92, Reg. 1020, f. 69 v. i Reg. 1030, f. 97.

Alfons III (1327-1336)

Document 3

“En el seu temps, es començaren a denominar genèricament alfonsins els diners o grossos de plata sards i es començà també l’encunyació a Vila d’Esglésies d’òbols o mitjos alfonsins de plata. Els diners de billó s’anomenaren també alfonsins”.

“D’aquest rei, en Heiss publica un gros i un mig gros o òbol de plata i un diner de billó. El Corpus publica també un gros i un mig gros de plata i dos diners (variants de pes?). Cal advertir que en Heiss atribueix erradament el mig gros a Alfons IV, com ja fèrem observar, cosa que corrobora el gros o ral de plata d’Alfons IV que no conegué en Heiss i publica el Corpus, amb uns tipus que són evidentment posteriors a la reforma del 1353. El Corpus també atribueix a Alfons III el mig ral esmentat”.

7. Publicat al *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 2, p. 86 a 96.

Pere III (1336-1387)

Document 4

“Fins l’any 1353, les monedes d’aquest rei conserven el tipus de les del seu pare i del seu avi. El 1353 mana canviar els tipus i les llegendes en els grossos de plata. El nou tipus és com segueix”.

“Del primer tipus, en Heiss publica dos grossos de plata lleugerament diferents i un mig gros de plata. El Corpus publica 3 grossos amb variants i tres mitjos grossos amb variants, de plata i un diner de billó que es diferencia dels tipus dels seus predecessors pel fet de tenir l’escut de l’anvers de la mateixa forma que en els tipus de plata. Aquesta moneda és inèdita. Del segon tipus, Heiss publica un gros de plata i el Corpus 5 grossos amb lleugeres variants”.

“Dels alfonsins d’or que el rei manà fer a Càller en 1338 i 1339, prescrivint-ne els tipus, llegendes, talla i for, no se’n coneix cap exemplar”.

Document 5

1 maig 1349

València

Lo Rey d’Aragó. Com nos ab carta nostra ab sagell pendent segellada, data en Valencia 4 kalendas aprili en lo any dejus scrit haiam ordenat e stablit que en la vila de Perpenya, en la qual ja ab altre carta nostra haviem ordenat ques batessen florins no tant solament sien batuts los dits florins mas encara scudats d’or e quelques altres monedes, nos ab letra nostra nomenadament vos manarem; per ço espressam per tenor de la present una de les dites altres monedes volem e vos manam que reebut per vos sagrament dels obrers de la dita moneda de haver se be e leyalment en ço ques pertanga a aquest offici en encara de tenir secret ça que per vos de part nostra los será dit e manat batats e fasats batre e obrar en la dita vila secretament dines de ley e de granea de figura de jacesos ques fan en Aragó en la una part dels quals diners que batets ço és en la part de la creu sia scrit Petrus Rex e en l’altra part Sardinie e aquesta moneda aytal sera apel·lada Alfonsins doblers. Dada en Valencia sota nostre segell secret lo primer dia de mayg del any de nostre senyor m.ccc.xl.ix. La dita letra fo tramesa a Simo de Soler, mestre de la moneda de Perpinyà.

(ARB), Reg. 1132, f. 17 v.

Joan I (1387-1396)

Document 6

“No es coneix cap moneda sarda d’aquest rei, però consta que manà batre a Càller alfonsins menuts a marc de Barcelona i talla de 30 sous el marc, quan abans era de 27 sous. No parla, però, dels tipus. També manà fer florins d’or com els de Florència, que també ens són desconeguts”.

Document 7

15 octubre 1392

“1- Carta-ordre a Miquel Roure, mestre de la seca del Regne de Sardenya (que per sosteniment seu “*e altres que son passats en la dita illa pera obrar de la dita secha*”) perquè bati 1.000 marcs de moneda d’alfonsins menuts a la llei ordenada, però a la talla de 30 sous (i no 27 com era abans). Que “*en la carta de la ley a qui per nos tramesa*” (fins ara no l’he trobada) en la moneda d’argent a marc de Perpinyà, però vol que sia entès marc de Barcelona, per ser sa intenció que en tota la moneda d’argent, així grossa com me-

nuda que s'obri en la illa, sia a marc de Barcelona "*així com en temps antics era acostumat*". Finalment, que puguin obrar florins de Florència, "*servant la lley i talla d'aquells*".

"2- Carta al governador del dit regne ordenant-li que cridi a sa presència als consellers i barons de Càller per a entrega'ls-hi la carta que li adjunta, instruint-los de la millor manera que sàpiga a fi que no facin destorb al batiment disposat, i li ordena que procuri pel sosteniment del mestre i dels oficials de la seca "*que aquí son passats*" fins a la seva arribada a l'illa".

"3- Carta als consellers i prohoms de Càller manant-los i pregant-los que no posin destorb al batiment disposat a la seca de Càller i declarant que no pretén perjudicar les seves franqueses i llibertats, ni mudar-les en alguna manera".

Sense referències.

Martí I (1396-1410)

Document 8

"D'aquest rei només es coneix un alfonsí menut acomodat als nous tipus i que publicà tant Heiss com el Corpus. Tampoc no coneixem cap document del seu temps referent a les monedes sardes. En el seu temps (1408) començà la revolta dels sards contra la dominació catalana i, a aquesta època (1408-1417), atribueix Dessì les monedes del vescomte de Narbona i Jutge d'Arborea Guillem III i de les que hem donat compte en altre lloc. El Corpus en publica 7 variants de dos tipus diferents (Sàsser)".

Ferran I (1412-1416)

Document 9

"Tampoc no es coneix cap moneda sarda d'aquest rei, potser per durar encara les torbacions de l'illa. El Corpus diu que aquest rei va tancar la seca de Vila d'Esglésies, a la qual no atribueix cap moneda sarda posterior al seu regnat".

Alfons IV (1416-1458)

Document 10 31 gener 1419

"Carta al virrei de Sardenya per la qual el faculta per fer batre en la seca de Càller per valor de 3.000 florins d'Aragó moneda menuda al present corrent, coneguda com a pitxols, a raó de 22 sous per florí i fins a major quantitat si, d'acord amb els Procurador i Conservador del Patrimoni, ho troben convenient respecte a la pràctica i manera com s'ha de batre dita moneda".

(ARB) Reg. 2703, f. 122.

Document 11

"El 10 de febrer del 1419, manà restaurar la seca de Vila d'Esglésies i encunyar-hi alfonsins de plata i menuts o pitxols, modificant el valor intrínsec i els tipus dels corrents fins llavors i disposant aquests valors:

1-Alfonsins de plata: Llei 11 diners, talla 70 peces el marc, valor 3 sous de diners.

Tipus: a/ armes reials de 9 barres. Llegenda: ALFONSUS DEI GRACIA REX.

r/ Creu interior. Llegenda: ARAGONUM ET SARDINIE.

Tipus: com els alfonsins d’argent, podent abreujar les llegendes i amb la creu del revers tallant la llegenda”.

D’alfonsins de plata, Heiss no en conegué cap. El Corpus en publica un que suposa encunyat a Càller, però que podria ésser de Vila d’Esglésies, ja que els seus tipus són d’acord amb els que es manaren fer el 1419. De diners d’aquests tipus no se’n coneix encara cap. Varis dels de Martí, en què la creu del revers passa de...” (interrupció del text).

Document 12 10 febrer 1419

“Restauració i restablí...” (aquí hi ha una interrupció on es devia parlar de la restauració de la seca de Vila d’Esglésies. Segueix a la pàgina següent) “Tots del document del 10 de febrer de 1419: 1- Que la seca prengui el marc de Barcelona d’argent fi a raó i valor de 104 sous barcelonins a 10 lliures 8 sous d’alfonsins corrents; 2- Que es batin 7.500 marcs de doblers i 2.500 de pitxols valent un sou de doblers, 2 sous d’alfonsins menuts o pitxols, anomenant-se els primers diners reials i que siguin de talla 20 sous barcelonesos per marc i els segons de la llei i talla ordenada; 3- Que en lloc de les 4 O en lo revers, n’hi hagi 2 i que en els altres buits hi hagi, contraposades, les lletres S.A. respectivament, com a indicatiu de Sardinia; 4- Que es bati moneda d’or (la dibuixa) que es digui alfonsins d’or a talla 96 el marc de Perpinyà, de valor 12 sous barcelonesos o 24 sous d’alfonsins menuts o doblers reials la peça, i de llei del ducat de Venècia (guany en un marc d’or fi 3 lliures 12 sous l’any). Determina el seu tipus i llegendes”.

(ARB) Reg. 2628, f. 48.

Document 13 13 febrer 1419

“Concessió a Pere Colomer, mestre de la seca de l’illa de Sardenya (Càller), de 100 florins sobre els emoluments de la seca per a indemnitzar-lo de certes despeses, entre elles les de *“reparació i reedificació de dita seca”*.”

Sense referències.

Document 14

“Aquest rei, al principi del seu regnat (1421) va reduir a la meitat el valor de la moneda d’Arborea, fent-la contramarcada amb les armes reials i després la retirà totalment de la circulació (1422). Del 1419 són diferents disposicions. En la primera, manà encunyar a Càller alfonsins menuts o pitxols iguals als que ja corrien, dels quals 22 sous valien un florí. Quin era el tipus d’aquests pitxols? Els que ja corrien no podien ésser pas altres que els de Martí (que potser s’havien encunyat a Càller) i per ventura també els de Joan, fins avui desconeguts, que potser portaven potser els mateixos tipus”.

Document 15 8 febrer 1421

“Ordre donada des de Càller de pagar 500 lliures en moneda d’alfonsins”.

Document 16 1421/1422

“En aquest any (1421), el rei manà de marcar amb senyal reial la moneda blanca amb senyal d’Arborea, que corria per Sardenya, rebaixant el seu for a la meitat. En 1422 *“l’anihilà”*, cosa que probablement vol dir que la prohibí o desaforà. Aquestes dues ordres de què dóna notícia un document del 2 de febrer del 1428, sembla que per a evitar complicacions a l’illa, no foren complertes ni comunicades pel governador (fins ara no he trobat aquest text)”.

(ARB) Reg. 2712. En nota al marge hi diu: 13 bis, 12 octubre 1435.

Document 17

“El 1428, ordenà que en la seca de Sardenya s’encunyessin alfonsins d’or de la llei dels ducats de Venècia, talla 96 peces el marc i valor 12 sous barcelonins o 24 sous d’alfonsins menuts (o doblers?). D’aquestes peces fins al moment no se n’ha trobat cap. Los tipus, segons el dibuix del document (*Les monedes catalanes*, II, p. 233) són:

a/ +ALFONSVS DEI GRACIA REX Bust coronat del rei, de cara. Cercle de punts.

r/ *ARAGONVM*SARDINIE Escut en cairó amb les armes reials, voltat per quatre compassos amb dos punts en els angles i tres en les puntes. Cercle llis.

També disposa que s’encunyin diners reials o dobles alfonsins menuts de talla 20 sous el marc, però mantenint l’encunyació dels pitxols i adoptant els tipus d’ambdues monedes al següent (deixant subsistents la llei i llegendes dels que ja corrien, així com la creu que talla la llegenda del revers): a/ Testa del rei en lloc de l’escut d’armes reials, r/ La creu cantonada amb dos anellets i les lletres S i A respectivament, guardant-se de punta. Quedaren doncs modificats els tipus de la moneda de billó, no diferenciant-se els doblers dels pitxols més que pel pes, és a dir, pel valor, resultant igual aquest en els doblers amb la moneda de billó de Barcelona.” Seguien unes línies en què Botet deia que no es coneixien aquests doblers i diners i que no es degué emetre més a Vila d’Esglésies, però que foren ratllades després.

Document 18 1 octubre 1428

“Nomenaments interins per a provisió de vacants en la seca de Sardenya”.

(ARB) Reg. 2628, f. 48 i 49.

Document 19 8 octubre 1428

“Extensió a la seca de Sardenya de tots els privilegis de la seca de Barcelona i de les altres seques reials”.

(ARB) Reg. 2628, f. 49.

Document 20 30 novembre 1428

“Extensió també dels concedits a València pel rei Martí el 20 de novembre del 1407 sobre elecció d’alcaldes i sobre la seva jurisdicció”.

(ARB) Reg. 2628, f. 50 i 51.

Document 21

“L’any 1442, nova alteració de la moneda que no afecta els tipus. S’han de batre alfonsins de plata a la llei de 10 diners, talla 74 el marc de Barcelona i valor de 3 sous de menuts calleresos i doblers o rals menuts calleresos amb la llei prescrita (1 diner i 12 grans) i talla de 45 sous el marc de plata amb equivalència de 18 alfonsins de plata (doblers)”.

Document 22 26 gener 1442

“Confirmació dels privilegis concedits pels seus antecessors als mestres i oficials de la seca de Sardenya i, en particular, el referent a la jurisdicció civil i criminal dels alcaldes de la seca”.

Sense referència. Al marge hi ha anotat: 25 D 27 j.

Document 23 **27 gener 1442**

“Ordre al Procurador Reial de donar ajut al mestre i oficials de la seca pel compliment del privilegi a ells atorgat de batre croats (aquí sinònim de reials) a 10 diners de llei i per 74 peces el marc i també reials menuts”.

(ARB), Reg. 2775, f. 117 i 120.

Document 24 **27 gener 1442**

“Després de referir-se al privilegi anterior, concedit per ell mateix per a batre reials d’argent a llei d’11 diners i 72 peces el marc a la seca de Sardenya (que no hem trobat fins ara), fa constar que ho muda i disposa que en la mencionada moneda s’ha de batre a 10 diners de llei i 74 peces el marc, i cada reial valgui tres sous de menuts de moneda calleresa i que, a més, puguin batre, en el terme de cinc anys, 20.000 marcs de reials menuts de moneda calleresa, a raó de 18 diners el reial gros (o de plata) i a la talla de 45 sous per marc sens alterar la lliga”.

(ARB), Reg. 2775, f. 119.

Document 25 **10 febrer 1442**

“A petició de Silvestre Colomer, mestre de la seca de Sardenya i dels seus oficials, ordena a les autoritats de l’illa i, en particular, de Càller, observar i fer observar els privilegis... etc., dels moneders sota pena de 2.000 florins... etc.”.

(ARB), R. 2775, f. 122.

Document 26

“El 1443, extensió del privilegi anterior, que s’entengui que el mestre de la seca quedi facultat per a encunyar la quantitat concedida en qualsevol lloc del regne: Càller, Sàsser, l’Alguer, Bosa o altres llocs reials (fixar-se en el doc. del 1435 (Alguer Dessi) per si suposa concessió especial anterior). Dels tipus ordenats, es dedueix que hi ha alfonsins de billó encunyats a Càller (es desprèn del document del 1442). En Heiss no en conegué cap. El Corpus en descriu 17 amb varietats de llegenda”.

Document 27

“També hi ha alfonsins menuts encunyats a l’Alguer (Pedrals, Dessi), però de tipus anteriors a la modificació de l’any 1428. El Corpus en publica 10 exemplars amb variants. Aquestes peces de l’Alguer no poden ésser encunyades en virtut de l’ordre del 1443 ni formen part de les quantitats atorgades a S. Colomer. La llegenda del revers els hi dona el caràcter de monedes locals i, a més, els seus tipus no són els manats en el document del 1428, etc. El document que publica Dessi, on fa creure que amb la seva data (12 d’abril del 1435) l’Alguer hauria rebut autorització per a encunyar... (noti’s que Alfons havia ja concedit alguna altra autorització, Menorca, etc.). També publica el Corpus la moneda de Nicolau D’Oria (1436-1448), que com havíem dit no correspon”.

Joan II (1458-1479)

Document 28

“Fora d’alguns documents referents al personal de la seca de Sardenya, no coneixem d’aquest rei documents numismàtics de l’illa. Heiss no publica cap moneda sarda de Joan

II. El Corpus en publica 14 amb variants, encunyades probablement a Càller i amb els tipus corresponents al 1443. D'elles, una publicada per Campaner i per Vidal (Catàleg).⁸ També en publica 5 lleugeres variants encunyades a Bosa de tipus semblants a les alguereses d'Alfons (ant. 1428) amb diferent llegenda (CIVITAS.BOSE). Dues publicades per Vidal (catàleg) i Dessi. Aquest darrer justifica que són de Joan II i no de Joan I. Nosaltres les estimem locals i anteriors a les de Càller (lletra gòtica)".

20 febrer 1459

Document 29

"Confirmació dels privilegis de la seca de Sardenya (non fuit expedita)".
(ARB) Reg. 3396, f. 11.

Ferran II (1479-1516)

Document 30

"Aquest rei uniformà el valor de curs de les monedes de tota l'illa i modificà els tipus i el valor intrínsec de la plata (*Les Monedes Catalanes*). De rals de plata n'hi ha de dos tipus:

1er a/ +FERDINAND9:D:GR:CAS:ARA.SARD.R Escut coronat grups de 3 punts.
r/ +INIMICOS EIVS:INDVAM:CONFVSIONE Creu equilateral en orla lobular. A baix, SAR.

2on a/ +FERDINANDVS.D.G.REX.ARA.SAR Testa coronada a l'esquerra.
r/ +INIMICOS:EIVS:INDVAM:CONFUSIO Creu equilateral amb orla lobular doble.
Lletra gòtica i alguna llatina".

Del primer tipus, en publica una Heiss però amb el revers invisible i la llegenda incorrecta. El Corpus en publica tres variants. Del segon tipus, en publica Heiss una variant. El Corpus en publica 3 i, a més, dos mitjos rals inèdits, un amb llegenda gòtica i l'altre amb llegenda llatina. La que publica el Corpus amb el núm. 7 qualificant-la de mig ral si és de plata, la creiem encunyada amb l'encuny de la moneda de dos calleresos i no creiem que hagués tingut circulació ja que no hi és en les monedes sardes de plata anteriors ni posteriors. Monedes de billó: rals menuts, dobles i senzills? de tipus iguals als d'Alfons IV i Joan II. El Heiss no en publica cap. El Corpus en publica 7 exemplars amb lleugeres variants".

Document 31

"Doble callerès: Tipus igual als menuts precedents. En l'anvers, una F darrere el cap del rei i la llegenda del revers: CA-STR-ICA-LAR (pes 1 i pico). Callerès (diner): Tipus i llegendes iguals als dobles sense la F a l'anvers (pes 0,52 a 0,98 g). Diàmetre 18 mm. Heiss publica un dobler callerès. El Corpus publica 7 dobles calleresos amb variants i 14 diners calleresos amb variants. En Vidal (Cat.) en publica 2".

Document 32

"D'un document de l'any 1492 se'n desprèn que, en temps de Ferran II, s'encunyaren a Sardenya ducats d'or, però fins ara no se n'ha trobat cap".

8. Probable al·lusió al *Catálogo de la Colección de monedas y medallas de Don Manuel Vidal-Quadras y Ramón*, Barcelona, 1892.

Carles II (1665-1700)

Document 33 1668

“A causa de l’extraordinària quantitat de moneda de billó falsa que hi havia a l’illa, el governador, Marquès de Camarassa, decretà la seva recollida i canvi i prohibí el curs de la moneda de billó”. Continua en els dos documents següents.

Document 34 23 abril/8 juny 1668

“En aquesta data (25 abril), (el governador) va manar fer un pregó assenyalant un termini de quatre dies per a presentar-la al canvi (la moneda de billó). Per a fer-ho possible, va manar fabricar a Càller una suma considerable de peces de ral i de mig ral de plata. El 8 de juny manà que es reduïssin ‘*los dineros de diez a uno*’ i ni tan sols així tenien el valor intrínsec que els hi corresponia”.

Segueix en el document següent.

Document 35 10 setembre/10 octubre 1668

“El governador de Càller, Bernat Matias i de Cervellón, va exposar al rei que havia suspès l’encunyació de moneda de plata començada en temps del govern del Marquès de Camarassa, tant perquè els rals i mitjos rals encunyats eren mancats de pes com per la manca de plata. Pregunta si la resta de la plata que s’havia d’encunyar havia d’ésser com la ja feta, o bé si se li havia de donar el pes just i llavors recollir la que ja estava feta. Exposava també que la moneda de billó que s’encunya ‘*es de dos especies. La una de piezas de vellón de tres callereses y la otra de un callerés*’, i que tampoc tenien el valor intrínsec, especialment les primeres, a les quals mancava un terç del seu valor, havent-se resolt per part dels consells que la que en endavant s’encunyés tingués el seu just valor i canviar i recollir la ja distribuïda, que es tornaria a fondre i se li donaria el just valor ‘*y haciendo nueva señal en todas*’. Respecte a la plata, diu que el Mestre Racional atribuïa la manca de pes a haver entregat el vi- rrei Marquès de Camarassa una partida d’escuts als quals mancava a cada un més d’un ral de plata i que havia manat que es fabriquessin les peces de ral i de mig ral amb el valor que tenien. Com a justificació, va presentar una certificació signada el 15 d’abril del 1668 pel Leandre Soler, guarda de la seca”. D’aquesta certificació no en resulta allò que afirma el Mestre Racional, sinó que en una partida de 2.004 escuts, se’n trobaven prop de 800 molt mancats. A causa d’això, el Marquès de Camarassa havia manat al tresorer que els canviés per altres del pes degut, cosa que consta que es va executar almenys pel que fa a 700 peces, i quedaren només sense canviar entre 70 i 80 peces. Fou arran d’aquesta situació quan el Marquès de Camarassa manà que es fessin els rals, de manera que només autoritzà que es fes l’emissió malgrat hi haguessin aquestes poques peces curtes en el conjunt. Per tant, la responsabilitat de l’encunyació defectuosa la tenia la seca, com ho demostra també el fet que la moneda de billó tampoc no tingués la llei deguda. Així ho entengué el Consell o Cambra d’Aragó, que en data de l’11 d’octubre informà al governador de Càller de tot allò que ell exposava, alhora que eximia el Marquès de Camarassa de tota responsabilitat. També demanaren que s’ordenés al Marquès de S. German que “*ponga el remedio que conviniese para que corra la fabrica con el valor que debe tener, guardando las órdenes que hay dadas sobre esto y que también apliquen a la que se ha labrado falta i que averiguen si han tenido culpa en esto los oficiales de la seca, como en aumentar la cantidad y los castigue*”. El rei resolgué de conformitat amb la informació donada pel Consell Cambra d’Aragó.

Cambra d’Aragó, plec 1602.

EL CATÀLEG

Com hem vist abans, el text de Botet no és altra cosa que un esborrany molt dispers, amb anotacions entre parèntesis, dubtes explicitats i indicacions per a completar les informacions. És evident, doncs, que no es tracta pas d'un estudi acabat, sinó d'un treball en un procés força incipient d'elaboració.

La part del catàleg consta de sis plecs manuscrits de mida quartilla, amb un total, doncs, de 24 pàgines apaïssades. S'hi van descrivint les monedes des dels rals o alfonsins d'argent de Jaume II fins a les emissions de l'Arxiduc Carles. Els noms de les monedes són en italià, però també hi són alguns textos descriptius, de manera que no sabem si en algun moment havia pensat publicar el seu estudi en alguna revista numismàtica italiana.

No hi ha cap mena d'il·lustració.

Actualment, aquesta sèrie de descripcions ens resulta mancada d'interès ja que en tenim de molt més completes i coneixem molts més tipus dels que Botet podia recopilar en el seu temps. Per tant, pensem que no val pas la pena de transcriure-la.

Comentari a la documentació

La publicació d'aquest estudi incomplet clou, de moment, el nostre treball de despull de la documentació inèdita de Botet continguda en els dossiers que hem comentat abans. No hi ha en ells cap altre text inèdit complet, ni cap altre d'incomplet o en fase d'elaboració com aquest

Pel que fa al seu interès, aquest rau, en tot cas, en la part documental, que ens aporta algunes dades noves. Vegem el contingut dels diferents documents seguint l'ordre dels regnats, els quals hem numerat correlativament. Els hem qualificat tots com a documents, per bé que alguns són més aviat notícies o regests.

Jaume II. Documents 1 i 2. El primer ja fou emprat per Botet al seu llibre i és el nostre 182. El segon només ens indica algunes dades de Carreras Candi i les seves fonts.

Alfons III. Document 3, que no ens aporta noves dades. La deducció lògica de Botet que el nom d'alfonsins s'aniria introduint en temps del regnat d'aquest sobirà queda desmentida pel nostre doc. 183a, on es veu que l'infant, d'acord amb el seu pare, ja havia disposat que s'apliqués aquesta denominació a les monedes sardes des del principi.

Pere III. Documents 4 i 5. El primer comentari no ens aporta novetats. Pel que fa al document 5, només el publicà Botet en un breu regest. De tota manera, ara ja era accessible complet en la sèrie de la Cancelleria reial. Vegeu el nostre doc. 262.

Joan I. Documents 6 i 7. El 6 és un resum de les dades que trobarem en el 7 i també ens indica que llavors no es coneixia el diner sard de Joan I, que fou pu-

blicat molts anys després (vegeu CME-322).⁹ De tota manera, Botet ja va intuir, com es veu després (vegeu el document 10), que els diners de Joan devien tenir els mateixos tipus que els de Martí. El document 7 té força interès. En el seu llibre *Les monedes catalanes*, p. 164, Botet ja donava notícia de tot el que es diu ara en aquest document 7, però com que per justificació donava només el seu document 38, el nostre 402, hi podia haver alguna confusió ja que en aquest no es menciona el mestre Miquel Roure ni s’hi diu res de l’emissió de florins. Gràcies a aquest document 7 ara sabem que, en realitat, el rei va enviar tres cartes a Càller. La primera era dirigida al mestre Miquel Roure, li donava instruccions de com havia de batre la moneda i rectificava alguna ordre anterior en la qual havia dit que s’havia d’emprar el marc de Perpinyà, quan en realitat vol que s’empri el de Barcelona, tal com s’havia fet fins llavors. També és en aquesta carta on el rei li diu al mestre que bati florins com els de Florència i que en mantingui totes les característiques. El segon document fou adreçat al governador i en ell li digué que fes per manera que la moneda tirés endavant i convencés els consellers. El tercer document és el que adreça als consellers de Càller i és el que Botet reproduí en el seu llibre amb el núm. 18.

Martí I. Document 8. Només ens indica que es coneix el diner d’aquest rei i que no ha trobat documents monetaris d’aquest regnat pel que fa a Sardenya. Parla de la revolta sarda, de la qual diu que va començar el 1408, però no es refereix a la del temps de Pere III segurament pel caràcter esquemàtic i d’esborrany d’aquests textos.

Ferran I. Document 9. D’una banda, ens diu que no es coneixen monedes d’aquest rei que, de fet, han estat descobertes fa pocs anys. Diu també que, segons el Corpus, la seca de Vila d’Esglésies fou tancada durant tot el regnat. Nosaltres vàrem aportar un text de Toxiri en el qual es diu que sí que va funcionar i que va emetre moneda de baix valor (“bronze i billó”), cosa que concorda amb la moneda que fa poc ha estat descoberta (vegeu el nostre doc. 555 i la moneda CME-551).

Alfons IV. Documents 10 a 27. El contingut d’aquests documents es troba ampliat en els nostres 582 a 584 i 587-588, i encara trobem més dades a la nova edició del Dessì, doc. 24 i 28, amb un comentari nostre al text. Dels documents 14 a 16, el 15 és irrellevant i els altres dos estan ja recollits en el nostre 594. El document 17 està recollit complet en el nostre 632 i la notícia del 18 és la nostra 633, que apareix com a document complet a Dessì 32. Les notícies dels documents 19 i 20 són recollides en el nostre 634 i estan ara publicades en documents complets en Dessì 33 i 34. Els documents 21 a 25 contenen diferents disposicions de l’any

9. Aquestes referències corresponen al nostre M. de CRUSAFONT, *Història de la moneda de la Corona Catalana-Aragonesa Medieval*, Barcelona, 2015. També mencionarem documents d’aquests llibres indicant “doc.” seguit del seu número.

1442 i les trobem ampliades als nostres 674 i 675 i ara completes en els doc. 36 a 38 de Dessì. La documentació del document 26 es troba en el nostre doc. 684 i, més àmpliament, als Dessì 39 a 41. El document 27 és important perquè Botet ja s'havia avançat en la hipòtesi que el numerari batut a l'Alguer era, en realitat, de caràcter local o municipal, com es va poder assegurar recentment en aparèixer menuts de Menorca batuts sobre peces de l'Alguer.

Joan II. Documents 28 i 29. Pel primer, assimila també les peces de Bosa a numerari local i municipal, i la notícia del doc. 29 es troba també al nostre 749, extret del llibre de Botet.

Ferran II. Documents 30 a 32. Els dos primers són descriptius de les peces d'argent i de billó de Càller, sense dades documentals, i el darrer es troba inclòs en el nostre 1015.

Carles II. Documents 33 a 35. Aporta dades sobre les emissions del 1668 que ja foren comentades per Biocchi i Sollai¹⁰ i que compta ara amb la documentació aportada per Dessì en els seus documents 98 a 102. De tota manera, resulta molt interessant la informació que dona als documents 34 i 35, ja que ens aporta noves dades de la part final del procés, que ningú no havia recollit. En concret, ens mancava saber que s'havien reduït els valors dels diners de 10 a 1 i tot el tema de l'exculpació del Marquès de Camarassa, les dades fraudulentos donades pel Mestre Racional i la responsabilitat de la seca en l'emissió de peces mancades, tant d'argent com d'aram.

Podem concloure, doncs, que hi ha encara dades d'interès en el recull de Botet, tot i la seva antigor, i el caràcter embrionari del treball. També podem constatar, una vegada més, que els fons de l'Arxiu Reial de Barcelona són gairebé inesgotables i que sovint hi apareixen informacions que no trobem pas en altres arxius, com ara el de Càller, ben treballat pels estudiosos sards. Al marge d'això, ens restava la incògnita de quin era el contingut d'aquesta obra mig elaborada de Joaquim Botet i Sisó i ara ja sabem tot el que ens pot afegir als nostres coneixements sobre la moneda catalana de Sardenya.

10. Ens referim als llibres Eusebio BIROCCI, *Zecche e monede Della Sardegna*, Càller, 1952, p. 172-174, per aquest tema; Mariano SOLLAI, *Monete coniate i Sardegna*, Càller, 1976, p. 258-260, pel tema esmentat.

Emporion: un diòbol arcaic inèdit amb pròtoma de pegàs amb el cap girat

JEAN-ALBERT CHEVILLON*
GABRIEL VILLARONGA**

Resum - És en el transcurs del darrer quart del s. VI a. C. que la ciutat grega d'Emporion va encunyar les seves primeres monedes arcaiques. Alineades sobre el pes focu-persa –el patró emprat a Focea per a les seves monedes de plata– les emissions de la fase A emporitana (entre 515/500) es van caracteritzar per una utilització majoritària de mòduls “pesants”. Darrerament hem pogut estudiar un diòbol inèdit del pegàs “amb el cap girat”. Aquesta particularitat iconogràfica, encara no donada a conèixer, ens porta a distingir-la de les sèries actualment identificades.

Résumé - C'est au cours du dernier quart du VIe s. av. J.-C. que la cité grecque d'Emporion va émettre ses premières monnaies archaïques. Alignées sur le pied phocaïco-persique - l'étalon utilisé à Phocée pour ses monnaies d'argent - les émissions de la phase A emporitaine (vers 515 / vers 500) vont se caractériser par une majorité de modules « lourds ». Nous avons pu étudier, dernièrement, un diobole inédit au Pégase « à la tête retournée ». Cette spécificité iconographique, encore non relevée, nous amène à le distinguer des séries actuellement identifiées.

Fig. 1.

* Investigador numismàtic. President del Groupe Numismatique du Comtat et de Provence.

** Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

La descripció del nostre exemplar (Fig.1) és la següent: A l'anvers, pròtoma de pegàs a l'esquerra amb el cap girat cap al darrera. Cap estret amb un morro punxegut orientat cap a dalt. Plomes realitzades en línies paral·leles amb fort relleu. Aparentment amb potes, una orientada horitzontalment cap endavant, l'altra replegada cap endarrere. Al revers, petit quadrat incús contenint dos grans travessers. Excel·lent grau de conservació. Estil pobre o de baixa qualitat. Pes: 1,93 g; mòdul: 13-10 mm. Col·lecció privada, Espanya. Procedència: Catalunya, a prop de Fortià (població situada a l'oest de Roses i al nord d'Empúries).

El tipus de la pròtoma de pegàs és una de les principals imatges emprades pel taller emporità. Als exemplars més antics hi trobem un quadrat incús "en ala de molí" que recorda el de Massàlia creat alguns anys abans. (fig.2).

Fig.2. Els primers pegassos d'Emporion amb el quadrat incús quatripartit en "ala de molí".

La producció monetària del taller emporità durant el període arcaic¹ es caracteritza per l'ús majoritari de models de baixa qualitat artística. El motiu o disseny d'aquesta moneda es troba dins d'aquest grup, amb una interpretació molt estilitzada del pegàs que presenta un original "cap girat cap al darrera". El tractament, amb molt relleu, del plomatge "estriat" s'assembla molt, en canvi, a les formes dels pegassos emporitans, així com també les potes, mal fetes, es situen de la mateixa manera. Reflex de falta d'habilitat tècnica i artística del gravador, aquest treball s'ha d'atribuir a algú amb poc talent. La manca de mestres gravadors en aquest taller per aquest període sembla cada cop més confirmat. Aquesta situació, que no trobem ni a Massàlia, ni a Théliné (Arles), va portar el taller emporità a limitar-se, al menys en els seus inicis, a copiar, amb més o menys fortuna, els tipus d'altres ciutats. El mateix podríem dir dels pegassos de les hemidracmes massaliotes que van servir de model a les d'Emporion.

El model del revers d'aquest exemplar el podem situar cronològicament en el període de recerca d'un tipus de revers que ràpidament s'imposarà en aquest taller.² Hi trobem un quadrat incús de reduïdes dimensions i, a l'interior, dos tra-

1. RIPOLLÈS P. P., CHEVILLON J.-A., 2013.

2. CHEVILLON J.-A., RIPOLLÈS P. P., 2014.

vessers gruixuts que es troben més o menys alineats amb els angles dels quadrats. Aquest tipus també el trobem, amb la forma d'una creu amb la superfície plana, en algunes altres monedes d'aquesta època (fig. 3).

Fig. 3. Quadrats incusos amb les creus alineades amb els angles del quadrat.

Aquesta forma correspon a una versió intermèdia que portarà ràpidament al revers tipus qualificat com “quadrat incus quatritpartit, amb ample creu central”.

Fig. 4. El revers-tipus d'Emporion (fase A arcaica).

Amb una massa ponderal d'1,93 g, aquest exemplar, com es constata sovint en aquestes emissions, es caracteritza per un ajustament “ample”. Juntament amb la feblesa estilística del tipus, la manca d'ajust ponderal d'aquestes sèries con-

Fig. 5. Els diòbols emporitans (fase A arcaica).

firma les problemàtiques internes relatives a la qualitat global de la producció inicial d'aquest taller. El mòdul de 13-10 mm d'aquest exemplar, la dimensió del motiu i el seu pes ens condueixen a situar-la entre la sèrie de diòbols actualment ressenyats o estudiats per aquesta època amb: un pegàs cap a la dreta d'estil feble (fig. 5.1), un cap de be a la dreta (fig. 5.2), un motiu indeterminat particularment mal executat (fig. 5.3) i, finalment, un pegàs a l'esquerra amb un gravat esquemàtic (fig. 5.4).

La descoberta d'un original exemplar amb el pròtoma de pegàs "amb el cap girat", atribuïble a la fase A de l'amonedació arcaica d'Emporion (entre 515/500 a. C.), ve a enriquir, una mica més, els nostres coneixements sobre les encunyacions inicials de tipus múltiples d'aquesta ciutat. Molt probable interpretació personal d'un gravador poc format, aquest diòbol de patró focu-persa (pes teòric = 1,84 g) es pot afegir als grups ja coneguts d'aquest mòdul que corresponen ponderalment a 1/6 d'estàtera (pes teòric = 11,04 g). Fins fa molt poc desconegudes, aquestes primeres emissions monetàries encunyades a la Península Ibèrica, poc a poc van mostrant les seves característiques. I, en particular per la seva fase post-arcaica, ens portarà a descobrir a la vegada un important volum d'emissions i uns models iconogràfics molt rics i innovadors.

Bibliographie

RIPOLLÈS P. P., CHEVILLON J.-A., (2013). "The archaic Coinage of Emporion", *Numismatic Chronicle*, vol. 173, p. 1-21, pl. 1-5.

CHEVILLON J.-A., RIPOLLÈS P. P., (2014). "Emporion archaïque: genèse d'un revers type", *Revista Lucentum* n° XXXIII, Université d'Alicante (Espagne), p. 281-285.

Dos divisores de Gadir y Atenea/Atenea procedentes de Cástulo como elementos cartagineses de preguerra

DAVID MARTÍNEZ CHICO*

Se expone un nuevo hallazgo compuesto de un hemióbolo de Gadir y un divisor incierto de Atenea/Atenea. Este segundo hallazgo, proveniente de una zona inconcreta pero circunscrita a Cástulo, se pone en relación con otro recientemente publicado, compuesto de otro divisor incierto (tradicionalmente asignado a Malaka) y un tartemorion también de Gadir.

Las fechas de acuñación para los divisores inciertos se estiman con seguridad en *ca.* 237-206 a.C. en base a los divisores gadiritas estudiados por Alfaro, como aportes indígenas filocartagineses para la financiación de la Segunda Guerra Púnica. Igualmente, por nuestra parte se concreta la datación de los presentes divisores inciertos en *ca.* 237-218 a.C.

1. A modo de justificación

En los últimos años se han venido poniendo de relieve nuevos descubrimientos cuya aparición era antes impensable. Nuevos hallazgos de pequeños divisores¹ van dibujando un panorama distinto para la numismática antigua peninsular. Y es que, a modo de corolario, resulta interesante el caso representado por los también recientes divisores arcaicos asignados para Emporion y en cuya labra monetar la colonia griega se estrenó a principios del siglo VI a.C. (*ca.* 515-500 a.C.).² Por otro lado, a pesar de que gran parte del material numismático utilizado provenga de hallazgos esporádicos de dudosa legalidad y sin con-

* Historiador. Máster Universitario de Arqueología en la Universitat de València. Miembro de ANE y SCEN. E-mail: david_ele@live.com.

1. D. MARTÍNEZ CHICO (en prensa): “En atención a un divisor inédito de plata con caballo encabritado y estrella de ocho puntas”, *Numisma* 260.

2. P. P. RIPOLLÉS y J-A. CHEVILLON (2013): “The Archaic Coinage of Emporion”, *The Numismatic Chronicle* 173, pp. 1-21.

texto arqueológico, o simplemente de colecciones privadas, la importancia capital que posee es innegable.

De igual modo, sería de justicia resaltar que, lejos de defenderse la extracción indebida del patrimonio, cosa sin duda denunciable o execrable, el recelo excesivo de gran parte de los arqueólogos en utilizar el detector de metales en excavaciones ha ocasionado al mismo tiempo el extravío de miles de ejemplares en yacimientos. También muy conocido es el desaire y la ceguera que muchos profesionales de la arqueología mostraron en su momento hacia el estudio de las monedas. Pero lo cierto es que los tiempos cambian y poco a poco un número cada vez más importante de arqueólogos han venido defendiendo el uso del detector como herramienta básica en las intervenciones,³ a pesar de los enconados debates y las posiciones ortodoxas que aún permanecen inamovibles.⁴

2. El nuevo hallazgo y los divisores inciertos

Ya se ha visto que aún teniendo la bondad de documentar hallazgos con una, ya de por sí, inevitable pérdida de información, el numismata de a pie se encuentra ante un dilema ético y/o profesional. Es evidente que las piezas que a continuación mostraremos se han hallado aisladamente y de forma esporádica, pero no por ello el material se desprecia y se estigmatiza como ocurre normalmente.

Hace poco se descubrieron dos ejemplares de divisores de plata (figs. 1 y 2) que proceden al parecer de una zona sin más especificación que Cástulo, pero en pleno Cortijo de Cazlona (Linares, Jaén). Incluso es plausible la posibilidad de que, de esta supuesta misma zona, pudieran proceder otras dos monedas que, siendo del mismo calibre, hace poco se pudieron estudiar y publicar (figs. 3 y 4).⁵ No deja de resultar sorprendente por nuestra parte este tipo de hallazgos únicos,⁶ que se vienen localizando concentrados en un terreno que no creemos muy extenso.

En la nueva situación que aquí nos corresponde, con los presentes ejemplares, la posible composición indica un claro predominio de los divisores gadiri-

3. A. FERNÁNDEZ FLORES (2003): "Introducción al detector de metales como herramienta básica para la recuperación de materiales en intervenciones arqueológicas de urgencia", *Actas del XI Congreso Nacional de Numismática*, Zaragoza, pp. 369-376.

4. I. RODRÍGUEZ TEMIÑO y F. J. MATAS ADAMUZ (2013): "Arqueólogos contra piteros, piteros contra arqueólogos", en J. Almansa Sánchez (ed.), *Arqueología pública en España*, Madrid, pp. 187-217.

5. D. MARTÍNEZ CHICO (2015): "A raíz de un divisor argénteo de probable atribución a Malaka aparecido junto a un tartemorion gaditano en Cástulo", *Revista Numismática Hécate* 2, pp. 53-59.

6. Las referencias bibliográficas de las figs. 1, 2, 3 y 4, *vid.* respectivamente en L. VILLARONGA (1994): *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti Aetatem*, Madrid, p. 83 (nº 6), p. 78 (nº 11), p. 77 (nº 4) y p. 83 (nº 7); L. VILLARONGA y J. BENAGES (2011): *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula*, Barcelona, n.º. 636, 538, 528 y 637.

Fig. 1. Hemióbolo de Gadir (0,44 g).

Fig. 2. Divisor incierto (0,55 g).

Fig. 3. Divisor incierto (0,38 g).

Fig. 4. Tartemorion de Gadir (0,23 g).

tas respecto a los demás divisores, considerados hoy día como ‘inciertos’ en materia de circulación menuda. El nuevo par de hallazgos se componen, por un lado, de un hemióbolo de Gadir (fig. 1) y, por otro, de un óbolo incierto (fig. 2). Para la primera de ellas, con Melkart a la izquierda en su anverso y con un atún a la derecha en su reverso, se viene estimando una datación de *ca.* 237-206 a.C.⁷ Anteriormente ya se había seguido este marco cronológico, pues para el tartemorion de Gadir (fig. 4) se propone la misma fecha; de esta manera, el divisor atribuido tradicionalmente⁸ a Malaka (fig. 3) se ha podido datar en esta franja, pues ambos hallazgos debieron formar parte de una “taleguilla” o de un dinero para el menudeo.⁹

La tipología a la que se adscribe nuestra segunda pieza fue presentada originariamente por García Garrido y Montañés en un trabajo que marcó precedentes, pues por primera vez se recogían algunos de los divisores inciertos conocidos.¹⁰ En efecto, el ‘Tipo I’, que dichos autores describieron con cabeza de casco globular y visera a la izquierda en anverso y máscara de sátiro de frente con cuernos y encima disco solar en reverso, ha sido objeto de una reciente aunque escueta revisión por Chaves y Pliego. A colación de la presencia de este tipo monetar en el conocido tesoro de Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real),¹¹ estas autoras sugirieron que en su iconografía se representaba realmente a Atenea con

7. C. ALFARO ASINS (1988): *Las monedas de Gadir/Gades*, Madrid, p. 126 (Serie II A.3).

8. No es nuestra intención volver al tema de su no atribución a la ceca fenicia, pues ya se discutió convenientemente por nosotros.

9. D. MARTÍNEZ CHICO (2015), *Op. cit.*, p. 56.

10. M. GARCÍA GARRIDO y J. MONTAÑÉS (1989): “Divisores de plata inéditos o poco conocidos de la Hispania antigua”, *Acta Numismática* 19, p. 46.

casco ático en su anverso, como se ha observado en acuñaciones de la Magna Grecia, y que se repetía también la misma diosa en el reverso, aunque de frente y con el mismo casco.

Por otro lado, la cronología de estos divisores Atenea/Atenea se refrenda con nuestros divisores gadiritas de *ca.* 237-206 a.C. Se aduce, por tanto, el hecho de que todas las piezas aparecieron prácticamente juntas y en un radio circunscrito no muy amplio. Alfaro sigue a Villaronga en la causa de la existencia de los pequeños divisores de Gadir, tanto hemióbolos como tartemorions, pues éstos debieron ser aportes indígenas a fin de satisfacer las demandas de la Segunda Guerra Púnica y en apoyo al bando cartaginés.¹² Creemos que no es inocente que todos estos ejemplares hayan aparecido en Cástulo, importante bastión, junto a Gadir, filocartaginés, tanto antes como durante la guerra.

En efecto, si recordamos que la presencia bárquida se produjo tras el desembarco de Gadir en el 237 a.C., cuya principal misión, entre otras, fue ocupar los ricos núcleos mineros de Cástulo y del entorno,¹³ no se nos hace descabellada la acuñación extraoficial de algunos pequeños divisores argénteos, como los atribuidos a Malaka o los de Atenea/Atenea, por parte de indígenas o de un sector de la población relacionada con algún tipo de comercio. Incluso algunos divisores, igualmente de plata, debieron estar relacionados con contingentes de caballería nómada que, como tropas mercenarias y de élite, luchaban con Cartago (*vid.* nota 1). Pensamos que dichas piezas empezaron a acuñarse realmente antes de la Segunda Guerra Púnica y se detendría su producción una vez comenzada la guerra en el 218 a.C. aproximadamente, momento en el que se necesitaría numerario de gran tamaño, tipo shekel y sus altos valores.

Igualmente, tampoco es extraño que Gadir y Ebusus empezaran acuñar a partir de este momento masivamente en plata, hasta entonces centradas solamente en pequeños calcos de bronce. No es coherente pensar, por tanto, que los divisores inciertos finalizaran en torno al año 206 a.C., momento en el que los cartagineses fueron expulsados del solar peninsular, cuando previamente disponían de gran numerario y de diversas procedencias (sin descartar la romana). Los tesoros que hoy día albergan moneda independientemente de su emisor, es decir, cartaginesa o romana incluyendo otras emisiones, junto a la *hacksilber*, indican

11. F. CHAVES y R. PLIEGO (2015): *Bellum et Argentum. La Segunda Guerra Púnica en Iberia y el conjunto de monedas y plata de Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real)*, Sevilla, p. 59 (nº. 14.1) y esp. 101-102 (fig. 51). Previamente en M. GARCÍA GARRIDO (1990): "El hallazgo de Villarrubia de los Ojos", *Acta Numismática* 17, pp. 37-78, nº. 135.

12. C. ALFARO ASINS (1988): *Op. cit.*, p. 126; L. VILLARONGA (1986): "Economía monetaria en la Península Ibérica ante la presencia cartaginesa durante la Segunda Guerra Púnica", *Aula Orientalis* 4, pp. 157-178.

13. C. GONZÁLEZ WAGNER (1999): "Los Bárcidas y la conquista de la Península Ibérica", *Gerión* 17, pp. 263-294; M. P. GARCÍA-BELLIDO (2000): "La relación económica entre la minería y la moneda púnica en Iberia", en M. P. GARCÍA-BELLIDO y L. CALLEGARIN (eds.), *Los cartagineses y la monetización del Mediterráneo Occidental*, *Anejos de Archivo Español de Arqueología* 22, Madrid, pp. 127-144;

que lo único que se valoraba era su contenido en plata. Se hace difícil atisbar si su poseedor, un soldado, era mercenario cartaginés o romano.

Si atendemos a los hallazgos de los divisores atribuidos a Malaka, todos provienen de Andalucía, más concretamente de enclaves jienenses como Úbeda la Vieja y Cástulo (fig. 3).¹⁴ En cambio, para los divisores de Atenea/Atenea, ya decíamos que uno de ellos se había encontrado en el tesoro de Villarrubia de los Ojos (Ciudad Real), un lugar a pesar de todo del meridián peninsular, una tendencia que se repite de forma empírica con los dos otros hallazgos de dicha tipología, los cuales provienen de colecciones andaluzas,¹⁵ más el nuestro (fig. 2), proveniente de Cástulo.

Todos estos divisores inciertos descritos, en realidad los atribuidos a Malaka y los de Atenea/Atenea, se contextualizan en el sur de la Península Ibérica. La nueva datación propuesta, *ca.* 237-218 a.C., coincide con la zona mejor consolidada de la expansión cartaginesa, es decir, la actual Andalucía (fig. 5). El hecho de que no aparezcan hallazgos en el Levante, Cataluña o en la misma meseta es un indicio más que sólido para considerar con seguridad esta fecha, más concretamente entre los mandatos de Aníbal y Asdrúbal e iniciada ya la campaña de Aníbal en la meseta del 221-220 a.C.¹⁶

En este marco también encuadraríamos a los divisores de la serie Apolo/arco cerrado con creciente y sus consiguientes subvalores, cuyos ejemplares proceden del tesoro de Villarrubia de los Ojos.¹⁷ La representación masculina que en los anversos de estos últimos divisores se muestra fue interpretada previamente por García-Bellido como Eshmun,¹⁸ importante divinidad del panteón cartaginés. Sea de Apolo o de Eshmun, se asiste a una dualidad púnica/helenística, observada también en las acuñaciones con Melqart/Heracles.

Otros divisores, como los de Tanit/Caduceo, poseen una iconografía abiertamente púnica, y su zona de hallazgos, aunque más amplia que las anteriores monedas, indica un cuadro cronológico distinto. Vienen apareciendo por el Levante fundamentalmente y en torno a la zona valenciana,¹⁹ por lo que es muy probable que su acuñación se relacionara con el periodo anibólico peninsular (*ca.* 221-218 a.C.) y el posterior sitio a Sagunto. Para los divisores de Atenea/caballo al galope con R, mantenemos cautela, a expensas de futuros nuevos hallazgos, pero

14. M. GARCÍA GARRIDO y J. MONTAÑÉS (1989): *Op. cit.*, p. 47; L. VILA CASAS (1985): "Un possible òbol de Malaca (?)", *Acta Numismática* 15, pp. 73-74, y D. MARTÍNEZ CHICO (2015): *Op. cit.*, p. 55 (nota 4: uno de los 4 ejemplares conocidos en la actualidad procede posiblemente de Herrera, Sevilla), pp. 56-57.

15. M. GARCÍA GARRIDO y J. MONTAÑÉS (1989): *Op. cit.*, p. 46.

16. C. GONZÁLEZ WAGNER (1999): *Op. cit.*, pp. 265-271; J. M. ROLDÁN HERVÁS (1978): "Cartago y Roma en la Península Ibérica", en *Historia de España Antigua. Tomo II, Hispania Romana*, Madrid, pp. 15-43, y E. SÁNCHEZ MORENO (2000): "Releyendo la campaña de Aníbal en el Duero (220 a.C.): La apertura de la meseta occidental a los intereses de las potencias mediterráneas", *Gerión* 18, pp. 109-134.

17. M. GARCÍA GARRIDO y S. COSTA (1986): "Divisores de plata con tipología heleno-púnica", *Acta Numismática* 16, p. 59 y n.º 10; F. CHAVES y R. PLIEGO (2015): *Op. cit.*, pp. 52-58; pp. 88-93.

18. M. P. GARCÍA-BELLIDO (1990): *El tesoro de Mogente y su entorno monetar*, Valencia, p. 61.

Fig. 5. Mapa con la expansión aproximada bajo cada uno de los generales cartagineses.

sin duda la R debe hacer alusión a Roma y en clara conexión con el victoriato hispano-romano,²⁰ por lo que dicha tipología monetaria debió venir de la mano del bando romano y no del cartaginés.

3. Las perforaciones de los divisores, monedas menudas de no perder

Un último aspecto conviene comentar, y es que resulta fascinante también el hecho de que casi todos los divisores que se van localizando (no solo los inciertos), aparecen con una perforación. Si bien es una cuestión estudiada y conocida,²¹ lo cierto es que es un tema algo abandonado por los especialistas hoy en día, a pesar de que van apareciendo nuevos hallazgos aislados y conjuntos numismáticos de bastante importancia. Aunque con distinta finalidad (posiblemente funeraria), algunas piezas aparecen individualmente horadadas hasta en cuatro ocasiones.²² Sin embargo, lo más común de este fenómeno o lo que es más susceptible de perforarse son precisamente los pequeños divisores o las piezas monetales más pequeñas. Lo cierto es que no siempre se perforaron las monedas a

19. P. P. RIPOLLÈS (1981): “Un nuevo hallazgo de un divisor de plata, símbolo Tanit-Caduceo”, *Gaceta Numismática* 60, pp. 11-13; M. P. GARCÍA-BELLIDO (1990): *El tesoro de Mogente y su entorno monetario*, Valencia, p. 59; F. CHAVES y R. PLIEGO (2015): *Op. cit.*, pp. 52-58; pp. 100-101.

20. M. GARCÍA GARRIDO (1990): *Op. cit.*, 62-64 y (1996): “Acerca de unos divisores hispánicos relacionados con el victoriato”, *Acta Numismática* 26, pp. 67-75; L. VILLARONGA y J. BENAGES (2011): *Op. cit.*, n.º 535-536.

21. C. ALFARO ASINS (1993): “Uso no monetario de algunas monedas púnicas de la Península Ibérica”, *Rivista Italiana di Numismatica e scienze affini* 95, pp. 261-276. Este trabajo recogió todos los ejemplares conocidos hasta el momento y llegó a unas conclusiones que en parte seguimos.

22. D. MARTÍNEZ CHICO (2014): “Un tesoro de dishekels y shekels hispano-cartagineses hallado por Badajoz”, *Herakleion: Revista Interdisciplinar de Historia y Arqueología del Mediterráneo* 7, pp. 29-51.

fin de utilizarse en ámbitos funerarios, tal y como demuestran los usos de la necrópolis de Gadir.²³

El problema de estudiar dicho subfenómeno monetar (ya de por sí un tema altamente subjetivo), se debe a la inexistencia del contexto arqueológico. Cualquier interpretación queda relegada a una mera hipótesis. Sin embargo, un reciente descubrimiento arqueológico atisba algo de luz al respecto. Proveniente del santuario ibérico del Cerro de la Ermita de la Encarnación (Caravaca, Murcia), un divisor hispano-cartaginés con una perforación ejecutada desde el anverso se halló entre multitud de objetos metálicos (fibulas, láminas de plata y oro, etc.) y bajo una ofrenda votiva (fig. 6).²⁴

El peso de esta curiosa moneda suntuaria, si bien se puede ajustar a un quinto o sexto hispano-cartaginés de bronce (ACIP 610-611), en cualquier caso inédito, en realidad parece tratarse de un medio shekel forrado que no ha conservado su baño de plata. De acuerdo con lo expresado, la iconografía sí coincide con ciertos tipos (ACIP 615 o 617), descritos en anverso con cabeza viril desnuda a izquierda y en reverso con caballo parado sin palmera. La perfecta perforación

Fig. 6. ¿Medio shekel hispano-cartaginés forrado? (16-17 mm, 3.01 g, 2 H).

Fotos: Brotóns Yagüe y Ramallo Asensio; Museo Arqueológico de Murcia.

situada en un eje vertical por el busto sugiere que la pieza se utilizó como colgante en el cuello. En este caso, el oferente –indígena íbero– depositó el amuleto monetar como un voto al santuario. Incluso otras piezas, si bien sin contexto, parecen sugerir el mismo esquema (fig. 7) y su uso se interpreta como colgantes.

Diferentes perforaciones altamente descentradas como las de tres de nuestros ejemplares de divisor (figs. 1, 2 y 4) denotan una función distinta a la arriba mencionada. Nosotros pensamos que las perforaciones de estos divisores de plata debieron producirse tanto para hilar como para portar las monedas juntas. Se

23. A. ARÉVALO GONZÁLEZ (2009): “La moneda en el mundo funerario y ritual de la necrópolis de Cádiz: los hallazgos en pozos”, en *XII Congreso Nacional de Numismática (Cádiz, 2007)*, Madrid-Cádiz, pp. 197-215; y (2010): “Interpretación y posibles usos de la moneda en la necrópolis tardo-púnica de Gadir”, *Mainake* 32-1, pp. 15-36.

24. F. BROTONS YAGÜE y S. F. RAMALLO ASENSIO (2010): “Ornamento y símbolo: las ofrendas de oro y plata en el santuario ibérico del Cerro de la Ermita de la Encarnación de Caravaca”, en T. TORTOSA ROCAMORA, S. CELESTINO PÉREZ y R. CAZORLA MARTÍN (coord.), *Debate en torno a la religiosidad protohistórica*, Madrid, pp. 123-168.

buscaba facilidad y comodidad pues, dado su reducido tamaño, dichas piezas eran más susceptibles de perderse que otras, de ahí que se taladraran de forma descuidada. Incluso hay paralelismos con moneda bajoimperial y medieval castellana (fig. 8).

Fig. 7. Cuarto de shekel (1,70 g) y shekel hispano-cartagineses (7,14 g) perforados (ACIP 555 y 565).²⁵

No es que sean tampoco las de plata las preferidas para horadarse, sino que es su tipología la batida en mayor cantidad frente a la de bronce en ese espacio y tiempo, por lo que más bien es un hecho estadístico de susceptibilidad o probabilidad. Los divisores que provienen de hallazgos documentados como aislados (véanse los presentes) aparecen casi todos perforados, vestigio concluyente para argumentar que dichas piezas menudas constituían, entre soldados durante el período de preguerra, el grueso monetar cotidiano puesto en circulación por los cartagineses.

Fig. 8. Monedas bajo imperiales (siglo IV d.C.) y medievales (¿cornados de Alfonso XI?) engarzadas en época. Fotos: reproducida en tesorillo.com y cortesía de A. Roma Valdés.

25. Provenientes de colección privada (Madrid) y del yacimiento valenciano La Carència - RIPOLLÉS, P. P., COLLADO, E. y DELEGIDO, C. (2013): "Los hallazgos monetales y la plata en bruto de La Carència", en *L'opidum de la Carència de Torís i el seu territori*, Valencia, p. 177.

Una singularidad de la estructura morfológica íbera y celtíbera

ANTONIO MERINO*

En la investigación de las lenguas indígenas, es habitual la búsqueda de formas similares al sufijo –e-sken de la morfología ibérica, que sirven de modelo en los diversos tipos de flexión, o como señala J. Rodríguez Ramos (2000/ 23/46), la búsqueda de regularidades morfológicas que denoten clases de palabras. Así, si tratamos de identificar alguno de estos paradigmas, observaremos una serie de afijos intercalados en una cantidad considerable de leyendas monetales que, en sintaxis, no deberían de existir.

Se tratan de los elementos **ti**, **i**, **tu** y **u**, que son intercalados sin más, o sustituyendo a otros elementos de la leyenda y que, por su posición sintáctica, no se corresponden con ningún tipo de derivación. De hecho, su conjugación, intercalada en el léxico de la palabra, es algo incoherente para las normas de la estructuración gramatical puesto que rompen el núcleo de la significación esencial.

El problema de estas segmentaciones, en su paso al latín, fue solventado con el simple hecho de suprimirlos y, para ilustrarlo, exponemos los siguientes ejemplos:

Il(**ti**)rta = Il(**e**)rda. Las monedas con la inscripción ibérica Iltirta pasaron a la latina Ilerda en tiempos de Augusto. Es citada por Avieno en *Ora Maritima* 474-475 y por Ptolomeo en *Geografía* II, 6, 68.

La(**u**)ro = La(-)ro. Cerca de la actual Llerona, pasando por la intermedia La(-)ro-na. J. Estrada y L. Villaronga 1967/145; Llorens y Ripollés 1998/37.

Cas(**ti**)lo = Cas(-)lo. Fue una ciudad citada por muchos autores con el nombre de Cas(tu)lo, como Estrabón III, 3, 2, o Ptolomeo II, 6, 2. Sin embargo, en la actualidad el lugar es conocido como Caz(-)lo-na.

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

Il(**tu**)rir = Il(**ibe**)ri. La inscripción ibérica del municipio Florentino Iliberritano “Ilturir” pasó a la latina “Iliberi”. L. Villaronga 1994/356.

Salu(**i**)e = Saldu(**v**)e. “Salduvia” según Plinio H.N. III, 3, 24.

Il(**tu**)ro = Il(**u**)ro. De la Ilturo ibérica a la Iluro de Plinio H.N. III, 3, 22.

Pero basaremos nuestro análisis en unas leyendas mas factibles para nuestra comprensión, las de Ilturgi, cuyas inscripciones son de epigrafía latina y delatan a dos de estos elementos en “**il(u)turgi** e **il(di)turgense**” (L. Villaronga 1994/359).

La segunda leyenda contiene el sufijo *-ense*; sin embargo, la primera carece de sufijo: en su lugar, se ha intercalado un infijo sustituyendo (i) por (u). Suponiendo que la inscripción se expresa en nominativo, (u) deberá de ser el morfo de la flexión nominal. Luego, habría que reponer (i) en su lugar y hacer una posposición de (u) sustituyéndolo por el sufijo indicador de origen *-es*, es decir (il(i)turg(es)). Así se explicarían las leyendas anteriores y fue el valor que le dimos en un trabajo previo (A. Merino 2013/37/48). Sin embargo, en la segunda inscripción (il(di)turgense), el sujeto ya viene implícito en el sufijo de genitivo *-ense*; luego aquí, (di) (equivalente al “ti” ibérico) no tiene sentido. Bastaría con retirar el infijo (di) y reponer el elemento (i) que se sustituyó en la conjugación (il(i)turgense). No se trataría de un caso aislado, puesto que también serían: Il(ti)rke-sken = Il(e)rce-nse: (U)ntike-sken = (I)ndice-nse y Sete(i)sken = Sede(-)nse, con la peculiaridad de que, en las dos últimas inscripciones, los elementos no aparecen en el mismo orden sintáctico.

También interesa aclarar aquí que los sufijos *-e-nse* y *-t-ano* son equivalentes considerándolos en el sentido de pertenencia. En la moneda de Ilturgi, por ejemplo, el sufijo es *-e-nse*, pero en la epigrafía latina C.I.L. II2 7 32, este es “Iltivrgi-tanvs”.

Se ha propuesto suponer para los radicales “Iltir” e “Iltur” el significado de “ciudad” (A. Pérez Almoguera 2001/ 21/40), es decir, que las leyendas se tratan de composiciones, con los términos de “ciudad + sufijo de ablativo” = para la ciudad: de(sde) la ciudad: hecho en la ciudad, o algo similar a la leyenda griega “Neopolitón” (que por el sufijo *-ton*, viene a querer decir “de los de la nueva ciudad”). Pero en contra de esta proposición, vemos que el elemento “ti” se repite en muchos radicales diferentes, como en Cas(ti)lo, Lu(ti)akos o Ben(ti)an, que en el radical latino Il(di)-turgense no tiene sentido aparente y que en el radical del sustantivo ciudadano Il(u)-turgi pasa a ser una “u”. Es más, como hemos visto para Untikesken o Seteisksen, estos segmentos no siempre aparecen en el mismo orden y en otros contextos, donde incluso se observa la presencia de elementos diferentes a los aquí propuestos, que aparecen como prefijo o sufijo:

Caminreal E.7.1 (=K.5.3) **Likine-te ekiar useke_teku**

Andelos K.28.1 **Likine Abulo-_aune ekien bilbilia_s**

*En los que **Likine** sería el nombre celtíbero **Likinos** escrito en íbero...*

*Obsérvese que el “sujeto” aparece a menudo “sufijado” con **te**, pero que éste no es obligatorio y, en principio, no se observa diferencia entre que tenga o no tal “sufijo”. Tampoco hay que olvidar que, si bien es frecuente que **te** se encuentre en la segmentación como sufijo del onomástico, en otras ocasiones se encuentra segmentado como prefijo del término siguiente (J. Rodríguez Ramos 2000/25).*

Efectivamente, no se tratan de elementos obligatorios. Como expondremos más adelante, unas inscripciones lo contienen, otras no, y una prueba concluyente de que son opcionales o prescindibles consta en la dualidad de la ceca **Are(i)koratas-Arekoratas** (L. Villaronga 1994/270), la misma ceca lo utiliza en sus primeras emisiones, omitiéndolo en las restantes.

Por lo tanto, la recapitulación de todo esto sugiere que no se trata de morfemas derivativos, sino más bien de complementos, que deben de determinar la función del sustantivo.

Por su existencia en este soporte (la moneda), e insertos en el topónimo relativo a la ceca emisora, donde todo parece indicar que dicho topónimo trata de expresar su procedencia, en nuestro ejemplo, la ciudad de Ilturgi, citada por Plinio (S. de Morales 1960/36). Los segmentos (ti=di) o (i) y (tu = du) o (u) podrían corresponderse con la preposición de ablativo latino (ex) o (e) = lugar de donde. En el caso de la declinación indoeuropea, expresa una relación explicable como complemento circunstancial. En el caso de la inscripción monetaria, podría tratarse de un equivalente de origen preindoeuropeo.

(ex) o (e)=lugar o persona de donde o de quien se saca (dic. Vox, 1988/171/72).

Esta hipótesis se puede expresar de la siguiente forma:

Leyenda sin sufijo Il-**u**-turgi = ex Ilturgi.

Leyenda con sufijo Il-**di**-turg-**ense** = ex iliturgense.

Un posible problema de interpretación es, como hemos expuesto anteriormente, que no todas las cecas utilizaron estos complementos. En A(u)sesken, por ejemplo, (u) se trataría del complemento según nuestra hipótesis; sin embargo, en las monedas medievales con la leyenda “Ausona” (Ana Mª Balaguer 1999/410), se aprecia claramente como parte constituyente del propio nombre. También la inscripción La(i)esken nos presenta un dilema similar. Estrabón (III, 4,8) los denomina Laetanoi, sin el complemento (i), pero en contra, en la epígra-

fía latina CIL II 4226 y CIL II 6171 la secuencia es La(i)etanae. Aparentemente, se trata de un tema que unos utilizaron y que otros debieron de considerar innecesario.

Por otro lado, existen leyendas francamente dudosas que reúnen las características del diptongo “ai”, como B(ai)tolo o B(ai)kula y que podrían corresponderse con el latino “æ”. Un hecho que parece confirmarse en la emisión de Xàtiva con la dualidad: S(ai)ti en leyenda íbera y S(ae)tabi en leyenda latina (L. Villaronga y J. Benages 2011/396).

Especial dificultad tiene también reponer el segmento sustituido en el caso de que lo hubiese. En la mayoría de ocasiones se trata de una simple letra, pero en casos como el de la colonia iliberritana sería imposible de reponer si no existiese la dualidad de leyendas Il(tu)rir/Il(ibe)ri (L. Villaronga 1994/ 356).

Otro tema viene planteado por el elemento “k” que suele aparecer intercalado en diferentes derivaciones íberas y celtíberas. En compuestos de tipo onomástico, por ejemplo los conocidos sufijos “-ka” y “-te”, pueden aparecer con segmentos antepuestos en las formas “-ika”, “-kika”, “-ite” o “-kite” (Rodríguez Ramos 2005/23-24).

En morfología, una característica típica del lenguaje es la recurrencia o recursividad, donde un determinado tipo de unidad lingüística (un morfema) puede ser aplicado en distintos enunciados con su misma función y significado. Así, en castellano tenemos el sufijo -anos (de etimología latina -anus), que aplicado en diferentes radicales toponímicos aporta el significado de “originarios de...”: valenci-anos, zamor-anos, murci-anos..., y en temas nominales de clase colectiva indica la clase social a la que se pertenece: asturi-anos, andorr-anos, castell-anos, etc. Se trata de una regularidad donde la combinación de un tema nominal y este morfema pospuesto forman una estructura de significación fija, “los originarios o las gentes de...”.

El sufijo -sken, presente en varias leyendas monetales, evidencia a uno de estos paradigmas morfológicos de la declinación ibérica. Hipotéticamente, se trata de un complejo sufijal en secuencia inversa al castellano. Así, según deducimos en la hipótesis de J. de Hoz (2002/159-168), omitiendo la función de “k”, este habría de ser -esen, pero con respecto a su versión en castellano, donde la flexión siempre ha de constar en último lugar, se debe de interpretar -ense (avilense, tarraconense), y “k” se trataría de un formador de étnicos o pluralizador. Desde luego, como reitera J. de Hoz, en hipótesis.

Por otro lado, según Rodríguez Ramos (2005/25), “k” se trataría de una consonante temática: “...un elemento -k- que se une entre la base nominal (o pronominal) y el sufijo que determina su función sintáctica (por ejemplo, como el elemento “-t-” en Gadi-t-anos). No se aprecia que entre este elemento y la base nominal se interponga nunca ningún otro elemento...”.

Basándonos en esta premisa y teniendo presente que existen ejemplos numismáticos como “Arsa-os”, “Arsa-k-os” y “Arsa-k-os-on”, que se desarrollan en esta dirección (obsérvese que el elemento “k” también es prescindible), resulta que en –sken sí que existe un elemento que se interpone entre la base nominal y “k”, el elemento “s”. Por lo que sería más lógico presuponer que Laiesken, por ejemplo, no deriva de un topónimo “Laie” al que se le une el sufijo –sken, sino de un topónimo “Laies” al que se le une el sufijo –ken. Es decir, que no se trataría de un complejo sufijal, sino de un sufijo simple. Sin embargo, observamos que de “Aratis” deriva “Arati-kos” (L. Villaronga 1994/279), cuando según nuestra hipótesis tendría que derivar en “Aratis-kos”. En fin, que según parece, ni los mismos íberoparlantes tienen claro de cuál es el auténtico topónimo, puesto que cecas en las que se retira el sufijo “–k-en” acuñan con dualidades, como Setei/Seteis o Iltirke/Iltirkes. La cuestión, pues, es bastante arbitraria.

En resumen, los elementos **ti**, **i**, **tu** y **u**, que se denotan como suplementos de la leyenda, no constituyen parte del conjunto de caracteres morfológicos que forman el sustantivo monetario, es decir, no son morfemas flexivos ni desinenciales. No obstante, se deben de tratar de complementos con la finalidad de perfeccionar, completar o determinar el contenido de la inscripción.

En nuestra suposición de que las inscripciones tienen el cometido de indicar la procedencia de la moneda, podrían hacer las veces de un determinante, expresando por medio del sustantivo que este es el origen o estos los originarios de la moneda. Pero, evidentemente, nuestro planteamiento es una simple hipótesis que carece de los suficientes elementos contrastados que la justifiquen. La cuestión, pues, queda pendiente.

Lo relevante a la hora de interpretar una inscripción será tener presente que algunas contienen elementos complementarios y que, en principio, pueden aparecer en cualquier posición sintáctica.

BIBLIOGRAFÍA

- BALAGUER, A. M^a, (1999). *Historia de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona.
- ESTRADA, J. y VILLARONGA, L. (1967). “La Lauro monetar y el hallazgo de Cánoves”. *Ampurias* XXIX. Barcelona.
- HOZ DE J. (2002). “El complejo sufijal –(e)sken de la lengua ibérica”. *Palaeohispanica* 2.
- LLORENS, M.M. y RIPOLLÉS, P.P. (1998). *Les encunyacions ibèriques de Lauro*. Granollers B.

MERINO A. (2013). “Hipótesis interpretativa de la inscripción monetaria Lauro”. *Acta Numismàtica* 43. Barcelona.

MORALES DE S. (1960). “La Iliturgi de Helvio y de Alfonso VII”. *Boletín del Instituto de Estudios Jienenses* 23. ISSN 0561-3590.

PÉREZ ALMOGUERA, A. (2001). “Iltir/iltur =oppidum. Los nombres de lugar y la ciudad en el mundo ibérico”. *Faventia* 23/1.

RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2000). “La lengua íbera: en busca del paradigma perdido”. *Revista internacional d'humanitats* 3. U.A.B. Barcelona.

RODRÍGUEZ RAMOS, J. (2005). “La problemática del sufijo “primario” o “temático” -k- en la lengua íbera y del vocabulario de las inscripciones religiosas íberas”. *Faventia* 27/1.

VILLARONGA, L. (1994). *Corpus nummum hispaniae ante Augudti aetatem*. Madrid.

VILLARONGA, L. y BENAGES, J. (2011). *Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona.

Vox diccionario. Latino - español / español latino. Reimpresión 1988. Barcelona.

Denario romano repubblicano con la lettera H

ENRICO PIRAS*

E. Babelon nel suo libro *Description historique et crhonologique des monnaies de la Republique Romaine*,¹ tra i denari con lettere o monogrammi ne cita uno, al n. 32, recante la lettera H sotto i cavalli con i Dioscuri e, sopra, la scritta ROMA. Egli fa riferimento a un esemplare già descritto da E. Bahrfeldt in *Zeitgift fur Numismatik*.²

Anche E.A. Sydenham³ include tra i denari con lettere o monogrammi il denario con H censito dal BMC (British Museum Collection) col n. 196.

L'edizione di H.A. Seaby *Roman Silver Coins* del 1978, a cura di D.R.Sear e R.Loosley, al n. 32c riporta il denario con H e, facendo riferimento al Sydenham, afferma che l'esemplare è *plated-ancient forgery*, cioè che è falso.

Sia H.A.Grueber⁴ che M.H.Crawford⁵ nei loro testi non citano alcun esemplare con la lettera H. Anche A.Varesi, nel suo recente catalogo⁶ non riporta denari con tale lettera.

Da quanto detto si evince che gli autori che citano un denario con H si riferiscono a quell'unico esemplare suberato che, alla fine, è risultato essere un falso antico.

Recentemente ho avuto modo di esaminare, in una collezione privata, uno splendido esemplare del denario in questione di cui si fa qui appresso una descrizione:

* Membre de l'Academia Italiana di Studi Numismatici. Membre d'Honor de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC).

1. E. BABELON. *Description historique et crhonologique des monnaies de la Republique Romaine*. Parigi, 1887.

2. E. BAHRFELDT. *Zeitgift fur Numismatik*. tav.V, p.33 e segg.

3. E.A. SYDENHAM. *The coinage of Roman Republic*, Londra 1952.

4. H. A. GRUEBER. *Coins of the Roman Republic in the Britisc Museum*, Londra 1910.

5. M. H. CRAWFORD. *Roman Republic Coinage*, Cambridge 1982.

6. A. VARESI. *Le monete d'argento della Repubblica Romana*, Pavia 2005.

D/ Testa di Roma rivolta a destra. A sinistra, X.

R/ I Dioscuri a cavallo verso destra. Sotto i cavalli, lettera H.

In basso, ROMA.

Diametro mm. 20

Peso g. 4,15

Metallo, argento.

L'esemplare rientra, secondo la tesi del Crawford, che ritengo la più attendibile, nelle emissioni con lettere o monogrammi del 211-210 a.C. Non è dato sapere il luogo del ritrovamento perché la collezione da cui proviene è di antica formazione e nessun appunto è stato lasciato in proposito agli eredi dal collezionista ormai scomparso.

Le monete della Repubblica Romana recanti la lettera H sono state attribuite, seppur dubitativamente, ad Hatria o a Herdonia. Se si prende per buona la data del Crawford (211-210 a.C.) si dovrebbe quindi escludere Herdonia che fu distrutta da Annibale nel 210 per punire la città per la sua fedeltà a Roma. E' quindi più probabile che le monete con H possano essere attribuite ad una zecca di Hatria che, sebbene durante le guerre puniche sia rimasta fedele a Roma, non fece la fine di Herdonia; anzi, anche se non ci sono pervenute precise testimonianze, pare che in quegli anni sia diventata *Municipium*. Secondo una tradizione gli antenati dell'imperatore Adriano, originari da Hatria, assunsero il *cognomen* dal nome della città.

La serie delle monete romano-repubblicane recanti la lettera H finora andava dal quinario all'oncia; ora, con l'aggiunta del denario, la serie è completa.

(Dertosa) Hibera Iulia Ilercavonia¹ en época de Augusto

LUIS AMELA VALVERDE*
Leandre Villaronga *in memoriam*

Dertosa (Tortosa, prov. Tarragona) se encuentra ubicada en un lugar estratégico, en el punto donde la importante vía que unía *Gades* con Roma cruzaba el río Ebro (Str. 3, 4, 6). Si bien su territorio era extremadamente fértil para la agricultura, su prosperidad estuvo siempre condicionada por la vecindad de *Tarraco* (Tarragona, prov. Tarragona).² Este municipio³ (Plin. *NH* 3, 23 cita esta población como *oppidum civium Romanorum*) acuñó monedas⁴ con los títulos de *Mun(icipium) Hibera Iulia Ilercavonia* (ACIP 1219-1221 = RPC I 205-206) y de *Der(tosa) M(unicipium) H(ibera) Iulia Ilercavonia* (ACIP 1222 y 3179-3180 = RPC I 207-209), que en la actualidad se considera que fueron acuñadas durante los reinados de Augusto (27 a.C.-14 d.C.) y Tiberio (14-37 d.C.), respectivamente.⁵

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

1. No entramos a considerar si *Dertosa* e *Hibera* era una doble denominación de un mismo núcleo urbano o se trata en origen de dos poblaciones diferentes. Para ello, puede consultarse la bibliografía al final del trabajo. Sea como fuere, ARBELOA (2006), p. 16, advierte sobre la imposibilidad jurídica de que dos ciudades, como entidades políticas independientes, acabaran acuñando una única moneda como *Dertosa municipium Hibera Iulia Ilercavonia*.

2. SOLANA SAÍNZ (1989), p. 88; SAYAS (1996), pp. 78-79.

3. Estrabón (Str. 3, 4, 6) menciona a esta población como Δεῖρτωσσα Κατοικίαι, pero, como señalan GARCÍA Y BELLIDO (1962-1963), p. 4; PENA (1993), pp. 582-583, esta cita no implica la condición colonial para *Dertosa*. Tampoco lo son otros testimonios (CIL II 4057 = CIL II2/14 788 = HEPOL 13740 = ILER 1115) aducidos para atribuir tal estatuto a esta población, como hacen GARCÍA Y BELLIDO (1959), p. 502; MAYER Y RODÀ (1985), pp. 704-705, suposición basada en la aparición de las abreviaturas C.D de la mencionada inscripción, que, en realidad, debería leerse *c(ivitate) D(ertosensis)* o *D(ertosanae)*, como efectúan ALFÖLDY, CLAUSS Y MAYER (1994), pp. 149, 150 y 152; LLORENS Y AQUILUÉ (2001), pp. 20 y 31; JÁRREGA (2006), pp. 145-146 y 156; GENERA Y JÁRREGA (2009), p. 130, aunque recientemente MAYER (2009), p. 69, debido a que el emperador Pertinax (193 d.C.), a quien se dedica este epígrafe, creó la colonia de *Helvia Ricina Pertinax* (Porto Potenza Picena, prov. Macerata) y la colonia *Helvia Lilybaeum* (Marsala, prov. Trapani), quizás pudo acontecer lo mismo con *Dertosa*.

4. Sobre su posible relación con la ceca de Ilirkesken, *vid:* AMELA (2015), pp. 42-44.

5. DILOLI, COROMINAS Y AROLA (2002), pp. 547-549, a la hora de analizar las acuñaciones de esta ciudad, confunden las dos emisiones.

A partir de la existencia (en su nomenclatura) del epíteto *Iulia*, diferentes investigadores han intentado fechar la constitución de este municipio en una fecha anterior al año 27 a.C.⁶

Pena⁷ considera que se trata de un municipio pre-augústeo debido tanto a la presencia del apelativo *Iulia* como al hecho de que Estrabón, quien escribe en época de Augusto, conoce el topónimo «Dertossa»,⁸ el cual no aparece en las acuñaciones de la primera emisión monetar, pero sí en la segunda. La promoción de *Dertosa* se relacionaría con el apoyo que los Ilercavones brindaron a César en el año 49 a.C. durante la campaña de *Ilerda* (Caes. *BCiv.* 1, 60, 2-4); éste, después de su victoria, concedería a la ciudad principal de este pueblo la categoría de municipio romano como recompensa.⁹

La datación preaugústea del otorgamiento de un estatuto jurídico privilegiado a *Dertosa* proviene fundamentalmente de dos puntos: el apelativo *Iulia* y la pri-

Castillo-Parador de la Suda, Tortosa (wikipedia).

6. GARCÍA Y BELLIDO (1959), p. 502, (1962-1963), p. 5; GALSTERER (1971), p. 70; BELTRÁN LLORIS Y BELTRÁN LLORIS (1982), p. 26; WIEGELS (1985), p. 110; SOLANA SAÍNZ (1989), p. 88; FARIA (1993b), p. 134; PENA (1993), p. 589; SAYAS (1996), p. 79.

7. PENA (1993), p. 590.

8. El apelativo *Dertosa* se encuentra documentado epigráficamente para esta localidad (CIL II 4062 = CIL II2/14 796 = ILS 6955 = HEpOL 13748. CIL II 5128 = CIL II2/14 787 = ILS 408 = HEp 18 428 = HEpOL 13739. AE 1923 103 = CIL II2/14 789 = HEpOL 13741. CIL II2/14 790 = HEpOL 13742). *Vid.*: M. MAYER, "Epigraphica Dertosensia", en *Actes du VIIe Congrès International d'Épigraphie Grecque et Latine* (Paris, 1979), 410-412. M. MAYER E I. RODÀ, "Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de *Dertosa*", en *XVII Congreso Nacional de Arqueología* (Zaragoza, 1985), 701-737.

9. SUTHERLAND (1939), p. 128; BAYERRI (1949), p. 494; SÁNCHEZ ALBORNOZ (1949), p. 25; GARCÍA Y BELLIDO (1962-1963), p. 5; GIL FARRÉS (1966), pp. 244 y 269; GALSTERER (1971), p. 31; VILLARONGA (1979), p. 250, (2004), p. 248; BELTRÁN LLORIS Y BELTRÁN LLORIS (1982), p. 66 n. 4; BELTRÁN LLORIS (1985), p. 35; WIEGELS (1985), p. 110; MARÍN DÍAZ (1988), pp. 216 y 256; Genera y Arbeloa (1989), p. 89; SOLANA SAÍNZ (1989), p. 89; PONS (1994), pp. 71 y 151; COLLANTES (1997), p. 196; OLIVARES (1998), pp. 149 y 159; JÁRREGA (2006), p. 154; ARBELOA (2008), p. 81; GENERA Y JÁRREGA (2009), p. 127; PÉREZ I GARCÍA (2010), p. 196; CASTILLO (2014), pp. 139-140.

mera serie emitida por esta ciudad (ACIP 1219-1221 = RPC I 205-206). Pero hay que tener en cuenta que el *cognomen Iulia* no sólo fue utilizado por César, sino también por su heredero Augusto, por lo que difícilmente se puede sustentar el establecimiento de una cronología a partir de este epíteto. Igualmente, el hecho de que tanto la primera acuñación de esta ceca pertenezca a época imperial, como que la tribu de la ciudad fuese la Galeria,¹⁰ obliga a considerar más bien que este municipio fue obra de Augusto.¹¹

Como hemos dicho al principio, *Dertosa* efectuó dos emisiones, siendo la primera la que nos interesa para nuestros propósitos. Ésta está formada por dos denominaciones, unidad y mitad, ambas con la leyenda HIBERA IVLIA ILERCAVONIA. La unidad (ACIP 1209-1210 = RPC I 205) presenta en el anverso una nave comercial y, en el reverso, una nave ligera de río, y en cuanto al único divisor hasta ahora conocido (ACIP 1211 = RPC I 206), repite la imagen de la nave comercial en el anverso, mientras que en el reverso figura en cambio un delfín y un timón. La elección de estos diseños marinos se explica por la posición geográfica de *Dertosa*, ubicada en la desembocadura del río Ebro, navegable en gran parte de su trayecto (Plin. *NH* 3, 21) y, por tanto, puerto fluvial y marítimo (Cf. Suet. *Galb.* 10, 4).¹²

Su descripción es la siguiente:

ACIP 1219-1220 = CNH 1-2 = RPC I 205. Bronce. As. Ø 25 mm. 8,87 g (en 56 ejemplares). Posición de cuños: variable.¹³

10. WIEGELS (1985), pp. 110 y 162; TOVAR (1989), p. 433; FARIA (1992), p. 35, (1993a), p. 143; PENA (1993), p. 590; ABASCAL (1996), p. 256; LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 18; MÁRQUEZ Y ARRAYÁS (2006), p. 347; FASOLINI (2014), p. 274.

11. ABASCAL Y ESPINOSA (1989), p. 66; PENA (1993), p. 590; ABASCAL (1996), pp. 256 y 274, (2006), p. 76; AMELA (2000), p. 20; RIPOLLÉS (2010), p. 153; VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 214; REVILLA Y SANTACANA (2013), p. 103.- FARIA (1993a), p. 143; VILLARONGA (1994), p. 172 dudan entre César y Augusto mientras que BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÉS (1992), p. 101; LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 84; RIPOLLÉS (2010), p. 153, no se pronuncian.- Pudiera acontecer que la concesión de este estatuto jurídico fuese obra de C. Julio Octaviano (*cos.* I 43 a.C.), como defiende, p.e., FARIA (1992), p. 35, antes de su nombramiento como “augusto”, pero habría que explicar entonces la presencia de la tribu Galeria, que en Hispania se relaciona a la obra de Augusto, a no ser que esta asociación provenga ya de época triunviral, lo que está por demostrar.

12. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 349; BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÉS (1992), p. 101; RIPOLLÉS (1997), p. 31, (1998), p. 349, (2010), p. 153; LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 53; JÁRREGA (2006), p. 143; GARCÍA VILLALBA (2012), p. 225; CASTILLO (2014), p. 138.

13. RIPOLLÉS (2010), p. 154.- BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÉS (1992), p. 101, ofrecen los siguientes datos: Bronce. As. 25 mm. 8,90 g (22). P.c.: variable. Por su parte, VILLARONGA (1994), p. 172, divide esta emisión

- Tipo principal. Anv.: MVN HIBERA / IVLIA. Nave comercial a izquierda o derecha. Rev.: ILERCAVONIA (o ILERCAVONIA). Nave comercial ligera a derecha.

Variantes:

- RPC I 205a) Nave comercial a derecha; ILERCAVONIA.
- RPC I 205b) Nave comercial a izquierda; ILERCAVONIA.

- RPC I 205c) Nave comercial a izquierda; ILERCAVONIA.

Llorens y Aquilué dan para este bronce un total de 11 cuños de anverso y 9 cuños de reverso.¹⁴ Estos autores indican un solo cuño para la nave comercial a derecha en el anverso, y el resto para dicha nave a izquierda; un solo cuño de reverso para el letrero ILERCAVONIA con nexo, es decir, ILERCAVONIA.

ACIP 1221 = CNH 3 = RPC I 206. AE. Semis. Ø 20 mm. 4,59 g (en 2 ejemplares). Posición de cuños: variable.¹⁵

Anv.: MVN HIBERA / IVLIA. Nave comercial a izquierda.

Rev.: ILERCAVONIA. Timón y delfín.

Un solo cuño conocido de anverso y de reverso por Llorens y Aquilué, que únicamente tienen noticia de un solo ejemplar de este tipo.¹⁶

El desconocimiento, hasta hace poco, de la existencia del divisor ACIP 1221 = RPC I 206, que podría ser la moneda que en su día mencionó Delgado,¹⁷ mal descrita, originó que en los diversos estudios y catálogos se considerara al divisor ACIP 1222 = RPC I 209 y a la unidad ACIP 1219-120 = RPC I 205 como in-

en dos, CNH (Ilercavonia-Dertosa) 1 y CNH (Ilercavonia-Dertosa) 2, según la embarcación del anverso esté a la izquierda o a la derecha, sin citar la variante con nexo; la primera presenta los siguientes datos: AE. As. 24/26 mm. 8,62 g (20); y la segunda, AE. As. 24/26 mm. 8,15 g (4). VILLARONGA Y BENAGES (2011), pp. 214-215, siguen con la misma tendencia, por lo que dan para CNH 1: AE. As. 25 mm. 8,87 g (30) y para CNH 2: AE. As. 24 mm. 8,14 g (6). Finalmente, LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 95 indican: As. 22 mm. 8,87 g (36). P.c.: variable.

14. LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 96.

15. RIPOLLÉS (2010), p. 154.- BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÉS (1992), p. 101, ofrecen los siguientes datos: AE. Semis. 20 mm. 4,57 g (1). P.c.: 7 h. VILLARONGA (1994), p. 172 da: AE. Semis. 19/20 mm. 4,57 g (1). VILLARONGA Y BENAGES (2011), p. 214 ofrecen: AE. Semis. 20 mm. 4,59 (2). Finalmente, LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 99 indican: Semis. 20 mm. 4,57 g (1). P.c.: variable?

16. LLORENS Y AQUILUÉ (2001), p. 100.

17. DELGADO (1876), p. 259, nº 3.

tegrantes de una misma emisión,¹⁸ cuando en realidad el divisor RPC I 209 es de época de Tiberio.¹⁹

Semis ACIP 1222 = RPC I 209.

Como señala Ripollès, la cronología de esta emisión ha sido una cuestión controvertida debido a la inexistencia de evidencias claras. Vives y Hill²⁰ consideraron que se acuñó durante los últimos años del reinado de Augusto, a raíz de la proximidad tipológica con la emisión posterior de época de Tiberio. Por su parte, Grant pensó que las acuñaciones celebrarían la *constitutio del municipium*, que atribuye a C. Calvisio Sabino (*cos.* 39 a.C.) o a T. Estatilio Tauro (*cos. suff.* 37 a.C.), entre los años 30 y 28 a.C., cuando estos personajes se sucedieron en el gobierno de la provincia de Hispania,²¹ extremo negado correctamente por Brunt²² por no tener fundamento alguno.

Por otro lado, Villaronga propuso, en base a la metrología de la unidad, una cronología algo anterior: el periodo de las guerras pompeyanas,²³ que modificó posteriormente a una fecha de finales del siglo I a.C.²⁴ Beltrán Martínez y otros estudiosos posteriores consideran que esta serie sería del año 45 a.C. o poco posterior,²⁵ suponemos, por considerar que estaría esta amonedación en relación con la supuesta concesión del estatuto jurídico municipal por César tras la batalla de Munda (45 a.C.).

Finalmente, a partir del estudio realizado por Llorens y Aquilué, actualmente se considera que esta emisión es de finales del reinado de Augusto, por la tipología, las contramarcas y la posibilidad de que los cuños fueran grabados por un mismo artesano.²⁶

18. VIVES (1924), p. 17; GRANT (1969), p. 158; BELTRÁN LLORIS Y BELTRÁN LLORIS (1980), p. 13.

19. RIPOLLÈS (2010), p. 154.

20. VIVES (1924), p. 7; HILL (1935), p. 71.

21. GRANT (1950), p. 156, (1969), pp. 158 y 459.

22. BRUNT (1971), p. 603.

23. VILLARONGA (1979), p. 250.

24. VILLARONGA (1994), p. 172; GARCÍA VILLALBA (2012), p. 225; DILOLI Y FERRÉ (2008), p. 112; DILOLI, FERRÉ Y VILA (2012), p. 256; DILOLI *et alii* (2013), p. 86.

25. BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 356, (1977), p. 43, (1987), p. 280; GARCÍA Y BELLIDO (1959), p. 502; BELTRÁN LLORIS Y BELTRÁN LLORIS (1980), pp. 13 y 71; GENERA (1985), p. 139, (2004), p. 167; GENERA Y ARBELOA (1989), pp. 83 y 89; DILOLI, COROMINAS Y AROLA (2002), p. 547 (entre los años 45 y 42 a.C.).

26. BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÈS (1992), p. 101; RIPOLLÈS Y ABASCAL (2000), p. 352; LLORENS Y AQUILUÉ (2001), pp. 85 y 88-89; VILLARONGA (2004), p. 248; RIPOLLÈS (2010), pp. 153-154; VILLARONGA Y BENAGÉS (2011), p. 214; SILGO (2013), p. 127.- GUADÁN (1980), p. 206; RIPOLLÈS (1997), p. 31, (1998), p. 349;

Ases de *Dertosa* ACIP 1209 = RPC I 205 y ACIP 3179 = RPC I 207a respectivamente, contramarcados.

A destacar que el 90,12% de las monedas de esta serie estudiadas por Llorens y Aquilué presentan una contramarca en forma de espiga o palma, aunque diferente de la que se aplica en la segunda emisión de esta ceca durante el gobierno de Tiberio.²⁷ Así, la contramarca de la primera emisión va en dirección izquierda, mientras que la segunda va en dirección derecha (dibujo en que la primera contramarca se aplica a la emisión de Tiberio y la segunda a la de Augusto). La elevada proporción de ejemplares contramarcados podría indicar que no había transcurrido mucho tiempo desde su acuñación hasta el momento en que se efectuó el contramarcado, puesto que, de lo contrario, no habría sido posible alcanzar tan elevado porcentaje.²⁸

Por otra parte, el estándar metrológico utilizado en esta serie difiere del patrón de 10-11 g que se utilizó en buena parte de los talleres de Hispania durante el reinado de Augusto. El mantenimiento de este estándar durante el gobierno de Tiberio, un poco más reducido aún, y su utilización asimismo en *Tarraco*, parece indicar que la presente amonedación siguió un estándar regional, por lo que representarían unidades (ACIP 1219-1220 = RPC I 205) y mitades (ACIP 1221 = RPC I 206), equivalentes a ases y semises.²⁹

Nos vemos obligados a señalar que durante el gobierno de Tiberio se efectuó la segunda y última emisión de este *municipium*, en la que se añadió el apelativo DERTOSA a la leyenda de la serie anterior. También acuñó dos valores, unidad y mitad (equivalentes en la práctica igualmente a ases y semises), con prácticamente los mismos motivos náuticos, a excepción del anverso de las unidades, que presentan el retrato de Augusto.³⁰

Las unidades de esta emisión también fueron contramarcadas en un elevado porcentaje, ya que en el 81,10% de las monedas recopiladas por Llorens y Aquilué

RIPOLLÈS Y ABASCAL (2000), p. 352; ARBELOA (2006), pp. 16-17, (2008), p. 81; JÁRREGA (2006), p. 143; MÁRQUEZ Y ARRAYÁS (2006), p. 347; ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 207, fechan esta emisión simplemente en tiempos de Augusto.

27. LLORENS Y AQUILUÉ (2001), pp. 66-68; RIPOLLÈS (2010), pp. 153-154.

28. RIPOLLÈS (2010), p. 153.

29. BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÈS (1992), p. 101; VILLARONGA (1994), p. 172, (2004), pp. 248 y 254; RIPOLLÈS (1997), p. 31, (1998), p. 349, (2010), p. 153; LLORENS Y AQUILUÉ (2001), pp. 37 y 89.

30. BURNETT, AMANDRY Y RIPOLLÈS (1992), p. 101; RIPOLLÈS (2010), p. 153.

lué se aplicó la contramarca espiga o palma.³¹ A pesar de su semejanza con la contramarca aplicada a la primera serie, ésta es algo diferente, como ya se ha comentado. Este hecho puede explicar la similitud en el porcentaje de aplicación del contramarcado en ambas emisiones, a pesar del tiempo que pudo haber transcurrido entre ellas. Se desconoce la razón de su aplicación, aunque hay que suponer que tuviera el mismo propósito.³²

Finalmente, se ha atribuido hasta no hace mucho tiempo a *Dertosa* una serie de monedas cuya leyenda se había leído como C(olonia) I(ulia) A(ugusta) D(ertosa) (RPC I 2268-2273) y COL(onia) DERTOSA (RPC I 1289).³³ En realidad, estas piezas pertenecen a acuñaciones del Mediterráneo Oriental, exactamente a los talleres de *Lampsacus* (ruinas cerca de Lapseki, prov. Çanakkale, Turquía) y *Dymae* (ciudad actualmente en ruinas en la región peloponésica de Acaya), respectivamente.³⁴ Por tanto, nada que ver con el presente tema.

Bronces RPC I 1289 de *Dyme* y RPC I 2268 de *Lampsacus*, respectivamente.

BIBLIOGRAFÍA

ABASCAL PALAZÓN, J. M., “Derecho latino y municipalización en Levante y Cataluña”, en *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania*, Vitoria, 1996, 255-283.

ABASCAL PALAZÓN, J. M., “Los tres viajes de Augusto a Hispania y su relación con la promoción jurídica de ciudades”, *Iberia* 9 (2006), 63-78.

ABASCAL, J. M. Y ESPINOSA, U., *La ciudad hispano-romana. Privilegio y poder*, Logroño, 1989.

31. LLORENS Y AQUILUÉ (2001), pp. 66-68; RIPOLLÈS (2010), pp. 154-155.

32. RIPOLLÈS (2010), p. 154.

33. BAYERRI (1948), pp. 545 y 626; GARCÍA Y BELLIDO (1959), pp. 502-503, (1962-1963), p. 5; AQUILUÉ (1984), p. 106; DILOLI (1996), pp. 50-51; DILOLI, COROMINAS Y AROLA (2002), p. 548.

34. LLORENS Y AQUILUÉ (2001), pp. 26-27, 32-33 y 88; JÁRREGA (2006), p. 156; GENERA Y JÁRREGA (2009), p. 130.- PENA (1993), p. 589; FASOLINI (2012), p. 271, señalaron que las cecas en cuestión eran *Parium* (localidad de la antigua región anatólica de Misia, cercana a Lámpsaco) y *Dymae*.

ALFÖLDY, G.; CLAUSS, M.; MAYER, M. (EDS.), *Corpus Inscriptionum Latinarum, II. Pars XIV. Conventus Tarraconensis, fascicle I*, Berlin, 1994.

ÁLVAREZ BURGOS, F., *La moneda hispánica desde sus orígenes hasta el siglo V*, Madrid, 2008.

AMELA VALVERDE, L., “Colonias y municipios cesarianos de la provincia Hispania Citerior”, *AF* (Sc. D) 10 (2000), 7-33.

AMELA VALVERDE, L., *Cecas del sistema del denario ibérico del nordeste peninsular (Cataluña). Una síntesis*, Barcelona, 2015.

AQUILUÉ, X., “Las reformas augústeas y su repercusión en los asentamientos urbanos del nordeste peninsular”, *Arqueología Espacial* 5 (1984), 95-113.

ARBELOA I RIGAU, J.-V. M., “O Íber potamós, flumen Iberus. El riu Ebre a l’antiguitat”, *Recerca* 10 (2006), 9-30.

ARBELOA I RIGAU, J.-V. M., “Dertosa a l’antiguitat”, *Citerior* 4 (2008), 79-96.

BELTRÁN LLORIS, M., *Celsa*, Zaragoza, 1985.

BAYERRI, E., *Historia de Tortosa y su comarca. Volumen V*, Tortosa, 1948.

BELTRÁN LLORIS, M. Y BELTRÁN LLORIS, F., “Numismática hispanorromana de la Tarraconense”, *Numisma* 162-164 (1980), 9-98.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Curso de Numismática. Tomo I. Numismática antigua, clásica y de España*, Cartagena, 1950.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., “Las monedas hispanolatinas”, *Numisma* 147-149 (1977), 35-53.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Introducción a la Numismática Universal*, Madrid, 1987.

BRUNT, P. A., *Italian Manpower (225 B.C.-A.D. 14)*, London, 1971.

BURNETT, A.; AMANDRY, M. Y RIPOLLÈS, P. P., *Roman Provincial Coinage. Volume I. From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 B.C.-A.D. 69). Part I: Introduction and Catalogue*, London, 1992.

CASTILLO, P., “The Navigability of the River Ebro: A Reason for Roman Territorial Planning in the Ebro Valley”, *eTopoi* 3 (2014), 129-152.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., *Historia de las Cecas de Hispania Antigua*, Madrid, 1997.

DELGADO, A., *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España. Vol. III*, Sevilla, 1876.

DILOLI FONS, J., “Hibera Iulia Ilercavonia – Dertosa: l’assentament ibèric i la implantació de la ciutat romana”, *Butlletí Arqueològic* 18 (1996), 39-68.

DILOLI FONS, J. Y FERRÉ ANGUIX, R., “Íberos en Tortosa. Nuevos datos sobre la Protohistoria del bajo Ebro”, *Saguntum* 40 (2008), 109-126.

DILOLI FONS, J.; COROMINAS VIDAL, M. Y AROLA ARNAL, R., “Acuñaciones ibero-romanas en el Bajo Ebro en un contexto de cambio de era: la pervivencia del sustrato indígena”, en *Actas del I Congreso Internacional de Historia Antigua ‘La Península Ibérica hace 2000 años*, Valladolid, 2002, 545-551.

DILOLI FONS, J.; FERRÉ, R. Y VILÀ, J., “Tortosa durante la protohistoria. Las excavaciones del Grup de Recerca del Seminari de Pretohistòria i Arqueologia de la URV entre los años 2004 y 2011”, en *Iberos del Ebro. Actas del II Congreso Internacional*, Tarragona, 2012, 247-256.

DILOLI FONS, J. ET ALII, “Evolución urbana de un sector de la ciudad de Tortosa durante la Antigüedad: intervenciones arqueológicas en la calle de Sant Domènec”, *AEspA* 86 (2013), 75-89.

FARIA, A. M. DE, “Cidades e moedas hispano-romanas. Anotações a «Roman Provincial Coinage», I”, *Arqueologia (Porto)* 22 (1992), 33-37.

FARIA, A. M. DE, “[Sobre] A. BURNETT, M. AMANDRY E P. P. RIPOLLÈS, *Roman Provincial Coinage. Vol. I: From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC-AD 69)*, 2 Parts, London-Paris: British Museum Press-Bibliothèque Nationale, 1992, 812 p.+195 est.”, *Vipasca* 2 (1993a), 140-146.

FARIA, A. M. DE, “[Sobre] MARÍN DÍAZ, M. A., *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania republicana*, Granada, Universidad, 1988, 260 p.]”, *Vipasca* 2 (1993b), 131-146.

FASOLINI, D., *Le tribù romane della Hispania Tarraconensis. L'iscrizione tribale dei cittadini romani nelle testimonianze epigrafiche*, Milano, 2012.

GALSTERER, H., *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*, Berlin, 1971.

GARCÍA Y BELLIDO, A., “Las colonias romanas de Hispania”, *AHDE* 29 (1959), 447-515.

GARCÍA Y BELLIDO, A., “Dos problemas de la romanización en Tarragona: las colonias Tarraco y Dertosa”, *BAT* 52-53 (1962-1963), 3-5.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. Y BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002.

GARCÍA VILLALBA, C., “La evolución de los tipos monetales como reflejo de los cambios en las identidades de los pueblos prerromanos del valle del Ebro”, en *Historia, identidad y alteridad. Actas del III Congreso Interdisciplinar de Jóvenes Historiadores*, Salamanca, 2012, 209-234.

GENERA I MONELLS, M., “Estat actual de la recerca sobre la Dertosa romana”, *Quaderns d'Història Tarraconense* 5 (1985), 135-145.

GENERA I MONELLS, M., “Dertosa: evolució d'una ciutat arran de l'Ebre”, en *Actas de las IV Jornadas de Arqueología Subacuática. Puertos fluviales antiguos: Ciudad, desarrollo e infraestructuras*, Valencia, 2003, 169-182.

GENERA I MONELLS, M., “La navegabilitat de l'Ebre en l'antiguitat”, en *Primer Simposio sobre el Ebro, arteria de comunicación, energía y minería (la navegabilidad de los ríos peninsulares) y del Segundo simposio ibérico sobre patrimonio minero aragonés*, La Pobla de Segur, 2004, 165-184.

GENERA I MONELLS, M. Y ARBELOA I RIGAU, J. M. V., “L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència”, en *Tribuna d'arqueologia* 1986-1987, Barcelona, 1987, 81-90.

GENERA I MONELLS, M. Y JÀRREGA DOMÍNGUEZ, R., *Aproximació a la Dertosa romana. Resultats de les investigacions arqueològiques al Solar de la Costa dels Capellans*, núm. 5, Tortosa (el Baix Ebre), Tortosa, 2009.

GIL FARRÉS, O., *La moneda hispánica en la edad antigua*, Madrid, 1966.

GRANT, M., *From Imperium to Auctoritas. A Historical Study of Aes Coinage in the Roman Empire 49 B.C.-A.D. 14*, Cambridge, 1969.

GUADÁN, A. M. DE, *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1980.

HILL, G. F., *Notes on the Ancient Coinage of Hispania Citerior*, New York, 1931.

JÀRREGA DOMÍNGUEZ, R., “La problemàtica històrica i arqueològica de Dertosa: estat actual dels coneixements i hipòtesis de treball”, *BA* 28 (2006), 137-197.

LLORENS, M. M. Y AQUILUÉ, X., *Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries*, Barcelona, 2001.

MARÍN DÍAZ, M. A., *Emigración, colonización y municipalización en la Hispania republicana*, Granada, 1988.

MÁRQUEZ VILLORA, J. C. Y ARRAYÁS MORALES, I., “Dertosa”, en *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2006, 347.

MAYER I OLIVÉ, M., “Dertosa: colònia de Pertinax?”, *Faventia* 31/1-2 (2009), 61-69.

MAYER, M. Y RODÀ, I., “Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa”, en *XVII Congreso Nacional de Arqueología*, Zaragoza, 1985, 701-737.

OLIVARES PEDREÑO, J. C., *Conflicto político y promoción jurídica de comunidades en el Occidente romano (133 a.C.-177 d.C.)*, Alicante, 1998.

PENA GIMENO, M. J., “Algunas precisiones sobre el estatuto jurídico de Dertosa”, en *II Congreso Peninsular de Historia Antigua. Actas*, Coimbra, 1993, 581-596.

PÉREZ I GARCIA, V. LL., *Fortificacions i espai urbà a l'època romana en el conventus Tarraconensis*, Diss. Tarragona, 2010.

PONS I SALA, J., *Territori i Societat Romana a Catalunya (Dels Inicis al Baix Imperi)*, Barcelona, 1994.

REVILLA, V. Y SANTACANA, J., *Catalunya romana*, Barcelona, 2015.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., “Augusto: las cecas hispanas”, en *Curs d'Història monetària d'Hispania. La moneda en temps d'August*, Barcelona, 1997, 21-38.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., “Las acuñaciones cívicas romanas de la Península Ibérica (44 a.C.- 54 d.C.)”, en *Historia monetaria de Hispania antigua*, Madrid, 1998, 335-395.

RIPOLLÈS ALEGRE, P. P., *Las acuñaciones provinciales romanas de Hispania*, Madrid, 2010.

RIPOLLÈS, P. P. Y ABASCAL, J. M. (EDS.), *Real Academia de la Historia. Catálogo del Gabinete de Antigüedades. Monedas hispánicas*, Madrid, 2000.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, C., “Proceso de la romanización de España desde los Escipiones hasta Augusto”, *AHAM* 4 (1949), 5-35.

SAYAS ABENGOCHEA, J. J., “Conquista y colonización del valle del Ebro en época tardorrepública y Principado”, en *Teoría y práctica del ordenamiento municipal en Hispania*, Vitoria, 1996, 63-82.

SILGO GAUCHE, L., *Estudio de toponimia ibérica. La Toponimia de las fuentes clásicas, monedas e inscripciones*, Valencia, 2013.

SOLANA SAÍNZ, J. M., “Colonización y Municipalización bajo César y Augusto: Hispania Citerior”, en *Aspectos de la colonización y municipalización de Hispania*, Mérida, 1989, 71-106.

Sutherland, C. H. V., *The Romans in Spain 217 BC-AD 117*, London, 1939.

TOVAR, A., *Iberische Landeskunde. Segunda Parte. Las tribus y las ciudades de la antigua Hispania. Tomo 3. Tarraconensis*, Baden-Baden, 1989.

VILLARONGA, L., *Numismática antigua de Hispania. Iniciación a su estudio*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA, L., *Corpus Nummorum Hispaniae ante Augusti Aetate*, Madrid, 1994.

VILLARONGA, L., *Numismática antiga de la Península Ibérica*, Barcelona, 2004.

VILLARONGA, L. Y BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian Peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibérica*, Barcelona, 2011.

VIVES, A., *La Moneda Hispánica. Vol. IV*, Madrid, 1924.

WIEGELS, R., *Die tribuinschriften des römischen Hispanien. Ein Katalog*, Berlin, 1985.

RRC 423/1, de C. Serveil C. f.

LUIS AMELA VALVERDE*

La emisión RRC 423/1, efectuada en Roma y compuesta únicamente por denarios, es de aquellas que poseen una iconografía cuya motivación por desgracia desconocemos. Tiene la particularidad de que fue restaurada por el emperador Trajano (198-117 d.C.) (RIC II 791).¹ Se acuñó² en el 53 a.C.³ (o quizás en el año 52 a.C.⁴), una fecha más acorde con los testimonios actuales que con las anteriores del año 64 a.C.,⁵ el año 63 a.C.,⁶ los años 63-62 a.C.,⁷ el año 60 a.C.,⁸ o el año 57 a.C.⁹ El monetario es un tal *C. Servilius C. f.*, por lo demás desconocido,¹⁰ quizás un nieto de C. Servilio (*pr.* 102 a.C.) y un hermano de *M. Servilius C. f.* (tr. pl. 43 a.C.).¹¹

Esta serie no aparece en el importante tesoro de Compito (RRCH 345), pero sí en los de Grazzanise (RRCH 349) y Casaleone (RRCH 351)¹² y en el ocultamiento de Compreignac (dept. Haute-Vienne), al norte de Limoges, en territorio de los Lemovices, compuesto por unas 500 monedas galas y unos 60 denarios,¹³ este último relacionado seguramente con la campaña cesariana en las Galias del año 51 a.C.¹⁴

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

1. BABELON (1886), p. 441; GRUEBER (1910), p. 469.

2. MOMMSEN (1870), p. 518, incluye esta amonedación en un arco cronológico entre los años 74 y 50 a.C.

3. HERSH y WALKER (1984), tabla 2; CERUTTI (1993-1994), pp. 76, 78 y 87; MATTINGLY (1995), pp. 107-108.

4. HARLAN (1995), p. 156; ALBERT (2011), p. 188.

5. ROLLAND (s.d.), p. 189; BABELON (1886), p. 451.

6. GRUEBER (1910), p. 469 y n. 1.

7. SYDENHAM (1952), p. 147; ZEHNACKER (1973), pp. 773 y 938; CALICÓ y CALICÓ (1983), p. 247.

8. COHEN (1857), p. 298; SYDENHAM (1952), p. 147; CALICÓ y CALICÓ (1983), p. 247.

9. SEABY (1967), p. 89; CRAWFORD (1974), p. 447; SEAR (2000), p. 145 (asimismo, indica la fecha ofrecida por Harlan); CATALI (2001), p. 234 (aunque menciona la datación de Grueber); DE FRANCISCO (2001), p. 142; FERNÁNDEZ, FERNÁNDEZ y CALICÓ (2002), p. 151; SCHMITT y PRIEUR (2004), p. 122.

10. GRUEBER (1910), p. 469 n. 2; CRAWFORD (1974), p. 447; HARLAN (1995), p. 156.

11. CRAWFORD (1974), p. 447.

12. CERUTTI (1993-1994), p. 76; HARLAN (1995), p. 156; MATTINGLY (1995), p. 107.

13. MATTINGLY (1995), p. 106.

14. MATTINGLY (1995), p. 107.

La descripción de la serie es la siguiente:

RRC 423/1.

Anv.: Cabeza de Flora a derecha; detrás, lituus; delante, FLORAL PRIMVS. Línea de puntos.

Rev.: Dos soldados, uno enfrente del otro, mostrando espadas; en exergo, C SERVEIL; a la derecha, C F hacia arriba. Línea de puntos.

Cuños de anverso: [99]. Cuños de reverso: [110].¹⁵

Existe un cuño de reverso en que los soldados cruzan sus espadas (Bologna, Cat. 367),¹⁶ que muchos investigadores consideran como una variante propia.

Fernández, Fernández y Calicó dividen esta amonedación en dos variantes, según el tipo del escudo que exhibe el soldado que se encuentra a la derecha del reverso, sea una estrella (imagen que reproduce Crawford en su obra) o un círculo,¹⁷ como se puede observar a continuación:

Sydenham señaló que el escudo en cuestión podía tener una estrella de 5, 6 u 8 puntas,¹⁸ como puede comprobarse a continuación:

Tradicionalmente, FLORAL PRIMVS se ha sobreentendido como *Floralis primus fecit*. Dado que la primera *Floralia* aconteció en el año 241 a.C. y fue ce-

15. CRAWFORD (1974), p. 447; SCHMITT y PRIEUR (2004), p. 122.

16. SYDENHAM (1952), p. 147; SEABY (1967), p. 89; CRAWFORD (1974), p. 447; CALICÓ y CALICÓ (1983), p. 247.

17. FERNÁNDEZ, FERNÁNDEZ y CALICÓ (2002), p. 151 n° 1122 y 1123.

18. SYDENHAM (1952), p. 147.

lebrada por L. y M. Publicius Malleolus, *Floralia primus fecit* se ha tomado como una referencia a la primera celebración regular efectuada en el año 173 a.C., para lo cual se ha hipotetizado la existencia de un edil de nombre por un edil de nombre C. Servilius C. f. para la ocasión.¹⁹

Denario RRC 423/1 (tamaño x3).

Pero, como indica Crawford, no tiene sentido. FLORAL PRIMVS es una abreviatura muy bizarra de *Floralia annua primus fecit* y sería preferible entender FLORAL PRIMVS como *Floralis primus* (comparar QVIRIN como la abreviatura para -Flamen- Quirinalis de RRC 268). El Flamen Floralis es atestiguado por Varrón (Varro *LL* 7, 45 = Ennius *Ann.* 12-124V) y CIL IX, 705. Si bien el sacerdocio es claramente de gran antigüedad, la versión de Ennio que lo fecha en la época de Numa Pompilio (716-674 a.C.) no tiene por qué ser cierta.²⁰ Sea como fuere, no está clara la referencia a la que hace la tipología monetaria,²¹ aunque para Harlan la relación de esta amonedación con la de C. Memio (RRC 427/1) le hace concluir que la explicación tradicional es la correcta.²²

Denario de C. Memio, año 56 a.C. (RRC 427/1).

19. COHEN (1857), p. 299; MOMMSEN (1870), p. 519 n. 1; BABELON (1886), p. 441; GRUEBER (1910), p. 469 n. 3; BROUGHTON (1951), p. 408; SYDENHAM (1952), pp. 147 y 808; ZEHNACKER (1973), p. 515; CALICÓ y CALICÓ (1983), p. 247; SCHMITT y PRIEUR (2004), p. 122.

20. CRAWFORD (1974), p. 447.

21. CATALI (2002), p. 235.

22. HARLAN (1995), p. 158.

Si bien Crawford indica que desconocemos a qué personaje de la *gens Servilia* hace referencia la presente amonedación,²³ tanto anverso como reverso nos ofrecen importantes pistas.

El *lituus* hace referencia al augurado de su antepasado M. Servilio Púlice Gémino (cos. 202 a.C.), quien fue elegido augur en el año 211 a.C. (Liv. 26, 23, 8) y ocupó el cargo durante unos cuarenta años,²⁴ motivo con idéntico significado que ya aparece en el denario RRC 264/1 del año 127 a.C. y 370/1-2, de los años 82-80 a.C., acuñados por miembros de este familia.

Denario de C. Servilio Vatia, año 127 a.C. (RRC 264/1).

Los soldados del reverso harían referencia de nuevo a Servilio Púlice, quien era conocido por su preferencia por los combates de carácter individual, veintitrés (Liv. 45, 39, 16-19. Plut. *Paul.* 31, 2 y 5-6), que es lo que parece representar la imagen principal del reverso.²⁵

Esta identificación no ha de extrañar pues, como tiempo ha recordó Alföldi, el tema principal de las amonedaciones tardorrepublicanas en plata desde C. Mario (cos. I 107 a.C.) hasta C. Julio César (cos. I 59 a.C.) fue la gloria de las *gentes* dirigentes.²⁶ De esta forma, el monetario ensalza a su(s) antepasado(s).

BIBLIOGRAFÍA

ALBERT, R., *Die Münzen der Römischen Republik. Von der Anfängen bis zur Schlacht von Actium (4. Jahrhundert v. Chr. bis 31 v. Chr.)*, Regensburg, 20112.

ALFÖLDI, A., "The Main Aspects of Political Propaganda on the Coinage of the Roman Republic", en *Essays in Roman Coinage presented to Harold Mattingly*, Oxford, 1956, 63-95.

BABELON, E., *Description Historique et Chronologique des Monnaies de la République Romaine vulgairement appelés monnaies consulaires*, vol. II, Paris, 1886.

23. CRAWFORD (1974), p. 448.

24. GRUEBER (1910), p. 469 n. 2; SYDENHAM (1952), p. 147; ZEHNACKER (1973), p. 512; CRAWFORD (1974), pp. 289 y 448; HARLAN (1995), p. 157.

25. BABELON (1886), p. 441; GRUEBER (1910), p. 469 n. 3; HARLAN (1995), p. 157.

26. ALFÖLDI (1956), p. 72.

BROUGHTON, T. R. S., *The Magistrates of the Roman Republican, Volume I. 509-100 B.C.*, New York, 1951.

CALICÓ, X. y CALICÓ, F., *Los denarios romanos anteriores a J.C. y su nuevo método de clasificación*, Barcelona, 1983.

CATALI, F., *La monetazione romana repubblicana*, Roma, 2011.

CERUTTI, S., "Brutus, Cyprus, and the Coinage of 55 BC", *AJN* 5-6 (1993-1994), 69-87.

COHEN, H., *Description générale des monnaies de la République Romaine communément appelées médailles consulaires*. Paris, 1857.

CRAWFORD, M. H., *Roman Republican Coinage*. 2 vols., Cambridge, 1974.

DE FRANCISCO OLMOS, J. M., *La datación por magistrados en la epigrafía y numismática de la república romana*, Madrid, 2001.

FERNÁNDEZ MOLINA, J.; FERNÁNDEZ CABRERA, J. y CALICÓ ESTIVILL, X., *Catálogo monográfico de los denarios de la república romana (incluyendo Augusto)*, Barcelona, 2002.

GRUEBER, H. A., *Coins of the Roman Republic in the British Museum. Vol. I. Aes Rude, Aes Signatum, Aes Grave, and Coinage of Rome from B.C. 286*, London, 1910.

HARLAN, M., *Roman Republican Moneyers and their Coins 63 BC-49 BC*, London, 1995.

HERSH, CH. y WALKER, A., "The Mesagne Hoard", *AJN* 29 (1984), 103-134.

MATTINGLY, H. B., "The Mesagne Hoard and the Coinage of the Late Republic", *NC* 155 (1995), 101-108.

MOMMSEN, TH., *Histoire de la monnaie romaine. Tome second*, Paris, 1870.

ROLLAND, H., *Numismatique de la République Romaine. Catalogue general et raisonnée*, Paris, s.d.

SCHMITT, L. y PRIEUR, M., *Les monnaies romaines*, Paris, 2004.

SEABY, H. A., *Roman Silver Coins. Vol. I. The Republic to Augustus*, London, 1967.

SEAR, D. R., *Roman Coins and their Values. The Millennium Edition. Volume I. The Republic and the Twelve Caesars 280 BC-AD 96*, London, 2000.

SYDENHAM, E. A., *The Coinage of the Roman Republic*, London, 1952.

ZEHNACKER, H., *Moneta. Recherches sur l'organisation et l'art des émissions monétaires de la République romaine (289-31 avant J.-C.)*. 2 vols. Rome, 19738.

Variants de diners del Biarn a nom de Cèntul (segle XI – 1426)

JOAQUIM PONT*

Ja el 1858, en Faustin Poey d'Avant identificava inequívocament diferents variants del diner del Biarn comú en la seva extensíssima obra *Monnaies Féodales de France*. Posteriorment, n'Emile Boudeau no en fa esment i les deixa de banda. I, finalment, en Miquel Crusafont, en la seva “Història de la moneda de l'Occitània catalana (s.XI-XIII)”, fa esment de l'existència de diverses variants de llegenda però no les cataloga ja que considera que són posteriors al domini català sobre el vescomtat biarnès. Per totes aquestes premisses, fa un parell d'anys em vaig voler interessar en aquestes peces tan estranyes com curioses. I aquestes són les peces que hom ha pogut catalogar i definir.

Primerament, cal per això un petit apunt sobre el topònim “Biarn”. He decidit seguir les tesis de l'expert occitanista Ventura i Subirats i últimament¹ secundades pel mestre Crusafont, i he utilitzat el topònim Biarn i no Bearn.

Segona, sense entrar gaire en la història del Vescomtat de Biarn, cal indicar els vescomtes que hi han governat amb el nom de Cèntul. Aquests són Cèntul IV de Biarn (1058-1088) i I de Bigorra, anomenat el Jove; i Cèntul V de Biarn (1131-1134), mort jovenet. Els anteriors vescomtes, com Cèntul II o Cèntul III de Biarn, no eren comtes de cap territori i, per tant, no podien ostentar ni gravar el títol a les monedes biarneses.² El següent vescomte que fabricarà moneda a nom seu serà en Joan I de Foix, vescomte de Biarn, Marsan (1413-1436) i comte de Foix (1415-1436). En Joan va variar la inscripció a les monedes amb el nom del comte (IOAN) i hi va afegir el seu símbol heràldic, la vaca de raça betizu.

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. A l'obra CRUSAFONT i SABATER, Miquel. *Història de la moneda de l'Occitània catalana (s.XI-XIII)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, 2012.

2. Així ho indica en Crusafont a la pàgina 171 de l'obra ja esmentada.

Diner a nom de Cèntul.³I diner a nom de Joan.⁴

Tercera i última, hom ha considerat que existeixen dos tipus de diners del Biarn a nom de Cèntul. Un, tipus A, amb un pes elevat, de bona llei i el més antic. I un segon, tipus B, amb un pes similar, molt fi i de característiques i estil molt proper al diner de Joan I de Foix. Bases prou sòlides per considerar-los diferents. Alhora, hom presenta les diferents variants de cada un d'ells.

DESCRIPCIÓ DE LES PECES

Diners de billó tipus A

Diner de billó tipus A

a/ +ONOR FORCAS. Al camp, M, P i una Creu.

r/ CENTVLLO COM' (l'apòstrof indica els travessers de E nexada amb la M). Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

3. POEY D'AVANT, Faustin. *Monnaies Féodales de France*. 1858. Làmina LXIX, moneda 8.

4. POEY D'AVANT, Faustin. *Monnaies Féodales de France*. 1858. Làmina LXIX, moneda 11.

5. L'apòstrof pot ser únic o doble. Aquest fet no el considero un element prou distintiu per esdevenir una variant de llegenda.

Variants del diner A

Diner de billó A1

a/ +ONORFORCAS (*S ajaguda*) Al camp, M, P i una creu.

r/ CENTULLO COME (*ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

Diner de billó A2

a/ +ONORFORCAS (*N invertida*) Al camp, M, P i una creu.

r/ CENTULLO COME (*N invertida i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Diner de billó A3

a/ +ONORFORCAS (*N invertida i S invertida*) Al camp, M, P i una creu.

r/ CENTULLO COME (*N invertida i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Diner de billó A4

a/ +OMORFORCAS (*S ajaguda*) Al camp, M, P i una creu.

r/ CENTULLO COME (*ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Diner de billó A5

a/ +OMORFORCMS (*M en comptes de N, A en forma de M i S invertida*) Al camp, M, P i una creu.

r/ CENTULLO COME (*M en comptes de N i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Diner de billó A6

a/ +ONNORFORCAS (*dobla NN i S ajaguda*) Al camp, M, P i una creu.

r/ CENNTULLO COME (*dobla NN i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Diners de billó tipus B

Diner de billó tipus B

a/ +ONOR : FORCAS (*N amb punt al travesser; 2 anells de separació i A formada per 4 triangles*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLO : COME (*N amb punt al travesser; T amb anell interior; 2 anells de separació i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

Variants del diner B

Diner de billó tipus B1

a/ +ONOR : FORCAS (*2 punts plens de separació i A formada per 4 triangles*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLO : COME (*2 punts plens de separació i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

Diner de billó tipus B2

a/ +ONOR : FORCAS (*N amb punt al travesser; 2 punts plens de separació i A formada per 4 triangles*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLO : COME (*N amb punt al travesser; T amb anell interior; 2 punts plens de separació i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

Diner de billó tipus B3

a/ +ONOR : FORCAS (*N amb estrella al travesser, 2 anells de separació i A formada per 4 triangles*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLO : COME (*N amb estrella al travesser, T amb anell interior, 2 anells de separació i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

x2

Diner de billó tipus B4

a/ +ONOR : FORCAS (*N amb estrella al travesser, 2 anells de separació i A formada per 4 triangles*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLO : COME (*N amb estrella al travesser, T amb anell interior, 2 anells de separació i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 2n i el 4t quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

x2

Diner de billó tipus B5

a/ +ONOR ... FORCAS (*3 anells de separació i A formada per 4 triangles*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLO ... COME (*L amb punt ple a la cama, 3 anells de separació i ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

Diner de billó tipus B5

a/ +ONORFORCNS (*A en forma de N*) Al camp, M, P i una creu.

r/ +CENTVLLOCOME (*ME nexades*) Creu interior en camp amb punt en el 1r i el 2n quarter.

Pes: 1,21 g

Ø: 17 mm

sense especificar

BIBLIOGRAFIA

BOUDEAU II. BOUDEAU, Émile. *Catalogue général illustré de monnaies françaises provinciales*, 2002. Reedició d'Éditions les Chevaliers CGF.

CRUSAFONT I SABATER, Miquel. 2009. *Catàleg general de la Moneda Catalana, Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (S. Va.C. – S. XX d.C.)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans.

CRUSAFONT I SABATER, Miquel. *Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII)*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, IEC, 2012.

POEY D'AVANT, Faustin. *Monnaies féodales de France*, 1858. Reedició d'Arnaldo Forni Editore, 1993.

Aportació numismàtica a la Taifa de València: ʿAbd-al-ʿAzīz i les emissions del 435 al 442 AH amb i sense el nom Naʿyaba

DAVID FRANCÈS VAÑÓ*

Els primers dirhams encunyats per ʿAbd-al-ʿAzīz a la seca de València duen el nom Naʿyaba en el revers. Segons totes les catalogacions, es van fabricar cada any entre el 435 i el 440 AH (1044-1051 d.C.), potser només amb l'excepció de l'any 439, del qual no es coneix cap moneda. La moneda inèdita que presento avui, també amb el nom Naʿyaba, és de l'any 441 AH. Amb l'excusa d'aquesta novetat, repasso les emissions valencianes del període comprès entre 435 i 442 AH i resolc alguns dubtes d'atribució.

De fet, és cert que algun estudi antic ja mencionava la possibilitat de l'existència de dirhams valencians de l'any 441 amb el nom Naʿyaba. Resumint la seqüència, després d'un primer esment parcial del dirham amb data 441 AH per part d'Antonio Delgado,¹ i d'una referència posterior de Francisco Codera² que, de ben segur, era la continuació del primer, les notícies es van estroncar durant molt de temps. Ni Vives,³ ni Prieto Vives,⁴ ni Miles,⁵ ni Medina,⁶ cap d'ells esmentaren la possible existència del dirham del 441. Carolina Domènech,⁷ en un treball recopilatori, va tornar a referenciar l'emissió, per bé que sense poder examinar cap exemplar personalment. Tot plegat feia pensar que el dirham del 441 vist per Delgado devia correspondre als tipus 1055-56 de Vives i 154a-b de Prieto Vives. És

* Investigador. Membre numerari de la SCEN.

1. DELGADO HERNÁNDEZ, A., *Estudios de numismática Árábigo-Hispana*, Real Academia de la Historia. Madrid, 2001.

2. CODERA ZAIDÍN, F., *Tratado de numismática Árábigo-Española*, Madrid, 1879.

3. VIVES ESCUDERO, A., *Monedas de las dinastías Árábigo-Españolas*, Madrid, 1893.

4. PRIETO VIVES, A., *Los reyes de Taifas*, Madrid, 1926 [Reeditat a Madrid, el 2003].

5. MILES, G. C., *Coins of the Spanish Mulūk al-Tawāif*, Nova York, 1954.

6. MEDINA GÓMEZ, A., *Monedas Hispano-Musulmanas*, Toledo, 1992.

7. DOMÈNECH BELDA, C., "Les encunyacions monetàries a la taifa d'Amirita de València", Rubartayr 0. Actas del VI encuentro de estudios numismáticos, a *Gaceta Numismática* 105/106, Barcelona, juny-setembre 1992, p. 43-64.

a dir, els tipus de dirham que no duen el nom Naʿyaba. En l'apèndix de preus de l'obra de Vives, apareix la informació d'haver vist dues peces de l'any 441 (tipus 1055), una de Codera i l'altra del propi Vives, i dues peces de l'any 442 (tipus 1056), les dues de la col·lecció de l'autor. Prieto Vives va treballar amb els mateixos exemplars. A continuació detallo la història de les atribucions seguint els autors, de més antic a més modern.

Delgado (abans de 1879).

Antonio Delgado y Hernández, el pare de la numismàtica hispano-àrab, en el moment de tractar les monedes d'aquesta sèrie valenciana,⁸ va descriure i reproduir el dibuix d'un dirham de l'any 435 i afegia: "*otros dirhames hemos visto con las mismas inscripciones y leyendas de los años 438 y 441H*".

Dirham d'ʿAbd-al-ʿAzīz, València, 435 AH
(A. Delgado, p. 432, lám. 13-8).

Una de les característiques d'aquest tipus monetari és que la llegenda central del revers està encerclada dins d'una orla lineal. En el dibuix de Delgado, però, aquesta orla no hi apareix. No es tracta de cap varietat, sinó d'una errada, un oblit del dibuixant, ja que aquesta mateixa moneda és la que reproduïxen A. Vives⁹ i A. Prieto Vives,¹⁰ i en ambdós casos sí que s'observa la presència de l'orla. Els exemplars que va examinar Delgado no devien estar en bones condicions, ja que ell va llegir "Bi-llāh" allà on calia llegir "Naʿyaba". Aquest error de lectura no va poder ser corregit fins 1926, arran de la publicació de l'obra d'Antonio Prieto Vives.

Codera (1879).

Francisco Codera va incloure, en el seu tractat,¹¹ un quadre sinòptic dels noms que apareixen als dirhams d'ʿAbd-al-ʿAzīz de València. Per als dirhams dels anys 435 a 441, el quadre assenyalava aquesta disposició:

8. DELGADO HERNÁNDEZ, A., *Estudios de numismática...*, p. 248.

9. VIVES ESCUDERO, A., *Monedas de las dinastías...*, n. 1050.

10. PRIETO VIVES, A., *Los reyes de Taifas*, n. 153a.

11. CODERA ZAIDÍN, F., *Tratado de numismática...*, p. 159.

Primera àrea	Segona àrea	Dates
Al-Muʿtasim	Al-Mansūr	435, 436, 438, 441
	Bi-llāh	

Dirham d'ʿAbd-al-ʿAzīz, València, 438 AH
(F. Codera, Lām. XVI).

Codera repeteix l'error de lectura (Bi-llāh per Naʿyaba) i també menciona la data 441, que relaciona amb aquest tipus il·lustrat a la seva làmina XVI. Crec, però, que aquesta relació la dedueix de l'obra de Delgado i no pas d'haver pogut examinar una moneda amb aquesta data. La prova d'aquest fet és que les referències a l'any 441 s'estronequen i no apareixen a les obres posteriors.

Vives (1893) i Prieto Vives (1926).

Vives i Prieto Vives reproduïen la fotografia de la mateixa moneda dibuixada per Delgado, ara amb l'orla del revers ben visible. Les imatges confirmen que la llegenda de l'anvers comença en línia recta i que la unitat de la data està escrita amb la forma masculina “خمسة”.

Dirhams d'ʿAbd-al-ʿAzīz, València, 435 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1050; Dreta: A. Prieto Vives, n. 153a).

Els dos autors també reproduïen altres monedes del mateix tipus. De l'any 436, en trobem dues que presenten l'orla de llegenda de l'anvers completament circular.

Dirhams d'ʿAbd-al-ʿAzīz, València, 436 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1051. Dreta: A. Prieto Vives, n. 153b).

La peça de l'any 436 fotografiada també mostra una orla de llegenda d'anvers completament circular. En aquest cas, Vives i Prieto Vives utilitzaren el mateix exemplar per a il·lustrar l'emissió.

Dirham d'ʿAbd-al-ʿAzīz, València, 437 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1052. Dreta: A. Prieto Vives, n. 153c).

En canvi, per a l'any 438, els dos autors utilitzen dues monedes diferents. És plausible que Prieto Vives no acabés de veure clara l'atribució de la moneda fotografiada per Vives, ja que, a més de no veure'n la data de manera inequívoca, l'anvers presenta l'inici de la llegenda en línia recta, propi de l'emissió de 435, i no repertoriada per als anys següents. Davant del dubte, Prieto Vives degué pensar que seria millor fotografiar la mateixa peça dibuixada per Codera, de lectura clara.

Dirhams d'ʿAbd-al-ʿAzīz, València, 438 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1053 –dubtosa–; Dreta: A. Prieto Vives, n. 153d).

No es coneixen monedes d'aquest tipus per a l'any 439. Les del 440 tornen a dur l'inici de la llegenda de l'anvers en línia recta, com les de l'any 435. En aquesta ocasió, Vives i Prieto Vives tornen a fotografiar el mateix exemplar.

Dirham d'^cAbd-al-^cAzĪz, València, 440 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1054. Dreta: A. Prieto Vives, n. 153e).

Per a l'any 441, els dirhams coneguts fins ara no duen el nom Naḡaba al revers, substituït per un signe que crec que podria ser el mot "Ra". Vives i Prieto Vives reproduïxen la mateixa moneda, que presenta una orla de llegenda d'anvers completament circular. La tipologia d'aquest nou tipus monetari canvia formalment respecte a l'anterior. Els dos costats, anvers i revers, presenten orles lineals que envolten les llegendes centrals.

Dirhams d'^cAbd-al-^cAzĪz, València, 441 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1055. Dreta: A. Prieto Vives, n. 154a).

Vives i Prieto Vives també reproduïxen la mateixa moneda amb data 442, que continua els tipus de l'anterior.

Dirhams d'^cAbd-al-^cAzĪz, València, 442 AH
(Esquerra: A. Vives, n. 1056. Dreta: A. Prieto Vives, n. 153b).

Miles (1954).

George **Miles**¹² presenta una curiosa moneda híbrida que barreja els dos tipus que han anat apareixent fins ara (de manera resumida, els tipus 153 i 154 de Prieto Vives). L'anvers de la peça és del tipus Naÿaba, amb l'orla de llegenda completament circular i resseguida per sota per una orla lineal. El revers, en canvi, es correspon amb el darrer tipus assenyalat, que comprèn els anys 441 i 442. No sabem res d'aquest personatge anomenat Naÿaba, ni si va morir o va caure en desgràcia. Però sabem que va desaparèixer de les monedes ja a principis de l'any 441. És probable que, en aquell moment, es decidís continuar reaprofitant el mateix encuny d'anvers que es venia utilitzant per a fabricar les monedes, el qual no duia el nom del personatge. En canvi, l'encuny de revers fou obligatòriament substituït per un altre amb la paraula "Ra" ocupant l'espai on abans s'hi llegia Naÿaba.

Dirhams d'Abd-al-^cAzīz, València, 441 AH. Tipus híbrid.
(G. Miles, n. 177).

El dirham inèdit del 441 AH, amb Naÿaba

La moneda inèdita que presento és un dirhem de València del 441 amb el nom Naÿaba al revers. A diferència del tipus híbrid assenyalat per Miles, l'anvers no presenta orla lineal encerclant la llegenda central, i l'orla de la llegenda comença en línia recta.

Pes: 1,15 g. Ø: 19 mm. Gruix: 1 mm.
(Font: col·lecció particular)

12. MILES, G.C., *Coins of the Spanish ...*

Detall de la unitat de la data.

المعتصم
لا إله إلا
الله وحده
لا شريك له

Al-Muʿtasim
No hi altre Déu
que Déu, només Ell,
no té similar

المنصور
الامام هشام
الموید بالله
نجبة

Al-Mansur
l'Imām Hišām
al-Muʿaḡḡad bi-llāh
Naʿyaba

Marge dret:

بسم الله ضرب هذا الدرهم ببلنسية سنة احدى و.....

En el nom de Déu, va ser encunyat aquest dirham a València any un i [quaranta i quatre-cents]...

Marge esquerre:

محمد رسول الله ارسله بالهدا و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb la direcció i religió verdaderes perquè es manifestés ...

Altres possibles emissions d' ʿAbd-al-ʿAzīz esmentades per Carolina Domènech

Carolina Domènech ens adverteix d'un error d'atribució en relació a una altra moneda que Vives¹³ va catalogar i atribuir a ʿAbd-al-ʿAzīz al-Mansūr, a la sèrie

13. VIVES ESCUDERO, A., *Monedas de las dinastías...*, núm. 1038.

d'Almeria, que du el nom de Muhammad ibn Aswad i el títol de hāyib, amb data 439 AH. L'autora posa en dubte aquesta atribució: "Amb tot, a la vista d'aquestes dades i, sobretot, de la cronologia tardana de la moneda, pensem que aquesta peça ja no pertany a les emissions de la taifa de València".¹⁴ Aquesta mateixa peça és la que apareix a l'obra de Prieto Vives atribuïda a Muhammad ibn Hūd de Calataiud,¹⁵ i també és la mateixa que apareix en el suplement editat per Tawfiq Ibrahim i Alberto Canto en la reedició de la mateixa obra, per bé que atribuïda a Lubb ibn Sulaymān d'Osca i amb aquest advertiment a nota de peu de pàgina:¹⁶ "*Navascués (1958): p. 54-55; MAN 104.231 = Vives 1038 / Prieto 286, pero incorrectamente identificada*".

Encara hi ha altres interrogants plantejats per Carolina Domènech en el seu article monogràfic sobre la seca de València. És el cas de tres peces –dues d'or i una de billó– que duen el nom d'°Abdallāh i que podrien estar relacionades amb °Abd-al-°Azīz.¹⁷ L'autora hi reflexiona:

"F. Codera plantejava aquesta qüestió referint-se a un exemplar del MAN en què hi ha al-Mansūr, però que, tractant-se de una fracció de dinar sense orla, és una simple atribució (CODERA, 1879, 160). D'altra banda, G. C. Miles incloïa una peça de l'HSA (núm. 183 del seu catàleg) considerant que es tractava d'una emissió d'°Abd-al-Malik. En aquest exemplar, s'esmenten al-Mansūr i al-Nāsir; aquest darrer nom no existeix en cap dels objectes d'aquest rei perquè havia mort abans de la seva proclamació. Finalment, podríem esmentar un dirham de billó –reproduït a les làmines de J. A. Conde (II-11) i erròniament catalogat per l'autor– amb la menció de l'Imam °Abdallāh, que permet llegir la seca (Al-Àndalus) i també la data (440 AH), per la qual cosa s'hauria d'incloure, segons la cronologia, entre les emissions d'°Abd-al-°Azīz. El canvi de la menció d'Hišām per °Abdallāh en un moment molt concret i durant un període breu de temps deu obeir a un fet que, ara per ara, no s'entén i que caldria cercar a les fonts".

Les fonts¹⁸ no esmenten aquest canvi i les emissions monetàries són prou conegudes, tant les d'°Abd-al-°Azīz com les del seu fill °Abd-al-Malik. No es coneix cap encunyació d'°Abd-al-°Azīz invocant l'imām °Abdallāh. En totes les mone-

14. Domènech Belda, C., "Les encunyacions monetàries...", p. 48.

15. PRIETO VIVES, A., *Los reyes de Taifas*, n. 286.

16. IBRAHIM, T., i CANTO GARCÍA, A., "Suplemento a las monedas de los reinos de taifas", dins Prieto Vives, A., *Los Reyes de Taifas. Edición Facsímil, Láminas y Suplemento*, Ibrahim, T., i Canto García, A. (eds.), Madrid, Universidad Autónoma-Ibersaf Editores, 2003, n. 107.

17. DOMÈNECH BELDA, C., "Les encunyacions monetàries...", p. 48.

18. Per la qüestió de les fonts vegeu: GASPARIÑO GARCÍA, S., *La fitna, el colapso del Califato*, Lorca, Editorial Fajardo el Bravo, 2011.

des d'aquest rei, s'invoca, primer, Hišām al Mu°tadd, i després el fals Hišām –l'anomenat "estorer de Calatrava"–. En canvi, el seu fill °Abd-al-Malik encunyà a nom del fictici Imām °Abdallāh.

Pel que fa a la moneda de billó que apareix al tractat de J. A. Conde,¹⁹ l'autor l'atribueix a l'emir de Dénia °Abdallāh al-Mu°aytī, amb seca d'al-Andalus i amb data incompleta del quatre-cents i escaig.

المقام
لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

El consejo:
No es Dios sino
Dios único,
no tiene compañero

ابن
المنصور
الامام عبد الله
امير المؤمنين
اغلب

Aben
Almanzor:
el príncipe Abdalah
Amir-amumenin
Aglab

Crec que la moneda dibuixada per Conde és la mateixa que ara podem reproduir en fotografia i que pertany a la col·lecció Tonegawa. Es tracta d'un dirham d'°Abd-al-Malik, amb la seca de València i la data de 456 AH amb el nom Al-Zāfir a l'anvers i el lema Ibn Aglab i el laqab al-Muzafar al revers.

19. CONDE, J. A., *Memoria sobre la moneda árabe y en especial la acuñada en España por los príncipes musulmanes*, Madrid, 1804 [Reeditat a Madrid, 1982].

Font: Col·lecció Tonegawa (<http://www.andalustonegawa.50g.com/>).

الظافر
لا إله إلا
الله وحده
لا شريك له

Al-Zāfir
No hi altre Déu
que Déu, només Ell,
no té similar

ابن
المظفر
الامام عبد الله
امير المؤمنين
اغلب

Aben
al-Muzafar
l'Imām °Abd-Allāh
Amīr al-muminin
Aglab

بسم الله ضرب هذا الدرهم ببلنسية سنة ست وخمستن واربع
مائة

En el nom de Déu va ser encunyat aquest dirham a València any sis i cinquanta i quatre-cents

Margen izquierdo:

محمد رسول الله ارسله بالهدا و دين الحق ليظهره

Muhammad és l'Enviat de Déu, l'envià amb la direcció i religió verdaderes perquè es manifestés ...

L'esmunyedís mig florí de Martí amb marca B ajaguda

VICENT FORTEA*
MIQUEL DE CRUSAFONT**

L'absència d'aquest tipus monetari en tots els llibres de referència sobre el florí i sobre la moneda catalana en general pensem que justifica prou que li dediquem unes línies, malgrat que, curiosament, no es tracta pas d'una peça inèdita.¹ El fet és que s'han anat acumulant sobre aquesta peça una sèrie d'estranyats atzars negatius que l'han mantingut a l'ombra fins ara. Esperem que aquesta nota porti a la seva redempció definitiva.

Com que la complicada història d'aquesta peça es va anar creant entre els dos que signem aquest article, anirem parlant de Fortea i de Crusafont en lloc d'un de nosaltres (V.F.) i l'altre de nosaltres (M.C.), que resultaria força més incòmode.

La peça fou descoberta per Fortea a mitjan anys 80 del segle XX. Com que llavors Crusafont ja havia publicat el seu primer llibre sobre la moneda catalana,² Fortea va adonar-se que es tractava d'una peça desconeguda i en una data que no podem determinar, informà a Crusafont de l'existència d'aquesta peça i li envià una empremta.

En aquells temps, la marca B, només coneguda per al florí de Martí, no havia estat encara atribuïda, per bé que Crusafont havia apuntat en aquest primer llibre la possibilitat de Bàstia (Còrsega), potser encara influït per la tradició anterior, que cercava seques per a cadascuna de les marques, amb total oblit de les

* Llicenciat en Ciències Químiques y membre de la SCEN.

** Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Efectivament, no hi és a CRUSAFONT/COMES, *El florí d'or català: Catalunya, València, Mallorca*, ANE i SCEN, Barcelona, 1996, ni tampoc als dos llibres més recents de M. CRUSAFONT, *Catàleg General de la Moneda Catalana*, SCEN, Barcelona, 2009, i *Història de la moneda de la Corona Catalana-Aragonesa Medieval*, SCEN, Barcelona, 2015. Abreujarem els noms de les institucions, SCEN per Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), IEC per Institut d'Estudis Catalans, CFN per Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona i ANE per Asociación Numismática Española.

2. M. CRUSAFONT, *Numismática de la Corona Catalana-Aragonesa Medieval*, Ed. Vico, Madrid, 1982.

marques d'emissió que tan bé havia documentat Botet i Sisó. Crusafont ja havia eixit d'aquest error pel que fa als florins de Pere i les seves marques d'emissió de Perpinyà, però en encarar-se a una peça de Martí, és a dir, un regnat en què ja s'havien establert bé les marques de seca, li semblà apropiat de proposar aquesta possibilitat. Val a dir que aviat es desentengué d'aquesta hipòtesi i arribà al convenciment que si només hi havia documentats quatre tallers monetaris (Barcelona, Mallorca, València i Perpinyà), el que hom havia de fer era plantejar qualsevol teoria sobre aquesta base. Fou per aquesta raó que l'any 1992, en publicar el llibre manual sobre la moneda catalana i navarresa,³ ja el va atribuir a Barcelona. Probablement, Crusafont encara no tenia llavors les dades sobre el mig florí de Fortea.

Entretant, Crusafont va trobar en el Fitzwilliam Museum de Cambridge un mig florí amb marca B ajaguda però a nom d'Alfons. En preparar el llibre sobre el florí català juntament amb Comes, Crusafont ja disposava, de segur, de les dades sobre el mig florí, però tant Comes com ell el varen assimilar amb la peça del Fitzwilliam, potser perquè del mig florí conegut de Fortea només en tenien una empremta i varen pensar que podia haver-se interpretat malament el nom del rei. És per aquesta raó que en el llibre sobre el florí s'hi indica que hi ha dos mitjos florins amb B ajaguda a nom d'Alfons. En realitat, el que es reproduïa, que era el del Fitzwilliam, corresponia efectivament a Alfons IV el Magnànim, però el que s'assenyalava com a segon exemplar era, en realitat, a nom de Martí.

La primera conclusió que podem afermar ara és, doncs, que el mig florí amb marca B ajaguda a nom d'Alfons és peça única, ja que l'altra correspon a Martí i és, també, peça única.

En veure Fortea que el mig florí de Martí no havia aparegut al llibre monogràfic sobre els florins, es va posar altra volta en comunicació amb Crusafont que, en adonar-se de l'error, va publicar una nota a *L'Ardit* sobre la peça de Martí.⁴ Aparentment, tot quedava aclarit. La desgràcia, però, s'havia d'abatre sobre aquesta peça. En elaborar Crusafont tant el Catàleg General com el llibre sobre la moneda catalana medieval, va prendre com a guia el llibre dels florins i l'addenda posterior⁵ i va oblidar aquest mig florí. I així estem en ple 2016, en què una peça coneguda des de fa més de vint anys i publicada en fa més de 15 no apareix en cap d'aquests llibres i resta, doncs, oblidada per tothom menys per Fortea, i gràcies a això ara podem tornar sobre la peça i assenyalar-ne l'existència en un lloc potser de més àmplia difusió.

3. M. CRUSAFONT, *Acuñaiones de la Corona Catalana-Aragonesa y de los Reinos de Aragón y Navarra*, Ed. Vico, Madrid, 1992.

4. M. CRUSAFONT, "El florí amb marca B... de Barcelona", *L'Ardit* 16, Secció Numismàtica del CFN, p. 23-25.

5. R. COMAS/M. CRUSAFONT, "Noves aportacions al recull dels florins catalans (1)", *Acta Numismàtica* 32, SCEN, Barcelona, 2002, p. 79-90.

Per arrodonir la sèrie de despropòsits cal dir que aquesta peça fou venuda en una subhasta pública, tossudament, com d'Alfons IV. Val a dir que això no fou pas culpa dels subhastadors, ja que el mig florí amb marca B ajaguda de Martí "no existia", fora del recòndit article de L'Ardit 16.

Acompanyem aquest recordatori amb la fotografia i dades de la peça i li desitgem un futur una mica més positiu que la "clausura" que ha patit durant tants anys.

Mig florí d'or de Martí l'Humà amb marca B ajaguda.

a/ S. IOHA-NNES.B (B ajaguda)

Sant Joan, de front.

r/ +ARAG-O REX.M

Llir que omple el camp.

pes: 1,7 g Ø = 14,5 mm

Peça única

En el llibre del florí havíem suposat que la marca B havia de correspondre a Barcelona en els anys 1396/1398, és a dir, des del principi del regnat fins que el rei va manar que es posés a tota la moneda la marca del tresorer Desplà, i la seca de Barcelona va optar de posar-la en el lloc de la marca de seca. També havíem assenyalat que Martí degué canviar la creu de pal que Joan I havia disposat per a Barcelona per la B, perquè aquella creu era poc indicativa en portar-ne una d'igual Sant Joan a l'altra mà.

L'existència de florí i mig florí amb marca B, dreta en el florí i ajaguda en el mig, ja la vàrem conceptualitzar com una simple acomodació de la marca en l'espai disponible. En el florí, la B dreta hi cabia bé. En el mig, hi havia menys espai i es va optar per posar-la ajaguda. Es tracta d'una simplificació o acomodació semblant al cas de la marca de Desplà que, generalment, és un escac en els florins i un cairó partit en aspa o escac simplificat en els mitjos. O també com la marca cavall, que apareix a sobre del braç de Sant Joan en el florí i a sota d'aquest en el mig.

La reaparició de la marca B amb Alfons ja la vàrem relacionar amb els canvis que es varen produir en temps del tresorer Sarçola, quan també veiem emprar transitòriament l'antiga marca torre de Pere III a València.

Amb tot, resulta que ens segueix mancant, però, el florí amb marca B per al regnat d'Alfons. Posaren també la B dreta en el florí com en el cas de Martí? Això ens fa pensar en un florí a nom d'Alfons publicat per Heiss⁶ que sembla portar una B ajaguda, però no amb la base horitzontal sinó seguint la línia de la llegenda. Si tenim present que, justament en temps d'Alfons, la marca corona de València no apareix disposada amb la base horitzontal sinó seguint la línia de la llegenda, cosa que no apareix indicat en el llibre dels florins, potser més que una B ajaguda aquesta marca podia ésser una corona empastada o mal interpretada. De fet, en el llibre de Petit hi apareix també un mig florí de Martí amb corona en el qual la marca podria ésser, en realitat, una B ajaguda, però com que aquesta marca era llavors desconeguda, era natural que l'assimilessin amb una corona. Cal advertir, però, que al marge del florí de la torre que porta ALF o ALFO, els altres florins valencians d'Alfons porten gairebé sempre una A, o, en tot cas, AL, mentre que la peça de Heiss porta ALF. En qualsevol cas, fins que no tinguem una fotografia d'un florí amb aquesta marca, no podem anar més endavant només amb el dibuix de Heiss. Certament que hi caben altres hipòtesis, però si l'existència d'aquesta peça s'acabés confirmant, també es podria pensar que en temps d'Alfons havien emprat altres criteris.

Una vegada més, cal veure que per unes raons o unes altres, en aquest cas per un encadenament gairebé inexplicable d'errors, la numismàtica catalana demana estudi i les novetats són contínues.

6. Aloïs HEISS, *Monedas Hispano-Cristianas*, Madrid, 1867, vol. II, lám. 73, núm. 1. Aquesta peça ha estat represa pels autors posteriors, com ara BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes*, vol. II, IEC, Barcelona, 1909, p. 261, núm. 377.

Alfonso II re di Napoli (1494-1495) e la zecca dell'Aquila. Gestione, coniazioni e conformità ponderali dei cavalli

ACHILLE GIULIANI*

Con questo contributo si chiude il ciclo di ricerche sugli appalti monetari dell'Aquila (provincia di Abruzzo Ultra, Regno di Napoli) assegnati a Gian Carlo Tramontano, maestro di zecca¹ che da popolano morirà conte di Matera.² In precedenza ci si era occupati di questo ufficio pubblico sotto Ferdinando "il Cattolico"³ (1503-1516, appalto del 1507),⁴ a pochi anni dall'instaurazione (1503) del Vicereame spagnolo nel Meridione d'Italia, e per la corona di *Catalunya-Aragón*, ramo Napoli, sotto i monarchi Ferdinando I (1458-1494, appalto del 1489)⁵ e Federico (1496-1501, appalto del 1498),⁶ mentre Ferdinando II (1495-1496), come si legge nel *placet* ai capitoli devozionali del 13 settembre 1496, aveva lasciato il governo della zecca nelle mani dell'autorità municipale.

«Item perché la zecca aquilana della quale ditta comunità ne ha privilegio regio, et ne è stata in possessione, in cognare monete in ditta città, et al presente ditta comunità è in possessione de ditta zecca, impertanto se digneno in nome della prefata maestà li privilegi hanno de ditta zecca et possessione de epsa confirmare ad ditta comunità et in quanto fusse bisogno de novo concedere, con plenaria administratione, de possere cognare moneta della

* Società Numismatica Italiana.

1. Titolare anche nelle zecche regie di Napoli (dal 1488 al 1514, con interruzioni nel 1495 e nel 1501-1503) e, dai censimenti monetari, Brindisi (all'incirca tra il 1488-1489 e il 1494).

2. Per una biografia si rimanda a FARAGLIA 1880, per le fonti di area napoletana relative alla gestione delle regie zecche di Napoli e Aquila vd. PROTA 1914, pp. 10-12, e SAMBON 1891, pp. 338, 342 e 345.

3. Re di *Catalunya-Aragón* e di Sicilia (Ferdinando II, 1479-1516), re consorte di Castiglia e León (1474-1504, Ferdinando V) per aver sposato (1469) l'infanta Isabella (I); nel 1503 diventava anche re di Napoli (Ferdinando III).

4. Cfr. GIULIANI 2014c.

5. Cfr. GIULIANI c.s.

6. Cfr. GIULIANI 2011b.

liga, qualità, peso et bontà et cugno ha la zecca neapolitana, non obstante qual se vollia concessione ne fusse fatta in contrario ad qualunqua omnino se facesse per sua maestà sub qual se vollia verborum, serie et tenore che refragasse et contrariasse ad quanto di sopra et cqua fusse bisogno farene mentione de verbo ad verbum.

*Fiat secundum privilegia, no[n] obstantibus aliis in contrarium impetratis, L[udovicus] Odaxius. Fiat Fabritius. Fiat Hanibal».*⁷

Rimasto fedele alla monarchia catalano-aragonese, nel corso delle due invasioni francesi il Tramontano era stato rimosso e il conferimento dell'incarico aveva preso strade diverse: con Carlo VIII di Valois (1495-1496)⁸ – che il 19 marzo 1495 concedeva al Comune il privilegio di gestire la zecca, da esercitare con la designazione degli ufficiali e l'incasso degli utili⁹ – e fino all'appalto del 1498 la Camera aquilana poteva scegliere il responsabile della zecca tra i cittadini saliti al magistrato e giudicati più idonei a ricoprire la mansione, tra i quali è documentata, con buona continuità, la presenza di Cherubino di Davide di Marino Celli da Poggio Pienze, attivo almeno tra il 1489 e il 1502 e lasciato in servizio come luogotenente del maestro di zecca quando la direzione passava a un ufficiale di nomina regia,¹⁰ ma per far quadrare il bilancio comunale non mancavano i casi di vendita della gabella al miglior offerente, come accaduto nel marzo del 1495,¹¹ con Luigi XII di Valois-Orléans (1501-1503),¹² che in un'ottica più moderna aveva ridimensionato la geografia delle zecche, tenendo in funzione le sole officine di Napoli (zecca centrale) e Aquila (la più longeva delle

7. ASAQ, ACA, V 32/I, cc. 188r-196v: a c. 194v; per un'edizione a stampa integrale si rimanda all'uf-ficiosa *Regia Munificentia* 1639, pp. 255-267, per il capitolo sulla zecca vd. tra gli altri GIULIANI 2011a, pp. 64-65. Questi capitoli, approvati a nome e per conto di Ferdinando II, portano la firma di Ludovico Odasi da Padova (luogotenente e oratore di Guido degli Ubaldi, duca di Urbino e comandante della lega antifrancese), Fabrizio Colonna, conte di Albe e Tagliacozzo, viceré e commissario regio, e Annibale II Bentivoglio, signore di Varano e luogotenente del di lui padre Giovanni II, signore di Bologna, tutti al servizio della casa reale di Napoli e impegnati a trattare la resa diplomatica dell'Aquila, schierata ancora dalla parte di Carlo VIII.

8. Re di Francia dal 1483 al 1498.

9. Cfr. il capitolo sulla zecca nell'ASAQ, ACA, V 2/I, cc. 37r-v: a c. 37r; edito in GIULIANI 2011a, p. 60, cui si rimanda anche per un quadro approfondito sulla zecca dell'Aquila al tempo di Carlo VIII, ma per gli altri privilegi del monarca francese vd. le trascrizioni alle pp. 59 (bozza di capitoli senza luogo e senza data, ma Aquila *post* 22 febbraio 1495?), 61-62 (esecutoriale del 30 aprile 1495, per i capitoli approvati il giorno 24) e 63 (ordine regio del 6 maggio 1495, per la revoca della licenza di zecca a Sulmona e nelle altre città del Regno, tranne che a Napoli e all'Aquila).

10. Sulla vita pubblica dello zecchiere aquilano e le voci contabili del suo bilancio di zecca (anno 1495) si rimanda a GIULIANI 2011a, pp. 40-42, 103-131 (voci del "capitolato di spesa") e 133-151 (voci del "dare e avere").

11. Per le discussioni e la delibera della Camera aquilana, cui avevano fatto seguito la stesura e la lettura dei capitoli di appalto, cfr. ASAQ, ACA, T 7bis, cc. 15-17 e 20-28 (copia fotostatica delle verbalizzazioni in data 10, 12, 15 e 19 marzo 1495, il repertorio originale, trasferito a Corte con la restaurazione della corona catalano-aragonese, è conservato nell'ASNa, Museo, 99 A 23); per le trascrizioni si rimanda a GIULIANI 2011a, pp. 154-162. Sul tema, che nell'edizione critica si ricollega per vari aspetti alla figura dello zecchiere francese Guillaume Karé e alla sigla K censita sulle monete aquilane, vd. ancora GIULIANI 2011a, pp. 45, 56-57, 68-72 e 78-89.

12. Re di Francia dal 1498 al 1515.

minori), alla loro guida era stato messo (9 settembre 1501)¹³ Giovanni Acciapaccia (o Capacci),¹⁴ consigliere di Corte. Tornando al governo di Alfonso II e al filone archivistico, in ambito numismatico è nota da tempo¹⁵ la lettera regia del 23 ottobre 1494, spedita al Tramontano per annunciarli i motti e le scene che l'incisore Girolamo Liparolo¹⁶ doveva riportare sui nuovi conî delle monete d'oro e d'argento.

«*Rex Sicilie etc.*

Ioan Carlo, noi havemo deliberato che in queste nostre cecche de Napoli et de l'Aquila de qua avante se battano le soptoscripte monete de oro et de argento, con le lettere intorno designate, et che voi como ad mastro de dicte cecche possate fare la prima lettera del nome et (sic)¹⁷ cognome vostro, como è stato facto in le monete de la felice memoria del serenissimo signore re nostro patre colendissimo, et ad quisto effecto havemo scripto ad Hieronimo Leparolo, che debia fare tucti li cugni et stampe necessarie de dicte monete de argiento et de oro, con li mucti intorno et con li desegni notati como da sopra è dicto, et quelli ve debia consignare como è costumato, voi però lo sollicitarete et facti seranno attenderete ad cognare et baptare le monete, como havemo dicto, et non fate altramente per cosa alcuna, la presente reterete per vostra cautela. Datum in nostris felicibus castris prope Terracinam, die XXIII octobris MCCCCLXXXIII.

Rex Alfonsus.

In primis la stampa del alfonsino de oro, da una banda lo re ad cavallo, como lo alfonsino vecchio, da l'altra banda lo re in maiestà, con queste lettere da la banda del cavallo: IN BRACCHIO TVO PAX ET IVSTITIA REGNI TVI DOMINE.

Item a lo cugno del ducato, da una banda la testa del re de naturale et da l'altra banda le arme reale, como quelle del alfonsino vecchio, con queste lettere da la banda de la testa: IN DEXTERA TVA SALVS MEA DOMINE.

Item al cugno de lo coronato, da una banda la coronatione da l'altra banda

13. Sulle coniazioni e la gestione della zecca dell'Aquila nella seconda invasione francese si rimanda a GIULIANI 2007-2008, da integrare con GIULIANI 2014b anche per un aggiornamento sui tipi monetali della zecca di Napoli.

14. L'atto di nomina è riportato nello strumento 1 ottobre 1501, cfr. ASNa, RCS, Esecutoriale, vol. 14, c. 52r; edito da Prota 1914, pp. 30-31.

15. Una prima trascrizione si deve a Fusco 1812, pp. 83-84, ma è bene rifarsi anche alla versione di BARONE 1888-1890, XIV, 2, pp. 197-198; da ultimo, anche per gli aspetti critici analizzati, vd. GIULIANI-FABRIZI 2016, pp. 34-35.

16. Attivo nella zecca di Napoli tra il 1462 e il 1497, anno in cui gli succedeva, *mortis causa*, tale Bernardino de Bove, cfr. SAMBON 1893, pp. 75-79; per le sue missioni nella zecca dell'Aquila, ordinate tra il 1468 e il 1472, cfr. SAMBON 1891, p. 340. Questo argentiere, al quale la regia Corte aveva commissionato anche l'incisione delle bolle (i sigilli) in oro per i privilegi, è registrato nelle cedole di Tesoreria aragonese (anni 1472-1474) sotto il nome di Geronimo Luperalla o Luparello, cfr. in breve BARONE 1884-1885, IX, 2, pp. 240 e 247, 3, pp. 389 e 401.

17. Di contro, BARONE 1888-1890, XIV, 2, pp. 197-198: a p. 197, riporta la congiunzione alternativa >0<.

san Michele, con queste lettere da la banda de la coronatione: CORONAVIT ET VNXIT ME MANVS TVA DOMINE.

Item lo armellino, da l'una banda la sedia del foco et da l'altra banda l'arminio, con queste lettere da la banda de la sedia: IN DEXTERA TVA SALVS MEA DOMINE.

Ioannis Pontanus.

*Tramontano».*¹⁸

Monete che il maestro di zecca aveva la facoltà di contrassegnare con una sigla personale (la prima lettera del nome e/o del cognome) e che nel merito delle tirature aquilane¹⁹ possiamo dire non ancora censite per i nominali d'argento (il coronato e l'armellino) e non correttamente classificate per il ducato, moneta che per un criterio di "indistinguibilità" del conio nella produzione aurea, ipotizzato sulla base dei numerosi documenti in materia e della mancata conoscenza di specifica monetazione, andava emesso – a nostro avviso – senza la sigla di zecca (l'aquilella).²⁰

Figura 1.

**Ducato per Alfonso II d'Aragona
I tipo.²¹ Zecca di Napoli**

(da Numismatica Ars Classica, asta n° 89
del 29 novembre 2015, lotto 741).

Figura 2.

**Ducato per Alfonso II d'Aragona
II tipo.²² Zecca di Napoli e/o Aquila**

(da Numismatica Ars Classica, asta n° 57
del 18 dicembre 2010, lotto 221).

In letteratura, infatti, il nuovo ducato (II tipo) è attribuito univocamente alla zecca di Napoli²³ e la recente analisi di Vall-Ilosera i Tarrés, contrario all'ipotesi di Grierson e Travaini, secondo i quali «*the initial F²⁴ could well have worked at*

18. ASNa, RCS, Curie, reg. 2, c. 109r; tratto da FUSCO S. 1812, pp. 83-84.

19. Per la corona catalano-aragonese i censimenti di moneta aquilana arrivano a Ferdinando I, vd. da ultimo VALL-ILOSERA i TARRÉS 2016, *ad vocem*, cui si aggiungono (su vecchio conio aquilano emesso per Carlo VIII) le numerose combinazioni di cavalli "ribattuti", che in letteratura non sono ancora schedate in modo sistematico; le fonti d'archivio, tuttavia, attestano momenti di attività successivi, fra cui spicca la vertenza del 1498 per il salario del credenziere Giovambattista Marini di Cola Blasio da Bazzano, ricostruita in GIULIANI 2011b, p. 189.

20. Sulla questione si rimanda a GIULIANI 2006, da emendare (attribuzione del ducato per Carlo VIII, serie marcata dalla sigla K, alla zecca dell'Aquila) con GIULIANI 2011a, pp. 68-70.

21. Vecchio conio (busto di Ferdinando I, riadattato a nome di Alfonso II).

22. Nuovo conio (busto e nome di Alfonso II, come da lettera regia 23 ottobre 1494).

23. Per le pubblicazioni *post Corpus* cfr. BOVI 1968, p. 47, nn° 2-3, PANNUTI-RICCIO 1985 p. 61, nn° 2-3, BIAGGI 1992, p. 299, n° 1691, MEC, vol. XIV/III, pp. 380-382, (DE) CRUSAFONT i SABATER 2009, p. 574, n° 3504, FABRIZI 2010, p. 63, n° 88, D'ANDREA-ANDREANI 2009, p. 261, n° 2, e DE CRUSAFONT i SABATER 2015, p. 881, n° 1062.

24. Sigla distintiva di un ufficiale di zecca ancora ignoto.

l'Aquila in one reign and at Lecce in the other»,²⁵ esclude l'attuazione dell'ordine regio nella zecca abruzzese, perché «*tal emissió segueix les disposicions establertes pel monarca el 23 d'octubre de 1494 en el seu castell vora Terracina*» e dato che «*Terracina es troba a uns 120 km en línia recta de l'Aquila, en una zona muntanyenca*», a suo modo di vedere «*qualsevol possibilitat de fabricació de circulant no podria ser materialment factible abans de novembre; fabricació dels nous encunys encarregats a Girolamo Liparolo, fer les oportunes proves a la seca napolitana i portar els nous encunys a la seca aquilana. Cal tenir conto que Carles VIII i el seu exèrcit havien travessat el nord de la península i havien arribat a Roma en poc més d'un mes i mig (...) resumint, Alfons II fugia a Sicília i abdicava a finals de gener del 1495, just un mes deprés que Carles VIII entrés a Nàpols*». ²⁶ Sapendo che la città dell'Aquila si era schierata con Carlo VIII il 20 gennaio 1495, dopo accordi diplomatici avviati in segreto il 13 del mese,²⁷ la ricostruzione non tiene conto del ragionevole periodo di attività immediatamente successivo al 23 ottobre 1494 e che proprio per questo stride con le cognizioni storiche, dato che Alfonso II, come si legge nella missiva, aveva già dato l'incarico al Liparolo, tanto da chiedere al Tramontano un sollecito, e la cosa ci fa capire che i nuovi conî, forse già in lavorazione, andavano fabbricati in tempi brevissimi. Anche se riferito ad altri contesti geografici, nel campo è significativo il botta e risposta di Lucia Travaini: «*quanto tempo impiegavano gli incisori a preparare i conii? Dipendeva, certo, dal tipo di moneta e dalla bravura dell'incisore; un conio per un grosso medievale di Venezia poteva essere realizzato in poche ore; Benvenuto Cellini si vantava di aver inciso la coppia di conii per una medaglia di papa Clemente VII in due o tre giorni, segno che forse normalmente si sarebbero previsti tempi più lunghi; la documentazione olandese del Quattrocento è molto ricca in merito: dopo una protesta ducale l'incisore della zecca di Valenciennes preparò in due giorni sette 'set' di conii da inviare alla zecca di Bruges (quindi 7 conii di incudine e 14 conii di martello)*». ²⁸ Non mancano, però, le fonti coeve sulla zecca dell'Aquila, che il 22 gennaio 1495 veniva rimessa in funzione per Carlo VIII, il quale, da lì a 20 giorni, era già in grado da Veroli, nel Frusinate (Terra di Lavoro), di spedire (11 febbraio) al duca di Borbone Pietro di Beaujeau una delle prime monete aquilane forgiate con l'arme di Francia. ²⁹ In dettaglio, poi, sfogliando

25. MEC, vol. XIV/III, p. 382; gli autori, sottolineando che «*Alfonso's instructions to Tramontano had envisaged him minting at l'Aquila as well as Naples, but there are no coins the reign with the eagle that customarily identifies the coins of this mint*», isolavano quelle che – in relazione alla fonte – potevano essere delle emissioni non esclusivamente attribuibili alla zecca di Napoli, cioè «*the rare carlini in which the T of Tramontano is accompanied by an F*».

26. VALL-LLOSERÀ I TARRÉS 2016, nota 381 di p. 262.

27. Cfr. quanto documentato in GIULIANI 2011a, pp. 22-23.

28. TRAVAINI 2008, pp. 44-45.

29. La missiva, conservata negli archivi francesi, è trascritta da PÉLICIER 1898-1905, vol. IV, pp. 168-170.

il Bastardello X,³⁰ quaderno contabile in uso (1495) al credenziere Leonardo Colantoni da Cagnano, abbiamo la certezza che la fabbricazione dei conî era una pratica quotidiana, infatti *mastro* Baldassarre, «*stanpatore et scultore per la zeccha*», grazie all'aiuto di almeno uno scolaro,³¹ in una giornata lavorativa riusciva a produrre fino a 18 paia «*de ferri stanpati*», dove «*lu paro est pila et torzellu*», tutti «*limati, arotati, alissati alla cota de l'olio, tenperati co sou carbone*» e completi di «*stanpatura*»,³² ma una cadenza simile è registrata anche per le liberate di moneta, con il maestro di zecca che in giornata poteva mandare in contabilità fino a 5.069 libbre di rame³³ (poco meno di 1.626 Kg), da cui le maestranze tagliavano circa 912 cavalli. Infine, i cronisti aquilani contemporanei, a differenza di quanto fatto in altre occasioni, non parlano di mesi autunnali e invernali caratterizzati da grandi piogge o nevicate,³⁴ così come il cancelliere aquilano, nel mettere a verbale le sedute consiliari, ha lasciato traccia di una certa regolarità nelle missioni diplomatiche da e verso la capitale,³⁵ ma non va dimenticato neppure che la “Via degli Abruzzi”, l'asse stradale che in buone condizioni climatiche, cavalcando da mattina a sera, univa Firenze a Napoli in 11-12 giorni,³⁶ permetteva di andare da Napoli all'Aquila in 5 giorni.³⁷ In generale, i tempi tecnici (fabbricazione, prove di coniazione, approvazioni e viaggio di consegna) per trasferire i conî dalla sede centrale a quella periferica si riescono a stimare ben al di sotto del mese; ciò significa che la zecca dell'Aquila poteva emettere le nuove monete di Alfonso II fin dal novembre del 1494, continuando ancora il mese successivo, visto che le notizie ufficiali sui primi

30. Si tratta dell'unico repertorio contabile a noi pervenuto dopo i moti liberali del 1799, rilegato in epoca moderna in una miscellanea e oggi conservato nell'ASAg, ACA, X 50, cc. 335r-367v; cfr. GIULIANI 2011a, pp. 11-16.

31. Cfr. ASAg, ACA, X 50, c. 345v; partita di conto trascritta in Giuliani 2011a, p. 119.

32. ASAg, ACA, X 50, c. 354r; in tre partite di conto del 29 gennaio 1495, quindi in tre momenti diversi della giornata, vd. la trascrizione in GIULIANI 2011a, p. 127.

33. Cfr. ASAg, ACA, X 50, c. 359v (ottava liberata, ante 13 aprile 1495); vd. GIULIANI 2011a, p. 141.

34. Sui fatti salienti accaduti nella città dell'Aquila a cavallo tra il 1494 e il 1495 si rimanda alle memorie del frate osservante Alessandro *de Ritiis* e a quelle di Vincenzo di Basilio di Bernardino da Collebrincioni; per comodità di sintesi, vd. le edizioni critiche curate rispettivamente da CASSESE 1941-1943, XXIX, pp. 252-255, e PANSÀ 1902, p. 68.

35. Cfr. ASAg, ACA, T 7, cc. 36v-69v (sedute dal 22 ottobre 1494 al 13 gennaio 1495), con diverse citazioni per gli emissari aquilani (*oratores e syndicus communitatis*, cc. 47r-50r: a c. 50r, 12 novembre 1494; cc. 60r-61v: a c. 61v, 30 dicembre 1494; cc. 62r-65v: a c. 62v, 2 gennaio 1495; c. 65v, 3 gennaio 1495) e la ricezione di lettere scritte dal re e da suo figlio primogenito (cc. 50v-53v: a c. 50v, 27 novembre 1494; cc. 57r-59v: a c. 57r, 22 dicembre 1494; cc. 60r-61v: a c. 60r, 30 dicembre 1494).

36. Sulla scorta del Pegolotti, cfr. su tutti GASPARINETTI 1964-1966, p. 13.

37. La distanza da Firenze all'Aquila (o a Sulmona) si percorreva in 5-6 giorni, cfr. GASPARINETTI 1964-1966, nota 19 di p. 13. A titolo indicativo, visto che le condizioni differiscono da quelle legate all'ordine di Terracina, il 9 dicembre del 1501 l'ambasciatore aquilano a Corte, dopo aver assunto tutte le informazioni del caso, rispondeva alle istruzioni diplomatiche del 29 novembre 1501, a lui consegnate da un corriere; per le trascrizioni si rimanda a GIULIANI 2014b, pp. 157-160. Chiarificatrice, però, si rivela la lettera regia del 27 ottobre 1489, con la quale Ferdinando I, dalle sale di *castel novo* in Napoli, rispondeva ai Signori della Camera aquilana per la questione del Tramontano riportata nella «*vostra lictera de XXII del presente*», ASAg, ACA, S 77, cc. 9v-10r: a c. 10r; trascritta in GIULIANI c.s.

«*inimici alli confini del Regno*»³⁸ sono di poco antecedenti al 22 dicembre 1494, giorno in cui i Signori della Camera aquilana, dopo la lettura di una missiva scritta dal duca di Calabria, si consultavano per trovare una risposta circa «*aliquem numerorum peditum qui sint parati ad omnes*».³⁹ Tempi brevi e capaci, pertanto, di giustificare sia la rarità delle tirature auree sia l'assenza di quelle in argento, ma che diventano compatibili anche con gli avvenimenti politico-militari e con il riassetto dell'officina, iniziato il 22 gennaio 1495, quando tre persone erano state impiegate, fra le altre cose, per «*monnare la zeccha*».⁴⁰

All'Aquila, però, si produceva anche la moneta “piccola” (il cavallo, in rame), esclusa dalla *renovatio* perché forgiata con le vecchie matrici (a nome e al busto di Ferdinando I), come accadeva probabilmente nella zecca di Napoli, dove la serie per Alfonso II non è censita,⁴¹ forse perché uscita dall'interesse di Corte dopo la considerazione iniziale. In effetti, il 20 ottobre 1494, pochi giorni prima di spedire la lettera da Terracina, nel rispondere al conte di Alife sulla questione delle nuove monete, il sovrano aveva richiamato quanto scritto, da costui, al proprio segretario, l'umanista Giovanni Pontano, nonché la prima disposizione impartita al Tramontano: «*messere Ioan Carlo, da qui avante, col nome de nostro signore Dio, felicità e victoria imprimerete la moneta sotto el nome nostro, tanto de oro, argento quanto de altra, advertendo se imprima cum li modi che se ricerca*».⁴² Tutto lascia pensare a delle emissioni di natura postuma, come ipotizzato nell'edizione critica del Bastardello X,⁴³ dove il credenzier, nel periodo compreso tra il 23 gennaio e il 19 febbraio del 1495, dunque nella prima fase di dedizione a Carlo VIII, aveva registrato le spese per la riparazione e la fabbricazione di pile e torselli «*del cunghio de lo passato re*», mentre i primi congegni «*dellu cunghio de re de Francia*»,⁴⁴ commissionati a *mastro* Nardo, erano stati eseguiti, sempre all'Aquila, il 18 febbraio di quell'anno. Nella circostanza era stata esaminata anche la richiesta per l'emissione di una piccola tiratura di cavalli, che la Camera aquilana, cercando l'intercessione con il Tramontano, aveva dovuto chiedere (11 gennaio 1495) direttamente ad Alfonso II.

«*Sacra regia maestas.*

Humillimam commendatione, perché la cità se trova al presente ad fare grandi expendii per lu bisogno de epoca et per starci servitio della maestà

38. ASAQ, ACA, T 7, cc. 57r-59v; a c. 59v.

39. ASAQ, ACA, T 7, cc. 57r-59v; a c. 57r.

40. ASAQ, ACA, X 50, c. 337r; voce di apertura nella contabilità della zecca, trascritta in GIULIANI 2011a, p. 108.

41. Per agilità di catalogazione, cfr. il repertorio delle emissioni (oro e argento) da FABRIZI 2010, pp. 63-65, nn° 87-92; da ultimo vd. VALL-LLOSERÀ I TARRÉS 2016, pp. 411-416, nn° 274-292.

42. ASNa, RCS, Curie, reg. 2, c. 106r; dal regesto di BARONE 1888-1890, XIV, 2, p. 196.

43. Cfr. GIULIANI 2011a, pp. 75-77.

44. ASAQ, ACA, X 50, c. 349r; partite di conto edite in GIULIANI 2011a, p. 122.

*vostra et [perché] non currono al presente multo monete de argento, et stamo ad omne modo multo exausti di dinari, haveremo bisogno che in questa zecca si battesse qualche quantità de cavallucci per havere que expendere, perhò nc'è parso supplicare ad la maestà vostra et così li supplicamo li piaccia ordinare al magnifico messer Carlo Tramontano, magistro de zecca et che è sopra questa nostra zecca, che habia addare ordine che qualche quantità de cavallucci since habiano ad battere che ne farrà una singolare gratia re-commandandone humilimente ad li pedi di quella».*⁴⁵

In questo caso, però, non possiamo parlare di un nuovo appalto del Tramontano, perché tra la morte di Ferdinando I e la successione al trono di suo figlio Alfonso II non c'era stata, formalmente, alcuna interruzione dell'ufficio, come accaduto invece negli appalti del 1498 e del 1507, quando la gestione della zecca, malgrado il privilegio acquisito, era stato tolto alla città; non a caso, con le istruzioni diplomatiche del 25 febbraio 1494, la Camera aquilana aveva dato disposizioni per far mantenere la promessa strappata al vecchio re: «quanto al facto de la zecca, ad ciò possate con tanto miglior fundamento supplicarlo, seco vi mandamo la copia de le lictere de la maestà del signore re passato de la speranza che ne have sempre data de restituircela senza quel che de sua bocca ne hanno spesse volte reportatoli nostri ambasciatori».⁴⁶ In quelle lettere, risalenti al primo appalto del Tramontano, Ferdinando I chiudeva la vertenza diplomatica⁴⁷ dicendo (5 marzo 1490) di prestare «fede et credenza» all'oratore aquilano notaro Antonuccio, il quale, non appena tornato in città, presentava (20 marzo 1490) la sua relazione ai «Dominis de Camera», comunicando il responso sulla zecca, ovvero che «dominus rex vult quod habeatur patientia aliquot diebus ex bona causa presertim donec bene directe servant alie regie sicle, deinde faciet in hac re, nobis rem gratissimam».⁴⁸

Tra i documenti rinvenuti e analizzati per la stesura del presente lavoro quello di maggiore interesse sul piano numismatico ci sembra la lettera «pro magistris sicle»⁴⁹ del 27 maggio 1494, scritta dalla Camera aquilana e indirizzata, probabilmente,⁵⁰ al duca di Calabria (il futuro re di Napoli Ferdinando II) per fornire i chiarimenti sull'emissione dei cavalli, sul loro peso e sul comportamento tenuto in pubblico dagli zecchieri. L'ultima delle tre accuse, a quanto pare

45. ASAQ, ACA, S 78, c. 178r; trascritta in GIULIANI 2011a, p. 153, con edizione critica alle pp. 54-55 e 75-77.

46. ASAQ, ACA, S 78, cc. 112v-114r: a c. 113r (doc. III).

47. Lo scambio epistolare inizia con la lettera regia del 12 settembre 1489 e si conclude con le annotazioni del cancelliere aquilano fatte il 20 marzo 1490, per la loro trascrizione e analisi critica si rimanda a GIULIANI c.s.

48. ASAQ, ACA, S 77, cc. 29r-30v: a cc. 29r e 30r; carteggio edito in GIULIANI c.s.

49. ASAQ, ACA, S 78, cc. 144v-145r: a c. 144v (doc. IV).

50. La trascrizione del cancelliere aquilano, chiusa in preambolo con la classica abbreviazione >etc< (= et caetera), è omissiva del destinatario; nel complesso, l'espressione di gergo diplomatico «illustrissime ac se-

infondata, visto che «*dicti magistri de zecca et lor lavoranti (...) se portano honestissimamente in omne loro progresso né de ipsi se sente querela alcuna, ma tucta amorosanza con omne persona*»,⁵¹ riporta alla luce uno spaccato sociale completamente diverso da quello di pochi anni prima; allora, infatti, era stato il Camerario a denunciare (22 giugno 1492) a Corte gli abusi degli operai nella licenza delle armi, valida solamente «*quando alcun de ipsi portano per dicta zecca argenti o non moneta*», e a proporre al maestro Gian Carlo Tramontano un cambio di giurisdizione per gli uomini della zecca,⁵² in modo «*chel capitano quando alcuni de ipsi entrasse in cose criminali lo possa ponire como li altri cittadini, per pace della città et ad ciò che se leve via omne mormoratione*». ⁵³

Per le prime due accuse, invece, le questioni sono strettamente collegate e ci fanno entrare nel vivo della produzione, ma avanziamo con ordine. L'operato dei «*magistri de la zecca de questa città*» era stato messo in discussione e gli eletti della Camera, verificato che «*prima lu ingresso nostro ad quisto magistrato dicta zecca have baptuto per quattro misi et alcuni di più alcuna quantità*», non avevano «*possuto intendere donde vene la origine del battere, nemino che fra dicto tempo ne habiano havuta prohibitione alcuna, ma intrati nui ad lo officio, per alcuna querela che se faceva de la abundantia de cavallucci, mandammo ad chiamare dicti magistri de zecca et factali intendere tal querela li exortammo et pregammo che per farla cessare volessino desistere dal battere, al che condescesero de bonissima voglia et così fero subito non obstante che havessino qualche quantità de cavallucci in opera, da baptere et da cognare, et questo fo ad li octo del presente*». ⁵⁴ Tenuto conto che l'attività era durata poco più di 4 mesi, che il bimestre di governo della Camera aquilana era iniziato il primo maggio del 1494⁵⁵ e che Ferdinando I era morto il 25 gennaio di quell'anno, scoprire che le coniazioni erano state interrotte, di colpo, l'8 di maggio, perché avevano già saturato la loro area di circolazione, conferma quanto sostenuto in precedenza, cioè

renissime etc.», che ritroviamo anche nella missiva segnata subito dopo nel *registrum*, fa pensare a un'altra personalità del Regno, che per le sue funzioni governative e l'esplicito richiamo in questa seconda lettera non può essere né Alfonso II, citato invece come «*la maestà del nostro signore re*», né il suo rappresentante in città, vale a dire «*lu nostro magnifico capitano messere Iohanni del Tuffo*», in ASAd, ACA, S 78, c. 145v (Aquila, 28 maggio 1494).

51. ASAd, ACA, S 78, c. 145r.

52. L'operato e il comportamento del personale (ufficiali e operai) in servizio nelle varie zecche venivano giudicati da un'apposita Curia, istituita nella capitale e presieduta dal maestro della zecca di Napoli; per l'ordinamento giuridico-amministrativo in vigore sotto la corona catalano-aragonese, ancora poco approfondito in letteratura, è bene ripartire da GENTILE 1937-1938, XXIII, p. 39.

53. ASAd, ACA, S 77, cc. 178v-179r: a c. 179r; istruzione diplomatica trascritta in GIULIANI c.s.

54. ASAd, ACA, S 78, c. 144v.

55. Nel maggio-giugno del 1494 era stato eletto Camerario il mercante Pasquale di Santuccio da Pizzoli e al suo fianco, in rappresentanza delle Cinque Arti, erano saliti al magistrato Geronimo *de Cadicchia* (o *Callicchia*) da Paganica, Cicco di Mattuccio da Bazzano, *maestro* Angelo *de Curtilli* da Santanza, che sappiamo appartenere alla corporazione degli argentieri, Antonio *Cicci* da Tempera e Giovanni di Mauro di Antonio *Paragrani* da Coppito, cfr. BPAq, ms. 337, cc. 18r-v.

che i cavalli aquilani emessi per Alfonso II altro non sono che cavalli postumi di Ferdinando I, visto che la loro fabbricazione era cominciata nei primissimi giorni del 1494 e la fonte, come le altre risalenti al periodo di regno, non parla né di “nuovo conio” né di un eventuale passaggio dal “vecchio” al “nuovo” conio. Continuando a ritroso, possiamo intuire che su Cherubino Celli e compagni pendeva ancora il provvedimento di «*inhibitio super cudendis caballutiis*», che il regio capitano dell’Aquila emanava su disposizione (27 febbraio 1493) del regio segretario Giulio de Scorciatis, il quale, sotto la pena di 1.000 ducati, aveva dato ordine «*ad li laboranti de la zecca de quessa cità et al locotente de la zecca che debiano levare mano dal battere de cavallucci et questo per tanto che la cità et la provincia ne havesse bisogno*»,⁵⁶ e in effetti, da lì a poco (5 marzo 1494), il cancelliere aquilano doveva prendere nota di come «*vobis Cherubino et laboratoribus predictis quatenus visis et receptis proventibus debeatis desistere omnino aut dicto bactimento seu cuneare dictos caballutios, sub dicta pena mille ducati in casu contraventionis*». ⁵⁷

A seguire, la Camera aquilana rispondeva anche per il «*peso de li cavallucci*», assicurando che «*trovamo non ce essere mancanza ad quel che degono essere, ma conrespondere al consueto peso, il che anchora se poteria sempre trovare per quilli che corrono per la provintia, che sonno de pesi de dicta zecca*». ⁵⁸ Nel contesto, l’inciso in forma plurale “pesi di zecca” (riferibile ai campioni di peso, con i quali il personale di zecca verificava la conformità delle monete), nella sua antitesi con quello di forma singolare “peso consueto” del cavallo (cioè il peso legale⁵⁹ della minima divisionale nel sistema monetario “effettivo” del Regno di Napoli),⁶⁰ e la garanzia di bontà della moneta, verificabile anche ai nostri giorni elaborando i pesi dei materiali schedati,⁶¹ ci spingono a ragionare sull’aspetto forse più importante dell’intera vicenda, con quella che – a nostro avviso – diventa la prima notizia ufficiale sull’esistenza dei multipli di cavallo, tagli mone-

56. ASAQ, ACA, S 78, c. 53r (doc. I).

57. ASAQ, ACA, S 78, c. 53v (doc. II).

58. ASAQ, ACA, S 78, c. 145r.

59. Precetto di cui non si conosce la trascrizione, in letteratura, di fatto, ci si affida a SAMBON 1891, p. 330: «*in ogni libbra tagliavansi 180 cavalli, 12 dei quali formano un grano*»; a riguardo, viene da pensare che l’autore abbia attinto direttamente dall’ordine regio (16 febbraio 1472) per l’emissione del cavallo, da lui parzialmente editato in SAMBON 1891, nota 4 di p. 327 (fonte distrutta nel 1943, ma fino ad allora conservata nell’ASNa, RCS, Curie, reg. 7, c. 157v). Di conseguenza, il peso unitario risulta essere di 40 acini (= 1,782 gr), come riportato, fra i tanti, da BOVI 1968, p. 12.

60. Questi i rapporti nel sistema monetario “di conto”: in tutto il Regno di Napoli (dal 1472 all’unità d’Italia) 1 ducato = 5 tari = 10 carlini = 100 grana = 150 soldi = 200 tornesi = 1.200 cavalli = 1.800 denari, nella città e nel contado dell’Aquila (fine XV secolo) 1 ducato = 10 carlini = 60 celle = 100 bolognini = 300 quattrini = 1.200 cavalli; sul tema si rimanda a GIULIANI 2013, pp. 19-21.

61. Data la mancanza, in letteratura, di uno studio sistematico sui censimenti monetari, sviluppato per numero di pezzi e misurazioni (peso e diametro), ci si è basati sul repertorio del CNI, vol. XVIII. A riguardo, va tenuto presente che i dati emersi andranno reconsiderati alla luce delle nuove misurazioni da eseguire sui materiali della Collezione Vittorio Emanuele III (Roma, Museo Nazionale Romano); sul tema, riferito alla zecca di Sulmona, cfr. GIULIANI 2014a, p. 5.

tali che parte della letteratura classifica come cavalli di “peso maggiore”, perché a parità di modulo (il diametro della moneta) li considera battuti su tondelli ricavati da lastre metalliche di spessore irregolare.⁶² A questa irregolarità nello spessore del tondello finito, creduta accidentale e associata a un passaggio di filiera poco accurato, frequente in zecche preindustriali e nominali a basso potere liberatorio, dovrebbe corrispondere quindi (per eccesso o per difetto) una differenza di peso eterogenea e poco significativa sul piano statistico, invece l'elaborazione delle misure rilevate su campionature significative di cavalli aquilani (tabelle A-E) delineano scaglioni di peso abbastanza regolari, più o meno influenzati dai pezzi *borderline*,⁶³ quelli cioè di peso leggermente inferiore alla soglia minima convenzionale dei multipli (2,500 gr). Occupandosi delle tecniche produttive nelle zecche tardomedievali, i ritrovamenti e le carte d'archivio hanno permesso a Lucia Travaini di stabilire che i tondelli venivano «*ritagliati da verghe o barrette battute allo spessore voluto oppure da lamine sottili realizzate versando il metallo su pietre levigate*», ma «*nonostante l'accuratezza del lavoro*», affidato a operai specializzati,⁶⁴ «*i tondelli erano sempre lievemente irregolari*». ⁶⁵ Rivisitazione compatibile con le conformità ponderali citate nel documento e che, di fatto, esclude sia l'incuria sia il dolo degli zecchieri aquilani, facendo cadere così la presunzione del danno economico arrecato alla regia Corte; incuria e dolo riscontrabili nel caso contrario, qualora la zecca dell'Aquila avesse coniato cavalli di spessore non convenzionale, tanto alto da raddoppiare o quasi il peso del tondello e dimezzarne il valore intrinseco. A ogni modo, proprio la differenza di spessore, piuttosto evidente anche al tatto, può essere riconosciuta, insieme al peso, come elemento esclusivo del tipo monetale e qui si condivide il parere di Bovi, il quale negli anni Sessanta, avvisando il lettore che il proprio «*scritto non ha un valore assoluto, ma va tenuto presente dagli studiosi*», affermava che «*spesso poteva accadere che l'impronta di una moneta venisse fatta su un disco metallico di peso maggiore del dovuto, senza che ciò fosse stato ordinato dall'autorità*», però se «*mancano documenti chiari occorre*

62. Tesi che trova il punto focale nelle emissioni della zecca di Sulmona per Carlo VIII, cfr. su tutti MEC, vol. XIV/III, p. 389: «*some are much heavier than normal (3 g/4g, with one of 5,85 g recorded) and have been treated as double – or quadruple – cavalli*»), ma vd. pure CHIMIENTI-RAPPOSELLI 2012, nota di p. 217 per il n° 788: «*autori del secolo scorso hanno considerato nominali da quattro, tre e due cavalli, esemplari di peso eccedente da 3,00 a 5,85 grammi; i mezzi tecnici dell'epoca non consentivano una laminazione precisa delle barre per cui i tondelli avevano pesi molto variabili e il relativo valore era considerato a numero di nominali*», e da ultimo VALL-LLOSERÀ I TARRÉS 2016, pp. 233-235, il quale non esclude che possa trattarsi di prove (di presentazione o coniazione) oppure di medaglie.

63. Seguendo questo criterio sono già emersi dati significativi nei censimenti della zecca di Sulmona per Carlo VIII, cfr. GIULIANI 2014a, pp. 8-9.

64. Nella zecca dell'Aquila è documentata (1495) la presenza degli *aggiustatori*, incaricati appunto di aggiustare il peso dei tondelli, cfr. ASAq, ACA, X 50, c. 361r; edito in GIULIANI 2011a, p. 144. In altre sedi di zecca, tra cui Napoli, incontriamo questi operai sotto il nome di *addirizzatores* o *affilatores*, vd. fra gli altri TRAVAINI 2008.

65. TRAVAINI 2008, pp. 36-37.

*fare uso della logica: è naturale che si battesse una moneta da 2 cavalli perché questa corrispondeva al denaro, così pure è accettabile la coniazione di un pezzo da 6 cavalli che corrispondeva al tornese; meno accettabile una moneta da quattro cavalli».*⁶⁶ Considerando, poi, anche la tesi speculativa, plausibile per monete di così grossa tiratura, destinate ad assolvere le contrattazioni quotidiane dei sudditi,⁶⁷ poco razionale si dimostra l'ordine o la tendenza di emettere i cavalli con un peso maggiore rispetto alla soglia legale, visto che il rame, pur non rientrando nella categoria dei metalli preziosi, era comunque di larghissimo uso nelle arti manifatturiere, impiegato fra le altre cose per produrre armi da fuoco⁶⁸ e campane,⁶⁹ e la zecca dell'Aquila, che se ne serviva anche per fabbricare gli utensili monetari,⁷⁰ se ne approvvigionava dai mercanti locali, in affari con i Veneziani, i quali lo esportavano in territorio abruzzese facendo scalo nel porto di Ortona e frequentando le fiere di Lanciano.⁷¹

Figura 3.
Cavallo per Ferdinando I d'Aragona (emesso anche postumo)
Zecca dell'Aquila
(da Numismatica Picena, asta n° 1, del 14 giugno 2016, lotto 109).

I dati contabili della zecca aquilana ci permettono di stabilire che nel corso del 1495 il rame era messo in commercio sotto forme diverse (sodo, a *cesalie* o in *polve*)⁷² e acquistato «*ad varii prezii*»;⁷³ per facilità di calcolo, in una delle tante

66. BOVI 1968, p. 14.

67. A causa della grave crisi economica di fine XV secolo, negli ultimi anni di produzione il cavallo era diventata una delle poche monete regnicole a circolare nell'area aquilana e, probabilmente, abruzzese, come risulta da una lettera di cambio del 19 dicembre 1495 a favore della città di Chieti, con la quale la Camera aquilana si era impegnata a pagare «*ducati 100 de carlini in tanti cavalli*», in ASaq, ACA, S 79, c. 167v; strumento edito GIULIANI 2011c, p. 75.

68. In una patente del 30 agosto 1495 lo troviamo commercializzato all'Aquila insieme al «*ferro et stangnio dato alla magnifica Camera, operato in le artelliarie fatte per la ditta magnifica comunità*», in ASaq, ACA, W 22, c. 133r; partita di conto edita in GIULIANI 2011a, nota 310 di p. 137.

69. Fino al 28 aprile 1500 il mercante aquilano Ludovico Antonelli era creditore della Camera aquilana per le 2.323 libbre di rame date «*allo nostro Comune (...) in compera per la campana del Comune*», in ASaq, ACA, W 24, c. 123r; partita di conto edita in GIULIANI 2016, p. 34. Spunti di riflessione e di ricerca sulla lega bronzea delle artiglierie e delle campane aquilane vengono da Petrella, in GIULIANI-PETRELLA 2013, pp. 94-96 e 111-112.

70. Per gli utensili monetari si rimanda alla voce di glossario *fressore* (pentole), cfr. GIULIANI 2011a, p. 174.

71. Nella contabilità dell'azienda aquilana di Pasquale di Santuccio da Pizzoli si legge che «*misser Iacomo Cotrullo zecchero*» era debitore, per le operazioni registrate fino al 27 ottobre 1473, di 25 ducati e 153 soldi «*per la monta de libbre 478½ [de] rame in piastre (...) lo quale rame fo de rascione de Piero e Llovisi delli Agustini in Venezia, posto li detti li debiano avere per davanti in quisto*», in ASaq, ACA, W 21, c. 195v; in edizione critica vd. MARINI 1998, p. 481.

72. Cfr. in breve GIULIANI 2011a, p. 137.

73. ASaq, ACA, X 50, c. 361r; cfr. GIULIANI 2011a, p. 144.

partite leggiamo che il maestro di zecca Cherubino Celli vantava un credito di «*ducato dece, quali sonno per libbre 150 de rami (...) lo quale rame era della comunità*»,⁷⁴ ciò significa che una libbra di rame (pari a 0,320759 Kg), da cui si tagliavano 180 cavalli, veniva pagata 80 cavalli (nella valuta “di conto”, 10 soldi oppure 120 denari). Dati alla mano, vista la proporzione di 4:9 tra il costo della materia prima e il valore nominale del prodotto finito, per ogni cavallo posto in circolazione la zecca ne guadagnava poco più di uno; considerando, però, i costi di bilancio, dalle spese di vettura (per il trasporto del rame dai fondaci a destino) e *portatura* (per i facchini, che dopo averlo scaricato dal carro lo consegnavano al personale della zecca) ai materiali necessari per la fusione (la legna e il carbone, che alimentavano la fucina), dai salari e le provvigioni fisse del personale in servizio alla zecca ai compensi per artigiani e manovalanza fuori organico, il guadagno finale doveva essere decisamente inferiore, di conseguenza resta difficile pensare che una quantità considerevole di cavalli sia stata emessa con un peso per così dire “maggiore” solo per una casualità o per velocizzare la filiera. Tornando al tema della speculazione, più probabile, visto pure il momento storico, ci sembra invece la tendenza opposta, quella cioè di produrre i cavalli con un peso al ribasso ed è questo il motivo che a poco più di un anno dalla morte di Ferdinando I aveva portato Carlo VIII alla revoca (6 maggio 1495) della licenza di zecca in tutte le città del Regno, tranne che a Napoli e all'Aquila, «*ubi solitum fuit siclam cudi seu regi et fabricari et monetam cudi*», affidabili in tempo di guerra e in grado di scongiurare il rischio di «*stamparum oriri et monete adulterari in grave damnum regii fisci nostri et rei publice h[uius] Regni*». ⁷⁵

Auspiciando nuovi approcci ai fondi antichi dei maggiori archivi iberici, in particolare l'*Archivo de la Corona de Aragón*, a Barcellona, e l'*Archivo General de Simancas*,⁷⁶ e consapevoli dei danni di guerra subiti (settembre 1943) dal patrimonio documentario napoletano, l'Archivio di Stato L'Aquila si rivela ancora una volta campo di ricerca fertilissimo per lo studio delle monete, della politica finanziaria e della gestione delle zecche del Regno di Napoli, dove le questioni discusse nelle aree periferiche rispecchiavano i mutamenti decisi dai poteri forti della capitale.

74. ASAn, ACA, X 50, c. 361r; cfr. GIULIANI 2011a, p. 144.

75. ASAn, ACA, V 9, cc. 18r-v: a c. 18r; privilegio noto da tempo in letteratura e rieditato in GIULIANI 2011a, p. 63.

76. Per l'età di Alfonso IV «*el Magnànim*» (1416-1458) della corona di *Catalunya-Aragón* (Alfonso V re di Sicilia e Sardegna, Alfonso I re di Napoli dal 1442 al 1458), alcune indicazioni vengono da PERFETTO 2015, pp. 167-244, con fonti sulle zecche di Messina (Regno di Sicilia) e Napoli, per quest'ultima con un quaderno contabile che riporta notizie sul personale, gli approvvigionamenti di materia prima, le relazioni bancario-mercantili e le tirature monetarie.

ELABORAZIONE DATI PONDERALI (repertorio CNI, vol. XVIII).

Scaglione di peso	Pezzi
(peso minimo 0,82 gr)	
0,80÷0,89 gr	1
0,90÷0,99	0
1,00÷1,09	1
1,10÷1,19	0
1,20÷1,29	2
1,30÷1,39	7
1,40÷1,49	2
1,50÷1,59	11
1,60÷1,69	12
1,70÷1,79	27
1,782 gr (peso legale cavallo)	
1,80÷1,89	15
1,90÷1,99	21
2,00÷2,09	14
2,10÷2,19	8
2,20÷2,29	12
2,30÷2,39	5
2,40÷2,49	2
2,500 gr (soglia teorica multiplo da 2)	
2,50÷2,59	1
2,60÷2,69	2
2,70÷2,79	0
2,80÷2,89	2
2,90÷2,99	0
3,00÷3,09	0
3,10÷3,19	0
3,20÷3,29	0
3,30÷3,39	1
(peso massimo 3,30 gr)	

Tabella A. Scaglioni di peso (1/10 gr) per i cavalli dell'Aquila (emissioni Tramontano) a nome di Ferdinando I.

Tipo monetale	Pezzi	Escursione di peso (minimo ÷ massimo)
Cavallo	1	0,82 gr
"	13	1,09÷1,50 gr
"	87	1,52÷2,00 gr
"	32	2,02÷2,29 gr
" (di peso <i>borderline</i>)	7	2,32÷2,43 gr
Multiplo di cavallo (da 2 cavalli)	6	2,52÷3,30 gr

Tabella B. Scaglioni di peso (1/2 gr) per i cavalli dell'Aquila (emissioni Tramontano) a nome di Ferdinando I.

Tipo monetale	Pezzi	Peso medio	Peso minimo	Peso massimo
Cavallo	146	1,881 gr	0,82 gr	3,30 gr

Tabella C. Media generale⁷⁷ di peso per i cavalli dell'Aquila (emissioni Tramontano) a nome di Ferdinando I.

Tipo monetale	Pezzi	Peso medio	Peso minimo	Peso massimo
Cavallo	133	1,814 gr	0,82 gr	2,29 gr
Multiplo di cavallo (da 2 cavalli)	13	2,568 gr	2,32 gr	3,30 gr

Tabella D. Pesi dei cavalli dell'Aquila (emissioni Tramontano) a nome di Ferdinando I, con esemplari di peso massimo *borderline*.

Tipo monetale	Pezzi	Peso medio	Peso minimo	Peso massimo
Cavallo	140	1,841 gr	0,82 gr	2,43 gr
Multiplo di cavallo (da 2 cavalli)	6	2,810 gr	2,52 gr	3,30 gr

Tabella E. Pesi dei cavalli dell'Aquila (emissioni Tramontano) a nome di Ferdinando I, senza esemplari di peso massimo *borderline*.

77. Non considerando, cioè, l'esistenza dei multipli di cavallo.

APPENDICE DOCUMENTARIA

I

Mandato del regio capitano dell'Aquila a Cherubino di Davide di Marino Celli da Poggio Pienze, luogotenente del maestro di zecca dell'Aquila [Gian Carlo Tramontano].

s.l. e s.d. [ma Aquila, *post* 27 febbraio 1493]

(Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 78, c. 53r).

[nel margine sinistro del foglio] *Inhibitio super cudendis caballutiis.*

Mandatum pro parte domini capitanei iussu avio super cudendis cavallutiis.

Nicolaus Migliaresius de Cosentia regius capitaneus et baiulus civitatis Aquile etc. vobis Cherubino David de Aquila magistris zecche et aliis laborantibus in dicta zecca ad vostram notitiam et eius libet vostram deducimus per presentes qualibet nuperrime recepimus licteras magnifici domini Iulii de Scorciatis regii secretarii, tenoris et continentie infrascripte videlicet.

[Lettera del regio segretario di Corte al regio capitano dell'Aquila. Aversa, 27 febbraio 1493]

Magnifico capiteano tanquam frater bono farrete de continente commandamento, ad la pena de ducati mille, ad li laboranti de la zecca de quessa cità et al locotente de la zecca che debiano levare mano dal battere de cavallucii et questo per tanto che la cità et la provincia ne havebbe bisogno, et così exequite et non altramente se al vostro piacere. Averse XXVII februiarius 1493.

Domini vostro totus uti frater Iulius de Scorciatis.

A tergo. Magnifico mio regio capiteano civitatis Aquile etc.

II

Annotazione del cancelliere aquilano.

Aquila, 5 marzo 1493

(Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 78, c. 53v)

Qua propter presentium tenore mandamus vobis Cherubino et laboratoribus predictis quatenus visis et receptis proventibus debeatis desistere omnino aut dicto bactimento seu cuneare dictos caballutios, sub dicta pena mille ducati in casu contraventionis in quorum fidem etc. Datum Aquile in regio palatio nostre solite residentie. Die V martii 1493. XI indictione.

III

Istruzioni diplomatiche della Camera aquilana per i suoi ambasciatori a Corte.
Aquila, 25 febbraio 1494

(Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 78, cc. 112v-114r)

[nel margine sinistro del foglio] *Oratoribus.*

Magnifici etc.

Havemo recepute le lictere vostre de li XVIII del presente et per epse havemo inteso quanto havete havuta gratissima audientia et benignissima accoglienza et demonstratione da la maestà del nostro signore re et gratissima risposta et oblationi da sua maestà, et similiter da la serenissima regina et illustrissimo signore duca et tucti li altri cortesiani, et compreso quanto fino al presente vui ne siate portati con summa sufficientia, prudentia et ordinato progresso in quanto havete havuto ad exponere in nome de la nostra comunità, ne havemo havuto grandissimo piacere et contenteza non perhò che fosse altramente in nostra expectatione per l'aiuctu de tucti vui et così grandemente vi ne cummendamo hora, perché non havete recordato di mandarvi de quel che havete da vostra parte ad supplicare per confirmatione et nova impetratione de li privilegi et gratie nostre. Ecco che ve li mandamo, vui adunqua ce attenderete con omne studio, sollicitudine et intelligentia ad optinerle et impe//trarle con omne perfectione che possibil sia, finché più habiate honore et meritate commendatione de quel che reportate et ad maior vostro favore scrivemo da novo al signore secretario messer Iohanni Pontano che li piaccia in le facende nostre che da vui se hanno ad tractare per stare el favore et opera sua como speramo per essere nostro precipuo interesse. Et similmente al nostro illustrissimo signore duca de Calabria.

Quanto al facto de la zecca, ad ciò possate con tanto miglior fundamento supplicarlo, seco vi mandamo la copia de le lictere de la maestà del signore re passato de la speranza che ne have sempre data de restituircela senza quel che de sua bocca ne hanno spese volte reportatoli nostri ambasciatori.

(...) // [seguono le altre 4 istruzioni]⁷⁸ //

Attenderete ad omne cosa con sollicitudine como in vui se spera et [...].

Aquile die XXV february 1494 hora II noctis.

78. Provvisione per il «facto de la penuria» (cc. 113r-v), cittadini reclusi dal regio capitano (c. 113v), arrivo negli Abruzzi del duca di Calabria (cc. 113v-114r) e aumento del 4% sulla numerazione dei fuochi (c. 114r).

IV

Lettera della Camera aquilana [a Ferdinando d'Aragona?, duca di Calabria].
s.l. [ma Aquila], 27 maggio 1494.

(Archivio di Stato L'Aquila, Archivio Civico Aquilano, S 78, cc. 144v-145r).

[nel margine sinistro del foglio] *Pro magistris sicile.*

Illustrissime ac serenissime etc.

Nui siamo stati requesti, vogliamo farse ad la illustrissima signoria vostra de alcuna informatione che li è stata facta contra quisti magistri de la zecca de questa cità et dicere quel che troviamo, per questo donamo ad quella adviso como troviamo che prima lu ingresso nostro ad quisto magistrato dicta zecca have baptuto per quattro misi et alcuni di più alcuna quantità, non sa che sappiamo precisamente quanto. Et non havemo possuto intendere donde vene la origine del battere, nemino che fra dicto tempo ne habiano havuta prohibitione alcuna, ma intrati nui ad lo officio, per alcuna querela che se faceva de la abundantia de cavallucci, mandammo ad chiamare dicti magistri de zecca et factali intendere tal querela li exortammo et pregammo che per farla cessare volessino desistere dal battere, al che condescesero de bonissima voglia et così fero subito non obstante che havessino qualche quantità de cavallucci in opera, da baptare et da cognare, et questo fo ad li octo del presente. //

De poi havemo voluto intendere del peso de li cavallucci et troviamo non ce essere mancanza ad quel che degono essere, ma conrespondere al consueto peso, il che anchora se poteria sempre trovare per quilli che corrono per la provintia, che sonno de pesi de dicta zecca.

Quanto ad le altre cose che fossino da dicere de dicti magistri de zecca et lor lavoranti ne possemo rendere bono testimonio che se portano honestissimamente in omne loro progresso né de ipsi se sente querela alcuna, ma tucta amorosanza con omne persona et così per fare el debito nostro verso ipsi li raccomandamo più possèmo ad la illustrissima signoria vostra, ad al qual nui etc.

Die XXVII maii MCCCCLXXXIII.

FONTI ARCHIVISTICHE

ASAg = Archivio di Stato L'Aquila.

ACA = Archivio Civico Aquilano.

S 77 = *Registrum*, anni 1488-1492.

S 78 = *Registrum*, anni 1492-1495.

S 79 = *Registrum*, anni 1496-1499.

T 7 = *Liber Reformationum*, anni 1494-1495.

T 7bis = (copia fotostatica di) *Liber Reformationum*, anno 1495.

V 2/I = *Capitoli e conferme di privilegi*, secc. XIV-XVI (parte I).

V 9 = *Privilegi in massima parte riguardanti la zecca*, secc. XIV-XV.

V 32/I = *Capitoli e privilegi e copie dei medesimi*, secc. XV-XVII (Parte I).

W 21 = Libro mastro dell'azienda di Pasquale di Santuccio da Pizzoli, anni 1471-1473.

W 22 = Libro mastro del Comune dell'Aquila, anno 1498.

W 24 = Libro mastro del Comune dell'Aquila, anni 1499-1506.

X 50 = *Processi civili di varii governatori*, secc. XV-XVIII.

ASNa = Archivio di Stato Napoli.

RCS = Regia Camera della Sommaria.

Esecutoriale

vol. 14.

Curie

reg. 2.

reg. 7.

(fondo) Museo = Museo del Grande Archivio di Napoli.

99 A 23 = *Verballi del Consiglio della città di Aquila*, ff. 1-137, a. 1495.

BPAq = Biblioteca Provinciale "Salvatore Tommasi" L'Aquila.

ms. 337 = *Libro o registro de' Magistrati della Città di Aquila dal 1421 sino al 1697*, ms. del XVII secolo.

BIBLIOGRAFIA

BARONE 1884-1885 = NICOLA BARONE, *Le Cedole di Tesoreria dell'Archivio di Stato di Napoli dall'anno 1460 al 1504*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», IX (Napoli 1884), 1, pp. 5-34, 2, pp. 205-248, 3, pp. 387-429, 4, pp. 601-637, X (Napoli 1885), 1, pp. 5-47.

BARONE 1888-1890 = NICOLA BARONE, *Notizie storiche raccolte dai Registri Curiae della Cancelleria Aragonese*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», XIII (Napoli 1888), 4, pp. 745-771, XIV (Napoli 1889), 1, pp. 5-16, 2, pp. 177-203, 3-4, pp. 397-409, XV (Napoli 1890), 2, pp. 209-232, 3, pp. 451-471, 4, pp. 703-723.

BIAGGI 1992 = ELIO BIAGGI, *Monete e Zecche Medievali Italiane. Dal Sec. VIII al Sec. XV*, Torino 1992.

BOVI 1968 = GIOVANNI BOVI, *Le monete di Napoli dal 1442 al 1516*, in «Bollettino del Circolo Numismatico Napoletano», LIII (Napoli 1968), pp. 3-65 più tavole I-V.

CASSESE 1941-1943 = LEOPOLDO CASSESE, *La "Chronica Civitatis Aquilae" di Alessandro de Ritiis*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», nuova serie, XXVII (Napoli 1941), pp. 151-216, XXIX (Napoli 1943), pp. 185-268.

CHIMIENTI-RAPPOSELLI 2012 = MICHELE CHIMIENTI E FRANCO RAPPOSELLI, *Monete Italiane Regionali. Italia meridionale continentale. Zecche minori*, Pavia 2012.

D'ANDREA-ANDREANI 2009 = ALBERTO D'ANDREA E CHRISTIAN ANDREANI, *Le monete napoletane dai Bizantini a Carlo V*, Castellalto 2009.

(DE) CRUSAFONT I SABATER 2009 = MIQUEL (DE) CRUSAFONT I SABATER, *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. VaC - s. XX dC)*, Barcelona 2009.

(DE) CRUSAFONT I SABATER 2015 = MIQUEL (DE) CRUSAFONT I SABATER, *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (excepte els comtats catalans. 1067/1162-1516)*, Barcelona 2015.

FABRIZI 2010 = DAVIDE FABRIZI, *Monete Italiane Regionali. Napoli*, Pavia 2010.

FARAGLIA 1880 = FARAGLIA NUNZIO FEDERIGO, *Giancarlo Tramontano conte di Matera*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», V (Napoli 1880), 1, pp. 96-130.

FUSCO 1812 = SALVATORE FUSCO, *Dissertazione su di una moneta del re Ruggeri detta ducato*, Napoli 1812.

GASPARINETTI 1964-1966 = PAOLA GASPARINETTI, *La "Via degli Abruzzi" e l'attività commerciale di Aquila e Sulmona nei secoli XIII-XV*, in «Bullettino della Deputazione Abruzzese di Storia Patria», LIV-LVI (L'Aquila 1964-1966), pp. 5-92.

GENTILE 1937-1938 = PIETRO GENTILE, *Lo Stato Napoletano sotto Alfonso I d'Aragona*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», nuova serie, XXIII (Napoli 1937), pp. 1-56, XXIV (Napoli 1938), pp. 1-56.

GIULIANI 2006 = ACHILLE GIULIANI, *Le monete d'oro della zecca aquilana*, in «Bullettino della Deputazione Abruzzese di Storia Patria», XCVI (Aquila 2006), pp. 307-334.

GIULIANI 2007-2008 = ACHILLE GIULIANI, *Le cinquine di Luigi XII d'Orléans battute nella zecca dell'Aquila*, in «Bullettino della Deputazione Abruzzese di Storia Patria», XCVII-XCVIII (Aquila 2007-2008), pp. 157-164.

GIULIANI 2009 = ACHILLE GIULIANI, *Da cavallo a follaro raguseo. Lo strano percorso di una monetina aquilana*, in «Bullettino della Deputazione Abruzzese di Storia Patria», XCIX-C (L'Aquila 2009), pp. 61-82.

GIULIANI 2011a = ACHILLE GIULIANI, *L'Aquila tra due monarchie. Dal "cunto" di Cherubino, ossia "ministrazione de la zecca e de l'j granj" (1494-1495)*, Lanciano 2011.

GIULIANI 2011b = ACHILLE GIULIANI, *Anno Domini 1498. La renovatio della zecca aquilana*, in «Annali» dell'Istituto Italiano di Numismatica, vol. 57 (Roma 2011), pp. 187-192 più tav. XIX (fuori testo).

GIULIANI 2011c = ACHILLE GIULIANI, *Una lettera di cambio del 1495 garantita da Leonardo Colantoni da Cagnano, zecchero aquilano*, in «Incontri Culturali dei Soci» della Deputazione Abruzzese di Storia Patria (Sulmona, 22 maggio 2011), XVIII, L'Aquila 2011, pp. 72-75.

GIULIANI 2013 = ACHILLE GIULIANI, *L'Aquila pontificia e l'utopia della libertas. Zecche e monete nella dedizione a Innocenzo VIII (1485-1486)*, Roseto degli Abruzzi 2013.

GIULIANI 2014a = ACHILLE GIULIANI, *Collezione di Vittorio Emanuele III. La zecca di Sulmona*, in «Bollettino di Numismatica online», Materiali, 18, Roma 2014.

GIULIANI 2014b = ACHILLE GIULIANI, *Le monete 'dimenticate' della seconda invasione francese. Gestione delle zecche e problemi valutari nel Regno di Napoli agli albori del XVI secolo*, in «Quaderno di Studi» dell'Associazione Culturale Italia Numismatica, IX (Cassino 2014), pp. 133-160.

GIULIANI 2014c = ACHILLE GIULIANI, *La "maestà cattolica" e il nuovo ufficio della zecca aquilana*, in «Rivista Italiana di Numismatica e scienze affini», CXV (Milano 2014), pp. 329-333.

GIULIANI 2016 = ACHILLE GIULIANI, *Ludovico Antonelli e il mistero delle monete aragonesi di Tagliacozzo*, in «Monete Antiche», XV (Cassino 2016), 90, pp. 26-38.

GIULIANI c.s. = ACHILLE GIULIANI, *Gian Carlo Tramontano e il suo primo appalto (1489-1494) nella zecca dell'Aquila, tra riforma e protesta diplomatica*, articolo in corso di stampa.

GIULIANI-FABRIZI 2016 = ACHILLE GIULIANI E DAVIDE FABRIZI, *Rivisitazione bibliografica e regesto delle fonti sulla zecca di Lanciano (secc. XV-XVII)*, in «Monete Antiche», XV (Cassino 2016), 86, pp. 27-41.

GIULIANI-PETRELLA 2013 = ACHILLE GIULIANI E GIOVANNA PETRELLA, *Carlini e campane nell'Aquila d'antico regime*, Roseto degli Abruzzi 2013.

MEC = *Medieval European Coinage. With a Catalogue of the Coins in the Fitzwilliam Museum, Cambridge*, Cambridge vol. XIV (Italy), parte III (South Italy, Sicily, Sardinia), Cambridge 1998 a cura di GRIERSON PHILIP E TRAVAINI LUCIA.

MARINI 1998 = NICOLA MARINI, *Il libro mastro di Pasquale di Santuccio*, L'Aquila 1998.

PANNUTI-RICCIO 1985 = MICHELE PANNUTI E VINCENZO RICCIO, *Le monete di Napoli. Dalla caduta dell'Impero Romano alla chiusura della zecca*, Lugano 1985.

PANSA 1902 = GIOVANNI PANSA, *Quattro cronache e due diarii inediti relativi ai fatti dell'Aquila dal sec. XIII al sec. XVI per la prima volta pubblicati con una dissertazione preliminare sulle fonti editate ed inedite della storia aquilana*, Sulmona 1902.

PÉLICIER 1898-1905 = PAUL PÉLICIER, *Lettres de Charles VIII roi de France...etc.*, voll. 5, Paris 1898-1905.

PERFETTO 2015 = SIMONLUCA PERFETTO, *La unitat monètària de les Dues Sicilies per català Francesc Ximènis. La magistratura de la seca i el Llibre de Comptes de la seca de Nàpols (1453-1454)*, Ariccia 2015.

PROTA 1914 = CARLO PROTA, *Maestri ed incisori della Zecca Napolitana ricavati da documenti del R. Archivio di Stato di Napoli*, Napoli 1914.

RASILE 1980 = MARIO RASILE, *I "cavalli" delle zecche napoletane nel periodo aragonese. Cavalli conati per Ferdinando I, Ferdinando II, Federico III d'Aragona e per Carlo VIII e Luigi XII. Dal 1472 al 1503*, Gaeta 1980.

Regia Munificentia 1639 = Regia Munificentia erga Aquilanam urbem variis privilegiis exornatam, Aquilae 1639.

SAMBON 1891 = ARTURO SAMBON, *I "cavalli" di Ferdinando I d'Aragona re di Napoli*, in «Rivista Italiana di Numismatica», IV (Napoli 1891), 3, pp. 325-356.

SAMBON 1893 = ARTURO SAMBON, *Incisori dei conii della moneta napoletana*, in «Rivista Italiana di Numismatica», VI (Milano 1893), 1, pp. 69-82.

TRAVAINI 2008 = LUCIA TRAVAINI, *I conii e le zecche, in Conii e scene di coniazione* (a cura di TRAVAINI LUCIA E BOLIS ALESSIA), Roma 2008, pp. 27-66.

VALL-LLOSERÀ I TARRÉS 2016 = JORDI VALL-LLOSERÀ I TARRÉS, *La moneda del Regne de Nàpols sota sobirania de la Corona Catalano-Aragonesa 1421-1423/1436-1516. I de la nova dinastia troncal napolitana 1458-1501*, s.l. 2016.

BIBLIOGRAFIA GENERALE

BARBIERI GIONATA, *Los "Cavalli" de Ferandino acunados en ela Ceca de Nàpoles*, in «Gaceta Numismatica», 172 (Barcelona 2009), pp. 37-41.

BARBIERI GIONATA, *Alcune nuove considerazioni sulle iniziali del Maestro di Zecca Gian Carlo Tramontano*, in «Acta Numismatica», 40 (Barcelona 2010), pp. 45-57.

BARBIERI GIONATA E DI RAUSO FRANCESCO, *Novitas Rengi: un inedito cavallo di Ferdinando I d'Aragona per l'Aquila*, in «Panorama Numismatico», XXVI (Serravalle 2009), 244, pp. 21-27.

BONANNI TEODORO, *La numismatica antica e medioevale della Provincia del 2° Abruzzo Ulteriore e propriamente delle città dell'Aquila, di Amatrice, di Cittaducale, di Sulmona e di Tagliacozzo. Relazione archivistica 1885-1886*, Aquila 1886.

CAGIATI MEMMO, *Le Monete del Reame delle due Sicilie da Carlo I d'Angiò a Vittorio Emanuele II*, 6-8 (parte II. *Le Zecche minori del Reame di Napoli*), Napoli 1913-1916.

CHINI MARIO, *Documenti relativi all'arte nobile dell'argento in Aquila nel secolo XV*, in «Bullettino della Regia Deputazione Abruzzese di Storia Patria», serie III, III (Aquila 1912), 3, pp. 7-88.

CLEMENTI ALESSANDRO, *Statuta Civitatis Aquile*, Roma 1977.

COLAPIETRA RAFFAELE, *Zecche abruzzesi ed aquilane tempore belli nel tardo medioevo ed ai giorni nostri*, in (catalogo della mostra) *Le Zecche Abruzzesi. Dalla Casa Museo Signorini Corsi (L'Aquila, Salone Carispaq 15 aprile-16 maggio 2003)*, L'Aquila 2003, pp. 11-42.

Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievale e moderne coniate in Italia o da italiani in altri Paesi, voll. 20, Roma 1910-1943.

D'ANDREA ALBERTO E ANDREANI CHRISTIAN, *Le monete dell'Abruzzo e del Molise*, Mosciano Sant'Angelo 2007.

DELL'ERBA LUIGI, *La riforma monetaria angioina e il suo sviluppo storico nel Reame di Napoli*, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», nuova serie, XVIII (Napoli 1932), pp. 156-206, XIX (Napoli 1933), pp. 5-66, XX (Napoli 1934), pp. 39-136, XXI (Napoli 1935), pp. 46-153.

IULA RAFFAELE, *Luigi XII a Napoli. Testimonianze numismatiche di un maldestro tentativo di conquista territoriale*, in «Bollettino del Circolo Numismatico Partenopeo», II (Napoli 2015), pp. 147-172.

LAZARI VINCENZO, *Zecche e monete degli Abruzzi nei bassi tempi*, Venezia 1858.

Le zecche italiane fino all'Unità (a cura di Travani Lucia), voll. 2, Roma 2011.

LUDOVISI IDIDO, *Documenti aragonesi inediti del secolo XV dell'Archivio Municipale di Aquila*, in «Bollettino della Società di Storia Patria Anton Ludovico Antinori negli Abruzzi», XI (Aquila 1899), pp. 41-80.

MAGLIOCCA PIETRO, *Maestri di Zecca, di Prova ed Incisori della Zecca Napoletana dal 1278 al 1734*, Cassino 2013.

MATTIOCCO EZIO, *Orafi e Argentieri d'Abruzzo dal XIII al XVIII secolo*, Lanciano 2004.

PERFETTO SIMONLUCA, *La Zecca dell'Aquila*, Poses 2009.

PERFETTO SIMONLUCA, *Monete e zecca nella Terra di Lanciano. Un particolare caso di demanialità sub signo Aragonum (1441-1554)*, Lanciano 2013.

PERFETTO SIMONLUCA, *Un coronato dell'incoronazione probabilmente della zecca dell'Aquila*, in «Panorama Numismatico», XXXI (Serravalle 2014), 299, pp. 35-37.

REŠETAR MILAN, *Monete napoletane riconiate a Ragusa*, in «Supplemento all'opera "Le monete del Reame delle due Sicilie da Carlo I d'Angiò a Vittorio Emanuele II" a cura dell'autore Memmo Cagiati», II (Napoli 1912), 2, pp. 9-10.

REŠETAR MILAN, *Dubrovačka numizmatika*, voll. 2, Sremski Karlovtzi-Beograd e Zemun 1924-1925.

Leonardo de Zocchis, numismatico, e la sua *Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Nápoles*

SIMONLUCA PERFETTO*

La figura di Leonardo de Zocchis, ampiamente nota agli studiosi di storia economica sin dall'epoca in cui visse (1517-1594?)¹ e ultimamente meglio definita nei contorni biografici e in quelli "scientifico-letterari" attraverso una prima configurazione del suo *corpus* di relazioni stese per varie ragioni, istituzionali e personali, è destinata ad offrire nuova linfa al campo degli studi in maniera decisamente interdisciplinare.²

Passato alla storia come ufficiale *factotum* della zecca di Napoli,³ come economista,⁴ come orefice,⁵ come artigiano/artista operante per i più alti ufficiali regnicoli, tra cui il viceré Toledo,⁶ era sfuggito ad una valutazione diretta come numismatico.

Il Terracina era molto rispettoso nei riguardi dei superiori e al proposito ho trovato un interessante memoriale nel quale egli si raccomanda al visitatore Quiroga, al fine di ricevere un compenso supplementare per i grandi sacrifici sostenuti *innanzi allo foco*, nel *provare* una quantità smisurata di reali spagnoli.⁷

* Membre de la Società Numismatica Italiana e de la Deputazione Abruzense di Storia Patria.

1. Gian Donato Turbolo, credenziero della zecca di Napoli negli anni venti del XVII secolo, ne faceva esegesi nei suoi discorsi senza citarlo, prassi simile a quella di certi autori contemporanei, ma a quell'epoca non esisteva una deontologia scientifica e un diritto d'autore salvaguardati da citazioni in nota. A p. 207 di TURBOLO 1629 si legge: «Vedranno appresso un riassunto della qualità di monete battute in questa regia zecca del regno di Napoli dal tempo dei re Aragonesi, e traente origine dal re Carlo I, dal quale vedranno l'alterazione del prezzo degli argenti da tempo in tempo», ma nulla sul suo autore che si era firmato in calce alla *Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare*.

2. Vd PERFETTO 2013 e PERFETTO 2013A, ricerche che raccolgono inedite relazioni dello Zocchis.

3. Vd passim PERFETTO 2013A.

4. Ritroviamo la sua celebre relazione quale riferimento economico come detto in TURBOLO 1629, ma anche in BIANCHINI 1839, frequentemente citata nel Novecento da autori come Galasso, Mantelli, Trasselli etc..

5. La sua bottega si trovava nella strada degli Orefici di Napoli (vd PERFETTO 2013A p. 224).

6. Cfr. *ibidem*, p. 221.

7. Vd AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 22, *Memorial de Lunardo de Zocchis* (Napoli, 9 ottobre 1562), sn., trascritto al DOC. 2 in appendice.

L'intero contesto processuale della *visita*, dai profondi caratteri inquisitori, lo porta ad osannare il re, i viceré e quant'altri possano favorirlo non solo rispetto alle accuse mossegli, ma anche sotto il profilo di una carriera che cominciava a distinguersi significativamente dalla massa. È uno scritto che ha poco di numismatico ma che più avanti sarà utile per la datazione.

In effetti gli elementi a disposizione per definirlo “numismatico” sino ad oggi erano ben pochi, per non dire esili, giacché essi potevano consistere nella valutazione della sua attività di ufficiale della zecca, mestiere che gli aveva comportato l'onere di analizzare singole monete e gruppi di monete (stranieri e/o locali) versati in zecca, nonché di svolgere l'esecuzione della prova su questi e la verifica della successiva moneta *ex novo* coniata. Non un numismatico per passione, quindi, o per motivi di studio, ma un numismatico di circostanza nelle vesti di ufficiale.

Tuttavia, nella sua celebre relazione sulla *Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare*,⁸ il Terracina già aveva offerto interessanti spunti, descrivendo piuttosto sommariamente quello che è raffigurato in alcune monete coniate dal tempo di Alfonso I a quello di Filippo II sull'una e sull'altra *banda*.⁹

Come accennato sopra, il primo a pubblicare una parte delle notizie numismatiche fornite dallo Zocchis nella sua *Distintione delle monete* fu il Turbolo, praticamente un contemporaneo,¹⁰ che la trascrisse nel capitolo intitolato “*Breve relazione di diverse qualità di monete costrutte nella regia zecca di Napoli in diversi tempi, cominciando dall'anno 1442; con un riassunto in fine della quantità e qualità delle monete battute e messe in corso dall'anno 1599 sino all'anno 1629*”.¹¹ Molto recentemente alcune parti dell'importante manoscritto sono state individuate come parzialmente riproposte in un'altra *Relatione de Lunardo de Zocchis*,¹² risalente al 1558.

Dunque, sebbene da un lato le notizie contenute nella *Distintione delle monete* siano state molto utili ai numismatici, dal punto di vista personale lo Zocchis fu poca cosa quanto alla costruzione di un proprio profilo numismatico. Ora questa realtà può essere ridimensionata perché il Terracina stesso si sarebbe reso conto di certe lacune numismatiche contenute nella sua celebre relazione che volle con-

8. In campo numismatico questa relazione fu usata assiduamente dal Sambon (vd per es. SAMBON 1891; SAMBON 1891A; SAMBON 1892); successivamente *passim* in DELL'ERBA 1932-1935 e in tempi più recenti da GRIERSON, TRAVAINI 1998, p. 305, p. 313, p. 316, p. 341.

9. Questo termine non va equivocato come sinonimo di dritto e rovescio, lati che istituzionalmente sono determinati dalla legenda che reca il nome del sovrano (dritto), la quale deve necessariamente essere letta in continuità con quella del rovescio (cfr. PERFETTO 2015), anche per non minare il senso del messaggio. L'importanza attribuita dal popolo alla testa del sovrano, ma anche dallo Zocchis, costituiva soltanto una questione devozionale e non un preciso intento di stabilire il dritto e il rovescio della moneta, sia per la «ignoranza di lettere» e «la scarsa dottrina dello scrittore» (VOLPICELLA 1880, p. 737), sia per la materiale impossibilità di sovvertire la lettura consecutiva delle legende.

10. Vd TURBOLO 1629.

11. Vd TURBOLO 1629, pp. 210-220.

12. Vd AGS, VIS IT, leg. 348, exp. 8, doc. 11, *Relatione de Lunardo de Zocchis* (Napoli, 14 gennaio 1558), sn., trascritta al DOC. 4 di PERFETTO 2013A, pp. 238-241.

servare nel suo impianto originario, in quanto sostanzialmente corretta sotto il profilo economico. La conferma di quanto appena scritto è data da un'ulteriore relazione chiamata "*Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2º nostro señor*".¹³ Quest'ultima consiste nella revisione della *Distintione delle monete* e reca un testo segnatamente migliorato sotto il profilo numismatico, per il quale lo Zocchis effettuò una vera e propria ricerca storico-numismatica, al fine di poterlo modificare:

«Et perché de poi la data della presente relatione, ho fatta diligente inquisitione» – evidenzia lo Zocchis – «et se sono trovate et havute monete cognate al tempo del detto serenissimo re Alfonso secondo».¹⁴

Dunque la data della nuova relazione era diversa e, presumibilmente, è compresa tra il 1559 e il 1564, cioè nel periodo della visita generale di Gaspare Quiroga nel Regno di Napoli, in quanto il documento si trova tra le produzioni fornite al visitatore, incarti dai quali peraltro manca la prima relazione, evidentemente sostituita dalla più completa *Lista delo valor y cuños de las monedas*. Probabilmente l'autore, nel preparare una copia della *Distintione delle monete* per il Quiroga, si accorse delle carenze che essa presentava o addirittura nel periodo intercorso tra le due fu avvisato delle *défaillances* ivi contenute da terzi, cultori di numismatica. Nel medesimo *expediente*, è presente un'attestazione di Pietro Giovanni Cancellia, luogotenente Giovan Battista Ravaschieri mastro di zecca di Napoli e l'Aquila, con data 10 marzo 1561 e contestualmente vi si trova anche il predetto memoriale dello Zocchis datato 9 ottobre 1562, per cui è possibile che la *Lista delo valor y cuños de las monedas* sia stata vergata nei mesi compresi tra le date di questi due documenti.

Se recentemente¹⁵ ci poteva essere qualche dubbio su quale relazione fosse più importante tra la *Distintione delle monete* e il *Discorso intorno alli carichi et obliichi*,¹⁶ ora il confronto va operato con questo nuovo rapporto, che in effetti per la sua maggiore completezza rischia di primeggiare sugli altri documenti.¹⁷

Venendo al testo si nota che, oltre ad una maggiore cura del linguaggio rilevabile da numerosi ipercorrettismi del menante,¹⁸ le principali modifiche sono squisitamente di tipo numismatico.

13. AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 10, *Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2º nostro señor, hecha por Lunardo de Zocchis*, (Napoli, 6 dicembre 1555; ma probabilmente rielaborata dal 1559 al 1564), sn.

14. Il riferimento è alla principale aggiunta che l'autore ha operato nella LISTA DELO VALOR Y CUÑOS DE LAS MONEDAS.

15. Vd PERFETTO 2013.

16. AGS, *Visitas de Italia*, leg. 16, exp. 17, doc. 3, *Discorso intorno alli carichi et obliichi che teneno li Regii officiali in la Regia zecca dela moneta di questa Città di Napoli* privo di numerazione dei fogli (Napoli, 10 gennaio 1584).

17. Questa fonte – per quanto importante – va necessariamente letta in relazione con gli altri documenti di epoca aragonese e spagnola che sono in buona parte richiamati in CRUSAFONT I SABATER 2015.

18. Vd la Tavola 3.

Lo Zocchis, infatti, si preoccupò per prima cosa di modificare il titolo,¹⁹ il quale fu maggiormente dettagliato e tradotto in spagnolo. Del resto la prima relazione era diretta alla Regia Camera della Sommaria, recando dunque una eco locale, mentre la seconda era diretta al visitatore generale Don Gaspar de Quiroga, che al suo rientro l'avrebbe trasferita presso le cancellerie imperiali, con una eco quanto meno europea.

A prima vista le aggiunte numismatiche più evidenti sono costituite dalla trascrizione delle legende presenti sulle monete.²⁰ Esse consentono di evitare equivoci tra i tagli monetali a cui lo Zocchis si riferiva nella prima stesura. La nuova opera di lettura delle monete deve avergli imposto uno studio numismatico diverso da quello precedente, analisi che si era caratterizzata per una sommaria descrizione iconografica dei pezzi e probabilmente anche per una “prova” (saggio) effettuata sugli stessi, al fine di verificare la qualità della lega d'argento.²¹

La nuova attenzione numismatica ha consentito finalmente di ricostruire un disegno piuttosto attendibile del carlino coniato nel 1477²² ma, vittima della propria condizione di suddito, le legende sono ordinate secondo la collocazione della testa del sovrano, anche quando sia inopportuno.

Tavola 1. Differenze nel titolo

PRIMA RELAZIONE	SECONDA RELAZIONE
Lingua	
italiano	spagnolo
Titolo completo	
<i>Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare.</i>	<i>Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2° nostro señor, hecha por Lunardo de Zocchis.</i>
Sintetico	Dettagliato
Aspetto numismatico	
<i>Distintione delle monete et valore</i>	<i>Lista delo valor y cuños de las monedas,</i>
generico	preciso
Luogo di emissione delle monete	
manca	<i>que se han labrado en la cecha de Napoles</i>
Riferimento temporale	
manca	<i>de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2° nostro señor</i>
Nome dell'autore	
manca	<i>hecha por Lunardo de Zocchis.</i>

19. Vd la Tavola 1.

20. Vd la Tavola 2.

21. Cfr. LISTA DELO VALOR Y CUÑOS DE LAS MONEDAS: «ho trovato indubitatamente quanto argento restava».

22. Sul punto si rimanda a PERFETTO 2017.

Tavola 2. Legende delle monete*Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Nápoles*

	MONETA E SOVRANO	CRONOLOGIA	LEGENDE O RIFERIMENTI
1	CARLINO Alfonso I d'Aragona dal 1442		Dnus me adiu: et ego D · I · M · Alfonsus D·G·R·AR·S·E·VL ²³
2	TARÌ Ferdinando I d'Aragona	dal 1458	recordatus misericordie sue Ferdinandus D·G·R·SI·I·V
3	CARLINO Ferdinando I d'Aragona	dal 1458	<i>Si cognorno carlini con la supradetta medesmo jmmagine et arme sono solamente differente dale supradette al nome dele littere.</i> ²⁴
4	CARLINO Ferdinando I d'Aragona	nel 1477	Nuptiarum Hilaritas Nuptiar Hilaritas
5	CORONATO Ferdinando I d'Aragona	post 1477	Ferdinandus D·G·R· justa Tuenda
6	CORONATO Alfonso II d'Aragona dal 1494		coronavit et unsit me manus tua dne Alfonsus secundus D·G·R·si·hieru ²⁵
7	CORONATO Federico I d'Aragona nel 1498		Federicus D·G·R·SI·hieru recedant vetera
8	CARLINO Ferdinando il Cattolico	dal 1503	Ferdinandus et elisabet D·G·R· Reges hyspaniar utriusq sicilie
9	CARLINO Ferdinando il Cattolico	dal 1510	Ferdinandus et elisabet D·G·R R·Arag·utriusq si· et hier
10	CARLINO Carlo V	dal 1516	Carolus Romanorum Rex R·Aragonu utriusq
11	CARLINO Carlo V	dal 1516	<i>medesmamente mastro di czechha lo supradetto magnifico et circumspetto Marcello Gaczella [...] se cognorno carlini simili ali supradetti</i>
12	CARLINO Carlo V	dal 1528	<i>medesmamente [...] mastro di czechha [...] lo spectabile Loyse Ram, conte di Santa Agata se cognorno carlini simili ali supradetti insino alo anno 1532</i>
13	CARLINO Carlo V	dal 1533	Carolus quintus·iM·Ro Rex Arag·utriusq si·
14	CARLINO Carlo V	dal 1542	Carolus·V·iM·Ro: Rex Arag: utriusq Si· et hieru
15	TARÌ Carlo V	dal 1542	Carolus V·R·iM · Rex hyspaniar utriusq si:
16	CARLINO Carlo V	dal 1552	<i>si cognorno carlini, [...] con lo supraditto cugno</i>
17	TARÌ Carlo V	dal 1552	<i>si cognorno [...] tarì con lo supraditto cugno</i>
18	CARLINO Filippo II	novembro 1554	Rex Ang: francie·Neap·Pri: Rex Anglie·francie Neap·citerioris si:
19	CARLINO Filippo II	dal 1556	<i>in excambio de esse arme depoi nce sono state fatte le littere in mezzo le quale dicono: fidei defensor</i>
20	TARÌ Filippo II	dal 1554	Philippus Rex Princi. le medesmo littere

Degna di nota è poi l'ampia precisazione effettuata sul tempo di Alfonso II, periodo che nella *Distintione delle monete* era stato completamente omesso per supposta assenza di monete. E questo è l'unico passaggio che, oltre ad arricchire significativamente la prima relazione, la contraddice letteralmente.²⁶

Lo Zocchis in entrambe le relazioni scriveva che, delle monete (*tari, carlini et incoronati*) su cui avrebbe relazionato, *hoggie* (1555) *se ne ritrovano conservate alcune de esse in potere de persone che se dilectano de cose antique* e c'è da credere che per individuare le monete di Alfonso II abbia dovuto svolgere ricerche presso studiosi e collezionisti di tal natura (numismatici del XVI secolo), ma probabilmente diversi da quelli della prima occasione, visto che questi ultimi non possedevano coronati del figlio di Ferrante.

Infine si riportano alcuni confronti tra diversi stili e correttismi impiegati dal pugno del 1555 e da quello del 1561-1562.²⁷

Tavola 3. Unica correzione e principale aggiunta

PRIMA RELAZIONE	SECONDA RELAZIONE
<i>Nel tempo del Serenissimo Re Alfonso Secundo, che fu lo anno 1494, non ci è memoria de monete quale fossero cognate a suo nome.</i> <i>Nel tempo del serenissimo re Alfonso secondo che fò lo anno 1494 non nce è memoria de monete quale fossero cognate in suo nome.</i>	<i>Nel tempo del serenissimo re Alfonso secondo che fò lo anno 1494 non nce è memoria de monete quale fossero cognate in suo nome.</i> <i>Et perché de poi la data della presente relatione ho fatta diligente inquisitione et se sono trovate et havute monete cognate al tempo del detto serenissimo re Alfonso secondo in la quale moneta nce è scolpita da una banda la jmmagine de esso re assettato dalla sinistra del quale è un vescovo in piede con uno libro in mano et dala dextra un cardinale in piede, il quale sta con la mano sopra la testa del detto re con littere intorno che dicono coronavit et unsit me manus tua dne. Da l'altra banda nce è scolpito un san Michele con littere intorno che dicono: Alfonsus secundus D·G·R·si·hieru· la quale moneta è del peso quali erano coronati del ditto serenissimo re Ferrante primo suo padre, et sono dela medesimo bontà et lo medesmo argento restava in czechca quale restava ut supra.</i>

23. Riallacciandoci alla succitata ignoranza dello Zocchis, certamente digiuno di latino, egli copia le legende della moneta 1, 2 e 6, riportando prima quella del rovescio e poi quella del dritto, perché la sua lettura numismatica è effettuata in base al capo del sovrano.

24. Lo Zocchis allude ai carlini con legenda a nome di Ferrante, ma non esclude che, sotto questo re, si siano conati anche carlini a nome di Alfonso.

25. In questo caso, nel quale si riporta prima la legenda del rovescio e poi quella del dritto, lo Zocchis avrebbe potuto notare che la 'T' del Tramontano si trova sempre al dritto nei coronati di Napoli ma, non facendolo, incorse nuovamente in errore. Per lui non si trattava ovviamente di numismatica scientifica, ma di un primo approccio alla materia.

26. Vd la Tavola 3.

27. Vd la Tavola 4.

Tavola 4. *Cura del linguaggio*

PRIMA RELAZIONE	SECONDA RELAZIONE
zecca	czeccha
dirà	dirrà
Aragona	Aragonia
ci è	nce è
cognata	cugnata
trappesi	tarpesi
prezzo	prezzo
di	de
l'uno	ll'uno
en scambio	in excambio
se	si
spendeano	spendevano
pezzi	peczi
ottanta	octanta
avanzava	avanzava
mancano	manchano
a suo nome	in suo nome
tosone	thesone
hoggi	hoggie
Zocchis	Czocchis
Terracina	Tarracina

Conclusioni

Soltanto grazie ad una visione più propriamente numismatica, Leonardo de Zocchis *alias* Terracina riuscì a ultimare quello che oggi è uno dei fondamentali documenti per la storia economica e numismatica del Regno di Napoli, ovvero la *Lista delo valor y cuños de las monedas*. L'importanza istituzionale del testo originario è certificata da questo secondo intervento che ne volle conservare tutti quegli elementi di certezza del diritto come la data, il luogo e la firma, nonché i valori (oggettivi) risultati dai saggi effettuati sulle monete, tutte nozioni evidentemente già interiorizzate dagli ufficiali della Camera della Sommaria e della Zecca da qualche tempo, ma ora si può sostenere coralmemente che probabilmente la nuova veste numismatica sarà quella che consegnerà la celebre relazione alla storia, relegando la *Distintione delle monete* a mero “passaggio bibliografico”.

Trascrivo pertanto integralmente la *Lista delo valor y cuños de las monedas* (DOC.1) e redigo un primo inventario dei documenti a firma dello Zocchis.²⁸

28. Vd la Tavola 5.

**Tavola 5. Primo inventario delle carte a firma di
Leonardo de Zocchis alias Terracina**

-
1. Pandetta exhibitata por L. de Zocchis de los derechos que exige con su officio de campion de los pesos, già Copia dele instruttiune che li magnifici mastri razionali dela Regia Sicla soleno dare ali commissarii che mandano per lo Regno per lo revedere et aiustare deli pesi et misure;
 2. Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare;
 3. Relatione deli argenti dela Regia Corte Tanto deli riali quanto dele picze seu piante li quali argenti da Spagna et sono stati consignati in la Regia zecca de Napoli;
 4. Relatione de Lunardo de Zocchis;
 5. Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2° nostro señor, hecha por Lunardo de Zocchis;
 6. Memorial de Lunardo de Zocchis;
 7. Defensiones de Leonardo Terracina alias de Zocchis, Campion de los pesos y balancas, e iudice dela diferencias en La Zecca dela monedas;
 8. Discorso intorno alli carichi et oblichi che teneno li Regii officiali in la Regia zecca dela moneta di questa Città di Napoli.
-

APPENDICE DOCUMENTARIA

DOC. 1

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 10, sn. Napoli, 6 dicembre 1555 (prob. 1561-1562).

Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Nápoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2° nostro señor, hecha por Lunardo de Zocchis.

Illustrissimo señor

Volendo intendere da me la regia Camera dela Summaria come ad conservatore deli campiuni originali del presente Regno, come ad uno deli officiali dela Regia czechca de Napoli donde si causa li septe tornesi et nove acine de argento, ultra le grana, si dice, et meco, che antiquamente restavano in czechca per ciascuna libra de argento per la manifattura, quale va in beneficio deli officiali de essa czechca. Volendo io adunque Illustrissimo señor mio dire il parere mio, como sono tenuto per essere la negotiatione difficile, non si hà possuto cossi presto intendere et sapere, hò pigliato fatica et con grandissima diligentia facto experientia deli pesi antiqui da pesare moneta, et de una bona parte dele monete del regno, tanto del peso, bontà quanto del valore, et pesato sottilmente ad minuto et ingrosso ditte monete, et calculato con diligentia quello iustamente pesano et havuto consideratione come è solito farnose le monete, ho trovato indubitatamente quanto argento restava et che manufactura se pagava per ciascuna libra de argento dal tempo del serenissimo quondam Re Alfonso primo insino al presente, distinguendo uno tempo da l'altro, tanto deli preczi et fatture de detti argenti che se cugnivano quanto la valuta de ditte monete cioè deli tari, carlini et incoronati, dele quale monete hoggie se ne ritrovano conservate alcune de esse in potere de persone che se dilectano de cose antique, le quale monete se veggono come de presente fossero cuguate et perché in un trattato de valuta de

monete che fa il quondam magnifico Thomase de Oliviero de origine de natione spagnola de acuto et sublime ingegno pone che lo carlino antiquo pesava tarpesi quattro et acine diece. Ma per quello che si è fatta experientia se trova che ditte monete generalmente non sono di tale peso, ma sono rare quelle che se trovano al detto peso per il che appare che il detto magnifico Thomase ne debbe stare ala altrui relatione et tanto più che non obstante che ditte monete siano state pesate una per una per me et congiuntovi tutto quello poco havesse possuto manchare al manigiare si è fatto al spendere. Ma poi fattoni campioni, et havutone consideratione al remedio de uno acino più o meno, che alhora si servava in la costruttione dela moneta. Ma de più hò pesato quelle che appena sono manigate et si trovano che sono del subscripto peso come appresso se dirrà.

Et perché non aparendo scriptura antiqua quale si conservasse in ditta czechca che prezzo valeva lo argento et in che tempo fusse augmentato, ma per quello se hà notitia trovo che antiquamente et sempre et al tempo deli serenissimi Re de casa de Aragonia de felice memoria nelo anno 1442 la libra de lo argento valeva ducati octo, tari tre, grani $5\frac{1}{2}$ et tanto si pagava in quel tempo in la predetta regia czechca, lo quale argento tene de fino oncze undice et sterlini tre per libra, lo quale argento vulgarmente se dice justo carlino, dela quale bontà si è lavorata la maggior parte de tutto lo argento si cugnava a quel tempo et al presente si lavora dela predetta bontà.

Nel tempo del supradetto serenissimo Re Alfonso di gloriosa memoria si cugnorno carlini dall'una banda del quale nce è sculpita la jmmagine de esso re con littere intorno che dicono **Dnus me adiu : et ego D · I · M ·** Da l'altra banda le arme regale con littere intorno che dicono **Alfonsus D·G·R·AR·S·E·VL·**, lo quale carlino si spendeva per grani dece et sono nominati carlini vecchi, per ciascuna libra ne uscivano peczi octanta octo deli quali pagato al merchante ducati $8.3.5\frac{1}{2}$. Per il prezzo de ditta libra de argento restavano in czechca de moneta cugnata grani $14\frac{1}{2}$ et lo predetto carlino pesava tarpesi quattro et aceno uno et mezzo, quali carlini octanta octo calculati ala predetta ratione si trovano esserno tarpesi 358 acine 12: che ad complimento de tarpesi 360 che fa la libra, vi manchano tarpeso uno et acina octo, li quali restavano in czechca che valeno per argento cugnato grani 3 cavalli $4\frac{1}{4}$; talché restava in tutto in czechca tarpesi 7 acine $6\frac{7}{40}$: li quali valeno per argento cognato grani 17 cavalli $10\frac{1}{4}$.

Al tempo del serenissimo Re Ferrante nel anno 1458, lo argento similmente valeva al detto prezzo de ducati $8.3.5\frac{1}{2}$ la libra. Si cognorno carlini con la supradetta medesimo jmmagine et arme, sono solamente differente dale supradette al nome dele littere. Et anco si cognorno tari da una banda la effigie de esso re, con littere intorno che dicono **recordatus misericordie sue**, da l'altra banda le arme regale, con littere che dicono **Ferdinandus D·G·R·SI·I·V**. Pesa ll'uno de detti tari al doppio de quello pesava il carlino et poi nelo anno 1477 si cugnorno carlini da una banda sculpita la effigie de esso re con littere che dicono **Nuptiarum Hilaritas**, da l'altra banda sculpita la effigia dela serenissima Regina sua consorte con littere che dicono le supradette parole **Nuptiar Hilaritas**, li quali debbero servire ad buttarli al triumpho nuptiale. Tutti li sopradetti carlini et tari sono dela medesimo bontà, peso et valore et lo simile argento et prezzo restava in czechca ut supra.

Al tempo del detto serenissimo Re, similmente se principiorno ad cognare coronati con la effigia del ditto Re da una banda con littere che dicono **Ferdinandus D·G·R·** et da l'altra una croce con littere et similmente in excambio dela Croce un San Michele con littere che dicono **justa Tuenda** et altri riversi, ma tutti de uno peso, et si spendevano per grani undice. Ne riuscivano per ciaschuna libra peczi octanta che valevano in moneta ducati $8.4.0$: conforme quello ne riusciva al tempo del serenissimo Re Alfonso, suo padre,

deli quali se pagavano ali merchanti ducati 8·3·5½ avanzava similmente grani 14½ de moneta cognata. Pesa ll'uno de detti coronati tarpesi quattro acine nove et meczzo et calculati li peczi octanta ala ditta ratione sono tarpesi 358: manchano tarpesi dui ad complimento de tarpesi 360 che fa la libra, li quali tarpesi dui restavano in czechca lo quondam magnifico Cola Spinello, poi del quale succese in ditto officio lo spettabile quondam Joan Carlo Tramontano conte di Matera che è in tutto lo argento che restava in czechca tarpesi 7 acine 18, valevano per argento cugnato grani 19 cavalli 4 11/15.

Nel tempo del serenissimo Re Alfonso secondo che fò lo anno 1494 non nce è memoria de monete quale fossero cognate in suo nome.

Et perché de poi la data della presente relatione ho fatta diligente inquisitione et se sono trovate et havute monete cognate al tempo del detto serenissimo Re Alfonso secondo in la quale moneta nce è scolpita da una banda la jmmagine de esso re assettato dalla sinistra del quale è un vescovo in piede con uno libro in mano et dala dextra un cardinale in piede, il quale sta con la mano sopra la testa del detto re con littere intorno che dicono **coronavit et unsit me manus tua dne**. Da l'altra banda nce è scolpito un san Michele con littere intorno che dicono: **Alfonsus secundus D·G·R·si·hieru·** la quale moneta è del peso quali erano coronati del ditto serenissimo Re Ferrante primo suo padre, et sono dela medesimo bontà et lo medesimo argento restava in czechca quale restava ut supra.

Nel supradetto tempo regnante il serenissimo Re Ferrante secondo similmente si cognorno coronati da una banda l'effigie de esso re con littere che dicono **Ferdinandus secundus D·G·R·SI·I·V·**. Da l'altra banda san Michele con littere intorno che dicono **justa tuenda** valevano grana undice li quali sono del presente peso et lo simile argento et valore restava in czechca ut supra. Il quale re dè ancho cugnare coronati de manco bontà di argento peso deli quali non se ne trova memoria.

Nel anno 1498 fu creato Re il serenissimo Federico, similmente si cognorno coronati ali quali da una banda vi era scolpita la effigie de ditto re con littere che dicono: **Federicus D·G·R·SI·hieru:** da l'altra banda lo libro con le fiamme de foco con littere che dicono, **recedant vetera**, li quali coronati sono del medesimo peso, bontà et valore et lo simile argento restava in czechca che in lo predetto tempo deli supraditti predecessori Ri de casa de Aragonia.

Nel tempo del serenissimo Re Captholico in lo anno 1503 si cognorno carlini con le effigie de esso Re da una banda con littere che dicono: **Ferdinandus et elisabet D·G·R·** Da l'altra la effigia dela serenissima Regina Elisabet sua consorte con littere intorno che dicono: **Reges hyspaniar utriusq sicilie**, li quali sono del peso, bontà et valore che sono li carlini del serenissimo Re Alfonso primo quali carlini se spendevano per grana dece et lo simile argento et valore restava in czechca quale restava al tempo del supradetto Re Alfonso.

Regnante il predetto serenissimo Re Captolico nelo anno 1510 in circa lo argento augmentò grana octo per libra se pagava in czechca ducati 8.3.13½ la libra al qual tempo se cognorno carlini con la medesimo effigie de esso Re da una banda con littere intorno che dicono: **Ferdinandus et elisabet D·G·R·** Da l'altra banda le arme regale con littere intorno che dicono: **R·Arag·utriusq si· et hier** et ne uscivano da una libra peczi octanta nove se spendevano per grana dece ll'uno se ni pagava al merchante ducati 8 3 13½. Restava in czechca grana sidice et meczzo in moneta cognata. Pesa ll'uno de detti carlini tarpesi quattro et acino meczzo et li predetti peczi octanta nove calculati ala preditta ratione fanno la summa de tarpesi 358 acine 4½ che ad complimento de tarpesi 360 vi manchano tarpeso uno et acine 15½ li quali restavano in czechca, valeno per argento cognato grana 4 cavalli 4¾ nel quale preditto tempo augmentò l'argento, le supradette grana 8 per libra.

Fu mastro di czechca lo magnifico et circumspetto Marcello Gaczella, regente della regia cancellaria che in tutto restava in czechca tarpesi 8 acine 8 13/40 valeno in moneta cognata grana 20 cavalli 10¼

In lo anno 1516 successe nel Regno poi la morte del supradetto Re Captolico la Cesarea Maieità Carlo quinto, nel quale tempo si cognorno carlini con la sua effigie da una banda con littere intorno che dicono, **Carolus Romanorum Rex** et da l'altra banda le arme regale con littere intorno, che dicono **R·Aragonu utriusq** si li quali carlini sono del supradetto peso, bontà et valore, et lo simile argento restava in czechca quale restava al tempo del supradetto Re Captholico. Nel quale tempo fu medesimamente mastro di czechca lo supradetto magnifico et circumspetto Marcello Gaczella de poi del quale mastro di czechca successe in suo loco lo spectabile Loyse Ram, conte di Santa Agata, et se cognorno carlini simili ali supradetti insino alo anno 1532: et lo ditto argento restava in czechca come de s[opra] è detto.

Nel anno 1533 lo argento augumentò de preczo carlini cinque per libra che si pagava alhora in czechca ducati 9.1.3.½ la libra al qual tempo si cognorno li carlini con la effigie de sua Maieità casarea da una banda con littere intorno che dicono: **Carolus quintus·iM·Ro**, et da l'altra banda le littere in mezzo che dicono: **Rex Arag·utriusq si·** et si spendevano per grana dece, deli quali ne entravano per ciascuna libra peczi novanta quattro, se pagava al merchante ducati 9.1.3½. restavano in czechca de moneta cognata grana sidice et mezzo, il carlino predetto pesava si come al presente se può vedere tarpesi tre acine 16¼ et li preditti peczi novanta quattro calcolati ala preditta ratione fanno la summa de tarpesi 358 acine 7½ ad complimento de tarpesi 360 che fa la libra vi mancano tarpesi uno acena 12½ li quali restavano in czechca, valeno per argento cognato grana 4 cavalli 3 11/48 che tutto lo argento che restava in czechca fa la summa de tarpesi 7 acine 18 5/16, valevano per argento cognato grana 20 cavalli 9¼

In lo anno 1542 lo argento augumentò un'altra volta carlini septe et grana sey et mezzo per libra talmente che in la regia czechca se pagava ducati dece la libra et ad quel tempo si cognavano doe altre sorte di moneta, una dele quale nce è sculpita la effigia de sua Maieità da una banda con littere intorno che dicono, **Carolus·V·iM·Ro**: et da l'altra lo Thesone, con littere intorno che dicono **Rex Arag: utriusq Si· et hieru** li quali si spendevano per grana dece. Et al presente si spendeno per grana dece et mezzo. Li tari nce era sculpita similmente similmente la preditta effigie de sua Maieità da una banda con littere che dicono **Carolus V·R·iM** et da l'altra le arme imperiale con littere intorno che dicono, **Rex hyspaniar utriusq si**: se spendevano per grana vinti al presente si spendeno per grana vinti uno, et lo preditto tari pesava si come al presente pesa tarpesi septe et acino uno, et lo carlino tarpesi tre et acine dece et mezzo deli preditti carlini. Ne entravano et entrano per una libra peczi cento et dui se ne pagavano ali merchanti ducati diece, restavano in czechca de moneta cognata carlini dui li preditti peczi cento et dui, calcolati ala preditta ratione fanno la summa de tarpesi 359 acine undice ad complimento de tarpesi 360: manchano acine nove le quale restavano in czechca, valeno per argento cognato grana uno cavalli 3¼. Tutto lo argento che restava in czechca sono tarpesi septe, acine dece valeno grana 21 cavalli 3¼

Ultimamente nel anno 1552: lo argento augumentò carlini cinque per libra si pagava ala regia czechca preditta si come se paga a li preditti ducati dece et mezzo la libra si cognorno carlini, tari con lo supraditto cugno del supraditto peso restava in czechca si come resta al presente tarpesi septe, acine dece, nel supraditto tempo si ritrovava si come al presente si ritrova mastro di czechca lo magnifico Joan Baptita Ravaschero. Li quali tarpesi septe et acine dece ut supra valeno per argento cognato grana 22 cavalli 4 1/12

Nel mese di novembre 1554 si sono cognate un'altra sorte di moneta, carlini et tari lo carlino pesa tarpesi tre et acine septe et un septimo nce è sculpita da una banda l'effigia del serenissimo Re Philippo nostro señor con littere che dicono **Philipp: Rex Ang: francie·Neap·Pri:** et da l'altra banda le arme regale, con littere intorno che dicono, **Rex Anglie·francie Neap·citerioris si:** et in excambio de esse arme depoi nce sono state fatte le littere in meczzo le quale dicono: **fidei defensor**, lo tari pesa tarpesi sei acine quattordice et dui septimi da una banda nce è sculpita l'effigia del supraditto nostro serenissimo Re con littere intorno che dicono, **Philippus Rex Princi.** Da l'altra banda le supraditte arme et le medesimo littere li quali primi tari et carlini che se cognorno forno buttati per le strade de Napoli alhora che fu pigliata la possessione del Regno. In nome del supraditto serenissimo Re Philippo li carlini preditti ne entrano per una libra peczi 107 deli quali se ne paga al merchante ducati 10.2.10. Restano in czechca de moneta cognata carlini dui, li detti peczi cento et septe, calculati ala ditta ratione pesano tarpesi 359 acine 4 2/7 ad compimento de tarpesi 360 che fa la libra mancano acine 15 5/7 li quali valeno per argento cognato grana 2 et cavalli 4 1/12. Resta in tutto di argento in Regia Czecca tarpesi 7 et acine 10. Valeno per argento cognato grana 22 cavalli 4 1/12

Le quale grana 22 et cavalli 4 1/12 se reparteno tra li officiali et laboranti de ditta Regia czechca secundo l'ordine fatto nel anno 1546 videlicet:

Almstro de czechca grana 6

Al mastro di prova grana 1

Al credenczero maggiore grana 2½ et più acine nove de argento le quale valevano al tempo forno fatti dicti ordini grana 1 et cavalli 3 in tutto grana 3 cavalli 9

Al credenczero dela sayola grana 1

Al mastro di cugno grana 0 cavalli 9

Al conservatore de campiuni originali et agiustatore de pesi grana 0 cavalli 6

Al comprobatore grana 1

Alli ubreri grana 3

Alli affilatori grana 1 cavalli 8

Alli cugnatori grana 1 cavalli 10

Talché per lo supraditto repartimento quale hoggie si fa in la preditta regia czechca avanzano grano uno cavalli 1 1/12 quali se causa non da mancamento di peso fatto in li carlini ma delo augumento fatto de ditto argento solito restare per la fattura de detti officiali cioè li tarpesi 7 et acine 10 li quali calculati avante lo ultimo augumento ad ratione de ducati 10 la libra valeno grana 21 cavalli 3 ¼ et lo augumento a ratione de ducati dece et meczzo vaglion li detti tarpesi 7 et acine dece cognati in moneta grana 22 et cavalli 4 1/12 il quale augumento se lo have imborczato lo mastro di czechca. Talché per quello che de sopra se referisce claramente appare in detta regia czechca da tempo ad tempo essere restato più et meno argento ultra l'argento cognato causato dal reparire de pesi de ditte monete in le quale sempre nce è restato et restano tutti li quali tucti che restano è proceso da poco diligentia et sapere de quillo primo ufficiale che have exercitato l'officio de conservatore li campioni originali et de agiustare li pesi et bilanze perché havendosi da fare moneta de una libra de argento si ha da repartirsi talmente lo peso che quando se vene ad campionare per liberare la moneta non vi debbiano entrare ructi, si come nce ne entrano al presente che è necessario per accomodare li campioni preditti, servirse de ructi che vulgarmente in ditta czechca se chiamano remedii.

Summario delli preczi de tutti li argenti quali restavano in la Regia czechca de Napoli da tempo ad tempo, tanto come valevano al'hora, come ancho quanto valeriano al presente

in moneta cognata et cossi di quanto valeriano al presente in moneta cognata et cossi di quanto restava per cento de manifattura in la ditta regia czechca per li supraditti tempi et deli ructi seu remedii se ponevano et si poneno al presente al campione de cinque libre quando se libera la moneta et dela lega che è en l'argento justa carlino et ultimo delo augumento ha fatto per cento l'argento dal tempo del serenissimo Re Alfonso primo per insino al presente videlicet:

Re Alfonso, Re Ferrante primo, Re Captholico, finché l'argento augumentò in la costruzione de carlini et tari restava in la regia czechca tarpesi septe acine $6 \frac{7}{40}$ valevano per argento cognato grana 17 cavalli $10 \frac{1}{4}$ al presente valeriano grana 21 cavalli 9

Restava in czechca per cento per manufactura ducati 2.0.3 cavalli 0 $\frac{2}{8}$

Al campione de cinque libre vi entrav di remedio tarpesi 2 acine $18 \frac{1}{2}$

Re Ferrante primo, Re Alfonso secundo, Re Ferrante secundo et Re Federico in la costruzione deli coronati restava in czechca argento tarpesi 7 acine 18 per libra valevano in moneta cognata grana 19 cavalli $4 \frac{11}{15}$ al presente valeriano grana 23 cavalli $6 \frac{1}{4}$

Restava per cento in ditta czechca per la manifattura ducati 2. 0.19 cavalli $4 \frac{7}{15}$

Al campione de cinque libre ne entrava di remedio tarpeso uno aceno uno

Re Captholico poi che l'argento augumentò per insino alo anno 1533 in la costruzione deli carlini restava in detta czechca argento tarpesi 8 acine 8 per libra valevano in moneta cognata grana 20 cavalli $10 \frac{3}{4}$ valeriano al prsente grana 25 cavalli 0 $\frac{1}{8}$

Restava in detta czechca per cento per la manifattura ducati 2.1.1 cavalli $7 \frac{5}{6}$

Al campione de cinque libre vi entrava di remedio acine 16

In lo anno 1533 che l'argento augumentò insino al 1542 in la costruzione deli carlini con le littere, restava in ditta czechca argento tarpesi 7 acine 19 valevano in moneta cognata grana 20 cavalli $3 \frac{1}{4}$ al presente valeriano grana 23 cavalli 9

Restava per cento per la manifattura ducati 2.0.19. cavalli $3 \frac{17}{24}$

Al campione de cinque libre vi entrava di remedio acine 10

Nel 1542 in la costruzione deli carlini et tari restava si come resta al presente tarpesi septe et acine dece per libra valevano in moneta cognata grana 21 cavalli $3 \frac{1}{4}$ al presente valeriano grana 22 cavalli $4 \frac{1}{12}$

Restava per cento per la manifattura ducati 2.0.8.cavalli 4

Al campione de cinque libre vi entrava di remedio tarpesi 2 acine 5

Ultimamente nel 1554 in la costruzione deli carlini, tari et mecci ducati resta in czechca come de sopra è ditto tarpesi 7 et acine 10: valeno ut supra.

Resta al presente per cento per la manifattura in ditta czechca ducati 2.0.8.cavalli 4

Al campione de cinque libre vi entra di remedio ali carlini et tari acine $17 \frac{3}{7}$

Lo piso, quale serve per comparare oro et argento in tutto lo Regno de Napoli si ragiona ad libra, la quale è partita in dudice parte equale et se chiamano oncze. L'oncza sono trenta parte et se chiamano tarpesi: lo tarpeso sono vinti parte et se chiamano acine le quale sono de octone et non di grano. Acteso l'acino del grano pesa più uno de un altro et quando in Regia Czechca si ragiona dela bontà delo argento, la detta ncza è partita in vinti parte equale et se chiamano sterlini, si ragiona tanto la bontà quanto la pegioria de tutti li argenti che entrano in la ditta Regia Czechca per farne moneta.

L'argento se dice essere de coppella s'intende senza lega et detto argento è lo più fino che si possa trovare et ragionasi la libra del ditto argento de oncze dudice.

Quando se dice una libra de argento justo carlino, se intende che ala ditta libra nce è de lega cioè de rame sterline decesepte, et lo restante che sono oncze undice et sterlini tre, ad complimento de una libra sono de argento de coppella. Talché li supraditti sterlini de-

cesepete et oncze undice, et sterlini tre de argento de coppella fusi insieme si ragiona in la ditta Regia Czecca una libra de argento justo carlino.

Quello è augumentato per cento dal tempo del supraditto serenissimo Re Alfonso primo insino al presente ducati 21.1.11 cavalli 10¾

Questo ho detto in parte del obbligo tengho come ufficiale dela Regia Czecca et se in alcuna cosa se dubitasse, me offero sodisfarlo, per quanto si extendeno le forcze mie, et monstrale littere antique sigillate con l'effigie deli supradetti serenissimi Re. Datum Neapoli Die sexto decembris 1555. De Vestra Señoria illustrissima. Humile servitore. Lo-nardo de Czocchis alias Tarracina.

DOC. 2

AGS, Visitas de Italia, leg. 349, exp. 1, doc. 22, sn. Napoli, 9 ottobre 1562.

Memorial de Lunardo de Zocchis.

Reverendissimo señor

Leonardo de Zocchis alias Terracina, fidelissimo ufficiale dela Regia Maiestà et servo di v.s. Reverendissima. Li fa intendere como essendo stato deputato esso supplicante dal illustrissimo et eccellentissimo señor duca d'Alba in lo fondere et affinare delli reali et argenti quali sono venuti da Spagna dela Regia Corte, li quali sono stati lavorati in moneta in la Regia Zeccha di Napoli. Have in ciò esso supplicante vacato dali XVIII de magio del anno 1556, per tutto li sei de agosto del detto anno, una con lo magnifico Joan Francisco Guarino, rationale dela Regia Camera della Summaria, tanto allo fondere et affinare quanto alla consignatione di detto argento. Et perché Reverendissimo señor la fatica ha fatta esso supplicante è stata grande havendo contrastato con lo foco dala matina insino alla sera et massime nel detto tempo del mese de magio, jugno, luglio et parte de agosto, con foco grandissimo, non sparagnando fatica et stenti per servitio dela Regia Corte, lassando li proprii negotii con li quali campava sua casa, et insino al presente non è stato pagato de dette fatiche et stenti operati extraordinarii per servitio della Regia Corte. Et sì como se intende è stato pagato detto magnifico Guarino per sua fatica, supplica v.s. Reverendissima, resti servita farli gratia che quando farà relatione dele cose de detta Regia Zeccha alla serenissima Maiestà del Re Phelippo nostro señor, voglia haver memoria referir detta fatica et altri servitii che ha fatto esso supplicante noti a v.s. Reverendissima, acciò ne sia remunerato et se augumente animo alli regii subditi di servire detta Regia Maiestà la quale remuneratione si potrà fare et ordinare si faccia sopra de un grano, un cavallo et uno duodecimo de cavallo che restano per ogni libra de argento che se libera in moneta in detta Regia Zeccha, lo quale grano, cavallo et uno duodecimo non sono stati altramente concessi, né repartiti tra li ufficiali di detta Regia Zeccha, ma quelli se li ha retenuti et retene il mastro di zeccha contra dovere et ultra che è cosa meritevole lo reputerà ad gratia singularissima de v.s. Reverendissima et da sua propria casa. Ut Deus

Die IX 8bris 1562. Presentatum per Leonardum de Zochis, principalem in testimone nominatum. Per eius interesse.

ABBREVIAZIONI

AGS = Archivo General de Simancas

BNN = Napoli, Biblioteca Nazionale di Napoli

FONTI ARCHIVISTICHE IN ORDINE CRONOLOGICO

DISTINTIONE DELLE MONETE ET VALORE

BNN, ms XI, c. 44, ff. 13-23. Napoli, 6 dicembre 1555.

Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare.

RELATIONE

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 348, exp. 8, doc. 11, senza numerazione. Napoli, 14 gennaio 1558.

Relatione de Lunardo de Zocchis.

LISTA DELO VALOR Y CUÑOS DE LAS MONEDAS

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 10, sn. Napoli, 6 dicembre 1555 (prob. 1561-1562).

Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philippo 2º nostro señor, hecha por Lunardo de Zocchis.

MEMORIAL

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 349, exp. 1, doc. 22, sn. Napoli, 9 ottobre 1562.

Memorial de Lunardo de Zocchis.

DISCORSO INTORNO ALLI CARICHI ET OBLICHI

AGS, *Visitas de Italia*, leg. 16, exp. 17, doc. 3, privo di numerazione dei fogli, Napoli 10 gennaio 1584.

Discorso intorno alli carichi et oblichi che teneno li Regii officiali in la Regia zecca dela moneta di questa Città di Napoli.

BIBLIOGRAFIA

BIANCHINI, L. 1839, Della Storia delle Finanze del Regno di Napoli, vol. II, Palermo, Stamperia Francesco Lao.

CRUSAFONT I SABATER, M. 2015, Història de la moneda catalano-aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans), (1067/1162-1516), Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

DELL'ERBA, L. 1932-1935, La riforma monetaria angioina e il suo sviluppo storico nel Reame di Napoli, «ASPn», XVIII-XXI, Ristampa Forni 1986.

GRIERSON P., TRAVAINI, L. 1998, (MEC), Medieval European Coinage. Italy (III). (South Italy, Sicily, Sardinia), Cambridge, University press.

PERFETTO, S. 2013, L'ufficio di mastro di banca e un discorso intorno alli carichi et oblichi che teneno li regii officiali in la Regia Zecca dela Moneta di questa città di Napoli (10 di Iennaro 1584), in «Rivista Italiana di numismatica e scienze affini», CXIV, (Milano), pp. 255-273.

PERFETTO, S. 2013A, Il nobile Leonardo de Zocchis e il corpus delle sue relazioni, in «Archivio Storico per le Province Napoletane», vol. CXXXI, (Napoli), pp. 217-243.

PERFETTO, S. 2015, Ante, sempre Aragona!, «Monete Antiche» LXXXII, Cassino, pp. 37-42.

PERFETTO, S. 2017, Il carlino coniato per le nozze di Ferrante e Giovanna d'Aragona nel 1477: ricostruzione della moneta, in corso di stampa.

SAMBON, J. A. 1891, I «cavalli» di Ferdinando I d'Aragona re di Napoli, in «Rivista Italiana di numismatica e scienze affini», IV, (Milano 1891), pp. 325-356.

SAMBON, J. A. 1891A, I «Carlini» e la medaglia trionfale di Ferdinando I d'Aragona re di Napoli, in «Rivista Italiana di numismatica e scienze affini», IV, (Milano 1891), pp. 469-489.

SAMBON, J. A. 1892, Les monnaies de Charles V dans l'Italie Meridionale, Extrait de «Annuaire de la Societè de Numismatique», a. 1892, pp. 1-31.

TURBOLO, G. D. 1629, Discorsi e relazioni sulle monete del Regno di Napoli, in «Scrittori classici di economia politica», Tomo I, 1803, pp. 181-300.

VOLPICELLA, S. 1880, Distintione delle monete et valore et de quelli che le han fatto zeccare, «Archivio Storico per le Province Napoletane» a. V, (Napoli), pp. 737-749.

Particolare della principale lacuna

legual tarpesi di' ualeano in Zecca ualeano per tar-
 gento ugnato grana quatero et caualz. de' $\frac{11}{15}$ nel
 quel tempo fu mastro de Zecca, lo condan mago
 fero Cola spinello po' del quale successo in detto offi-
 cio lo spediabile condan Giovan Carlo cramentano con-
 te de materas che uia in tutto, l'Argento resta-
 na in Zecca tarpese sette et acena di' ell detto
 ualeano per argento ugnato ————— Gr $19^{\frac{14}{15}}$ $\frac{11}{15}$

Nel tempo del serenissimo Re Alfonso secondo che
 fu lo anno 1494. non g'è memoria de monete qua-
 le fossero ugnate a suo nome &c.

Nel sopra detto tempo regnante el serenissimo
 Re Ferrante secondo si' ugnorno coronati de una
 banda le effigie di' esso Re del altra banda san-
 Michele ualeano grana undici, lequali sono
 del predetto peso et lo simil' Argento et ualore
 restaua in Zecca et sopra, Il quale Re fece
 anco ugnar coronati de marco borta de Argen-
 to et di' marco peso qual' non uene troua mema-
 ria

Nel anno mille quattro cento nonanta otto fu cre-
 ato

Particolare della principale aggiunta

sculpita la effigie de esso Re. con lettere che dicono Nuptiarum Hilaritas. da l'altra ba,
da sculpita la effigie dela ^{sex^{ma}} Regina sua Consorto con lettere che dicono le sup.
parole Nuptiaz Hilaritas. li quali debbero seruir ad buttarsi al Triumpho nup,
tiale. Tutti li sup. carlini. et tari. sono dela me desmo bonta. peso. et ualore. et lo
simile argento. et prezzo restano in ceccha ut supra. al tempo del detto ^{sex^{mo}}
Re. similmente se principio ad cognar coronati con la effigie del detto Re
da vna banda. con lettere che dicono. Ferdinandus. 6. R. Et da l'altra vna
croce con lettere. et similmente in exchange dela Croce vn san Michele. con
lettere che dicono. Iusta tuenda. et a l'ri riuersi. ma Tutti de vno peso. et si spen,
deuano per gr vndice. ne riusciuno per cia schuna libra. pezzi octanta. che va,
leuano in moneta d. 8. 4. 0. Conforme quello ne riusciua al tempo del ^{sex^{mo}}
Re Alfonso. suo Padre. deli quali se pagauano ali merchants d. 8. 3. 5. $\frac{1}{2}$. aua,
ozaua similmente gr. 14. $\frac{1}{2}$. de moneta cognata. pesa l'una de detti coronati tar,
peri quattro. acine noue. et mezzo. et calculati li pezzi octanta ala detta vone
sono tarperi 358. manchano Tarperi doi ad complemento de tarperi 360. che
fa la libra. li quali Tarperi doi restauano in ceccha. valeuano per argento.
cognato gr. 4. $\frac{1}{2}$. $\frac{10}{15}$. Nel qual tempo fui mo di ceccha lo q^o m^o cola
spinello. Poi del quale successe in detto officio lo sp^{te} q^o Joan Carlo Bramontano
conte di magera. che. e. in tutto lo argento. che restaua in ceccha Tarperi. 7.
acine 18. valeuano per argento cognato ————— gr. 19. $\frac{11}{15}$.

Nel tempo del ^{sex^{mo}} Re Alfonso secondo che fo lo anno 1494. non nce. e. me.
moria de monete. quale fossero cognate in suo nome: /

Et per che de poi la data della p^{re} relatione. ho fatta diligente inquisitione. et se
sono trouate. et hauute monete cognate al tempo del detto ^{sex^{mo}} Re Alfonso secodo
in la quale moneta nce. e. sculpita da vna banda la smagine de esso Re assettato.
dalla sinistra del quale. e. vn verscoio in piede con vno libro in mano. et dala destra
vn Cardinale in piede. il quale sta con la mano sopra la testa del detto Re. co l're
Intorno. che dicono coronauit. et vniit me manus sua dñe. Da l'altra banda nce
e. sculpito vn san Michele con l're intorno che dicono Alfonso secundus D. 6.

2. Lista delo valor y cuños de las monedas que se han labrado en la cecha de Napoles de tiempo del serenissimo Rey Alfonso primero hasta el tiempo dela Maiestad catholica del Rey Philipppo 2º nostro señor; hecha por Lunardo de Zocchis.

Encuny de revers d'una peça de cinc rals de Vic de la Guerra dels Segadors (1640-1652)

*MIQUEL DE CRUSAFONT**

L'anomenada Guerra dels Segadors ha pres aquest nom, potser pràctic, perquè ens identifica ràpidament la cronologia del conflicte. Cal tenir present, però, que l'origen d'aquest nom sorgeix d'una revolta barcelonina que no es correspon a l'aixecament de tot el país contra les provocacions castellaness i que no ens diu res del caràcter de l'enfrontament. Tampoc no considerem encertat el nom de Guerra de Separació, ja que presuposa que Catalunya ja pertanyia a Castella abans del conflicte, una visió completament errada, ja que l'únic lligam que hi havia era la coincidència d'un mateix sobirà. Per això, pensem que si el nom ha de respondre a la cosa, és a dir, als fets i a la realitat històrica, potser estaria més bé parlar de la Guerra de la República Catalana contra l'Estat absolutista Castellà o, més curt, Guerra contra l'Absolutisme.¹ Una guerra en la qual no érem pas uns medievals, com diuen els ignorants o els de mala fe, sinó els pioners europeus de les revolucions anglesa del mateix segle XVII o francesa del segle següent. La persistència d'una situació de fet republicana al llarg de tota la guerra, és a dir, en l'espai 1640-1652 i no durant unes setmanes, com s'ha dit reiteradament, creiem que ja el varem demostrar en el nostre llibre sobre el conflicte, on deixàvem ben clar que tota la política fiscal i monetària va estar durant tots els anys de la guerra en mans de la Generalitat de Catalunya i que els francesos es varen limitar a enviar un gestor militar que ni tant sols en aquest aspecte tenia plens poders, sinó que s'havia de coordinar amb la Generalitat de Catalunya.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Fins i tot es podria denominar Primera Guerra contra l'Absolutisme, ja que la Segona Guerra contra l'Absolutisme podria ésser la fins ara mal dita Guerra de Successió (1705-1714), ja que no era pas el problema successori allò que va fer lluitar els catalans fins als límits d'extrema heroïcitats que celebrem l'11 de setembre. Aquest és, d'altra banda, el veritable sentit de la celebració de l'11 de setembre i no pas "la derrota" com diuen els indocumentats. Si cel·lebréssim la derrota, portàriem ofrenes florals a Felip V i no pas a Rafel de Casanova, cap de la resistència catalana. Quan va eixir el sol l'11 de setembre del 1714 encara érem independents i aquesta situació és la que els catalans reivindiquem.

Era, doncs, una Generalitat republicana dominada per estaments burgesos que estava plantejant una revolta contra la monarquia absoluta. Aquesta monarquia, a més, havia iniciat un programa de provocacions i exaccions a fi de poder-nos esclafar militarment i implantar el model absolutista al nostre país, tal com el practicava a Castella. L'actuació dels catalans del 1640 no difereix, doncs, de les d'Anglaterra i França marcant la superació de l'absolutisme i la creació dels estats democràtics, uns fets que han suposat, sens cap mena de dubte, un avenç cabdal de la humanitat.

Com és ben sabut, durant el conflicte, una trentena de poblacions catalanes varen emetre inicialment moneda d'argent, dins d'un plantejament descentralitzat que recorda el model dels Països Baixos. Acabada la guerra, la documentació i, especialment, els encunys emprats foren curosament destruïts o trets de circulació a fi d'evitar responsabilitats. És per això que la supervivència d'un encuny de les emissions d'argent d'aquest període és un fet del tot excepcional.

El fet és que al Museu Episcopal de Vic s'hi conserva l'encuny del revers d'una de les peces de cinc rals emeses en aquesta població durant la guerra. L'amic Xavier Jorba va visitar el museu per anar completant els seus treballs sobre les incuses i pellofes catalanes, el va retrobar i me n'ha cedit amablement l'estudi. Li restem molt agraïts.

L'encuny respon a la següent descripció:

Encuny de revers d'una moneda de cinc rals d'argent. Té forma cilíndrica, és de ferro, potser acerat, i mostra signes d'haver estat emprat reiteradament com ho fa evident l'eixamplament del cap oposat al de l'encuny a causa de l'impacte de les martellades.

r/ -CIVI-TAS.-VICEN-.1641- Creu de tern amb escudet en cairó de Vic al centre.

Pes: 1.724 g Ø = 43 mm Llargada = 135 mm Ref. MEV-14.433

A les fotografies hi podem veure una vista de l'extrem on hi ha l'encuny i una vista lateral de la peça.

L'avantatge de disposar de l'inventari dels encunys de totes les monedes de plata fins ara conegudes de la Guerra dels Segadors ha facilitat molt la nostra recerca per saber de quina peça en concret estem parlant, cosa que implicava la identificació de l'anvers. Es tracta del l'encuny de revers de les peces núm. 184 del nostre llibre,² que en els quatre exemplars que li coneixem van aparellats amb un anvers a nom de Lluís XIII, tot i que el tipus d'aquest anvers segueix essent el de les armes catalanes del Principat de Catalunya. Per tant, va ésser l'únic dels tres tallers que varen arribar a emetre argent a nom de Lluís (Barcelona, Cervera i Vic) que no hi va afegir la seva efígie. Això fa pensar que, a diferència de Barcelona, tots els encunys de les seves monedes de plata degueren ésser fets per gravadors locals. De fet, no hi ha cap diferència de qualitat entre els diferents encunys vigatans de l'argent en els anys 1641-1642, que és el moment en què es va emetre argent a la seva seca.

És la primera vegada que s'ha pogut estudiar i reproduir un encuny català de la Guerra dels Segadors, de manera que aquesta peça del Museu Episcopal de Vic és, realment, un testimoni excepcional i únic de la contesa.

2. CRUSAFONT, M. *Història de la moneda de la Guerra dels Segadors (Primera República Catalana (1640-1652))*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2001.

Descoberta del dobló o dobleta valenciana de Carles II

VICENT JOSEP FORTEA I MARZÀ*

Com diu Crusafont arran de la presentació del croat de Tarragona, hi ha descobertes que causen una considerable commoció. En aquest cas del dobló valencià que presentem, jo m'atreiria a afegir que aquesta commoció està produïda per una especial emoció.

Efectivament, als valencians aficionats a les peces de la nostra seca ens produeix una especial emoció tot allò relacionat amb la moneda del període dels Àustries. Sense saber precisar el per què, la mala factura de les peces fa que aquestes estiguen revestides d'una aura decadent i d'incertesa que acompanya i representa molt bé a aquella societat foral de l'Antic Règim, també en situació sobrepassada. Així doncs, aquestes monedes reflecteixen l'incert futur del Regne de València, que caminava cap al seu aniquilament, que Felip IV (V de Castella) certificaria amb el decret de Nova Planta el 1707. En aquest moment desapareix la moneda valenciana i emergeix la monarquia absoluta dels Borbons amb l' esplendor barroc en totes les arts.

Hem llegit repetidament Mateu y Llopis, a la seua obra *La Ceca de Valencia*,¹ citar documentació que acredita l'existència, durant el període dels Àustries menors, d'amonedaments d'or simple (escut, corona o mig dobló) així com també de fraccions (mig escut o quart de dobló), de peces dobles (dobló, dobleta o “dobló d'a dos escuts”), quàdruples (quatreta o “dobló d'a quatre escuts”) i vuit escuts o “dobló d'a huit escuts”.

Llegíem sempre aquestes coses i fins ara sols coneixíem físicament l'escut simple i la seua meitat; la nostra imaginació volava lliure pensant encunys fantàstics per aquestes monedes desconegudes, ja que l'època dels Àustries, amb el desgavell general de tipologies i profusió de reis de nom Felip, així ho permetia. La incredulitat

* Llicenciat en Ciències Químiques. SCEN.

1. FELIPE MATEU Y LLOPIS, *La Ceca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII*. València, 1929.

en el fet que realment alguna vegada s'hagueren encunyat propiciava també certa mitificació d'aquestes monedes per part d'uns enamorats de la història del nostre país. Estàvem delerosos que arribés el dia de poder descriure algun exemplar.

Així estaven les coses quan, fullejant un catàleg de la casa Jesús Vico² i cercant monedes de la seca valenciana, observes una peça semblant a un escut prou gastat del regnat Carles II. La data no es podia llegir però venia estranyament destacat al catàleg. Sense parar atenció, segueixes fullejant i ho deixes. Al cap d'un temps, tornes al catàleg i, encuriós, busques aquell escut estrany que t'havia deixat perplex. En un moment determinat, mirant el disseny de la corona que hi ha sobre l'escut de València, alguna cosa al pit et fa un tomb quan t'adones que això que la imaginació t'havia presentat tantes vegades però que havies perdut tota esperança de veure, en aquell moment ho tens al davant. Com bé deia el catàleg, no era un escut sinó que per primera vegada es presentava un dobló valencià de Carles II on, malauradament, no es podia llegir la data. Això és al que li dic commoció, conseqüència de l'emoció que ens provoca la moneda dels Àustries, tan necessitada també en el cas valencià d'un estudi sistemàtic i profund.

La mateixa nomenclatura popular valenciana, que hem exposat abans per aquestes peces, ja apunta que la base del sistema d'or valencià era el dobló de dos escuts i, per tant, almenys aquest tipus devia tindre realitat. La prova de l'existència dels doblons ens la mostra Mateu y Llopis a la seua obra *La Ceca de Valencia* quan relata el que diu el llibre del compte de l'or de la seca el 1693, any en què comencen els lliuraments de la moneda d'or: "... y para beneficio de la causa pública, se dispuso que los doblones cortos, apedazados y rotos, se recogiesen y volviesen a labrarse en escudos o medios doblones de oro valencianos y que, guardando la costumbre de cada marco, que son ocho onzas, se sacasen setenta escudos o medios doblones...".³

Al mateix llibre de Mateu, podem llegir que les dates del lliurament de peces d'or per part de la seca van des de 1693 a 1700 sense interrupció i s'encarreguen l'argenter Vicent Garcia, que serà substituït a la seua mort el 1696 per Pere Tomàs. Les últimes deslliurances de moneda d'or foren 316 marcs en forma d'escuts entre el 19 de juny de 1696 i el 25 d'agost de 1700. La talla era de 70 escuts per marc.

En aquest punt hem de fer un incís en el relat de Mateu. Com que coneixem escuts i també mitjos amb data de 1688, això vol dir que els lliuraments d'or, almenys pel que respecta als escuts simples i mitjos, no estan circumscrits al període entre 1693 i 1700 sinó que degueren haver lliuraments d'or abans d'aquest període. Mateu no devia conèixer l'existència d'aquestes peces datades el 1688; de fet, al seu llibre *La Ceca de Valencia*, no hi descriu cap escut ni mig escut amb aquesta data.

2. JESÚS VICO S.A. *Subasta N° 141*. Madrid, 5 de març de 2015.

3. FELIPE MATEU Y LLOPIS, *La Ceca de Valencia...*, pàg. 144.

A continuació, podem elucubrar un poc per tal de determinar el període d'encunyació més probable de la peça que presentem ací. Si el 1693 es recullen tots els doblons curts, apedaçats i trencats, segons diu el llibre del compte de l'or de la seca, per a transformar-los en escuts simples, devem pensar que a partir d'aquesta data ja no s'encunyen doblons. Però tal com he dit abans, les peces d'or amb data 1688 demostren, al contrari del que diu Mateu, que sí que hi havia hagut encunyacions d'or anteriors i, a més, durant un període en el qual circulaven els doblons, segons diu el llibre del compte de l'or de la seca, ja que s'ordena refondre aquestos doblons per encunyar escuts simples. Com no coneixem altra data de lliurament de peces d'or anterior a 1693 que no siga la de 1688, hem de suposar aquesta última data com la més probable per a aquest dobló que presentem ací.

Descripció de la peça

Dos escuts. També anomenat dobleta o “dobló d'a dos escuts”.

a/ ...CAROLUS·II·D.G. ...EX

Creu de Jerusalem amb orla de quatre lòbuls dobles i rodals als quatre costats.

r/ + VALENTIAE·MA...

Escut de València en rombe amb dos barres, corona de quatre florons i “L” als dos costats.

Data no visible. Pes: 6,60 g.

Diàmetre: 21 mm.

Peça inèdita.

Seguint amb el tema de la seua possible datació i fixant-nos ara en l'estil del gravat, també podem arribar a la conclusió que la data ha de ser anterior a 1693. De Carles II, es coneixen escuts només de tres dates: la de 1688 en escuts simples i mitjos, i les de 1693 i 1695 sols en escuts simples. Doncs bé, aquestes tres dates marquen tres estils diferents de gravat en els escuts d'aquesta seca. Per fer-ho senzill, ens fixem en un sol detall com és l'estil de la corona a sobre l'escut en rombe de València. Cadascuna d'aquestes tres dates defineix un tipus de corona diferent, de manera que podríem aventurar-nos a datar qualsevol escut d'aquest regnat encara que a la peça no fos visible la data.

Tornant al cas que ens ocupa, que és el d'aquest dobló valencià, resulta que l'estil de la corona coincideix amb els escuts de 1688, la qual cosa torna a estar d'acord amb la bibliografia que assenyala que, a partir de 1693, s'encunyaren escuts simples i no dobles. Per tant, hem de concloure que 1688 és la data d'encunyació més probable d'aquest dobló.

Aquest tipus roman quasi inalterat des de la creació de la corona o escut per part de Carles I, quan aquest rei substitueix el ducat per la corona l'any 1544, fins l'acabament del primer període de regnat de Felip IV (V de Castella) el 1705, en què acaben també les emissions d'or pròpies de la Seca de València. És a dir, tot el període dels Àustries i els primers anys de regnat del primer Borbó. Les principals innovacions apareixen a partir de Carles II, quan es fica la data i se substitueixen les orles bilobulades al costat de l'escut de València per les dues "L" i s'hi incorpora la llegenda "HISP.RX".

Concloem que aquests canvis són a partir de Carles II ateses les peces que coneixem, però no podem saber segur si els canvis foren aplicats ja abans, amb Felip II (III) i Felip III (IV) perquè no s'ha trobat cap escut atribuïble a aquests monarques. Es coneixen peces de quatre corones quàdruples i simples sense data a nom de Felip, que s'atribueixen a Felip I (II) per un tema de mera continuïtat amb les corones de Carles I, però, tal com he dit, no sabem si aquest tipus continua així fins a Carles II o bé els canvis s'efectuen abans, cosa que deixa en certa indeterminació tot aquest període.

Malgrat que la documentació coneguda diu que tots els reis d'aquest període encunyaren corones o escuts simples i també els seus múltiples i divisors, en realitat sols coneixem exemplars dels regnats que se detallen a continuació:

Quàdruple corona (quatreta): Carles I, Felip I (II).

Doble corona (dobló, dobleta): Carles I, Carles II.

Corona o escut (mig dobló): Carles I, Felip I (II), Carles II, Felip IV (V).

Mitja corona o mig escut (quart de dobló): Carles II.

Davant d'aquesta realitat, es comprendrà millor que qualsevol descoberta d'algun tipus d'aquestes monedes resultarà sempre sorprenent i aclaridora de la història monetària de la Seca de València.

Agraïments

A Miquel Crusafont, pels seus consells sempre imprescindibles.

A Toni Sendra, per la idea de fer aquesta presentació i pels seus advertiments.

Intent fallit de batre moneda a Mallorca el 1769

*JAUME BOADA SALOM**

Introducció i conceptes previs

Al llarg de la història de la moneda, ha passat algunes vegades (tal vegada més de les que ens pensam) que una autoritat va decidir, empesa per la necessitat i per les circumstàncies del moment, l'encunyació d'una o diverses peces monetàries que, al final i per alguna raó, no s'arribaren a materialitzar. El fet que aquest assumpte sigui tan poc tractat a la literatura numismàtica es pot deure a motius molt diversos: l'escassa documentació que es conserva sobre la proposta, una aparent manca d'interès perquè les monedes de què es parla mai no s'arribaren a encunyar, o també l'absència absoluta d'imatges amb què il·lustrar qualsevol article que se'n vulgui fer. Això no obstant, si hom es troba amb un fons arxivístic que, a banda de documentar aquesta emissió fallida, reproduïx amb finesa i bastant d'art les peces que es projectaven i, a més, documenta algunes de les pràctiques monetàries de l'època i proporciona dades d'interès sobre altres emissions, esdevé difícil ignorar-lo pel simple fet que aquestes monedes aparentment no s'arribassin a encunyar mai.

Aquest és el cas d'un lligall, conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), en què s'exposen amb força detall les vicissituds i la planificació de l'emissió d'una sèrie formada per tres monedes mallorquines, de les quals no existeix, de moment, cap evidència física, l'encunyació de les quals es preveia per al 1769. La documentació de l'ARM no només facilita una imatge de les monedes que no s'arribarien a fer, un fet vertaderament extraordinari en la documentació administrativa relacionada amb les encunyacions monetàries, sinó que explica com es planificava una emissió monetària en un moment en què, tot i que la seca mallorquina ja feia molts d'anys que havia deixat d'encunyar moneda, encara hi havia gent prou preparada i experimentada com per formar les "demostracions", o pressuposts de les encunyacions. El problema és que el lligall està format per documents solts i no

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

gaire llargs, sense numerar ni paginar; per fer-hi referència, s'ha hagut d'esmentar una característica fàcilment visible que els distingeixi (una data, un títol, una capçalera) i el número de pàgina encara que aquest no hi consti. Aquesta documentació es completa amb les anotacions de les actes municipals de l'Arxiu Històric Municipal de Palma (AHMP), on també s'hi troba informació rellevant.

Un concepte que apareix sovint en la documentació analitzada és el de “marc” que, en aquest context, es refereix al patró que s'usava per a calibrar el pes de les monedes. El pes de les monedes no s'expressava en grams, sinó en x peces el marc, o, com en el cas que ens ocupa, x sous el marc. Per calcular el pes unitari de cada peça, cal tenir present que el 1731 Felip V va imposar com a patró el marc castellà, que tenia un pes de 230 grams. Per tant, sabent dades com la peça que es pretenia encunyar, quants sous de moneda mallorquina componien cada marc i el pes del marc introduït pels castellans, es poden determinar, encara que sigui aproximadament, dades com el pes de les monedes i el tiratge previst de l'encunyació.

Pel que fa a les unitats monetàries vigents al Regne de Mallorca de l'època, ja ha quedat constatat en diversos estudis i en la documentació original que la moneda de metalls nobles en circulació era principalment la castellana (rals de plata i escuts d'or), tot i que segurament hi havia algun romanent de moneda mallorquina, mentre que la menuda era la que s'anomenava “provincial”, representada per diners, doblers i tresetes de billó. Pel que fa a aquest adjectiu de “provincial”, val a dir que en la literatura numismàtica ha portat a alguns equívocs. En les fonts documentals mallorquines, la “moneda provincial” es refereix a l'encunyada en la Seca de Mallorca i expressada en unitats monetàries mallorquines, una acceptió que pot semblar més lògica. Però la legislació espanyola de la mateixa època considerava “provincial” la moneda encunyada a les seques peninsulars per a ús general a tot l'Estat Espanyol; de fet, una reforma del ral d'argent sota Felip V l'any 1728 distingeix entre el ral normal o “provincial”, el ral antic i el ral americà o columnari.¹ Per tant, en el present treball usarem el terme “provincial” amb mesura i referit a la moneda mallorquina com l'usa la documentació consultada als arxius mallorquins, però la posarem entre cometes perquè en realitat, segons la legislació espanyola, no era aplicable a aquesta moneda. Com que seguim la narració dels fets tal com els expliquen els arxius mallorquins, pensam que d'aquesta manera els arguments seran més entenedors.

Per la seva banda, la comptabilitat de l'època encara s'expressava en la moneda mallorquina tradicional, expressada en lliures, sous i diners. Això no treu que, per

1. CRUSAFONT I SABATER, M.: *Història de la moneda catalana*, Crítica – Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1996, p. 127 i 128. El mateix Crusafont ens ha indicat que, després de consultar aquesta i altra documentació legal d'àmbit estatal de l'època, va arribar a la mateixa conclusió pel que fa al concepte de “moneda provincial” segons l'administració castellana.

alguns casos, les quantitats monetàries no s'expressassin d'una altra manera. Aquest és el cas, per exemple, de certs impostos introduïts pels castellans amb posterioritat a l'ocupació dels territoris de la Corona Catalanoaragonesa, com ara la talla anual que s'introduí pel Reial Decret del 6 d'octubre de 1717, que, en el cas del Regne de Mallorca, l'obligava a pagar 32.000 pesos per a despeses generals, com ara l'allotjament de tropes.² Els pesos *duros* castellans eren les monedes de 8 rals de plata, tot i que, a l'hora d'expressar quantitats pecuniàries, segurament admetien la inclusió d'altres monedes de metalls nobles, principalment en territoris tan deficitaris en aquest tipus de peces com Mallorca.

La documentació que s'analitza en aquest treball també fa referència repetidament als precedents medievals de la fabricació de moneda a Mallorca. Es refereix a l'impost del fogatge, que consistia en el pagament al rei de 8 sous cada set anys per part de cada súbdit amb propietats que tingués una llar de foc (d'ací el seu nom) com a compensació per l'encunyació de moneda de bona qualitat. A la documentació s'hi diu que el tribut fou establert el 1307, quan el cert és que Jaume II ja l'esmenta la seva Reial Cèdula del 10 de calendes d'abril del 1300, en crear-se les monedes de billó i de plata mallorquines. Tal vegada l'equívoc prové del fet que la primera vegada que es cobrà l'impost degué ser la Pasqua de 1307 ("... *octo solidos regalium minutorum ad electionem nostram, de primo futuro festo Pasche Domini ad septem annos, et deinde perpetuo sub predicta forma et modo successive de septem in septem annos...*" es diu a la Reial Cèdula de 1300).³ Aquest tribut romangué vigent al Regne de Mallorca durant més de quatre segles i mig, fins que, com també desvetlla la documentació, fou abolit el 1765, quan el rei d'Espanya refermà que la facultat d'encunyar moneda només li corresponia a ell, alhora que estén el pagament de certs tributs a estaments socials privilegiats que n'havien estat exempts fins aquell moment.⁴

Aquell document medieval també havia establert que la moneda de plata havia de tenir una llei d'11 diners;⁵ cal recordar que la llei de la plata s'expressava en diners, no en mil·lèsimes com actualment, i que la plata pura tenia una llei de 12 diners; conseqüentment, una llei d'11 diners vendria a equivaler a 916 mil·lèsi-

2. MORRO MARCÉ, M.: *Fora botiflers, fora galls! La Guerra de Successió a les Illes Balears*, Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2015, p. 118. D'aquesta talla també se'n parla a les actes municipals de l'Ajuntament de Palma de l'època, on sovint s'hi constaten les grans dificultats de les administracions locals per fer-la efectiva atesa la pobresa de la població.

3. CAMPANER Y FUERTES, Á.: *Numismática Balear*, Palma, 1879, doc. 6, p. 268. CRUSAFONT I SABATER, M.: *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (excepte comtats catalans) (1067/1162-1516)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans), Barcelona, 2015, doc. 494, p. 483.

4. AHMP, AH 2093/3 (actes municipals de 26 d'octubre de 1765), p. 122 v. A la documentació analitzada, de vegades s'assenyala erròniament l'any 1755. Per altra banda, no podem explicar per què Campaner afirma que el fogatge fou suprimit amb una Reial Ordre del 6 d'octubre de 1784. CAMPANER Y FUERTES, Á.: *Numismática Balear*, p. 110.

5. CRUSAFONT I SABATER, M.: *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval...*, p. 225.

mes en la mètrica actual. Per tant, no sobta que, encara a la documentació del segle XVIII, es mantingués aquesta llei per a la plata amb què s'havia d'aliar el coure per fabricar moneda de billó, ni tampoc que aquesta fos la llei amb què obligatòriament els argenters havien de fabricar tots els objectes de plata.⁶

Pel que fa a la Seca de Mallorca, quedà instal·lada al domicili de Pere Descatllar després que aquest l'hi adquirís al rei Alfons el Magnànim el privilegi de l'encunyació de moneda (conegut a Mallorca com la *Bossa d'Or*) per 9.500 lliures en virtut d'un contracte signat el 22 de març de 1442. Aquest dret quedà sense efecte quan la seca de Can Catllar tancà definitivament, pel que sembla, el 1740,⁷ i abolit, com hem vist, el 1765, tot i que el títol de senyor de la Bossa d'Or que ostentaven els successors de Pere Descatllar romangué vigent fins a la mort del darrer posseïdor, Guillem Abri-Decatllar i d'Olesa, el 1801. Com veurem, Jordi Abri-Decatllar, el senyor de la Bossa d'Or del moment, reclamava encara a la segona meitat del segle XVIII uns drets que, teòricament, ja no podia exercir.

Història d'una emissió fallida

No descobreix res de nou l'afirmació que la circulació monetària al Regne de Mallorca, com en molts altres indrets, va patir força alts i baixos durant l'Època Moderna. Tot i que el seu ús es restringia pràcticament a la circulació interna del regne i era aliena al comerç exterior, la moneda menuda de billó també es veié afectada per èpoques d'escassetat que se solucionaven, amb més o menys efectivitat, amb noves encunyacions a la Seca de Mallorca impulsades per l'antiga Universitat de la Ciutat i del Regne de Mallorca. Però després de l'ocupació castellana, la competència per decidir l'encunyació de moneda fou transferida al rei d'Espanya i, conseqüentment, quan n'havia necessitat calia enfrontar-se a la burocràcia de l'estat borbònic. No debades, el Decret de Nova Planta del 28 de març de 1716 explicitava que el rei espanyol tenia reservada "*la Regalia de fabricar moneda, y las demás, assi en essa Isla, como en la de Iviza*".

El 1767, regnant Carles III d'Espanya (1759-1788), es detecta a Palma un d'aquests moments d'escassetat monetària, molt probablement arrossegat d'anys abans, que tengué una incidència directa en la vida quotidiana dels mallorquins. S'hi refereix un informe,⁸ datat el 6 de març i inserit en les actes municipals, on s'e-

6. En donen fe les actes municipals que, un cop l'any, deixaven constància de l'exhibició davant del Consistori de la marca que l'assajador municipal havia d'aplicar als objectes de plata que supervisàs; per exemple, les del 23 de setembre de 1768, p. 129.

7. CAMPANER Y FUERTES, Á.: *Numismática Balear*, p. 225. No podem afirmar categòricament que aquest fos l'any de tancament de la seca mallorquina perquè no hem localitzat encara la documentació que l'acrediti. Quan Campaner l'esmenta citant Bover, li retreu que no indiqui la font de la qual treu la informació.

8. AHMP, AH 2094/3 (actes municipals de 1767), p. 52 v-53.

numeren els problemes detectats pel síndic personer⁹ de la ciutat relatius a diversos assumptes i les propostes per a la seva resolució. El punt 32è parla d'una problemàtica causada per les pràctiques irregulars amb les monedes més menudes. Els menuts (en referència als diners) i les malles (mig diner, que s'havien deixat d'encunyar en època medieval però que encara devien trobar-se en ús), gairebé no circulaven, la qual cosa facilitava els abusos de molts comerciants que afectaven principalment la gent humil. Com a solució, es proposava que el rei decretàs la retirada de les monedes d'un dobler i la introducció de monedes equivalents a les "provincials" de Catalunya. El problema era que les monedes catalanes menudes més recents eren els ardots encunyats a Segòvia entre 1754 i 1756, regnant Ferran VI, que equivalien a dos diners, i, per tant, no havien de resoldre gran cosa.

Les sol·licituds, les discussions i les propostes entorn aquest assumpte s'allargaren durant uns quatre anys i vénen reflectides tant a les actes municipals com a l'expedient esmentat de l'ARM. De fet, la descripció més completa dels abusos data de 1769. En un informe del 26 de juliol d'aquell any,¹⁰ el síndic personer Antoni Cirer i Cerdà (que també s'identifica com a secretari del rei i comptador de la Reial Oficina del Dret d'Amortització i de Segell), principal transmissor de la queixa i impulsor de la proposta de solució, exposava els fets que havia observat en l'activitat comercial de Palma.

Explicava Cirer que molts comerciants acaparaven monedes d'un diner perquè desapareguessin de la circulació i només quedassin com a més menudes les d'un dobler, amb la qual cosa augmentaven artificialment els preus dels seus productes i obligaven el públic a gastar quantitats múltiples de dos diners amb l'excusa de no poder tornar canvi. Això afectava negativament, no només els pobres, que necessitaven cada diner de què disposaven, sinó també el públic en general i els soldats que formaven part de la guarnició militar permanent. Esmenta que, podent gastar un sol diner en productes com verdures, fruita, prebe, fideus, arròs, vi i vinagre, entre altres, n'havien de comprar el doble, un fet que, de passada, exposava alguns d'aquests aliments al deteriorament. Per altra banda, reconeix la manca o absència d'altres monedes menudes (parla de tresetes i sous, encara que les monedes d'un sou encara no s'havien encunyat) perquè afavoria altres abusos, com ara la de demanar un premi¹¹ a l'hora de bescanviar doblons per aquest tipus de moneda, o la de pagar als jornalers amb retard (de vegades considerable, de setmanes o mesos) part dels jornals de 8, 10 o 12 doblers cada un per la recollida de

9. El síndic personer era un càrrec municipal instaurat per Carles III d'Espanya el 1766 arran del conegut com a "Moti d'Esquilache" i mitjançant el qual es pretenia canalitzar les queixes i les reivindicacions de les classes populars davant els ajuntaments. Com veurem, el seu contacte continu amb la quotidianitat de les classes populars li permetia enumerar els problemes que es derivaven dels dèficits de la circulació monetària, entre molts altres assumptes.

10. ARM, AH 6632, document encapçalat pel "Sello Quarto, año de 1769".

11. Un premi és, en aquest cas, el benefici que l'acaparador o, més ben dit, l'especulador de moneda menuda exigia en bescanviar-la per moneda d'or.

l'oliva o la fabricació de l'oli amb el pretext de no disposar de moneda menuda suficient. La seva narració assabenta d'altres petits detalls, com ara que una "peseta" de l'època equivalia a 72 diners.¹² La solució que es proposa d'entrada en el mateix informe és la retirada de les monedes d'un doblor i l'encunyació de monedes noves que fossin del mateix valor que les "provincials catalanes", una operació que s'havia de fer sense causar cap perjudici a la Hisenda Reial. És possible que aquesta proposta, aparentment estranya, cercàs facilitar l'intercanvi comercial amb el Principat, històricament força intens, però aviat degué quedar clar que aquesta solució no resoliria el problema perquè no s'hi insistí més.

Per tant, la qüestió era prou rellevant com per elevar-la a la consideració del rei d'Espanya. El 19 de febrer de 1767, Miguel de Múzquiz, secretari d'Estat d'Hisenda,¹³ traslladava a la *Junta General de Comercio y Moneda* de Madrid (JGCM) la sol·licitud de l'Ajuntament de Palma per tornar a gaudir de la potestat d'encunyar "moneda provincial" menuda, la qual, segons un informe de l'intendent posterior, datat el 5 de juny, s'havia deixat d'encunyar l'any 1722.¹⁴ En el mateix informe, s'afirma que, per exercir aquest privilegi, el Regne de Mallorca venia pagant l'impost del fogatge al rei des de 1307 fins que fou abolit a sol·licitud de la ciutat per haver perdut la finalitat, en virtut d'una Reial Ordre de l'1 d'octubre de 1765.¹⁵ Amb aquesta supressió, s'havia exonerat en la pràctica el Regne de Mallorca del batiment de moneda, un privilegi que era exclusiu del rei, tal i com contemplava el Decret de Nova Planta.¹⁶ En aquell document de 1767, l'intendent proposava al rei que s'encunyassin a càrrec de la Reial Hisenda 60.000 lliures de moneda provincial de billó.

El fiscal traslladà a la JGCM totes aquestes consideracions de l'intendent,¹⁷ incloent-hi la petició al rei que les encunyacions anassin a càrrec de Jordi Descatllar, cavaller de primera i propietari de la seca mallorquina en virtut de l'antic privilegi, qui cobraria 2 sous i 9 diners per marc de moneda encunyada. També

12. El mot "peseta" referit a la moneda ja està documentat en el primer quart del segle XVIII en referència a les monedes de plata de dos reials. CRUSAFONT I SABATER, M.; BALAGUER, ANNA M.: "En el darrer any de la pesseta... o peceta". *Acta Numismàtica*, 31. SCEN (IEC). Barcelona, 2001, p. 158.

13. ARM, AH 6632, document amb l'any 1767 a la capçalera, p. 1. Miguel de Múzquiz y Goyeneche (1719-1785), nomenat per Carles III secretari d'Estat i del Despatx d'Hisenda el març de 1766 en substitució del marquès de Esquilache.

14. És curiós que, amb aquesta afirmació que es reitera a diversos documents consultats, s'ometin les encunyacions de tresetes de 1723 i 1724 i també la de diners de 1725 de la qual parla, com veurem, altra documentació. Tal vegada era una afirmació deliberada per allunyar tant com fos possible en el temps les darreres emissions de moneda menuda per tal d'emfasitzar-ne la necessitat.

15. ARM, AH 6632, document intítulat, al marge, "Extracto sudsinto de la representación de la Ciudad", p. 1 v, i també a altres documents del lligall. En aquest (p. 1) i altres documents (com el que mostra l'any 1767 a la capçalera, p. 2), s'hi indica erròniament l'any 1755 en lloc de 1765, però les actes municipals de 1765 acrediten fefaentment que aquesta Reial Ordre fou expedida aquest any: AHMP, AH 2093/3 (actes municipals de 26 d'octubre de 1765), p. 122 v.

16. ARM, AH 6632, "Extracto sudsinto...", p. 1 v, i altres documents del lligall). També es recorda a AHMP, AH 2095/2 (actes municipals de 24 de novembre de 1769), p. 182 v.

17. ARM, AH 6632, document amb 1767 a la capçalera, p. 1 v i 2.

sol·licita l'enviament de fons a Mallorca per aquest batiment atès que no hi havia doblers suficients a la Tresoreria mallorquina.¹⁸

A continuació, s'hi insereix una demostració, confeccionada per l'assajador de la seca, amb les despeses i els beneficis per a la Reial Hisenda que comportaria l'encunyació monetària.¹⁹ Cada marc de billó produiria 24 sous de moneda (per tant, 120 lliures amb 100 marcs). Dins 100 marcs, hi entraven 25 unces de plata de llei d'11 diners que costarien 40 lliures (2/8 per marc, a un preu de 8 sous). Pel que fa al coure, a cada marc hi entrarien 7 unces i 6/8 que, sumant-hi 1/8 per minves, farien 7 unces i 7/8 per marc (787 unces i 4/8 per 100 marcs que, aplicant l'equivalència d'1 lliura igual a 14 unces i 2/8, feien 55 lliures, 3 unces i 1 quart de pes). Si cada lliura de metall costava 6 sous i 6 diners, el preu del total era de 17 lliures, 12 sous i 2 diners. Pel que fa a la mà d'obra, el seu cost seria de 8 sous per marc (40 lliures per 100 marcs), un preu ja estipulat al contracte medieval. El resultat final seria un benefici per a la Reial Hisenda de 22 lliures, 7 sous i 10 diners (297 reials de billó i 17 maravedisos en moneda castellana).²⁰

A l'informe, també s'hi inclou el detall dels 8 sous per marc de la mà d'obra: 2 diners per a l'escrivà reial; 7 diners per al ministre de balança; 8 diners per al ministre de l'encuny; 4 diners per a l'assajador; 7 diners per a cada un dels dos guardes (el reial i l'universal); 2 sous i 2 diners a repartir entre quinze moneders; 2 diners per al fonedor; i 2 sous i 9 diners per al propietari de la seca, amb els quals cobriria l'ús de l'instrumental i les despeses menors, com el carbó. Tot el detall de la demostració redactada per l'assajador també figura a les actes de l'Ajuntament de Palma.²¹

A banda de la referència a la proposta d'encunyació de moneda nova, també s'assenyalen uns documents relacionats amb altres temes monetaris que estaven en possessió del fiscal:²² una ordre del president de la JGCM del 9 d'abril de 1761, traslladada al fiscal el dia 13 següent, amb la qual es trametia una carta de l'intendent de Mallorca amb un escrit dels tresorers de l'exèrcit sobre moneda de billó; un expedient tramès el 25 de juny de 1767 pel diputat eivissenc Bartomeu Tur perquè la JGCM tengués present la seva petició de batre a Eivissa 80.000 pesos en doblers de 5 sous;²³ i un document del Marqués de Esquilache, datat el desembre de 1763, que venia acompanyat per un escrit amb què Francisco Anto-

18. ARM, AH 6632, document amb 1767 a la capçalera, p. 3 i 3 v.

19. ARM, AH 6632, document amb 1767 a la capçalera, p. 3 v i 4. Aquestes xifres també es faciliten a les actes municipals: AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 1769), p. 181 v, 183 v i 184.

20. Inicialment, en alguns documents, com ara les actes municipals del 24 de novembre de 1769, p. 185 v, i una part de la documentació de l'ARM, s'hi indica un benefici de 27 lliures, 7 sous i 10 diners per cada 100 marcs, però en altres anotacions s'aclareix que el càlcul és erroni i que la xifra correcta era 22 lliures, 7 sous i 10 diners.

21. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24 de novembre de 1769), p. 184-184 v.

22. ARM, AH 6632, document amb 1767 a la capçalera, p. 5 i 5v.

23. Com s'assenyala a la pàgina 1 del mateix document de 1767, aquesta petició de Tur era una reiteració d'una altra datada el 27 de juliol de 1765.

nio de Ybarrola l'assabentava de la falta de moneda de plata a Mallorca i un expedient sobre la recollida de les anomenades “pessetes carolines”.²⁴

Sorprenentment, al llarg de 1768 poca (per no dir cap) documentació es va generar entorn aquest assumpte que semblava tan urgent. No és fins ben entrat 1769 que trobam l'informe datat el 26 de juliol i redactat pel síndic personer Cirer a què ens hem referit al començament, que, a banda de descriure amb detall la situació, prega al rei una solució per preservar la pau social a Mallorca i proposa que autoritzi l'encunyació de 300.000 pesos²⁵ de moneda de billó (una quantitat considerablement superior als 60.000 pesos defensats inicialment dos anys abans), repartits, segons s'indica al marge, a parts iguals entre monedes d'un sou, d'una treseta i d'un diner, una solució que havia de repercutir en benefici de totes les classes socials i de la tropa. Per a dur a terme l'operació, proposava d'extreure 25.000 o 30.000 pesos dels Cabals Comuns en qualitat de préstec, un import que seria reemborsat tan bon punt es començassin a encunyar monedes.²⁶

Per tant, segons aquestes xifres i tenint en compte que cada marc contenia 24 sous mallorquins i que es pretenien encunyar 100.000 marcs de cada moneda, el tiratge proposat per a cada peça serien:

	1 marc	100.000 marcs
1 diner	288	28.800.000
6 diners (treseta)	48	4.800.000
12 diners (sou)	24	2.400.000

A continuació, hi adjunta una demostració, signada el 30 de maig de 1767 per Lluc Marçà, argenter i assajador de la Casa de Moneda de Mallorca, amb els comptes de l'encunyació de “doblers i mitjos doblers mallorquins”, les xifres del qual es corresponen amb la demostració ja presentada per l'intendent dos anys més tard.²⁷ En el mateix lligall, encara hi ha una altra demostració que relaciona els mateixos comptes però que, a més, totalitza les beneficis per als 300.000 marcs de moneda de billó en 67.175 lliures, que equivalien a 892.567 reials de billó, 16

24. Es coneixien com a “pessetes carolines” les monedes de dos rals de plata encunyades a Barcelona per Carles, l'arxiduc d'Àustria, entre 1707 i 1714. CRUSAFONT I SABATER, M.; BALAGUER, A. M.: “En el darrer any de la pesseta...”, p. 165. Segons aquest mateix article, l'ordre de retirada d'aquestes peces fou publicada el 26 de desembre de 1759. A la documentació de l'ARM consultada, qualifica de “provincials” les pessetes carolines, un fet que reflecteix una certa incoherència del redactor en l'ús d'aquest adjectiu atès que, tot i haver estat encunyades a Barcelona, aquestes monedes es basaven en el sistema castellà per circular també fora de Catalunya.

25. A les conclusions analitzarem aquest ús aparentment indiscriminat dels termes “marcs” i “pesos” en referència als volums d'encunyació.

26. ARM, AH 6632, document encapçalat pel “Sello Quarto, año de 1769”, p. 1 i 1 v.

27. ARM, AH 6632, document encapçalat pel “Sello Quarto, año de 1769”, p. 2 i 2 v.

maravedisos i 3 avos castellans, i quantifica les minves estimades en 1.000 pesos per cada 100.000 marcs encunyats.²⁸

Resum del resultat (costs i benefici) de l'encunyació de 100 marcs de moneda

Despeses	
Plata	40 lliures
Coure	17 lliures, 12 sous, 2 diners
Mà d'obra i despeses	40 lliures
Total despeses	97 lliures, 12 sous, 2 diners
Benefici per a la Reial Hisenda	
Moneda resultant	120 lliures
Despeses	- 97 lliures, 12 sous, 2 diners
Benefici per a la Hisenda Reial	22 lliures, 7 sous, 10 diners

Benefici de l'encunyació de 300.000 marcs

67.175 lliures mallorquines = 892.567 reials de billó, 16 maravedisos i 3 avos castellans.

Minves estimades: 1.000 pesos per cada 100.000 marcs.

Poques setmanes més tard, el síndic personer Cirer va més enllà en la seva proposta amb un informe datat el 6 de setembre i adreçat als membres de la JGCM.²⁹ Després de sol·licitar, en nom propi i dels diputats, l'autorització per encunyar 300.000 pesos de moneda, repartits a parts iguals de 100.000 entre diners, tresetes i sous, i per retirar les monedes d'un dobler perquè resultaven molt perjudicials per als pobres, i d'exposar breument els resultats de la demostració ja detallada, es proposa a si mateix per ser designat director de la fabricació d'aquestes encunyacions. Fa al·lusió als mèrits contrets per haver exercit eficientment el càrrec de comptador del Reial Dret d'Amortització i Segell sense percebre cap remuneració durant 12 anys, al llarg dels quals havia establert una oficina per a la seva gestió i augmentat la recaptació dels 70.000 reials de billó fins als 230.000; accepta la percepció establerta per l'antic privilegi medieval de 8 sous per marc, incloent-hi el pagament dels operaris i la resta de despeses, i proposa que la fàbrica fos instal·lada a la *Casa del Salitre*, que aleshores estava desocupada. Hem de suposar que aquesta "casa del salitre" és la que s'havia establert en un espai que ocupava una antiga seca medieval, que havia estat recuperat per l'Ajuntament el 1767 per fabricar-hi aquest component de la pólvora i que es trobava en el recinte

28. ARM, AH 6632, document que comença amb "Relación individual...". Aquests resultats també vénen reflectits en el document amb 1769 a la capçalera, p. 3.

29. ARM, AH 6632, document amb data 6 de setembre de 1769 al marge.

de l'actual Casa de la Misericòrdia.³⁰ Resulta curiós observar com algú pensava en destinar a l'encunyació de moneda un indret que, segles abans, ja s'havia fet servir com a seca.

Per la seva banda, l'Ajuntament de Palma encara debatia les indicacions que es feien des de Madrid en referència a tot l'assumpte. El 24 de novembre de 1769, es discutí la Reial Ordre tramesa per la JGCM, datada el 27 d'octubre anterior, i s'hi feien diverses consideracions al respecte. Per començar, el Consistori posa en dubte la conveniència d'encunyar moneda que seguís el sistema castellà en substitució del mallorquí perquè es deixarien d'entendre, transcorreguts uns anys, els llibres de comptabilitat de tota casta,³¹ i perquè els pocs gèneres que Mallorca exportava i que es cobraven amb moneda d'or i de plata es podrien pagar en moneda menuda castellana, la qual cosa faria desaparèixer les monedes de metalls nobles i dificultaria molt la sempre necessària importació de blat i altres productes.³² L'Ajuntament també considerava que les monedes d'un sou no serien útils, que la fosa dels doblers per fer les noves monedes no seria rendible perquè no arribaven al pes que els pertocava tenir i que, a més de no sobrar doblers per destinar a aquesta finalitat al fons de Cabals Comuns, per treure'n s'havia de demanar el permís de la Junta de la Universal Consignació.³³

L'informe del 27 d'octubre reconeix que, quan la ciutat i el regne de Mallorca tenien la facultat d'emetre moneda en la seva seca, la manca de numerari es resolia ràpidament fent-ne encunyar a càrrec propi,³⁴ però que, en un moment de necessitat en què ja no es gaudia d'aquest privilegi, calia demanar l'autorització al rei per dur a terme aquella operació que, a més, reportaria beneficis a l'Erari Reial. S'explica que, entre altres efectes, la manca de moneda menuda obligava la Taula Nummulària a lliurar a aquells que retiraven dipòsits uns imports superiors als que tenien dipositats i haver de vigilar que la diferència li fos reemborsada posteriorment.³⁵ També esmenta la demostració feta per l'assajador major Lluç Marçà, que donava com a resultat un benefici de gairebé 80.000 lliures mallorquines si es batien 400.000 marcs de moneda menuda,³⁶ però que la fabricació havia d'anar a càrrec de la Reial Hisenda, com "s'observava en el continent".³⁷ Per tots aquests motius, l'intendent informava favorablement de la concessió del permís

30. TOUS MELIÀ, J.: *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*. Ajuntament de Palma. Palma, 2009, p. 287. També en parlarem a BOADA SALOM, J.; ORELL JAQUOTOT, J.: "Apunts sobre les diverses ubicacions de la seca de Mallorca (segles XIII-XV)". *Acta Numismàtica*, 43. SCEN (IEC). Barcelona, 2013, p. 85-93.

31. La documentació diversa que es refereix a aquests inconvenients esmenta llibres com els de la *Taula Nummulària*, de dipòsit reial, cùries, censos, lluïsmes, liquidacions, transaccions, comptes judicials i extrajudicials, etc.

32. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 180.

33. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 180-180 v.

34. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 180 v-181. Es refereix, evidentment, als temps anteriors al Decret de Nova Planta.

35. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 181.

36. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 181 v.

37. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 182 v.

per encunyar moneda menuda fins a les 60.000 lliures, seguint les normes que s'establissin i a la casa de la moneda que era propietat del cavaller palmès Jordi Descatllar, posseïdor de l'antic privilegi medieval, a qui se li hauria d'abonar la quantitat de 2 sous i 9 diners per marc que s'incloïa a la demostració, juntament amb la resta de conceptes ja explicats anteriorment.³⁸ Però si el rei autoritzava dur a terme aquesta encunyació, calia enviar doblers a Mallorca perquè la tresoreria de l'illa tenia molts pocs fons atès que la recaptació per la contribució reial o talla del regne, el producte del Patrimoni i totes les rendes només bastaven per mantenir les tropes i les obligacions de la tresoreria.³⁹

En la mateixa sessió, es fa referència a la carta escrita per Miguel de Múzquiz en la qual proposa l'encunyació de 300.000 pesos de diners, tresetes i sous a parts iguals i a partir del metall obtingut de la fosa dels doblers, que es proposava retirar de la circulació, i amb el préstec de 25.000 o 30.000 pesos dels Cabals Comuns.⁴⁰ A continuació, els diputats de l'Ajuntament i el síndic personer presentaren, dibuixades en paper, els dissenys de les noves monedes,⁴¹ una circumstància a la qual també s'hi refereix una pàgina de l'expedient de l'ARM amb un text breu però confús que diu el següent: “*Ay antecedentes en poder del Sor. Fiscal sobre este asunto. Y no vienen mas muestras de moneda que las 3 que presentan figuradas de 1, 6 y 12 dineros; no obstante que á el Comand[an]te General pareze le presentaron muestras de la moneda antigua y de la moderna que pretenden se labre*”.⁴² Sembla clar que les “*muestras figuradas*” que es presentaren al fiscal es refereixen als dibuixos que reproduïm en aquest article, però les mostres que es presentaren al comandant, tant de la moneda antiga com de la moderna que es pretenia encunyar, semblen haver estat més “reals”. Tot i no tenir constància de cap evidència física de la seva existència, no es pot descartar categòricament que se n'encunyassin algunes proves però sense arribar a fer-ne una producció massiva, un cas que seria similar al de la moneda de 12 diners de 1808.⁴³

Un extens document sense data ni signatura d'unes 29 pàgines recull tota la informació recopilada fins aquell moment.⁴⁴ Comença transcrivint un text de la JGCM i datat a Madrid el 19 d'octubre de 1769 en què s'informa que el Marquès d'Alòs, comandant general de Mallorca, va adreçar l'informe dels diputats i del síndic personer de Palma a Miguel de Múzquiz, que aquest havia tramès, per ordre

38. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 183-184 v.

39. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 183 v.

40. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 184 v-185.

41. AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 24/11/1769), p. 185.

42. ARM, AH 6632, document amb l'any 1767 a la capçalera, p. 6.

43. OROL PERNAS, A.: “Nueva moneda mallorquina de doce dineros (1808)”. *Acta Numismática*, 11. SCEN (IEC). Barcelona, 1981, p. 219-222.

44. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera. Algunes de les consideracions d'aquest informe es troben recollides literalment en les actes municipals com a part de la transcripció d'un document signat per Luis Alvarado, secretari de la JGCM a Madrid: AHMP, AH 2095/1 (actes municipals de 1769), p. 180 v – 186.

del rei, a la JGCM el 13 de setembre anterior.⁴⁵ Després d'explicar la problemàtica ja coneguda, de reclamar la urgència d'una solució i d'exposar que aquesta havia de passar per l'encunyació de 300.000 pesos en tresetes, sous i diners a parts iguals, s'estima que, per dur a terme aquesta operació, es necessitaven 25.000 o 30.000 pesos i que l'havia de dur a terme "*uno de los suplicantes o quien fuere del agrado de S.M.*" (per tant, la designació dels Descatllar ja no era indiscutible).⁴⁶ També s'hi diu que els diputats i el personer presentaven els dibuixos de les monedes i un pressupost, amb indicació dels beneficis per a la Reial Hisenda (les 67.175 lliures per als 300.000 marcs abans esmentades).⁴⁷ Tot i que el comandant general veia amb bons ulls aquesta operació, considerava que la proposta de substituir el sistema monetari mallorquí pel castellà era un assumpte molt seriós sobre el qual calia fer una reflexió addicional i escoltar allò que tengués a dir la Reial Audiència de Mallorca. Un cop la JGCM tengué coneixement dels detalls, el mateix 16 de setembre acordà traslladar-ho al fiscal perquè donàs el seu parer.⁴⁸ El fiscal contestà proposant que fos l'Ajuntament de Palma el que informàs sobre la situació, tenint en compte allò que havia exposat en l'informe que ja havia traslladat el 1767, en especial pel que feia a la introducció del sistema monetari castellà (que, segons el fiscal, evitaria "la confusió i la disparitat que causa la diversitat de monedes en els regnes i províncies sota un mateix sobirà"), i formar un càlcul de la quantitat de moneda que caldria batre tant a Mallorca com a Eivissa, on s'aplicaria la mateixa decisió intentant reduir al màxim les pèrdues generades per la fosa de la moneda local que hi circulava. L'Ajuntament de Palma havia de passar aquest informe i el seu parer sobre l'assumpte a l'Audiència de Mallorca.⁴⁹

Posteriorment, es fa referència a la tramesa que el comandant general havia fet l'1 de juliol anterior (segurament a la JGCM) de la documentació que s'havia demanat a l'Audiència de Mallorca el 27 d'octubre de l'any anterior.⁵⁰ Aquest expedient incloïa diversos informes: un de l'Ajuntament de Palma, un del síndic personer, un de l'assajador de la Seca de Mallorca i un quart del president de la Junta de Cabals Comuns. Segons l'Ajuntament, les tres demostracions que s'incloïen concordaven en la quantitat de plata que entrava en cada marc, en el cost de la seva fabricació i en la quantitat de coure que calia usar.⁵¹ La diferència en el

45. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 1.

46. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 1 v- 2 v.

47. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 3.

48. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 3 v.

49. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 4 i 4 v.

50. Aquest indici ens fa pensar que l'informe, tot i l'any que figura a la capçalera, fou redactat el 1770, ja que, com hem vist, una de la documentació més important a què es fa referència du data de 27 d'octubre de 1769. L'any 1769 de la capçalera pot voler destacar el període en què tengueren lloc els fets que s'hi expliquen, no necessàriament l'any en què es redactà el document.

51. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 5 i 5 v.

benefici per a la Hisenda entre l'informe de l'Ajuntament i els altres dos era per la diferència de preu del coure. Si s'usava metall nou, es calculava un benefici de 22 lliures, 7 sous i 10 diners, però si s'usava el metall resultant de la fosa dels doblers retirats, el resultat seria menor perquè, com que els doblers eren curts de pes, amb un marc de 24 sous del seu metall només es podrien fabricar uns altres 24 sous de moneda, amb la qual cosa els 8 sous per marc de la mà d'obra esdevindrien una pèrdua.

De fet, l'Ajuntament volia combatre la idea de retirar de circulació i fondre els doblers. Per això, a continuació argumenta que la idea de fabricar 200 marcs de metall mesclant 100 marcs de metall nou amb 100 marcs de metall procedent de la fosa dels doblers en circulació tampoc no seria gaire rendible: 100 marcs de metall reciclat costarien 120 lliures; 100 marcs de metall nou (al preu de 6 sous i 6 diners la lliura) costarien 17 lliures, 12 sous i 2 diners; i el cost de la mà d'obra de l'encunyació dels 200 marcs, 80 lliures. Si la moneda obtinguda serien 240 lliures de moneda d'un diner nova i la suma dels costos seria de 217 lliures, 12 sous i 2 diners, el benefici per a la Hisenda es limitaria a 22 lliures, 7 sous i 10 diners, és a dir, exactament el mateix que el resultant de l'encunyació de 100 marcs de metall nou. El doble de feina per al mateix benefici, o la meitat de benefici per a la mateixa feina.⁵²

El Consistori continua amb altres arguments contraris a la retirada dels doblers.⁵³ Segons l'autoritat municipal, la retirada d'aquesta moneda, encara que es fabricassin diners, podria implicar que els mateixos comerciants tornassin a acaparar els diners nous com havien fet abans i que, a falta de doblers, forçassin el públic a gastar imports comptats en tresetes o, pitjor encara, en els sous nous, la qual cosa provocaria un dany encara més gran. Per això mateix, per evitar posar en circulació una moneda menuda que es pogués fer servir per arrodonir els preus a l'alça després d'acaparar les de valor inferior, l'Ajuntament tampoc no veia convenient l'encunyació de monedes d'un sou.⁵⁴ Tenint aquests factors en compte, el consistori palmesà proposa un pla d'encunyacions diferent: 100.000 marcs de tresetes, 60.000 de doblers i 140.000 de diners. Per altra banda, admet desconèixer el benefici que reportaria al Reial Erari l'encunyació de moneda menuda castellana (la qual cosa implicava l'admissió del desconeixement del seu cost), però sí opina que el canvi de sistema monetari implicaria els inconvenients abans exposats (la incomprensió dels llibres de comptes transcorreguts uns anys i la desaparició de la moneda de metalls nobles). També considera, tot evitant donar noms, que com que la Reial Hisenda pagaria l'encunyació, havia de ser el rei qui elegís

52. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 5 v-6 v.

53. Els arguments que es relacionen a continuació també es troben recollits en les actes municipals de 1770. AH 2096/2 (actes municipals de 9/02/1770), p. 7 v-9.

54. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 6 v.

la persona que més li agradàs per esdevenir-ne el responsable. Pel que fa al préstec de 25.000 o 30.000 pesos dels Cabals Comuns, l'Ajuntament diu que no tenia la facultat d'autoritzar-lo però que necessitaven aquests fons per a fer obres de l'Hospital General i de les Cases de Santa Caterina per a traslladar-hi malalts i captaires respectivament, i demana al rei no destinar-los a una altra finalitat.⁵⁵

En aquesta documentació, també s'hi recull l'opinió del síndic personer, que de vegades es distancia de la de l'Ajuntament de Palma. En opinió seva, la fosa de la moneda circulant d'un dobler per encunyar una quantitat superior de moneda d'un diner constituïria una despesa petita per a la Reial Hisenda en comparació amb el considerable benefici que representaria per al públic. També exposa alguns dels problemes quotidians amb què es trobaven algunes persones humils per la manca de moneda menuda. Explica que, en voler comprar paper segellat amb el segell de 4a categoria, que costava 5 doblers i mig cada mig plec (és a dir, 11 diners), aquestes persones es veïen obligades a comprar un plec sencer perquè la botiga on es venien no disposava de moneda per tornar el canvi. Quelcom similar ocorria en voler comprar pa, que es venia a 4 doblers i mig o 5 doblers i mig la peça (9 i 11 diners respectivament): el forner no podia tornar canvi i el comprador es veia obligat a fiar-l'hi perquè el comptàs a la compra següent, cosa que no sempre ocorria i, per tant, donava peu a conflictes personals. També es mostra un fervent defensor de mantenir la "moneda provincial" perquè garantia la "riquesa del país" en què circulava, com era el cas del Principat de Catalunya, on hi havia "la major economia, indústria i riquesa".⁵⁶

El personer insisteix que la retirada dels doblers per fondre'ls i fer servir el metall resultant per encunyar una quantitat major de diners seria un bon servei al públic. No entén que l'Ajuntament hagués dubtat de l'habilitat dels comerciants per amagar les monedes de diner que ell al·legava i recorda que de les 7.000 lliures de diners (1.680.000 peces) que s'encunyaren el 1725, n'hi havia, en aparença, moltes menys en circulació. En opinió seva, l'acaparament de moneda es produïa perquè existien els doblers, que només valien el doble de la moneda acaparada, però no tendria lloc si la següent moneda tengués un valor sis vegades superior (la treseta), sobretot si s'encunyava una quantitat considerable de diners nous. Afegeix que els 100.000 marcs de diners que digué que calia encunyar quan fou preguntat haurien de ser 200.000 si es retiraven les monedes d'un dobler, a banda dels 100.000 marcs de tresetes i de sous.⁵⁷ També considera que les monedes d'un sou esdevindrien molt útils per al pagès i encara per al públic en general perquè, d'aquesta manera, els jornalers percebrien el pagament dels jornals més còmodament amb tot just tres, quatre, cinc o sis peces (pensem que rebre un jornal diari

55. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 7-8.

56. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 8-9.

57. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 9-10.

de sis sous en doblers eren 36 peces per jornal); d'aquesta manera, a més, els patrons es quedaven sense l'excusa de no tenir prou moneda per pagar. Si els jornalers no cobraven, havien de demanar als botiguers que els fiassin el menjar, que eventualment el cobraven més car.⁵⁸

En canvi, el síndic personer sí coincidia en la valoració negativa que l'Ajuntament de Palma feia sobre un eventual canvi de sistema monetari: la substitució del sistema provincial pel castellà implicaria conduir a la més absoluta confusió tota casta de documents legals en què s'expressassin imports pecuniaris, i també afectaria el treball dels arriars en el transport de moneda perquè, segons es desprèn del testimoni del personer, el transport de 100 lliures en moneda menuda castellana pesaria molt més.⁵⁹

L'Audiència de Mallorca acordà passar al fiscal els dos informes, el de l'Ajuntament i el del síndic personer, i, alhora, es queixava que cap dels dos no indicava el volum de "moneda provincial" que circulava tant a Mallorca com a Eivissa, on la circulació de moneda local també estava qüestionada. A aquesta darrera objecció, ambdós actors de l'àmbit local al·leguen que pensaven que ho havien de fer només en el cas que es decidís de fondre la moneda mallorquina per substituir-la per la castellana, una mesura que, novament, consideraven que podria tenir efectes catastròfics, no només en els comptes, sinó en la resta de mesures comercials tradicionals mallorquines.⁶⁰ En aquest sentit, recorda les equivalències tant del sistema monetari mallorquí (1 lliura = 20 sous; 1 sou = 6 doblers = 12 diners), com del sistema de pesos que s'hi recolzava basat en la lliura mallorquina, formada per 12 unces i amb mesures menors d'1, 2, 3 i 4 diners fins a mitja lliura (assenyala que 1 lliura mallorquina eren 14 unces i 2 octaves castellanques). Afirmar que *"tanto las medidas como los pesos se hallan hechos a proporcion de la moneda mallorquina, y quedarían inútiles por no poder proporcionarse á la castellana, cuyos pesos sencillos de 8 maravedies de plata, importan una libra 2 sueldos y 8 dineros mallorquines"*.⁶¹

El síndic personer s'aventura a estimar que a Mallorca i Eivissa hi devia haver 100.000 pesos de doblers en circulació. Considera que *"fundíéndose estos [100.000 pesos] lo que se perdiese en las mermas sería la utilidad que podría tener la Real Hacienda y así se podrá conceptuar que como se han de acuñar 400.000 marcos tendrá S.M. el beneficio de 300.000, pues la que puede rendir los otros 100.000 en corta diferencia, será por la pérdida construcción y mermas de los 100.000 que se habrían de fundir para extinguir los dobleros"*.

58. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 10-10 v.

59. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 11.

60. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 11-11 v.

61. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 12.

També diu que convé nomenar un director per aquesta encunyació, a qui es podrien pagar els 8 sous per marc, una quantitat que hauria d'incloure les remuneracions als operaris i resta de despeses, però que a càrrec de la Reial Hisenda anirien els encunys, les eines i “*composición de Casa; que se podía destinar una parte de la Casa de las Armas que S.M. tiene construída*”.⁶²

D'aquesta manera, diu el personer, en fondre i reencunyar els doblers, l'Erari Reial només hauria de suportar el cost de les minves. Per evitar-li costs addicionals, el personer no considerava gaire útil la fabricació de moneda nova a Eivissa. Davant la petició de l'Ajuntament de destinar els doblers sobrants a les obres de reforma de l'Hospital General i d'obtenir, a canvi de no objectar a aquesta desviació, un seient al que segurament era algun òrgan col·legiat de decisió en l'àmbit de l'hospital, el personer al·lega que aquesta concessió era innecessària perquè, en un termini de tres o quatre mesos, es podria retornar part del préstec per comprar materials de construcció i, en un any o menys, estaria tot reemborsat i es podrien emprendre les obres. Segons el president de la Junta de Cabdals Comuns, a aquests efectes hi havia 36.131 lliures, 1 sou i 9 diners, que es trobaven a la Taula Nummulària.⁶³

Per la seva banda, l'assajador de la Seca de Mallorca, Lluc Marçà, declarà que, en cas de fondre's els doblers existents per fer-ne tresetes i sous, calia tenir en compte el següent:⁶⁴

- Un marc de doblers mallorquins corrents tenia 4/8 de plata de llei d'11 diners i pesava més o menys 27 sous.
- Sense comptar-ne les minves (que havien de ser escasses), el cost dels 100 marcs fosos seria de 135 lliures (27 sous cada marc). Aquest cost inclouria les 120 lliures del metall (a raó de 24 sous per marc) més 15 lliures (3 sous per marc) del sobrepreu per la fosa de les monedes de dobler.
- Per eixugar aquest sobrepreu, l'assajador proposava de lligar aquests 100 marcs de metall de moneda fosa amb uns altres 100 marcs fets de metall nou, que pesaven exactament 57 lliures i 2 unces, que incloïen 55 lliures, 3 unces i un quart de coure després de descomptar-ne les minves, i 25 unces de plata de llei d'11 diners.⁶⁵
- Però en aquest cas, en lloc d'afegir 25 sous de plata, s'afegeixen de coure per completar uns altres 100 marcs, que tot plegat sumen aquestes 57 lliures i 2 sous.

62. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 12-12 v. *La Casa de las Armas* era la denominació que rebia antigament l'edifici d'ús militar annex al Palau de l'Almudaina, on en els anys 70 del segle XX hi havia el Govern Militar. Juan Tous, Jerónimo: *Grabadores mallorquines*. Diputació Provincial de Balears. Palma, 1977. Actualment, és el quarter general de la Comandància General de Balears.

63. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 12 v-13.

64. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 13 v-14 v.

65. Aquestes tres quantitats s'expressen com a 57 lliures i 2 sous; 55 lliures, 3 sous i ¼; i 25 sous (la plata), però indica que són mesures de pes mallorquines, motiu pel qual les fraccions de les lliures han de ser, per força, unces, en base a l'equivalència següent: 1 lliura = 12 unces; 1 unça = 4 quarts.

- Aquestes 57 lliures i 2 unces del metall resultant, a un preu de 6 sous i 6 diners per lliura, tenien un cost de 18 lliures, 11 sous i 7 diners.
- Aquests 200 marcs produirien 240 lliures en diners mallorquins, a raó de 24 sous el marc, i abocaria un benefici de 6 lliures, 8 sous i 5 diners.
- Si en lloc de diners es fabricassin tresetes i sous, es produirien 28 sous per marc (280 lliures els 200 marcs).
- Si a aquestes 280 lliures se li descomptava el cost de la fosa, que pujava a 233 lliures, 8 sous i 7 diners, la Reial Hisenda encara guanyaria 46 lliures, 8 sous i 5 diners per cada 200 marcs.
- Els diners que es fabricassin amb el metall de la llei correcta produirien 24 sous per marc i deixarien un benefici per a la Reial Hisenda de 22 lliures, 7 sous i 10 diners cada 100 marcs, tal i com constava a les certificacions.

La Reial Audiència es mostra d'acord amb la necessitat peremptòria que hi havia d'encunyar moneda mallorquina de billó dels valors proposats per l'ajuntament, el síndic i els diputats, especialment de diners. Aquests, a més, estan d'acord en la pèrdua que experimentaria l'Erari Reial si es fonguessin els doblers per encunyar la moneda nova, però l'assajador no hi està d'acord. La Reial Audiència també es mostra d'acord amb l'ajuntament i amb el síndic personer en la idea que no convenia l'encunyació de moneda de billó castellana pels motius que exposen i per l'experiència negativa quan, anys abans, s'havia intentat la introducció de moneda menuda castellana a Mallorca, una decisió que s'hagué de revocar atesos els perjudicis que havia causat.⁶⁶

Per tant, l'Audiència considerava convenient la fabricació de 300.000 marcs de moneda menuda: 150.000 de diners, 100.000 de sous i 50.000 de tresetes (d'aquestes darreres, n'hi havia bastants en circulació). En cas de retirar-se els doblers (mesura que considerava molt útil), del metall que se n'obtindria es podria dedicar un terç a tresetes i dos terços a sous.

Quant als fons que havien de finançar interinament l'encunyació de la nova moneda, es diu que el síndic apuntava als Cabals Comuns, però es reconeix que el president de la Junta d'aquests cabals ja havia indicat els que hi havia i la finalitat a què estaven destinats.⁶⁷

El 9 de febrer de 1770, el Consistori palmèsà redactà una carta destinada a la Cort de Madrid en què treu diverses conclusions de les tres demostracions rebudes sobre l'encunyació de moneda. Observa que totes coincideixen en la quantitat de plata que s'havia d'incloure a cada marc i gairebé en el cost del coure, que presentava lleugeres diferències causades per alguna disparitat en el preu de compra i al qual només l'intendent hi afegeix un vuitè més en previsió de les minves.

66. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 14 v-15.

67. ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 14 v-15.

També exposa els arguments que s'esmenten en l'informe de l'ARM i dels quals ja hem parlat anteriorment.⁶⁸

El 15 de març següent, la Reial Audiència trameté a l'Ajuntament de Palma un decret que el Consistori discutí dia 20.⁶⁹ Tot i no explicar-ne el contingut, els regidors conclogueren que havien complit amb allò que la JGCM els havia encarregat per calcular el volum de moneda que hi havia en circulació tant a Mallorca com a Eivissa, tot amb l'objecte de preveure les conseqüències de retirar tota la moneda mallorquina per fondre-la i convertir-la en moneda imitativa de la de Castella. Entre les conseqüències negatives d'aquest canvi, destaca el fet que tant les mides com els pesos que es feien servir per vendre molts productes de primera necessitat estaven fets a proporció de la moneda mallorquina, amb la qual cosa un canvi com aquell faria la relació incomprensible. Per il·lustrar-ho, assenyala l'equivalència entre la moneda castellana de referència amb la moneda mallorquina: un pes de 8 reials castellans equivalien a 1 lliura, 2 sous i 8 diners mallorquins.⁷⁰ Finalment, es decideix traslladar aquestes reflexions a la Reial Audiència en un informe datat el 2 d'abril següent.

Sembla que, amb aquesta discussió i darrera tramesa de documentació, l'ajuntament donà per liquidat l'assumpte de les noves encunyacions perquè no tornà a promoure més debat. Qui no s'oblidà encara del tema fou el síndic personer, Antoni Cirer, qui aparentment continuava tenint aspiracions de dirigir la fabricació de les noves monedes. En una missiva datada el 28 de febrer de 1771,⁷² quatre anys després que ell mateix encetàs les discussions amb la denúncia del que estava passant a peu de carrer, Cirer recordava la seva comunicació del 26 de juliol de 1769, en què, juntament amb els diputats, exposava el problema de la manca de moneda menuda i en proposava una solució i, alhora, recomanava la designació d'un dels components de la comissió formada a tal efecte per a dirigir aquestes noves encunyacions i que s'instal·làs la fàbrica en els baixos de la Casa de les Armes.

Fa referència als informes redactats per ell mateix, per la Reial Audiència i per l'Ajuntament de Palma, tots a petició de la JGCM, i també a una carta de Jordi Abri Descatllar amb la qual reclamava el privilegi medieval que el seu avantpassat havia obtingut per una quantitat que aquí s'expressava en 2.000 escuts d'or, amb una remuneració de 8 sous per marc, coneguts com "de l'aforament" i amb els quals s'havien de pagar els treballadors i les despeses.⁷³

68. AHMP, AH 2096/2 (actes municipals de 9/02/1770), p. 7 v – 9 v. Els arguments estan continguts en ARM, AH 6632, document amb l'any 1769 a la capçalera, p. 5 v-8.

69. AHMP, AH 2096/2 (actes municipals de 20/03/1770), p. 19 v-20 v.

70. AHMP, AH 2096/2 (actes municipals de 20/03/1770), p. 20-20 v.

71. AHMP, AH 2096/2 (actes municipals de 2/04/1770), p. 25 v-26.

72. ARM, AH 6632, document amb data de 28 de febrer de 1771 al final.

73. ARM, AH 6632, document amb data de 28 de febrer de 1771 al final, p. 1-1 v. L'escut era una moneda inexistent en el moment de la redacció del contracte.

Davant la reclamació de Descatllar, Cirer explica a la JGCM que aquest privilegi es trobava abolit amb els arguments següents:⁷⁴

1). Aquest privilegi només es referia a la moneda d'or i de plata, i en aquell moment el debat se centrava en la moneda de billó. Malgrat tot, aquesta afirmació de Cirer sembla més un pretext per afeblir l'argumentació de Descatllar que una certesa atès que, a Can Catllar, històricament també s'hi encunyà moneda de billó.

2). La petició era perquè fos el rei qui manàs l'encunyació com a posseïdor exclusiu del privilegi, però no perquè s'encunyàs en nom de la ciutat. Per això, Descatllar no podia pretendre que se li concedís a ell la potestat d'aquesta encunyació.

3). Segons constava en la Intendència del Regne de Mallorca, els anys 1721 i 1722 s'havia encunyat moneda a compte de la Reial Hisenda. L'intendent n'informà d'aquesta circumstància el 5 de juny de 1767.

4). Quan Felip V conquerí Mallorca el 1715, n'abolí tots els privilegis; per això, s'encunyà la moneda el 1721 i 1722 a compte de la Reial Hisenda, sense que ningú, ni els suposats propietaris del privilegi, fessin cap reclamació.

5). El núm. 46, foli 281, de la publicació setmanal *Correo General*, l'Audiència del Regne de Mallorca ja esmentava que la Seca de Mallorca disposava d'una jurisdicció reial civil i criminal pròpia, independent de qualsevol altra i a la qual se sotmetien tots els oficis de la casa de la moneda, que ara es trobaven extingits.

6). Una ordre expedida pel Marqués de Esquilache l'1 d'octubre de 1765, arran d'una consulta feta al rei pel Consell d'Hisenda, reconeixia els orígens medievals del privilegi per encunyar moneda de què gaudia el Regne de Mallorca i l'impost del fogatge que se'n derivava. Però també aclareix que, arran de "la darrera conquesta" (l'ocupació castellana), es volgué abolir aquest impost i que, amb l'ordre de 1765, quedava ben clar que la facultat d'encunyar moneda només li corresponia al rei d'Espanya, alhora que abolia definitivament el fogatge i deixava sense efecte el privilegi dels Descatllar.

7). Els càrrecs de la seca depenien directament de la designació reial i no per haver estat comprats en el passat. Per tant, si no hi havia una persona designada per dirigir l'encunyació no era perquè Descatllar retingués el privilegi, com aquest volia fer veure, sinó perquè feia temps que aquest càrrec havia esdevingut innecessari.

8). Es reiterava que, tal i com ja assenyalaven reials ordres anteriors, els privilegis tocants aquests assumptes havien de ser assumits per la Corona i, per tant, no es podien atribuir a altres persones.

74. ARM, AH 6632, document amb data de 28 de febrer de 1771 al final, p. 1 v-2 v.

Per tot allò exposat, Cirer continuava recordant que el rei tenia ple dret de premiar tot aquell que consideràs que s'ho havia guanyat per la seva feina i esforç, com era el seu cas per haver-lo servit en el ram d'Amortització i Segell des del 1753 sense cap gratificació, tot i haver tengut a càrrec seu nou oficials que sí percebien una remuneració. Recordava Cirer que la seva feina per tota l'illa durant 12 anys havia facilitat una recaptació total de 841.117 reials i 21 maravedisos de billó (414.116 reials i 29 maravedisos de billó els dos primers anys), quan anteriorment no es recaptaven ni 6.000 reials anuals, i havia redactat, amb l'aprovació reial, un reglament per a la constitució d'un departament destinat a recaptar els impostos de forma efectiva.⁷⁵

Cirer recorda que havia estat designat síndic personer el 1769 per elecció popular i que tant l'elecció com la pròrroga del càrrec pels anys posteriors, incloent-hi la de 1771, havien estat aprovades pel *Consejo de Castilla* per continuar amb l'èxit de la seva tasca; també que era membre de la *Junta Municipal de Temporalidades de los Regulares Expulsos de la Compañía* i que fou ell qui tengué la idea d'encunyar moneda, treballà en el pla i en la demostració de com dur a terme aquesta operació i el càlcul dels beneficis per a la Reial Hisenda. Per tot això, sol·licitava que se'l nomenàs director de l'encunyació i, per demostrar que només aspirava a l'honor i no a un interès pecuniari, acceptava que se'l remuneràs amb els 8 sous per marc estipulats en el privilegi medieval, amb els quals pagaria els treballadors, el carbó, la llenya i la resta de despeses de la fabricació de moneda.⁷⁶

Cirer també diu que, tot i haver dit en la seva carta del 26 de juliol de 1769 que necessitava fons per a iniciar les encunyacions, ja que la Tresoreria mallorquina no en tenia i que es podien obtenir en qualitat de préstec dels Cabals Comuns per ser retornats al més aviat possible, en redactar la carta ja s'havien extret fons dels Cabals Comuns per necessitats d'abastiment causades per la guerra, però es podien extreure fons de la Tresoreria, que aleshores sí disposava de fons suficients i que es reemborsarien tot d'una que s'iniciàs l'encunyació en forma de la nova moneda, amb la qual es podrien pagar mensualment la tropa, els sous i altres despeses. D'aquesta forma, el poble notaria els beneficis tot d'una i s'evitaria haver de recórrer als Cabals Comuns, una font de recursos ara més limitada.⁷⁷

Cirer s'acomiada del rei demanant que manàs allò que més li complagués i insistint que el nomenàs a ell director de l'encunyació o, si més no, algun dels diputats, sempre sota les condicions esmentades.

Aquest sembla ser el darrer document generat entorn a aquesta emissió monetària. Tot i no haver-ne localitzat cap altre que aclareixi els motius pels quals no s'arribà a fer l'encunyació, assajarem de donar-ne alguna en l'apartat de conclusions.

75. ARM, AH 6632, document amb data de 28 de febrer de 1771 al final, p. 2 v-3.

76. ARM, AH 6632, document amb data de 28 de febrer de 1771 al final, p. 3-3 v.

77. ARM, AH 6632, document amb data de 28 de febrer de 1771 al final, p. 3 v-4.

Descripció física de les monedes

Advertiments previs:

- Les mides són les naturals dels dibuixos sobre el paper.
- S'hi indiquen els pesos teòrics, calculats amb la divisió del pes del marc castellà (230 g) entre el número de peces per marc (24 sous).
- Es reproduïxen les dues cares tal i com estan representades al document, tot i que l'anvers, convencionalment considerat com la cara en què apareix el bust del rei, es troba a la dreta, i el revers, la cara en què apareixen les armes o la insígnia, es troba a l'esquerra. Per aquest motiu, l'ordre en la descripció és l'invers de l'habitual (primer el revers i després l'anvers, d'acord amb l'ordre de la imatge).

1) Sou (12 diners). Billó.

r/ DOSE DINEROS DE MALLORCA. Armes de Mallorca coronades i de forma ametllada.

a/ CAROLVS III. HISPAN. REX. 1769. Flor de quatre pètals. Dins orla lineal, bust del rei mirant a l'esquerra i, davant la cara, número 12 i punt.

Ø = 25 mm

Pes teòric: 9,58 g

2) Treseta (6 diners). Billó.

r/ 6 DINEROS DE MALLORCA. Creu llatina sobreposada a un escut coronat.

a/ CAROLVS III HISPAN. REX. 1769. Flor de quatre pètals. Dins orla lineal, bust del rei mirant a l'esquerra i, davant la cara, número 6 i punt.

Ø = 20 mm

Pes teòric: 4,79 g

3) Diner. Billó.

r/ DINERO DE MALLORCA. Creu llatina coronada dins una orla lineal.

a/ CAR. III. HISP. REX. 1769. Flor de quatre pètals. Dins orla lineal, bust del rei mirant a l'esquerra i, davant la cara, número 1 i punt.

Ø = 13 mm

Pes teòric: 0,8 g

CONCLUSIONS

Ha quedat constatat que de l'estudi d'un expedient referent a una moneda que no es va adoptar, es poden treure conclusions interessants sobre les pràctiques d'encunyació de l'època, volums de circulació monetària i tiratges de monedes que li precediren en el temps. Les conclusions es podrien estendre fins i tot al camp de la lexicografia en comprovar l'ús de diversos mots que encara s'empren avui dia en el català de Mallorca, com, per exemple, la paraula “menut”, que, com hem vist, es referia a les monedes d'un diner i que ara es fa servir per referir-se a la “moneda menuda” en circulació; o la paraula “doblers”, nom genèric de la massa monetària, que, pel que hem vist, devia provenir del costum, segurament d'origen immemorial i basat en la pràctica quotidiana, d'expressar els preus de poc import primordialment en aquest múltiple del diner.

Pel que fa a encunyacions anteriors, s'esmenta per primera vegada que la moneda d'un diner de Felip V (CrusCG 6006)⁷⁸ fou encunyada el 1725 i en un volum de 7.000 lliures, que equivalen a 1.680.000 peces. Tot i que, a primera vista, crida l'atenció que una moneda que s'encunyà en un volum tan alt tenguí avui dia un grau de raresa igualment elevat (RR), aquest fet deixa de ser estrany si atenem al testimoni de la documentació, que afirma que aquestes peces ja eren aleshores escasses, principalment per l'acaparament dels comerciants. El mateix motiu podria explicar l'escassetat de les monedes d'un diner anteriors.

Malgrat que el Decret de Nova Planta de 1716 reservava la potestat d'encunyar moneda al rei d'Espanya, sembla clar que les primeres encunyacions borbò-

78. Segons la numeració de CRUSAFONT I SABATER, M.: *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa* (s. V aC – s. XX dC). SCEN (IEC). Barcelona, 2009.

niques (les de moneda menuda entre 1721 i 1725 i la moneda d'or de 1727)⁷⁹ encara s'encarregaren a la seca mallorquina dels Descatllar, una família que mantenia una gran influència política i social a l'època. Però les dècades en què la fàbrica de moneda caigué en desús i la Reial Ordre de 1765, que liquidava l'impost del fogatge i eximia definitivament Palma d'encunyar moneda, afavoriren que la legitimitat dels Descatllar per reprendre l'activitat fos fermament qüestionada i que fins i tot un funcionari com el síndic personer es postulàs per dirigir les encunyacions que es proposaven el 1767, 40 anys després de la darrera encunyació coneguda fins ara, tot al·ludint a la seva trajectòria professional al servei del rei i de la Hisenda Reial.

En alguns apartats de la documentació, s'usa d'una forma aparentment indiscriminada les paraules “marcs” i “pesos” per referir-se als mateixos volums d'encunyació, com si un marc s'equiparàs a un *peso duro* de 8 reials castellans. Igualant ambdues unitats a la moneda mallorquina, segons les equivalències que la mateixa documentació facilita, observam que:

1 marc = 24 sous = 288 diners

1 *peso duro* (8 reials castellans) = 1 lliura, 2 sous i 8 diners = 272 diners

Com veiem, la diferència entre ambdues unitats, aplicades als volums d'encunyació, és només de 16 diners, una diferència que, tot i que a primera vista pot semblar curta, en parlar de volums de 100.000 unitats (marcs o pesos), és força considerable (més de 5.555 lliures mallorquines). De totes formes, creiem que, en aquesta aparent arbitrarietat en l'ús d'ambdues unitats, hi havia la intenció de transmetre els volums d'una forma tècnicament i conceptualment correcta quan s'usava el marc d'una banda, i la voluntat de reflectir, encara que fos aproximadament, el valor monetari de l'encunyació quan, de l'altra, s'usava el peso, sobretot si en la negociació hi havia implicades autoritats castellanes que no estaven familiaritzades d'entrada amb les particularitats del sistema monetari mallorquí. El cert és que no hem pogut trobar cap altra explicació a aquesta pràctica.

Els pesos teòrics són superiors al de les peces de treseta i diner encunyades amb anterioritat (recordem que les de sou no s'encunyaren fins a 1812). Mentre que la diferència amb el pes atribuït a la d'un diner (entorn 0,7 g per a la moneda encunyada sota Felip V) és poc significativa (només 0,10 g), la de la treseta (3,9 g com a mitjana en la darrera peça encunyada el 1724 sota Lluís I) és de gairebé un gram, la qual cosa reflecteix l'índex de desgast que es produïen en aquest tipus de

79. BOADA SALOM, J.: “Els encunys mallorquins del Museo de la Casa de la Moneda”. *Acta Numismàtica*, 40, SCEN (IEC), Barcelona, 2010, p. 182. L'estudi d'aquests encunys va permetre conèixer la data més tardana que de moment es coneix en una moneda mallorquina: la de 1727, en una peça d'un escut d'or.

peces al llarg de la seva circulació que, en el cas dels doblers i les tresetes de l'època moderna per exemple, s'allargà durant més d'un segle.

Finalment, si, com hem vist, les encunyacions eren tan necessàries i es podrien haver dut a terme sense que suposassin un perjudici econòmic per a l'Erari Reial, sinó més aviat un benefici, cal preguntar-se els motius pels quals no s'arribaren a fer. Creiem que el cost inicial no havia de representar cap motiu de pes atès que, com es diu, la recuperació dels fons seria ràpida. A més, si la hisenda local no disposava de fons, aquests podien haver-se enviat des de Madrid sense gaires inconvenients. Precisament perquè l'encunyació havia de ser autoritzada per la Cort madrilenya, i malgrat que no hi ha cap referència en aquest sentit en la documentació consultada, és possible que el poder central consideràs injustificable un error (o, més aviat, una il·legalitat en aquell moment) que mostraven els dissenys de les monedes proposades: l'absència de les armes del rei (és a dir, les castellanques), que havien esdevingut obligatòries a totes les monedes encunyades sota sobirania espanyola des que així ho establí una instrucció de la Reial Audiència castellana datat el 27 de novembre de 1721,⁸⁰ quan s'havien de fer les primeres encunyacions després de l'ocupació borbònica. De fet, si ens fixam en les monedes encunyades a Mallorca amb posterioritat a aquell moment, totes mostren les armes reials, bé en forma completa en el cas de l'or, o en la forma simplificada amb els castells i els lleons en la moneda menuda. Les úniques excepcions foren les encunyacions ocasionals de 1808, 1821 i 1823, que mostren les armes mallorquines i que es feren en uns moments històrics i en unes circumstàncies ben diferents.

Amb tot, els dibuixos de les tres monedes mostren un bon art que suggereix que foren fets per un argenter o per algú que ja havia treballat a la seca. L'anvers mostra el bust del monarca de perfil com a motiu principal, i també un numeral que representa el valor facial, un element imprescindible en una societat majoritàriament il·letrada. Pel que fa als reversos, el de les monedes d'un i de 6 diners mostren una creu llatina similar a la que mostrava la moneda menuda mallorquina abans de l'ocupació. En el cas dels 6 diners, el disseny recorda al del revers de la moneda de 12 diners de 1812, però en aquesta peça s'inclogueren els castells i els lleons castellanques, una fórmula original d'integrar l'antic símbol monetari mallorquí (la creu llatina) amb els nous símbols imposats que, si s'hagués adoptat el 1769, tal vegada hauria afavorit la introducció de les monedes que acabam de presentar. Molt més "agosat" és l'escut mallorquí de forma ametllada de la moneda d'un sou, que degué grinyolar amb força en les ments colonitzadores de les autoritats borbòniques de l'època.

Cal reconèixer, això sí, el mèrit de les autoritats mallorquines en fer pinya per convèncer l'estat borbònic de no introduir a Balears el caòtic i confús sistema

80. AHMP, AH 2076/1 (actes municipals de 8/01/1722), p. 6 v.

monetari castellà, basat en el reial de billó i el maravedí, que no hauria fet més que empitjorar la ja delicada situació econòmica i social illenca. En aquest sentit, dels testimonis recollits entre les autoritats locals es desprèn la idea que el manteniment de l'ancestral sistema monetari del Regne de Mallorca era, en aquells moments, una defensa contra un empobriment encara major de les illes davant el colonialisme de l'Imperi Espanyol de què havia entrat a formar part dècades enrere.

Agraïments

- Jeroni Orell, per donar-me certes facilitats logístiques en la redacció d'aquest article.
- Miquel Crusafont, per l'aclariment de certs conceptes i per la seva orientació.

BIBLIOGRAFIA

BOADA SALOM, J.: "Els encunys mallorquins del *Museo de la Casa de la Moneda*". *Acta Numismàtica* 40, SCEN (IEC), Barcelona, 2010, p. 165-193.

BOADA SALOM, J.; ORELL JAQUOTOT, J.: "Apunts sobre les diverses ubicacions de la seca de Mallorca (segles XIII-XV)". *Acta Numismàtica* 43. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (Institut d'Estudis Catalans). Barcelona, 2013, p. 85-93.

CAMPANER Y FUERTES, A.: *Numismática balear*. Palma, 1879.

CRUSAFONT Y SABATER, M.: *Història de la moneda catalana*. Crítica – Grijalbo Mondadori. Barcelona, 1996.

CRUSAFONT Y SABATER, M.; BALAGUER, A. M.: "En el darrer any de la peseta... o peceta". *Acta Numismàtica* 31. SCEN (IEC). Barcelona, 2001, p. 155-188.

CRUSAFONT Y SABATER, M.: *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. V aC – s. XX dC)*. SCEN (IEC). Barcelona, 2009.

DE CRUSAFONT I SABATER, M.: *Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (excepte els comtats catalans) (1067/1162-1516)*. SCEN (IEC). Barcelona, 2015.

MORRO MARCÉ, M.: *Fora botiflers, fora galls! La Guerra de Successió a les Illes Balears*. Lleonard Muntaner Editor. Palma, 2015.

TOUS MELIÀ, J.: *Palma a través de la cartografia (1596-1902)*. Ajuntament de Palma. Palma, 2009.

El diners valencians entre 1592 i 1609. El diner de Felip I amb marques S-S.

JOAN ANTONI SENDRA I IBÁÑEZ*

Com bé apuntava X. Sanahuja ja fa més de deu anys,¹ una de les sèries menys coneguda de la numismàtica moderna valenciana és la dels diners. De llavors ençà, alguna cosa hem avançat. Fa uns anys, vàrem donar a conèixer algunes dates i variants inèdites, i el diner amb data encunyat sota el regnat de l'Arxiduc Carles.²

La creació (informal) d'un grup de recerca format per investigadors i col·leccionistes³ ens aporta avui algunes novetats a una de les sèries que ens resulten encara molt complicades d'esbrinar, la de les encunyacions realitzades durant el període 1586-1608 sota els regnats de Felip I i Felip II de València.

Els diners de Felip I (1556-1598)

Mateu i Llopis⁴ no va vore cap d'aquestos exemplars pertanyents als primers anys de Felip II, encara que ja va apuntar la possibilitat que aquestes primeres emissions seguien els tipus de les de Felip I. No fou fins l'any 1984 quan M. Crusafont i A. Bofarull⁵ feren la primera proposta d'identificació d'aquestes emissions segons l'únic tipus de diners sense marques fins aleshores conegut, qüestió represa posteriorment després d'observar M. Crusafont nous exemplars d'aquests tipus.⁶ Per últim, X. Sanahuja⁷ va reprendre la qüestió en reatribuir a l'emis-

* Investigador numismàtic i membre de la SCEN.

1. SANAHUJA, X.: "Els diners de València de 1608-1609". *L'Ardit* 20. Cercle F. i N de Barcelona. Barcelona, hivern de 2004.

2. SENDRA, J. A.: "Sistematització dels diners valencians amb data de l'època dels Àustries 1610-1706. Presentació del diner de l'Arxiduc Carles". *Acta Numismàtica* 36. SCEN (IEC). Barcelona, 2006.

3. Entre molts altres, no vull deixar de nomenar A. Rodrigo, Àlex Nacher i Xavier Sanahuja. També tots els amics dels fòrums Numiscat i OMNI que desinteressadament ens ajuden a anar endavant en aquestes qüestions.

4. MATEU I LLOPIS, F.: *La ceca de Valencia...*

5. CRUSAFONT, M.; BOFARULL, A.: "Identificació del diner valencià de Felip I i de la primera encunyació de Felip II". *Acta Numismàtica* VI. SCEN (IEC). Barcelona, 1976.

6. CRUSAFONT, M.: Els primers diners valencians a nom de Felip. *Gaceta Numismàtica* 73. II-1984.

7. *Op. Cit.* núm. 1.

sió del 1608-1609 les monedes classificades per Crusafont-Bofarull com de Felip I i inicis de Felip II, i introduint el grup anepigràfic anomenat popularment com “diners de les Germanies” per la seua semblança als diners contesos al tresor de Santa Anna de Xàtiva (València).

x2

Diner del tipus atribuït per Crusafont-Bofarull a finals de Felip I, i per Sanahuja a Felip II (1608-1609).

Al llarg dels darrers anys, he tingut l'oportunitat d'estudiar una quantitat ja considerable de diners, augmentant per tant la visió que d'aquestes peces teníem fins ara i que ens aporta novetats a tenir en compte.

En primer lloc, hi ha un grup de diners no estudiats fins ara i que presenten una qualitat d'encunyació considerable, estil acurat i llegendes llargues, els quals presenten dues variants. A l'anvers, presenten bust del rei cap a l'esquerra, amb el rostre ben definit, corona amb les puntes curtes, el cabell marcat amb línees ben definides i amb una vestimenta de línees simples però acurada. Al revers, l'arbre de València d'estil molt semblant als representats als diners de Carles I i Felip I. Quant a les llegendes, a l'anvers apareixen amb la forma +PHILIPVS DEI GRA i, al revers, +VALENCIA [MAIORICA]. Els exemplars estudiats presenten habitualment l'aspecte platejat del billó.

D'aquest tipus, com he dit abans, hi ha dues variants. La primera d'elles presenta les marques S-S a l'anvers, als costats del bust, i cap al revers, lloc habitual des de l'aparició d'aquestes marques al billó valencià.

x2

Diner amb marques S-S a l'anvers, variant I.

La segona variant d'aquest tipus presenta la particularitat de no dur cap marca, ni a l'anvers ni al revers.

Diner sense marques, variant II.

A quin regnat poden pertànyer aquestes emissions? Malgrat la informació que ens proporcionen aquestes monedes, no ens resultarà certament senzilla la seua atribució. Tenim, per una banda i per al regnat de Felip I de València, ben definides actualment les emissions pertanyents als mestres de seca Honorat Joan, Lluís Joan i Antoni Joan, els quals porten al revers les marques O-I, I-O, L-I i A-I respectivament.

Diners de Felip I, amb marques al revers O-I, L-I i A-I. Escala 1:1

A la primera d'aquestes noves peces hi trobem les marques S-S. A qui poden correspondre, doncs, aquestes marques? I a quin moment? Sabem que l'emissió realitzada el 1608-1609 fou rebutjada fermament per ser monedes mal fetes i fàcilment falsificables, a més a més amb una rebaixa important de la llei, passant d'1 diner i 20 grans a només 20 grans. Per tant, aquestos diners de bona factura deuen ésser anteriors. Si seguim la documentació aportada per Mateu,⁸ el rei Felip I va

8. MATEU I LLOPIS, F.: "Notas documentales sobre la ceca de Valencia y la circulación monetaria durante Felipe II (1556-1598)". *Numisma* 31, 1958, pàgines 9 a 31.

nomenar el 2 de juny de 1586 com a mestre de la seca Joan Onofre Escrivà de Romaní Çabata, en substitució per renúncia del cavaller Lluís Joan. Les encunyacions de billó sota aquesta regència no comencen fins el maig de 1592 i finalitzen el desembre de 1595. Encara que es van fer deslliurances durant tres anys, la quantitat total en marcs va ser només de 494 marcs. Podrien pertànyer aquestos diners amb marques a aquesta emissió? Sabem que a la documentació sovint apareix el nom del mestre com Nofre Scrivà i se n'omet la E inicial. Amb aquesta hipòtesi tindriem una S atribuïda, però, i la segona? Fins aquest moment, les dues inicials que apareixen al billó valencià corresponen al nom i al cognom M-S (Miquel Sánchez), O-I (Onorat Joan)..., amb l'excepció de les S-S corresponents a Alfons Sánchez, que la duplica perquè ostenta simultàniament els càrrecs de tresorer general i mestre de la seca. Què pot significar, doncs, aquesta altra S? Potser una lectura forçada ens portaria al segon cognom, Çabata, amb la forma Sabata, i correspondrien per tant les marques S-S a Scrivà-Sabata. Com hem vist, durant aquestos tres anys van ser molt poques les peces encunyades, unes 170.000, la qual cosa es correspondria també amb els pocs exemplars d'aquest tipus que ens han arribat fins avui, només 3.

Els primers diners de Felip II (1598-1609)

Les següents emissions de billó les trobem ja dins el regnat de Felip II, el 1599, el 1603, 1604, 1605, 1606, i els anys 1608-1609. Per a l'any 1599, X. Sanahuja ens dona una quantitat de 20.078 marcs (vora set milions de monedes), per al període 1603-1606, Mateu⁹ ens dona la xifra de 7.159 marcs (prop de dos milions i mig de peces), i per a la del 1608-1609, de nou X. Sanahuja ens dona la quantitat d'uns vint-i-huit milions de monedes fabricades, indicant que fou important perquè pretenia retirar de la circulació els diners anteriors. En total, uns trenta-set milions i mig de diners encunyats entre el 1599 i el 1609. Si donem per identificades ja les emissions amb marques de Felip I i les pertanyents a Felip II de 1608-1609, crec que la segona variant de tipus sense marques que presente en aquest article pot encaixar bé dins de les emissions fetes entre 1599 i 1604. Es tracta de peces encara amb un (relatiu) bon acabat, amb llegendes llargues, un mòdul entre 13 i 15 mil·límetres, amb un estil molt semblant als immediatament anteriors que porten S-S i de les quals en coneguem hui prou exemplars.

9. MATEU Y LLOPIS, F.: *Libre dels privilegis de la Seca*. Ajuntament de València, 1957.

Diners de Felip III, emesos entre 1599 i 1606. Escala x2.

Els anomenats “diners de les Germanies”

Ens resta, per finalitzar, l'atribució cronològica d'un grup de diners força complicada, el grup anomenat “de la guerra de les Germanies” i que a partir d'ara anomenaré T-G II. Aquest conjunt de peces fou inicialment associat a aquesta troballa per les seues característiques, semblants a les de les monedes que componen el tresor de Santa Anna¹⁰ -a partir d'ara T-G I-, i que Mateu va situar com una emissió feta pels agermanats durant aquest conflicte i, per tant, al voltant del 1522. Del conjunt inicial, estimat en més de 2.000 monedes, només 1.195 van ser depositades al Museu de Prehistòria de València. Es tracta de diners anepígrafs, amb el cap del rei cap a l'esquerra i amb un llarg coll, sense cap mena de vestimenta visible. Al revers, l'arbre té l'estil ornat típic dels diners anteriors al 1610.

Diner del tresor de Santa Anna T-G I. Foto SIP. Escala x2.

Diner del tresor de Santa Anna tipus T-G II. Escala x2.

10. MATEU Y LLOPIS, F.: “Hallazgos numismáticos XXIII”. *Numisma* 132-137, 1975. RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.: *Monedes d'ahir, tresors de hui*. Col·lecció perfils del passat. Diputació de València, 1997, pàg. 59.

Del tipus T-G II, entre els 1.195 exemplars ingressats al museu, només hi trobem un exemplar i, a diferència dels anteriors, l'estil es més acurat i el bust del rei sí hi porta roba. Front la mancança d'exemplars del tipus T-G I, trobem força exemplars del tipus T-G II a les col·leccions estudiades. Ara bé, a més a més, al llarg d'aquests anys he pogut estudiar diversos exemplars amb la mateixa tipologia però amb llegendes, tant a nom de Carles I com de Felip I, però, al contrari de l'habitual al billó des de Ferran II, sense marques al·lusives al mestre de la seca.

Diners núm. 1 tipus T-G II, i núm. 2 i 3, similars, a nom de Carles i Felip. Inèdits.

Com podem vore, al primer dels exemplars hi llegim perfectament el començament de la llegenda CARO[LVS], i al segon, la inicial del rei, P, de PHILIPVS. Als dos reversos, també hi podem vore clarament part de la llegenda VALENCIE.

Mateu va associar el tresor de Santa Anna a una emissió feta pels agermanats durant la guerra de les Germanies per la proximitat a Xàtiva, localitat on hi van tindre lloc importants encontres entre dits agermanats i el reialistes. Si atenem al fet que, durant la guerra, els diners circulants eren majoritàriament els encunyats per Ferran II, els quals devien intentar imitar, veiem que l'estil està molt lluny d'ells i molt més proper als d'aquests exemplars a nom de Carles i Felip. Per tant, resulta possible pensar que no es tracten de diners emesos durant la guerra de les Germanies, sinó més aviat cap al final del regnat de Carles I. El perquè es van fer aquestes emissions sense cap marca, quan des del regnat de Ferran II es graven al billó amb una total regularitat, és un misteri que encara no hem resolt. Una altra incògnita que de moment no podem tampoc esbrinar és si realment les

monedes del conjunt de Santa Anna es tracten d'emissions oficials o bé de l'amagatall d'algun falsari. Un cop descartada la hipòtesi agermanada, tant el lloc de la troballa, a una muntanyeta, com la composició, diners d'imitació, fan pensar més bé en un conjunt de falsari. En contra hi tenim, en primer lloc, l'acurança en la seua fabricació, amb cospells rodons, ben treballats i ben encunyats, encara d'un estil groller i, no ho oblidem, anepígrafs. També l'anàlisi metal·logràfica realitzada per Ripollés, Abascal i Gozalbes donaren com a resultat una quantitat de plata baixa però present als exemplars analitzats.

Amb tot açò, les emissions de Felip I i Felip II de València quedarien de la manera següent:

**Quadre de les emissions amb marques
pertanyents al regnat de Felip I. Escala 1:1**

Honorat Joan 1556-1564

a/ Bust entre V-A; r/ arbre entre O-I.
CGMC-4266

a/ Bust entre A-V; r/ arbre entre O-I.

Antoni Joan 1564-1565

a/ Bust entre A-V; r/ arbre entre A-I.
CGMC-4266^a

a/ Bust entre V-A; r/ arbre entre I-A.
Nom del rei no visible. Inèdita.

Lluís Joan 1564-1586

a/ Bust entre V-A; r/ arbre entre L-I.
CGMC-4266b

Nofre Escrivà 1586-1603

Bust del rei entre S-S. Revers sense
marques. Inèdita.

Quadre de les emissions de Felip II. Escala 1:1

Emissions del 1599-1606

a/ +PHILIPVS DEI GRA[CIA]

r/ +VALENCIE MAIORICA

Emissions del 1608-1609

CGMC-4267

a/ +PHILIPVS D G

r/ VALENCIE [M?]

Emissió del 1610

CGMC-4362

a/ +PHILIPVS D G

r/ VALENCIA 1610

Pellofes inèdites (2a part)

XAVIER JORBA I SERRA*

L'any 2013, a l'Acta Numismàtica 43 vàrem presentar un total de 29 pellofes inèdites, totes elles pertanyents a diferents parròquies de Barcelona. Durant els últims anys, han aparegut noves peces inèdites com les que vàrem poder publicar i atribuir a Sant Pere de Les Preses,¹ les aparegudes al claustre de Sant Pere de Rodes,² la petita troballa feta al monestir de Sant Cugat del Vallès,³ o la més recent, que pertany a la desconeguda –quant a atribucions de pellofes– comunitat de preveres de l'Espluga del Francolí. La intenció del present article és poder donar a conèixer una bona part d'aquestes i anar completant d'aquesta manera l'obra del Dr. Miquel Crusafont *La moneda catalana local (S.XIII-XVIII)*.⁴ Aquesta vegada presentem 35 pellofes de parròquies foranies de Barcelona,⁵ malgrat quedín per presentar prop d'unes trenta pellofes inèdites pertanyents a les diferents parròquies de Barcelona.

Pellofes de Berga:

Parròquia de Santa Eulàlia

Núm. 30 (x2).

Núm. 31 (x1,5).

* Doctor en Història Moderna i membre de la SCEN.

1. JORBA I SERRA, X.; PLANTALECH I COLOMER, S., "Les Pellofes de Sant Pere de Les Preses, un taller desconegut". *Acta Numismàtica* 44, SCEN (IEC), Barcelona, 2014, pàg. 213-219.

2. CLUA MERCADAL, M.; MATARÓ I PLADELASALA, M.; PUIG GRIESENBERGER, A., "Les pellofes del monestir de Sant Pere de Rodes", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 44, 2013, p. 371-389.

3. RODRÍGUEZ LÁZARO, A., "Un conjunt de pellofes procedents del monestir de Sant Cugat del Vallès", dins *Pellofes & ploms eclesiàstics: un patrimoni numismàtic per descobrir*. MNAC, 2015.

4. CRUSAFONT I SABATER, M., *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Barcelona, 1990.

5. En el present article continuarem la numeració de l'article JORBA I SERRA, X., "Pellofes inèdites, (1a part)". *Acta Numismàtica* 43, SCEN (IEC), Barcelona, 2013, p. 219-223, començant pel núm. 30.

30. Incusa de llautó. Creu de Santa Eulàlia entre C-O. Orla lineal. Pellofa quadrada.

Pes desconegut. Ø 11 mm x 11 mm. Procedeix de la col·lecció Balsach.⁶

31. Incusa de llautó. Creu de Santa Eulàlia entre S-O. Orla de punts i lineal. Pes desconegut. Ø 16 mm. Procedeix de la col·lecció Balsach.⁷

Pellofes de Cervera:

Parròquia de Santa Maria

Núm. 32 (x1,5).

32. Incusa de llautó. Cérvol passant a dreta. Orla de punts. Idèntica a la Crus. 1475, però aquesta presenta tres grups de punts al camp. Se'n coneixen tres exemplars: un de la col·lecció Balsach, el de la col·lecció Egara, que reproduïm, i el tercer en mans particulars.

Pes: 0,35 g. Ø 15 mm.⁸

Pellofes de l'Espluga de Francolí:

Parròquia de Sant Miquel Arcàngel

Núm. 33 (x1,5).

33. La utilització de pellofes per part de la comunitat de preveres de l'Espluga de Francolí era desconeguda fins la troballa, dins de la mateixa població, de la peça dalt fotografiada. L'església de Sant Miquel, d'estil gòtic, fou bastida als se-

6. La peça esmentada no sortia referenciada en l'article de BALSACH, L.; CRUSAFONT, M., "Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach", *Acta Numismàtica* 27, SCEN (IEC), Barcelona, 1996, pàg. 155-175.

7. L'esmentada peça no sortia referenciada en l'article de BALSACH, L.; CRUSAFONT, M., "Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach", *Acta Numismàtica* 27, SCEN (IEC), Barcelona, 1996, pàg. 155-175.

8. L'esmentada peça no sortia referenciada en l'article de BALSACH, L.; CRUSAFONT, M., "Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach", *Acta Numismàtica* 27, SCEN (IEC), Barcelona, 1996, pàg. 155-175.

gles XIII-XIV. La presència de la comanda del templer a la població com a senyors del domini de l'Espluga Jussana permet atribuir sense cap mena de dubte la citada pellofa.⁹ Incusa de llautó. Creu patada. Orla lineal. Semblen distingir-se dos elements no identificables al primer i segon quarter de la creu.

Pes desconegut. Ø 20 mm.

Pellofes de Girona

Parròquia de Sant Feliu

Núm. 34 (x1,5).

Núm. 35 (x1,5).

34. Incusa de llautó. Sobre la pellofa Crus. 1656, àliga d'un sol cap entre S-F. Orla triple, la del mig de punts, apareix tot un conjunt que porta la contramarca IHS. Aquesta pot aparèixer tant a l'anvers com al revers.

Pes: 0,38 g. Ø 18 mm.

35. Incusa de llautó. Sant Feliu, dret, de front, amb la palma a la mà. Orles de punts i lineal. Com la Crus. 1677. La pellofa que presentem és ovalada i de diàmetre molt més petit, de 18 x 20 mm, amb un pes de 0,44 g. La Crus. 1677 fa 21 mm.

Pellofes d'Igualada:

Parròquia de Santa Maria

Acta 35 núm. 12 (x1,5).

Acta 35 núm. 12 (x1,5).

Núm. 36 (x1,5).

9. La comunitat de preveres de l'Espluga s'havia dotat d'Ordinacions l'any 1426, que foren confirmades els anys 1482, 1509 i 1562. L'any 1662 es van signar unes Constitucions del Cor. La parròquia estava regida per un rector, un vicari i la resta de preveres beneficiats. El bosser era l'encarregat d'obrir i tancar el cor abans i després de l'aniversari o ofici. Recordem que les hores canòniques de l'ofici diví són les lloances del

36. A l'*Acta Numismàtica* 35 presentàvem la pellofa inèdita d'Igualada, semblant a la Crus. 1730, que enumeràvem amb el núm. 12.¹⁰ La descrivíem com incusa de llautó amb la Mare de Déu amb menys de mig cos, amb el nen al braç esquerre i amb una estrella o flor a la dreta. Doble orla de punts, amb un pes de 51 g i amb un diàmetre de 18 mm. La que ara presentem amb el núm. 36 té moltes semblances amb l'anterior. Incusa de llautó, amb la Mare de Déu amb menys de mig cos, amb el nen al braç esquerre, sense estrella o flor a la dreta. A sota, el mar. Doble orla de punts amb un pes de 0,51 g i amb un diàmetre de 20 mm. El fet que porti mar ja coincideix amb les armes d'Igualada, però també ens pot fer pensar que pugui pertànyer a la parròquia de Santa Maria del Mar de Barcelona. Caldrà esperar l'aparició de nous exemplars per poder determinar amb certesa la seva atribució a Santa Maria del Mar.

Pellofes de Lleida:

La Seu de Lleida

Crus. 1784 (x1,5).

Núm. 37 (x1,5).

37. La pellofa que presentem és la mateixa que la Crus. 1784 però amb un diàmetre i pes molt més reduït. La pellofa és una incusa de llautó. Doble clau entre A-N. En el camp, quatre creuetes. Orla lineal. La Crus. 1784 fa 26 mm de diàmetre i un pes de 0,54 g, mentre que la núm. 37 fa un diàmetre de 19 mm i un pes de 0,43 g. Les quatre creuetes són molt més petites que la Crus. 1784.

Pellofes d'Olot:

Parròquia de Sant Esteve

38. Incusa de llautó. Ala i dues estrelles. Orla lineal.

Pes: 0,38 g. Ø 10 mm.

matí (laudes) i les de la tarda (vespres). Les hores de tèrcia, sexta i nona corresponen a mig matí, migdia i mitja tarda; les completes es resen en finalitzar la jornada abans del descans nocturn. ROCA ARMENGOL, JORDI: *Història de l'Espluga de Francolí. L'edat moderna*. Volum 4, l'Espluga de Francolí, 2002.

10. JORBA I SERRA, X., "Les pellofes de Prats de Rei, Igualada i Calaf", *Acta Numismàtica* 35, SCEN (IEC), Barcelona, 2005, p. 89-109.

Crus. 1898 (x2).

Núm. 38 (x2).

La peça que presentem ha de correspondre a un encuny més antic que la Crus. 1898. Es pot veure la diferència amb la mateixa per tenir una ala més ampla amb set perfils en lloc de sis.

Pellofes de Ripoll:

Parròquia de Sant Pere

Núm. 39 (x2).

Crus. 2045 (x2).

39. A la subhasta Egara de la casa Àureo-Calicó va aparèixer una peça incusa de llautó molt semblant a la Crus. 2045 i Crus. 2046. La descripció seria tiara sobre claus encreuades. A sota, V. Orla de punts.

La peça presenta un diàmetre de 15 mm.

Pellofes de Terrassa:

Parròquia de Sant Pere

Núm. 40 (x1,5).

Núm. 41 (x1,5).

Núm. 42 (x1,5).

Núm. 43 (x1,5).

40. La pellofa va ser descrita i classificada per Miquel Crusafont com a peça de la parròquia de Sant Pere de Terrassa a l'*Acta Numismàtica* 25. Retrobava la in-

formació de Bonet i passava la peça atribuïda fins aquell moment a Cardona, Crus. 1442, a Terrassa. Ara hem trobat en una col·lecció privada la mateixa peça però de llauna. Incusa de llauna. Creu equilateral patada. Orla formada per dos cercles lineals entre els quals discorre una altra orla de punts, aquests, però, no sortits.

Pes: 0,23 g. Ø 15 mm.

41. Incusa de llauna. Clau entre T-A. Orla de punts. Idèntica a la Crus. 2190, però encunyada en llauna.

Pes: 0,29 g. Ø 18 mm.

42. Incusa de llauna. Claus encreuades. A sobre, 3 punts. Orla lineal i de punts. Idèntica a la Crus. 2191, però encunyada en llauna.

Pes: 0,39 g. Ø 21 mm.

43. Incusa de llauna. Dues claus paral·leles. Orla de punts. Idèntica a la Crus. 2192, però encunyada en llauna.

Pes: 0,27 g. Ø 18 mm.

Pellofes de Torà de Riubregós:

Parròquia de Sant Gil

Núm. 44 (x1,5).

Núm. 45 (x1,5).

44. Incusa de llauna. Sant Gil de front, nimbat i portant bàcul. Orla de punts. Idèntica a la Crus. 2197, però encunyada en llauna.

Pes: 0,40 g. Ø 17 mm.

45. La peça va aparèixer en el mercat numismàtic juntament amb 8 peces idèntiques, barrejades amb pellofes de Torà. La procedència del fons també coincidia amb la població de Torà de Riubregós. Incusa de llautó. Sant de front. No es poden distingir els elements propis del sant. Orla de punts.

Pes: 0,23 g. Ø 18 mm.

Pellofes de Torredembarra:

Parròquia de Sant Pere

Núm. 46 (x1,5).

Núm. 47 (x1,5).

Núm. 48 (x1,5).

46. Bonet atribuïa a Torredembarra una pellofa amb claus encreuades al·lusives a Sant Pere i una T a sobre. Crusafont, en el seu llibre la *Moneda catalana local (S.XIII-XVIII)*, n'accepta l'atribució. Indica que a Torredembarra se li atribueixen certes varietats diferents de les Crus. 2204 i 2205. Ara presentem una incusa de llauna amb les claus encreuades, sense lligat d'unió. A sobre, T. Orla lineal. Idèntica a la Crus. 2205, però encunyada en llauna i sense el punt entre els caps de les claus.

Pes: 0,29 g. Ø 18 mm.

47. Incusa de llautó. Claus encreuades sense lligat d'unió, amb anella en forma de pica. A sobre, T. Als costats dues roses.

Pes: 0,50 g. Ø 16 mm.

Apareguda a la col·lecció Egara de la casa Àureo-Calicó, febrer de 2017.

48. Incusa de llautó. Claus encreuades sense lligat d'unió, però amb anella arrodonida. A sobre, T. Als costats dues roses.

Pes: 0,50 g. Ø 16 mm.

Havia format part de la col·lecció Vilaret.

Pellofes de Tuïr:

Parròquia de Sant Pere. Des de 1783, de Santa Maria de la Victòria

Núm. 49 (x1,5).

Núm. 50 (x1,5).

49. Incusa de llauna estanyada. M superada de A amb una estrella de quatre puntes sota la M. Idèntica a la Crus. 2216.1, però encunyada amb llauna estanyada.

Pes: 1,85 g. Ø 20 mm.

Apareguda a la col·lecció Egara de la casa Àureo-Calicó, febrer de 2017.

50. Incusa de llautó vermella. M superada de A amb una estrella de quatre puntes sota la M. Idèntica a la Crus. 2216.1, però encunyada en làmina de coure.

Pes: 0,57 g. Ø 20 mm.

Pellofes de Vic:

La Seu:

Núm. 51 (x1,5).

Núm. 52 (x1,5).

Núm. 53 (x1,5).

51. Incusa de llauna. Tiara amb ínfules llargues als costats sobre claus encreuades que tenen l'anella en forma de pica. Orla de punts.

Pes: 0,63 g. Mides: 21 x 21 mm.

52. Incusa de llautó. Miquel Crusafont descriu la peça a l'*Acta Numismàtica* 27 amb el núm. 374-16 i la descrivia com arbust de tres branques.¹¹ El fet de no haver-hi la imatge de les dues cares de la pellofa va fer que Crusafont no pogués observar que estava batuda sobre una pellofa de Vic, la Crus. 2253. Totes les peces aparegudes amb aquest tipus d'arbre estan batudes sobre la mateixa pellofa de Vic. La peça podria correspondre a la comunitat de preveres de l'església de Santa Maria de Lladó, fins ara desconegudes. Botet deia que aquesta comunitat havia tingut, segons Saderra, dos o tres encunyats.¹²

Pes: 0,49 g. Ø 16 mm.

53. Incusa de llauna. Lledoner o arbust de tres branques. Orla de punts. Ha de ser un encuny més antic que la peça abans descrita. El fet de no ser picada sobre cap pellofa ens fa pensar que podria ser perfectament de Santa Maria de Lladó. Pes: 0,51 g. Ø 17 mm.

11. L'esmentada peça surt referenciada en l'article de BALSACH, L.; CRUSAFONT, M., "Pellofes no publicades de la col·lecció Balsach", *Acta Numismàtica* 27, SCEN (IEC), Barcelona, 1996, pàg. 155-175. En la nota, Crusafont indica que Balsach apuntava a la possibilitat que fos de la Selva del Camp. Aquesta possibilitat queda descartada per sortir sempre batuda sobre pellofes de Vic.

12. CRUSAFONT, M., "Notícia sobre el manuscrit de J. Botet i Sisó", *Acta Numismàtica* 29, SCEN (IEC), Barcelona, 1999, pàg. 143-213.

Pellofes sense determinar:

Núm. 54 (x).

Núm. 55 (x).

Núm. 56 (x1,5).

Núm. 57 (x1,5).

54-55. El Museu Puig de Perpinyà va informar a la SCEN i al seu president, Miquel Crusafont, de l'existència en el seu fons de dues pellofes incuses de llauna fins ara desconegudes. Les dues peces que presentem tenen la mateixa iconografia però difereixen en el seu tallat. La primera es troba en millors condicions que la segona. Incuses de llautó. Sant Pere de front, portant una clau a la seva esquerra, entre punts. Per les seves característiques, podrien classificar-se com a peces de la parròquia de Tuïr i estar feta aquesta amb un encuny més antic.

56. Incusa de llautó. Figura de Sant Pere de front, portant una clau a la seva dreta. L'anella de la clau té forma de pica. A la dreta, dos grups de tres punts. Orla de punts. Presenta molta semblança amb les descrites amb els núm. 54 i 55, i també amb la de Tuïr, Crus. 2212 i 2213.

Pes: 0,20 g. Ø 14 mm.

57. Incusa de llautó. A sobre, mar, amb una creueta a cada costat. A dalt, creu patada. Orla lineal.

Pes: 0,30 g. Ø 17 mm.

Núm. 58 (x1,5).

Núm. 59.

Núm. 60 (x1,5).

58. Cavall ensellat mirant a l'esquerra, envoltat d'ornaments. Orla lineal. Pes: 0,15 g. Diàmetre 14 mm. Apareguda a la col·lecció Egara de la casa Aureo-Calicó. També va aparèixer a la col·lecció Balsach de la casa Aureo-Calicó a l'apartat d'incertes. Miquel Crusafont la classifica com a peça de Calaf, Crus. 1419, assenyalant que apareix un gos mirant a l'esquerra

Pes: 0,15 g. Ø 13 mm.

Apareguda a la col·lecció Egara de la casa Àureo-Calicó.

59. Incusa de llautó. 6 sous. Orla lineal i dentada.

Pes: 1,03 g. Ø 24 mm.

60. Incusa de llautó. S petita sobre V (Sant Vicenç), voltades de volutes. Orla

Núm. 61 (x1,5).

Núm. 62 (x1,5).

Núm. 63 (x1,5).

Núm. 64 (x1,5).

lineal i de punts.

Pes: 0,42 g. Ø 21 mm.

61. Incusa de llauna estanyada. Sagetes encreuades, amb una estrella a cada quarter. Orla lineal.

Pes: 0,27 g. Ø 18 mm.

62. Incusa de llautó. Sagetes encreuades, amb estrella a cada quarter. Orla lineal.

Pes: 0,23 g. Ø 18 mm.

63. Incusa de llautó. Escut al centre amb una Y al revés i un punt a cada espai. FA·DE IOSH·ALABAU (Fundació de Joseph Alabau). Orla lineal.

Pes: 0,33 g. Ø 17 mm.

64. Incusa de llautó. Hòstia sobre calze entre D-1. Orla de punts.

Pes: 0,49 g. Ø 14 mm.

La peça presenta molta semblança amb la Crus. 2012. La diferència és que la núm. 55 no té l'hòstia radiant, el diàmetre és inferior i té la D-1 al revés que la Crus. 2012. Podria, però, pertànyer a la mateixa parròquia que la Crus. 2012 i 2013. No creiem que aquestes últimes siguin de Prats de Rei en no aparèixer mencionades en la documentació de la comunitat de preveres.

DOMINVS MIHI ADVIT a la moneda d'Eivissa i un dobler contramarcad inèdit

BERNAT AGUILÓ*
ÒSCAR PERETÓ**

El dobler regular de llegenda religiosa

El 1996, Miquel Crusafont descrivia prou adequadament per primera vegada un dobler d'Eivissa de Felip III (IV de Castella) caracteritzat per tenir una llegenda anòmala en el numerari de l'illa, la del revers de caràcter religiós, i a l'anvers per manca-hi qualsevol referència escrita a la seca on es va batre: a/ +PHI·III·DEI·GRA·RE·VA, bust a la dreta coronat amb borla a sobre; r/ +DOMINVS·MI·ADIVT, castell sobre ones. Situa la data d'emissió probable el 1636, en què es documenta el batiment de 100.000 lliures i 10 sous al Bastió de Sant Joan;¹ al Cru.C.G., la cataloga amb el núm. 3709b.² Abans, el 1990, Antoni Planas Palau *et alii* ja en va descriure i reproduir un exemplar que atribuï a Felip II (III de Castella), *grupo K*, però descrit de manera insuficient, especialment pel que fa a les llegendes. Tot i haver observat 19 espècimens d'aquesta sèrie, del revers només va saber llegir la paraula DOMINVS que, sense ser habitual, era compatible amb el tradicional i profà DNS, i de l'anvers únicament va llegir la primera part, tot dubtant si el numeral era III o IIII i obviant les dues darreres paraules que més tard identificaria Crusafont.³

* Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

** Investigador numismàtic. Membre de la SCEN.

1. CRUSAFONT I SABATER, M. "Las monedas de Ibiza desde Carlos I al 1887". *Gaceta Numismática* 121 (4a època), juny 1996, p. 16-17; tipus 6 del catàleg, p. 31-32. Aquesta és encara la monografia de referència per a la moneda eivissenca dels Àustries, tot i que el mateix autor canviava algunes atribucions al seu *Catàleg General de la Moneda Catalana* (2009) en aplicar algunes hipòtesis que, tanmateix, ja havia anunciat a l'adenda de la primera obra.

2. CRUSAFONT I SABATER, M. *Catàleg General de la moneda catalana. Països catalans i Corona catalano-aragonesa (S. V aC - S. XX dC)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2009, p. 602.

3. PLANAS PALAU, A., Pbro., & alii. *Las monedas de los Austrias de la ceca de Evisa (Ibiza)*, Eivissa, 1990, p. 36-37 i làmina següent. Aquesta obra va ser blasmada per Crusafont per una absoluta manca de rigor, una valoració que compartim, si bé se li ha de reconèixer la virtut d'haver "tocat" molta moneda.

Les conclusions a què va arribar aleshores Crusafont partien de l'observació de nou exemplars d'un tipus que es caracteritza per tenir molt mala factura, especialment a la llegenda, la qual sempre es troba parcialment fora del cospell, de tal manera que, com expressava l'autor, calia esperar l'estudi de nous exemplars per tal d'aclarir una VA que remetia incongruentment a VA[lentia] o a un possible error de la lletra inicial per MA[iorica].⁴

Doncs bé, un exemplar a la venda en un portal web permet reconsiderar les suposicions anteriors. A l'única part visible de la seva llegenda de l'anvers, s'hi pot llegir amb claredat ...R·EVA, que aconsella la lectura EV(is)A, que podem trobar sencera a la moneda de Carles I, Cru.C.G 3705,⁵ tot i que, amb posterioritat a l'emperador, la forma habitual fos la llatina EBVSI. Amb això es resol el problema de la manca de referència a la seca emissora, si bé ara hi podem afegir noves irregularitats: la referència a la seca és a l'anvers, contra el costum de fer-ho al revers, i es troba darrere el títol R[ex], quan normalment es troba associat a DNS o Dominus; a més, hi manca qualsevol referència a Mallorca, com era norma des de Felip I, cosa que no es repetirà fins a les darreres emissions dels sous de Carles II, on apareix un REX·N final inexplicat.

D'una importància menor és una segona correcció a la llegenda del revers, que es pot observar parcialment en aquesta mateixa peça i, sobretot, en el sou inèdit que vendrà a continuació (i d'altres):⁶ el MI en realitat és l'ortodox MIHI.

Per tot això, la lectura correcta de la llegenda del dobler ha de ser:

a/ +PHI·IIII·DEI·GRA·R·EVA

r/ +DOMINVS·MIHI·ADIVT

1. Dobler, Cu.

a/ ...R·EVA...

r/ ...HI·A

Pes: 1,13 g Ø = 16 mm Cru.C.G. 3709 b (sense detallar llegenda).

4. CRUSAFONT (1996), pp. 16-17.

5. CRUSAFONT (2009), p. 601.

6. Per poder recompondre la totalitat de la llegenda de l'anvers, ha estat necessari observar cinc exemplars que conserven lletres visibles útils. No s'ha considerat necessari reproduir-les per ser coincidents amb la proposta inicial de Miquel Crusafont. Pel que fa al revers, al sou inèdit que es presentarà després, de millor factura, és on millor es pot observar; altrament, també faria falta un nombre semblant de peces per a la seva re-

El dobler de llegenda religiosa amb bust contrafet

L'esmentat Planas publica baix l'epígraf *grupo J* una sorprenent variant d'aquest dobler, que també va atribuir a Felip II. Va treballar sobre cinc exemplars i en publica una fotografia a la làmina corresponent i que es reproduïx tot seguit.⁷

A l'anvers, s'hi veu un bust barroer en escorç, contra el costum d'Eivissa de posar-lo de perfil, i possiblement mancat de llegendes o de formes degenerades; té una aparença de falsedat poc discutible. Pel que fa al revers, no hi ha dubte que està fet amb un encuny legítim del tipus de llegenda religiosa, així ja ho va assenyalar Planas i ho posen de manifest l'estil del castell i, sobretot, les restes de llegenda que es troben visibles tant per la seva qualitat tipogràfica com per l'inequívoc MIHI que s'hi pot llegir. Per la seva part, Crusafont la va qualificar de falsa al seu estudi sota el núm. 6F del catàleg, sense altra indicació que el revers remetia al tipus de castell del dobler de llegenda religiosa, però sense fer esment a la inscripció.⁸

2. Dobler, Cu.

a/ anepígrafa o frustra.

r/ ...MIHI...

Pes: 1 g Ø = 17,1 mm Planas 1990, J-1 (mateix exemplar).

Una lectura ràpida ens podria dur a concloure que, esgotats els encunys de l'anvers per la causa que fos, se'n varen fer de nous de qualsevol manera per a l'anvers, però es pot afirmar que això no va passar. A l'apartat següent, veurem com per fer els sous a partir de 1684 en algun cas es varen reutilitzar els encunys ortodoxos de l'anvers d'aquesta sèrie de doblers, així que no té sentit produir encunys maldestres havent-n'hi de bona factura que encara estaven operatius quasi 30 anys més tard.

Amb la dificultat d'arribar a conclusions absolutes, no podem deixar d'hipotetitzar, com també ho fa Crusafont sense referir-se concretament a aquest tipus,⁹ que un falsari hauria pogut accedir a un encuny autèntic per produir les seves ma-

construcció. Tot plegat és indicatiu del mèrit del seu descobridor, que va saber entrellucar prou encertadament el contingut d'un text inesperat per a una moneda eivissenca.

7. PLANAS (1990), pp. 35 i làmina següent.

8. CRUSAFONT (1996), p. 35

9. CRUSAFONT (1996), p. 27-28, tot i que probablement el tenia en ment.

lifetes. Un estudi d'encunyats dels reversos permetria saber si totes elles estan fetes a partir d'un sol d'ells, cosa que reforçaria aquesta possibilitat atès que la sèrie no qüestionada va comptar amb diversitat de motlles.¹⁰

Un sou inèdit amb llegenda religiosa

En temps de Carles II i en resposta a la forta devaluació del numerari fiduciari eivissenc, s'adopten diverses mesures per tal d'augmentar el valor facial de la moneda eivissenca de coure. La primera, el 1684, fou el contramarcat amb les barres catalanes dels doblers circulants per donar-les-hi el valor de quatre diners; entre elles s'hi troben peces del tipus indicat a l'inici.¹¹

Feta aquesta primera adaptació, entre 1684 i 1690 s'acordà substituir el doblor pel sou (o 6 doblers),¹² el reajustament monetari es va realitzar amb la simple operació d'afegir un 6 davant del bust del rei sobre encunyats dels anteriors doblers de Felip III (Cru.C.G. 3712),¹³ o creant-ne de nous a nom del mateix rei i de Carles II, ambdós de factura tosca¹⁴ (Cru.C.G. 3712a i 3713), tot incrementant-ne lleugerament la mida dels cospells.¹⁵

La peça inèdita que es presenta té la particularitat d'estar conformada per un anvers típic dels sous de bust tosc a nom de Felip III i un revers amb la llegenda religiosa, descrit al primer apartat. El cospell, de 21 mm de diàmetre, és molt prim, i el pes (1,4 g) és baix respecte del que és més habitual, però això no és un problema en la moneda eivissenca que, pel seu caràcter fiduciari, no prestava atenció a normalitzar en excés les seves característiques físiques.¹⁶

10. CRUSAFONT (1996), p. 17.

11. CRUSAFONT (1996), p. 22, tipus R1, variant D del catàleg.

12. CRUSAFONT (1996), p. 16 i 18-21.

13. CRUSAFONT (2009), p. 603.

14. Seguim en això al mateix Crusafont a l'article tantes vegades citat, qui opina que tots ells foren obrats íntegrament amb l'objectiu exclusiu de batre sous, p. 18 i 22. Amb tot, no es pot obviar que en temps de Ferran VII, a més de cinques, s'encunyaren sous que imitaren, molt probablement, els de Carles II i que avui per avui no ha estat possible identificar (p. 26), i no s'hauria de descartar, almenys als efectes de prestar-hi atenció, que en el futur la numismàtica eivissenca pugui acréixer les seves variants amb doblers amb bust de factura tosca de Felip III.

15. CRUSAFONT (2009), p. 603.

16. CRUSAFONT (1996), p. 22.

3. Sou, Cu.

a/ [+]PHI·III·DEI[·G·]REX·MA/...B...

r/ +DOMINUS[·MI]HI·ADIVT

Pes: 1,4 g Ø = 21 mm Inèdita

De la llegenda de l'anvers, crida l'atenció la presència d'una B al final, acompanyada d'altres empremtes de lletres indeterminades que comencen després de MA, segurament MAIO originalment, i que acaben sobre la creu d'inici de llegenda, que no és visible; tot plegat no es troba alineat amb la resta de la inscripció. El significat d'aquests detalls no són clars atès l'estat de conservació de la peça, però l'assenyalada manca de referència a la seca del revers, que fou la norma també en els sous, fa pensar que l'encuny va poder ser rectificat per incorporar-hi un esment, tal vegada EBV emmarcat. Tampoc es pot descartar que es tracti de rastres del reaprofitament d'una peça encunyada prèviament, d'un repicat o d'un altre defecte d'encunyació, però no sembla que siguin les opcions més plausibles ja que el detall fa l'efecte d'estar sobreposat a la llegenda ordinària i es troba al lloc pertinent per aquest afegit; si la sort permet observar nous exemplars d'aquestes característiques, potser en podrem treure l'entrellat.

Malgrat que la bibliografia consultada no documenta l'existència d'altres exemplars d'aquesta variant, trobam referències al reaprofitament dels encunys de l'anvers d'aquesta sèrie. Així, a l'esmentat article de Crusafont de 1996, se cita un sou, núm. 8A del catàleg, en què el número 6 s'ha afegit a un encuny de l'anvers del tipus 6 del catàleg, que no és altre que el de llegenda religiosa (aquesta variant no va ser reportada al Cru.C.G).¹⁷ Tot plegat acredita que el reaprofitament d'aquests encunys per a la producció de sous va tenir una certa entitat, però testimonial en relació als altres tipus de sous a nom de Felip III; això referma la hipòtesi que els encunys originals precedirien els adquirits a Gènova el 1640 i, per tant, que els doblers de llegenda religiosa foren batuts amb molta probabilitat el 1636.

Proposta de contextualització històrica de la llegenda religiosa

El text complet del psalm bíblic d'on s'extreu la llegenda és *Dominus mihi adjutor; et ego despiciam inimicos meos*,¹⁸ i s'ha fet servir en altres ocasions en la moneda en contextos bèl·lics.¹⁹ Eivissa havia patit una inseguretats crònica provocada per les ràtzies dels corsaris barbarescs que afectaren la població reiteradament i que podrien justificar el seu ús en nombroses ocasions. Però la plausible data proposada per Crusafont coincideix amb la presència d'importants contingents de l'armada francesa en aigües pitiüses, almenys el 1636 i el 1638, en el

17. CRUSAFONT (1996), p. 18 i 33.

18. "El senyor és el meu protector; i jo veuré abatuts els meus enemics", traducció aproximada, realitzada amb l'ajut del llatísta Jordi Soler, a qui agraïm l'ajut prestat.

19. CRUSAFONT (1996), p. 17.

context de la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), que feren témer l'ocupació de l'illa per part de l'enemic i per la qual cosa s'adoptaren mesures excepcionals de preparació per a un setge urbà.²⁰

A això s'ha d'afegir una qualitat productiva per davall de la mitjana de la seca, que suggereix una especial imperícia fabril;²¹ la seva elaboració en instal·lacions militars, que no sembla pròpia d'una activitat civil, i una llegenda anòmala que la feia fàcilment identificable. Tot plegat fa pensar en una emissió excepcional situada a mig camí entre la moneda municipal i la moneda obsidional.²²

Pel que fa al dobler de bust contrafet, el context i el tragi bèl·lic podria explicar més fàcilment la desaparició d'un encuny i la seva reutilització fora de l'entorn normatiu, probablement poc després de 1636.

Com s'ha indicat, els doblers contramarcats per augmentar el seu valor a quatre diners formarien part de l'operació general que afectà tots els tipus autèntics anteriors, realitzada el 1684. En qualsevol cas, aquesta actuació acredita la seva circulació ininterrompuda fins aleshores.

Finalment, sobre els sous que reutilitzaren els encunys de la llegenda religiosa, tant d'anvers com de revers, no es pot anar més enllà d'afirmar que en fou una simple reutilització i que probablement foren emesos al primer batiment d'aquest tipus, immediatament posterior a 1684.²³ Però si com s'ha insinuat abans, l'emissió dels doblers de llegenda religiosa no va estar sota el complet control dels Jurats de la Universitat d'Eivissa, finalitzada aquella s'haurien possessionat plenament dels seus encunys, almenys dels que no s'haurien fet escàpols.

Un dobler contramarcats inèdit

Fora del tema tractat abans, sembla pertinent aprofitar aquest espai per presentar un dobler d'Eivissa, contramarcats a quatre diners amb l'escudet català, que és inèdit.²⁴ La sistemàtica de les variants d'aquesta contramarca fou proposada també per Miquel Crusafont²⁵ i resulta de gran utilitat per a discriminar les emissions autèntiques de les abundants falsificacions d'època.²⁶ Així que l'aparició d'una nova espècie no és banal per al coneixement general de la seca.

20. ESPINO LÓPEZ, A., "Ibiza durante el reinado de Felipe IV, 1621-1665. Entre la problemática defensiva y la supervivencia", *Cuadernos de historia moderna*, núm. 31, 2006, pp. 97-99.

21. En general aquesta no es caracteritza per la seva qualitat en l'encunyació, però en aquesta emissió el nivell és encara molt més baix que en la resta de sèries.

22. S'ha consultat la font d'on Miquel Crusafont va extreure aquesta notícia, la *Historia de Ibiza* d'Isidor Macabich (Palma, 1967), per si hi havia alguna referència que permetés situar la producció el juliol de 1636, coincidint amb la presència de l'estol francès, però únicament s'hi indica l'any, per la qual cosa no es pot anar més enllà d'una conjectura, ben plausible per altra banda.

23. CRUSAFONT (1996), pp. 22.

24. A l'inici de l'apartat sobre el sou inèdit amb llegenda religiosa ja hem contextualitzat aquesta sèrie.

25. CRUSAFONT (1996), p. 34, i Crusafont (2009), p. 602-603, Cru.C.G 3711 i variants.

26. Ibidem. Cert que també es documenta la contramarca sobre falsos, però són escassos i potser s'ho pagaria valorar si també existiren punxons falsos d'aquesta marca, com ha succeït en tantes altres ocasions.

Es tracta d'un dobler amb bust coronat a l'esquerra contramarcat. El dobler de base (Cru.C.G. 3708) fou atribuït pel seu estudiós a Felip II (1598-1621)²⁷ i és l'únic dels tipus que considera legítims, posterior a Carles I,²⁸ sobre el qual no va identificar la marca de les quatre barres. Dos són els exemplars coneguts: un, subhastat a la col·lecció Ramon Llull, lot 477, per al qual s'assenyala un pes de 2,42 g,²⁹ i l'altre, a la venda en un portal web i del qual es desconeixen les seves característiques físiques, es reproduïx a la fotografia següent amb els contorns retocats digitalment.

4. Dobler contramarcat, Cu.

a/+PHI·DEI·GRA·R·MAIO

r/+VNIV[ER·E]BVS·DNS, contramarca sobre el castell.

Pes: ? g

Ø = 17 mm (estimació)

Inèdita.

BIBLIOGRAFIA

La bibliografia es troba referenciada al cos del text.

27. A l'article de 1996, Crusafont l'atribuí a Felip III, tot posant-ho en dubte a l'addenda del mateix article en atenció a l'orientació del bust. Ho corregí al Cru.C.G., on l'assignà a Felip II.

28. Tampoc n'hi ha de doblers de Carles I contramarcats; tal vegada també n'apareguin algun dia.

29. ÁUREO & CALICÓ, subhasta 277, Ramon Llull, 26-11-2015, lot 477..

La fabricació de monedes i fitxes de cel·luloide a Reus l'any 1937. Les primeres monedes oficials del món fetes en material plàstic

XAVIER SANAHUJA ANGUERA*

L'any 1937, en plena guerra, l'escassetat de moneda menuda per a completar les transaccions quotidianes va obligar ajuntaments i consells municipals catalans –i també particulars i associacions– a emetre signes monetaris propis. En aquells temps d'escassetat metàl·lica, la majoria de vals i fitxes de necessitat van ser fets amb paper o cartró. Algunes fitxes, però, van ser fabricades en cel·luloide. A part dels encàrrecs privats (al Pla de Santa Maria, Reus, Valls i la Vilella Baixa),¹ dues autoritats locals, els consells municipals de Falset i de la Granadella, van acordar fer les seves monedes d'aquest material plàstic. Segurament sense saber-ho, es convertiren en les primeres entitats oficials de tot el món, legalment emissores, que feren circular monedes d'un material plàstic. Mai abans cap govern estatal, regional o municipal ho havia provat.²

L'ESTABLIMENT D'OFIMÀTICA DE FRANCESC SAPERAS, A REUS

Totes aquestes fitxes de cel·luloide plàstic es van fabricar a Reus, a la botiga d'ofimàtica de Francesc Saperas, situada al Raval de Jesús 45 (aleshores Raval Pau Iglesias). És clar que el concepte d'ofimàtica no existia l'any 1937, però Francesc

* Membre de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC).

1. A aquesta llista, caldria afegir-hi les emissions en plàstic fetes per la Cooperativa d'Ullastrell (Vallès Occidental), o la Cooperativa "El Masnou" (Maresme), però que corresponen a un origen diferent del de la sèrie estudiada en aquest article.

2. Les obres de referència sobre aquestes emissions són les d'ANTONI TURRÓ (*Les emissions monetàries oficials de la guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya (Generalitat i locals)*), Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2007), pel que fa a les emissions oficials; i d'ANTONI LÓPEZ LLUCH (*Les monedes de les cooperatives catalanes, 1850-1950*, Barcelona, 1983, 3 vols.), pel que fa a les emissions privades, per bé que de manera incompleta.

Saperas es dedicava aleshores precisament a això: venia màquines d'escriure, copiadores, calculadores i sistemes d'organització d'arxius, a més dels quotidians productes de papereria i d'escriptori. No sabem com va passar però algú va tenir la idea d'utilitzar unes planxes de cel·luloide de colors per a convertir-les en fitxes rodones i empremtar-hi a sobre unes marques, un text i un valor amb tinta permanent.³

Pel que sabem a partir de les fitxes que s'han conservat, l'establiment de Saperas disposava de planxes —o de fitxes ja retallades— de cel·luloide d'aquests colors i propietats:

- Beix opac ⁴	- Crema opac	- Taronja opac
- Blau turquesa opac	- Groc transparent	- Vermell translúcid

També sabem, per les factures conservades, que les fitxes, en el moment de ser lliurades als clients emissors, ja eren identificables pel seu valor circulatori. Però és possible que els fossin lliurades incompletes, al menys en alguns dels casos. De fet, els reversos de totes les fitxes, que és on apareix el valor de canvi, són semblants, impresos amb la mateixa tipografia. En canvi, els anversos presenten emblemes i lletres de diferents característiques, i fins i tot de diferent color que els que apareixen als reversos. Es dedueix que la impressió dels anversos no sempre es feia al taller original, sinó que es feia a la seu dels establiments o de les institucions emissores. D'aquesta manera, l'emissió podia ser controlada millor, sense por a un possible frau per part del fabricant. Les fitxes de cel·luloide quedaven legalitzades en el moment d'afegir-hi el seu anvers amb el segell o nom de l'emissor. Les tintes utilitzades són les següents:

- Per als reversos: blau, morat o negre,⁵ i vermell.
- Per als anversos: blau, morat o negre, vermell, vermell cirera.

Totes les fitxes estan impreses en català, excepte la del Camp d'Aviació de Reus, que hi està en espanyol. El mot "cèntims" apareix amb accent obert correcte (50 Cèntims), o amb accent tancat erroni (5, 10, i 25 Céntims), sense que aquesta particularitat ens pugui facilitar cap ordenació cronològica.

Malauradament, no ha quedat cap rastre en la memòria d'aquella singular activitat. Ateses les circumstàncies de la guerra, la documentació del negoci es degué destruir i del tema no se'n degué parlar gens. La botiga va plegar fa molts anys. És remarcable el fet que durant els darrers cinquanta anys hi hagi hagut força cu-

3. La patent per a fabricar planxes de cel·luloide acolorit ja existia l'any 1926, però no s'havia pogut encara incorporar al procés industrial (TUSELL, X., "La indústria del cautxú a Catalunya: Un intent de fabricació de cel·luloide", a *Ciència*, Barcelona, 1926, vol. 1, núm. 11, p. 532-534).

4. Jo relaciono els colors de les fitxes que he pogut examinar. Però cal tenir en compte que el color del cel·luloide pot haver canviat amb el pas del temps. Aquesta evolució explicaria el fet, aparentment contradictori, que les fitxes de color beix van ser descrites i catalogades, entre els anys setanta i vuitanta, com de color blanc, així com les de color groc van ser descrites com de color verd o groc verdós.

5. El color que avui sembla morat podria haver estat negre en el moment de la impressió.

riosos, investigadors i comerciants interessats en les emissions de monedes de l'any 1937, especialment a Reus,⁶ però cap d'ells no hagi pogut trobar l'origen de les emissions de les monedes de plàstic. Si ara ho podem explicar és perquè s'han conservat, com a mínim, dues de les factures emeses per aquelles fabricacions, a Falset, al fons del seu arxiu municipal (vegeu la imatge més endavant).

Entre els fons documentals conservats i accessibles, només he localitzat informació precisa relativa a l'emissió de les fitxes del Consell Municipal de Falset. Amb aquestes notícies inèdites i algunes altres informacions disperses, hom pot assajar una reconstrucció cronològica de les diferents fabricacions de fitxes a l'establiment reusenc.

ESTABLIMENTS PRIVATS A REUS: BOL D'OR, CAMP D'AVIACIÓ I INSTITUT PERE MATA

Cafè Bol d'Or

És plausible pensar que primer es fabriquessin les fitxes del cafè Bol d'Or de Reus (carrer de Sant Joan –aleshores Gaudí–, 2, fent xamfrà amb la Plaça de Prim –aleshores Plaça Roja–).⁷ Aquest establiment estava situat a pocs metres de la botiga de Francesc Saperas i era un dels cafès més concorreguts de la plaça de Prim,

Foto: el Bol d'Or al xamfrà entre el carrer de Sant Joan i la Plaça de Prim de Reus (anys trenta). Autor: Víctor Horn. Font: Fons de l'antiga Fundació Caixa Tarragona.

6. Per exemple, DAVID ABELLÓ I SABATÉ fou el descobridor de les emissions de moneda municipal de llauna de Gratallops ("Carta de David Abelló Sabaté dando a conocer las monedas de Gratallops, 1937", a *Gaceta Numismática* 22, 1971, p. 50), i autor d'un primer catàleg de la moneda catalana de la guerra (amb JOAN VIÑAS RIERA, *Catàleg de bitllets dels ajuntaments catalans, 1936-38*, Barcelona, 1981), o PERE R. ARRIOLS, el primer comerciant que, des del seu establiment *Numafil Tarraco*, a Tarragona, es va interessar per divulgar i promoure el col·leccionisme de varietats de tota mena d'emissions de moneda catalana.

7. El cafè Bol d'Or de Reus es va dir així exclusivament durant els anys de la República. Abans i després, per motius d'adequació al moment polític, el seu nom era el de "Cafè de España".

el rovell de l'ou de la sociabilitat reusenca, sobretot els dilluns de mercat, que és el moment en què la ciutat s'omplia de visitants de la resta del Camp, el Priorat, la Conca de Barberà, la Ribera d'Ebre i les Garrigues. Les fitxes del Bol d'Or podrien haver estat les que van propiciar l'expansió de la demanda de l'invent fora de la ciutat. Aquesta expansió es podria haver produït per imitació a través dels usuaris del cafè, o bé pel contacte directe entre familiars i coneguts. En aquest sentit, resulta curiós que el propietari del Bol d'Or (Amadeu Ardèvol Anguera)⁸ i el regidor del Consell de Falset encarregat del tema de les monedes municipals (Joan Ardèvol Compte)⁹ compartissin el mateix cognom.

Només conec un tipus de fitxa del Bol d'Or –amb el valor de 50 cèntims–, però és possible que n'hi hagués d'altres valors.

Camp d'Aviació

En paraules de Francisco Javier de Madariaga, entre 1937 i 1938 Reus va ser l'epicentre de la força aèria de la República.¹⁰ Arran del setge de Madrid, establert des de finals d'octubre de 1936, la factoria de Construcciones Aeronáuticas (CASA) de Getafe va traslladar a Reus tota la maquinària de construcció i reparació d'avions, i també bona part dels seus oficials i treballadors, just uns pocs dies abans que la posició caigués en mans de l'Exèrcit Nacional. A principis de 1937, Reus disposava de tres ubicacions relacionades amb la indústria militar aeronàutica: dues dins de la ciutat –la fàbrica dels Polikarpov I-15, anomenats “xatos”, i el taller de reparacions dels bombarders Tupolev SB-2, anomenats “Katiuskas”–, i una als afores –la fàbrica de bombes per a l'aviació–, a la carretera de Castellvell. En l'origen d'aquesta expansió local de la indústria bèl·lica cal situar-hi l'existència d'una pista de terra utilitzada per l'aeroclub local des del 1934. Aquesta pista era localitzada en un descampat vora la carretera de Tarragona, a uns cinc quilòmetres del centre de Reus. A l'inici de la guerra, la Generalitat es féu càrrec de la força aèria de Catalunya i projectà la construcció d'un aeròdrom ben equipat en aquests terrenys reusencs. El 8 d'agost de 1936 ja hi treballaven 262 persones. El recinte comprenia hangars per als avions, refugis, residències d'oficials i soldats, entre altres edificacions, i estigué operatiu per a accions militars a la primavera de 1937.

Existeixen fitxes de plàstic reusenques que duen les lletres CA, la paraula “cambio” i l'emblema de la força aèria republicana. Són escrites en espanyol pels dos costats. Com que no duen l'emblema de CASA, cal considerar que les lletres CA fan referència al nom “Camp d'Aviació”, que era com es coneixia popularment l'aeròdrom entre els coetanis. Les fitxes degueren utilitzar-se, bé en algun

8. Arxiu Comarcal del Baix Camp. Fons Municipal de Reus. *Contribució Industrial*, 1936-1962.

9. Arxiu Comarcal del Priorat. Fons Municipal de Falset. *Llibres d'Actes*, 1937-1938.

10. MADARIAGA FERNÁNDEZ, F. J. DE, *Reus: epicentre de la Força Aèria de la República (1936-1939)*, Arola Editors, Tarragona, 2000.

economat per als treballadors i/o soldats, o bé directament a la cantina, documentada des del principi de les obres. Només se'n coneixen del valor d'1 pesseta, tot i que n'hi podria haver d'altres valors.

Foto: Emblema de l'Estat Major de l'Aire, a principis de l'any 1937. Mesos després, s'hi va afegir una estrella roja de cinc puntes a sobre de l'emblema, i posteriorment l'hèlix de la part central va acabar desapareixent.

Institut Pere Mata

L'Institut Pere Mata de Reus és un hospital psiquiàtric creat als afores de Reus a partir de les propostes del Dr. Emili Briansó i el mecenatge, entre d'altres, de Pau Font de Rubinat.¹¹ El projecte arquitectònic del recinte fou encarregat a Lluís Domènech i Montaner. Les obres es perllongaren entre 1897 i 1912, però l'1 de març de 1900 l'Institut Pere Mata ja va poder obrir les portes als primers pacients. La majoria de pavellons construïts per Domènech i Montaner continuen funcionant avui dia, juntament amb noves instal·lacions, dins d'un gran complex dedicat a la salut mental. Durant la guerra i la postguerra, la seva funció principal es derivà cap usos militars, primer, i repressius, després. El Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya va confiscar l'Institut el 5 d'agost de 1936, pocs dies després de l'inici de la guerra. El recinte esdevingué una organització militaritzada sota la disciplina del Comitè Sanitari de Guerra i s'hi acabà establint l'Hospital Militar Base de l'Exèrcit de l'Ebre. Dedueixo que les fitxes de cel·luloide que es coneixen amb els valors de 5, 10 i 25 cèntims, així com dues altres fitxes d'alumini de 50 cèntims i 1 pesseta (LL-2761 i 2762), van ser emeses per a facilitar el canvi als usuaris de la cantina i/o alguna altra botiga del recinte, aleshores molt concorregut.

Foto: Dibuix del recinte de l'Institut Pere Mata de Reus, cap a l'any 1928 (Guia. Instituto Pedro Mata. Reus. s/d).

11. POCA I GAYA, J., *Institut Pere Mata. Cent anys d'història (1896-1996)*, Reus, 1996.

Cronologia

Les fitxes del Bol d'Or i del Camp d'Aviació són de valors compresos entre 50 cèntims i 1 pesseta. Aquest fet afavoreix la possibilitat que fossin fabricades en un primer moment, entre gener i abril de 1937, just abans que el Consell Municipal de Reus emetés les sèries de bitllets d'aquests mateixos valors per a solucionar la manca de moneda fraccionària a la ciutat.¹² En canvi, les fitxes de l'Institut Pere Mata són de valors més petits, entre 5 i 25 cèntims, probablement perquè els valors més alts ja els cobrien els bitllets locals. En aquest cas, doncs, l'emissió s'hauria de situar després del mes d'abril.

ENTITATS COOPERATIVISTES: PLA DE SANTA MARIA, VALLS, VILELLA BAIXA

L'exemple d'aquests establiments locals reusencs, i potser també el del Consell Municipal de Falset, degué inspirar tres entitats cooperativistes de fora de la ciutat, que encarregaren fitxes de cel·luloide similars. A diferència del que havia passat dècades abans, l'emissió de fitxes monetàries per part d'entitats cooperativistes durant l'any 1937 no tenia a veure amb el control de les despeses obligades o amb descompte dels associats, sinó amb la simple necessitat de moneda menuda per a les transaccions quotidianes. Això vol dir que aquestes fitxes es feien servir a les botigues i, sobretot, als cafès d'aquestes entitats, amb l'única finalitat de tornar el canvi als usuaris i consumidors.

Sindicat Agrícola del Pla de Cabra (Pla de Santa Maria)

El Sindicat Agrícola del Pla de Cabra (actualment Pla de Santa Maria), emeté fitxes de plàstic, al menys, de dos valors diferents: 25 cèntims i 1 pesseta. El mateix sindicat també emeté uns vals de cartró pels valors de 25 cèntims, 50 cèntims i 1 pesseta. Com en el cas esmentat de Reus, és possible que la tria d'aquests valors estigués relacionada amb el fet que la vila no emetés prou signes monetaris a la primera meitat de l'any. De fet, el Pla de Cabra fou convertit en una col·lectivitat agrària controlada per la CNT. La col·lectivitat no renuncià a la moneda i també n'emeté de pròpia, metàl·lica, amb els valors complementaris de 5 i 15 cèntims i 1 pesseta. A finals d'any, el Consell Municipal de la vila recuperà el protagonisme de les actuacions monetàries. Els bitllets oficials municipals van ser acordats entre el 2 i el 10 de setembre de 1937, en una data prou tardana en comparació de la resta d'emissions locals catalanes.

12. L'acord municipal de l'emissió dels bitllets municipals de Reus es va concloure, probablement de manera simbòlica, el 14 d'abril.

Foto: Celler del Sindicat Agrícola del Pla de Cabra als anys vint (postal fotogràfica contemporània).

Sindicat Societat Agrícola de Valls

La Societat Agrícola de Valls és una entitat fundada l'any 1888, actualment en actiu, que funciona com una cooperativa del camp de primer grau dedicada a la transformació i comercialització dels productes aportats pels seus socis.¹³ Des de finals del 1936, i exclusivament durant la resta de la guerra, l'entitat passà a anomenar-se Sindicat Societat Agrícola, d'acord amb la nomenclatura de moda al país. Segons Antoni Gavalrà, el mes de gener de 1937 la Junta Directiva acordà fabricar moneda pròpia per a solucionar la manca de moneda fraccionària. Posteriorment, hom va acordar fabricar fitxes de cel·luloide, que s'haurien enllestit durant el mes de març. Posteriorment, segons el mateix autor, la Junta hauria acordat demanar una segona remesa de fitxes per haver-se acabat les primeres més aviat del previst. Es tracta, doncs, d'un cas molt semblant al que trobarem documentat a Falset, on es va contractar la fabricació de fitxes dos cops: el mes de abril i el mes de juny.

L'entitat féu fabricar dos tipus diferents de fitxes, de 25 cèntims i de 50 cèntims, que inicialment serviren per a complementar de l'emissió de bitllets d'1 peseta que el Consell Municipal anà emetent des del mes de febrer. Posteriorment, el Consell emeté també bitllets de 50 cèntims –el maig–, de 25 cèntims –el setembre–, i de 15 i 10 cèntims –l'octubre–.

Indústria gastronòmica col·lectivitzada de Valls

A Valls, el Sindicat Gastronòmic de la ciutat, que agrupava bars, tabernes, cafès i restaurants, es va col·lectivitzar el mes de gener de 1937. Per a facilitar el

13. GAVALDRÀ TORRENTS, A., *L'associacionisme agrari a Catalunya (el model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, Estudis Vallencs, Valls, 1989.

canvi en les consumicions quotidianes, la col·lectivitat va contractar la fabricació de fitxes de plàstic de 25 cèntims, que haurien de ser acceptades entre tots els establiments que en formaven part. Ara bé, van quedar fora de la col·lectivització els cafès propis pertanyents a associacions i sindicats, com per exemple, el cafè del Sindicat Societat Agrícola, que mantenia fitxes pròpies en circulació. També s'atribueixen a la Indústria Gastronòmica Col·lectivitzada de Valls altres fitxes monetàries metàl·liques que duen les sigles CIG-Valls i que abasten els valors de canvi entre 10 cèntims i 1 pesseta.¹⁴

Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa

La Vilella Baixa –la “Nova York del Priorat”, en paraules de Josep Maria Espinàs, evocant la seva singular arquitectura– tenia l’any 1937 el doble d’habitants dels que té avui i un passat encara més pròsper. El seu Sindicat Agrícola emeté fitxes de plàstic de 25 i 50 cèntims i d’1 i 2 pessetes. D’aquesta mateixa entitat també es coneixen uns vals en cartró signats per J. Vallès i D. Abelló per valor de 5, 10, 25, i 50 cèntims i 1 i 2 pessetes (LL-2673 a 2678). Les emissions del Sindicat Agrícola van esdevenir les úniques monedes facilitadores del canvi a la població, ja que l’ajuntament no va emetre cap tipus de signe monetari propi.

Foto: Edifici del Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa, construït l’any 1919
(Font: Vinícola del Priorat S.C.C.L. www.vinicoladelpriorat.com –12/2016–).

EMISSIÓ DE MONEDES OFICIALS: FALSET I LA GRANADELLA

Per fer front a la manca de moneda fraccionària, el Consell Municipal de Falset (Priorat) va acordar, en una data prou reculada com el gener de 1937, l’emis-

14. LÓPEZ LLUCH, A., *Les monedes de les cooperatives...*, p. 966-967.

sió de paper moneda oficial.¹⁵ Aquests primers bitllets en circulació, que s'havien de distribuir a inicis del mes de febrer, es degueren malmetre fàcilment ja que el mateix Consell, poc després, el 30 de març, els considerava deficientes i va acordar substituir-los per monedes de plàstic. El canvi dels primers bitllets per les fitxes es va produir durant el mes de maig. Francesc Saperas va lliurar la primera remesa de fitxes amb una factura datada el 30 d'abril. Aquesta primera remesa comprenia 2.000 fitxes de 50 cèntims, 5.000 fitxes d'1 pesseta, i 2.000 fitxes de 2 pessetes: en total, 10.000 pessetes, que representaven 1.000 pessetes menys que les que el Consell havia acordat fabricar. El 12 de maig, l'alcalde de Falset autoritzava el pagament de 4.164 pessetes en monedes de plàstic per a substituir el mateix import recollit en bitllets de paper. Pocs mesos després, el 15 de juny, el Consell acordà encarregar una segona fabricació de fitxes per tal d'augmentar la moneda municipal en circulació. Francesc Saperas lliurà la mateixa quantitat de peces fabricades el mes d'abril, ara amb una factura datada el 26 de juliol. En total, doncs, es fabricaren monedes de cel·luloide per valor de 20.000 pessetes. A finals d'any, el Consell va intentar encarregar una tercera remesa de peces, però ja no va ser possible. El 7 de desembre, el regidor Ardèvol confirmava als seus col·legues que “per manca de material no és possible la confecció de fitxes moneda de ceraloide (sic)”. En aquest mateix Consell, hom va acordar la impressió d'instruments de paper moneda amb el valor d'1 pesseta i 50 cèntims fins a la quantitat de 10.000 pessetes. En realitat, pocs mesos abans, el Consell ja havia començat a fabricar vals de cartró amb els valors de 5, 10, 15 i 25 cèntims. Aquesta sèrie es veuria ampliada, però ja no es van emetre cartrons ni nous bitllets pel valor de 50 cèntims i d'1 pesseta.

Per tant, les actuacions monetàries del Consell Municipal de Falset de l'any 1937, segons les dades conegudes, es resumeixen així:

Acord	Material	Emissió	Retirada	Import	Despeses
22.01.37	Paper	?	12.05.37	6.000 pts	?
30.03.37	Cel·luloide	30.04.37	?	10.000 pts	1.125 pts
15.06.37	Cel·luloide	26.07.37	?	10.000 pts	1.170 pts
13.08.37	Cartró	?	?	2.000 pts	?
07.12.37	Cartró	?	?	10.000 pts	?

El govern d'Espanya, des de València, prohibí l'emissió i circulació de moneda municipal a principis de 1938. El president de la República, Manuel Azaña, va signar el decret, que es publicaria el 8 de gener, amb què es declaraven il·legals les emissions de moneda local i obligava a retirar-les de la circulació en el termini

15. Les notícies documentades sobre les monedes de Falset provenen de: Arxiu Comarcal del Priorat. Fons Municipal de Falset. *Llibres d'Actes*, 1934-1937 i 1937-1938; i *Manaments de pagament*, 1937.

d'un mes.¹⁶ S'invocava el fet que l'emissió de moneda oficial fiduciària era un privilegi propi de l'Estat i que, en cas que alguna corporació municipal o regional tingués beneficis en el moment de retirar l'emissió de moneda pròpia, aquest benefici hauria de revertir en favor del Tresor Públic del govern espanyol.

FRANCESC SAPERAS
RAVAL DE PAU IGLESIAS, 45 -- -- TELÉFON 34 R

Núm. _____
REUS, 20 de Juliol del 1937

Consell Municipal de Falset

MAQUINES PER A ESCRIURE HISPANO OLIVETTI
MULTICOPISTES -- SUMADORES -- CALCULADORES
ORGANITZACIÓ D'OFICINES PEL SISTEMA VERTICAL
PAPERERIA -- OBJECTES PER A ESCRIPTORI

DEU:

DATES		PESSETES
2000	fitxes celulid, de 2 ptes.	260,--
5000	" " " 1 "	650,--
2000	" " " 0,50 cts	260,--
Total,		1170,--
=====		=====

Rebut,

Foto: Factura d'una de les dues partides de fitxes de cel·luloide servides al Consell Municipal de Falset (Arxiu Comarcal del Priorat. Fons Municipal de Falset, Manaments de pagament, 1937).

No he pogut documentar l'emissió de monedes de cel·luloide a la Granadella (les Garrigues), tot i que no es pot descartar que s'hagin conservat actes i factures relacionades amb aquesta operació. Es van emetre monedes d'1 pesseta i de 2 pessetes. Es veu que també s'havia previst l'emissió de monedes de 50 cèntims, però no es coneix cap exemplar d'aquesta denominació. Segons Antoni Turró, el Consell també va fabricar vals de cartró amb els valors de 5, 10, 25 i 50 cèntims.¹⁷

LES PRIMERES MONEDES DE PLÀSTIC DEL MÓN

Antoni Turró ja havia advertit que les monedes de Falset i la Granadella van ser les primeres monedes oficials de la història fetes en material plàstic.¹⁸ Paral·lelament, algunes poblacions de l'Anoia i la Segarra –Calaf, Sescueioles i Torà– també van emetre signes monetaris oficials amb l'ajuda d'algun recobriments plàstic, per bé que en forma de bitllets –possiblement els primers bitllets oficials del món plastificats–.¹⁹

16. TURRÓ, A., *Les emissions monetàries oficials...*, p. 41.

17. TURRÓ, A., *Ibidem*, núm. 1164 a 1168.

18. TURRÓ, A., *Ibidem*, p. 44, 121, i 133.

19. TURRÓ, A., *Ibidem*, núm. 576-586 i 2.360-2.365. Entre els anys 1914 i 1921, molts municipis i regions d'Alemanya, Àustria i França emeteren moneda oficial pròpia, algunes de les quals foren fabricades amb nous materials experimentals, com la porcellana o la seda, però no m'hi consta la utilització de cap material plàstic.

La innovació del plàstic en l'emissió de moneda oficial fou una fita remarcable que, paradoxalment, no ha generat gaire interès entre historiadors i numismàtics. Els manuals destinats als col·leccionistes, des del principi, van prescindir de catalogar aquestes monedes al costat de les altres emissions monetàries locals fetes amb metall. El plàstic calia considerar-lo com una mena de succedani del paper o del cartró. Els cel·luloïdes de Falset i de la Granadella van ser arreglats al costat d'altres emissions de vals i cartrons, sovint també rodons, d'altres poblacions catalanes del moment. Actualment, en canvi, el plàstic ha estat incorporat i normalitzat en els processos de fabricació de moneda oficial, i aquest fet recupera les iniciatives de Falset i de la Granadella i les encimbellà dalt de tot de la història de la numismàtica mundial, en tant que precursors.

És cert que el plàstic fou utilitzat per a fabricar fitxes i altres objectes paramoneteraris des dels inicis de la seva creació. Per exemple, el plàstic s'utilitzà des de ben aviat per a substituir el nacre i el cartró de les fitxes de casinos i salons de joc. És el cas del Casino Internacional del Tibidabo (1909), d'alguna secció lúdica del "Real Aereo Club de Cataluña" (1916) o de la societat recreativa L'Olimpo de Reus, per esmentar exemples del nostre país.

En aquests estadis inicials, el plàstic també s'utilitzà, encara que més rarament, per a fabricar fitxes d'ús circulatori, substitutòries de la moneda oficial, emeses per a facilitar el canvi en circumstàncies de penúria de moneda menuda o per a controlar les despeses obligades de cooperativistes, associats o empleats d'alguna empresa. Entre els casos més reculats en el temps i mundialment coneguts, cal destacar el dels centenars de factories (*salitreras*) de Nitrat de Xile, que funcionaven aïllades dins dels deserts de la pampa del Tamarugal i de l'Atacama.²⁰ Aquests establiments, entre 1865 i 1920, van fabricar fitxes d'ebonita —un polímer obtingut a partir de la vulcanització de la goma— amb les quals pagaven bona part del salari dels seus treballadors. Les fitxes, de les quals se'n coneixen més de dues mil de diferents, només tenien curs als economats —*pulperías*— de les mateixes empreses. També és força conegut el cas de l'emissió de fitxes de plàstic de color ivori, l'any 1913, per part de John Sidney Clunies-Ross, propietari explotador dels recursos i habitants de les Illes Cocos (que pertanyien aleshores al Singapur britànic, i actualment a Austràlia).

Un cas excepcional és el dels getons d'impostos sobre les vendes (en anglès, "*sales tax tokens*"), que van estar en funcionament als Estats Units durant i després de la Gran Depressió (anys trenta i quaranta del segle XX). Aquests getons eren una altra forma de diner de plàstic oficial, no pas inventats per a cobrir els valors de canvi convencionals sinó per a resoldre un problema fiscal puntual. Es feien servir perquè els consumidors paguessin l'impost sobre el valor afegit que

20. CALVO REBOLLAR, M., "Dinero no veían, sólo fichas. El pago de salarios en las salitreras de Chile hasta 1925", a *De Re Metallica* 12, 2009, p. 9-30.

pertocava a cada article (un 1% sobre el preu de venda), per barat que fos, sense haver d'arrodonir el preu final a l'alça. Les fitxes s'emeteren oficialment des de municipis i estats²¹ i corresponien a valors extremadament petits, sovint d'1, 2 i 5 mil·lèsimes de dòlar. Aquestes fitxes s'emeteren en molts materials: metall, cartró, fibra i, sovint, plàstic.

Des dels anys trenta, l'ús del plàstic en la fabricació de fitxes de tota mena es va anar multiplicant arreu del món. En canvi, el precedent iniciat a Catalunya no va trobar continuadors pel que fa a l'emissió de moneda oficial normalitzada. Ha estat molt recentment que el plàstic s'ha anat introduint en el aquest negoci. Primer de manera molt lenta, però finalment imparable gràcies a la substitució creixent del paper per nous tipus de polímers en la tradicional fabricació de bitllets de curs general. Austràlia, coincidint amb el seu bicentenari, esdevingué el primer estat que consolidà la fabricació de bitllets de plàstic l'any 1988. Vuit anys més tard, el 1996, el mateix país completà la substitució de tots els seus bitllets de paper pels nous tipus fets de polímer. Des del 1988, el nombre de països que han adoptat el plàstic a l'hora de fabricar els seus bitllets ha anat creixent de manera imparable. El 2015 ja eren 47 els països que mantenien algun bitllet de polímer en circulació.²²

Però els fulls primers de plàstic que es converteixen en bitllets són físicament molt diferents de les monedes, de petites dimensions, fabricades amb plàstic dur, com les emeses a iniciativa de les autoritats de Falset i la Granadella. Aquella iniciativa no ha estat igualada i superada fins molt recentment. La República Moldava de Transnístria va emetre, l'any 2014, quatre monedes de plàstic dur del valor d'1, 3, 5 i 10 rubles, de quatre formes diferents: rodona, quadrada, pentagonal i hexagonal. Són també monedes oficials de plàstic però, a més, són les primeres monedes de plàstic de la història emeses per un estat sobirà.

Foto: Bitllets de Sesgueioles (Anoia), any 1937
(Turró, A., *Les emissions monetàries oficials...*, núm. 2362 i 2364).

21. Aquest tipus de getons s'utilitzaren en dotze estats: Alabama, Arizona, Colorado, Illinois, Kansas, Louisiana, Mississipi, Missouri, Nou Mèxic, Oklahoma, Utah, i Washington. Font: Brian Rxm, "Sales Tax Tokens: US State issues during the 1930's Depression", www.brianrxm.com.

22. Des del 1993, els bitllets de plàstic són designats internacionalment com a bitllets de polímer, atesa la naturalesa del material amb que estan fabricats.

CATÀLEG

Descripció de tots els cospells. Material: cel·luloide acolorit. Forma: rodona. Diàmetre: 23 mm. Gruix: aprox. 0,8 mm

Dades de les poblacions on van circular les peces:

Falset: comarca del Priorat, vegueria de Reus (2.647 habitants).

La Granadella: comarca de les Garrigues, vegueria de Lleida (1.167 habitants).

Pla de Santa Maria: comarca de l'Alt Camp, vegueria de Tarragona (1.920 habitants).

Reus: comarca del Baix Camp, vegueria de Reus (27.417 habitants).

Valls: comarca de l'Alt Camp, vegueria de Tarragona (11.006 habitants).

La Vilella Baixa: comarca del Priorat, vegueria de Reus (485 habitants).

Catàlegs de referència:

AT: TURRÓ MARTÍNEZ, Antoni, *Les emissions monetàries oficials de la guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya (Generalitat i locals)*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 2007.

LL-: LÓPEZ LLUCH, Antoni, *Les monedes de les cooperatives catalanes, 1850-1950*, Barcelona, 1983, 3 vols.

LO-: OLABARRÍA GARCIA-RIVERO, Leocadio de, *Catálogo de las monedas obsoletas emitidas en Cataluña durante la Guerra Civil 1936-1939*, Barcelona, 1973.

Fonts:

Les imatges s'han obtingut a partir de col·leccions particulars o dels catàlegs de referència suara esmentats, excepte la núm. 9, que és extreta de: <http://lamonedadevalls.blogspot.com.es/> (12/2016).

Núm.	Valor	Color	Propietat	Tinta a/	Tinta r/	Volum
ENTITATS OFICIALS						
Consell Municipal de Falset						
1	50 cèntims	Beix	Opac	Blau	Blau	4.000
2	1 pesseta	Taronja	Opac	Blau	Blau	10.000
3	2 pessetes	Groc	Transparent	Blau	Blau	4.000
Consell Municipal de la Granadella						
4	1 pesseta	Crema	Opac	Morat	Vermell	
5	2 pessetes	Taronja	Opac	Morat	Morat	

Núm.	Valor	Color	Propietat	Tinta a/	Tinta r/	Volum
ENTITATS COOPERATIVISTES						
Sindicat Agrícola del Pla de Cabra (Pla de Santa Maria)						
6	25 cèntims	Taronja	Opac	Blau	Blau	
7	1 pesseta	Crema	Opac	Blau	Blau	
Sindicat Societat Agrícola de Valls						
8	25 cèntims	Taronja	Opac	Vermell cirera	Morat	
9	50 cèntims	Beix	Opac	Vermell cirera	Morat	
Indústria Gastronòmica col·lectivitzada de Valls						
10	25 cèntims	Beix	Opac	Blau	Blau	
Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa						
11	25 cèntims	Vermell	Translúcid	Blau	Blau	
12	50 cèntims	Taronja	Opac	Blau	Blau	
13	1 pesseta	Crema	Opac	Blau	Vermell	
14	2 pessetes	Groc	Transparent	Blau	Blau	
ENTITATS PARTICULARS						
Bar Bol d'Or de Reus						
15	50 cèntims	Vermell	Translúcid	Morat	Morat	
Camp d'Aviació de Reus						
16	1 peseta	Crema	Opac	Vermell	Blau	
Institut Pere Mata de Reus						
17	5 cèntims	Blau	Opac	Blau	Blau	
18	10 cèntims	Groc	Transparent	Blau	Blau	
19	25 cèntims	Taronja	Opac	Blau	Blau	
CONCORDANÇA DE CATALOGACIONS:						
1: AT 976			3: AT 974		5: AT 1162	
2: AT 975			4: AT 1163		6: LL 2464	
7: LL 2465			12: LL 2679		17: LL 2758	
8: LL 2491			13: LL 2680		18: LL 2759	
9: Inèdita			14: LL 2681		19: LL 2760	
10: LL 2496			15: Inèdita			
11. Inèdita			16: LL 2757			

LÀMINA 1

1

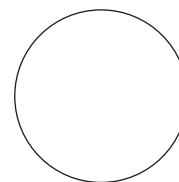
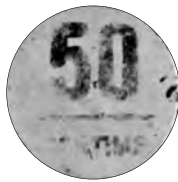
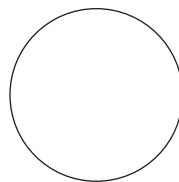
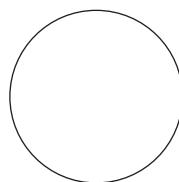
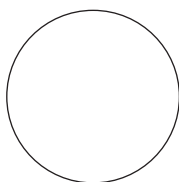
2

3

4

5

11

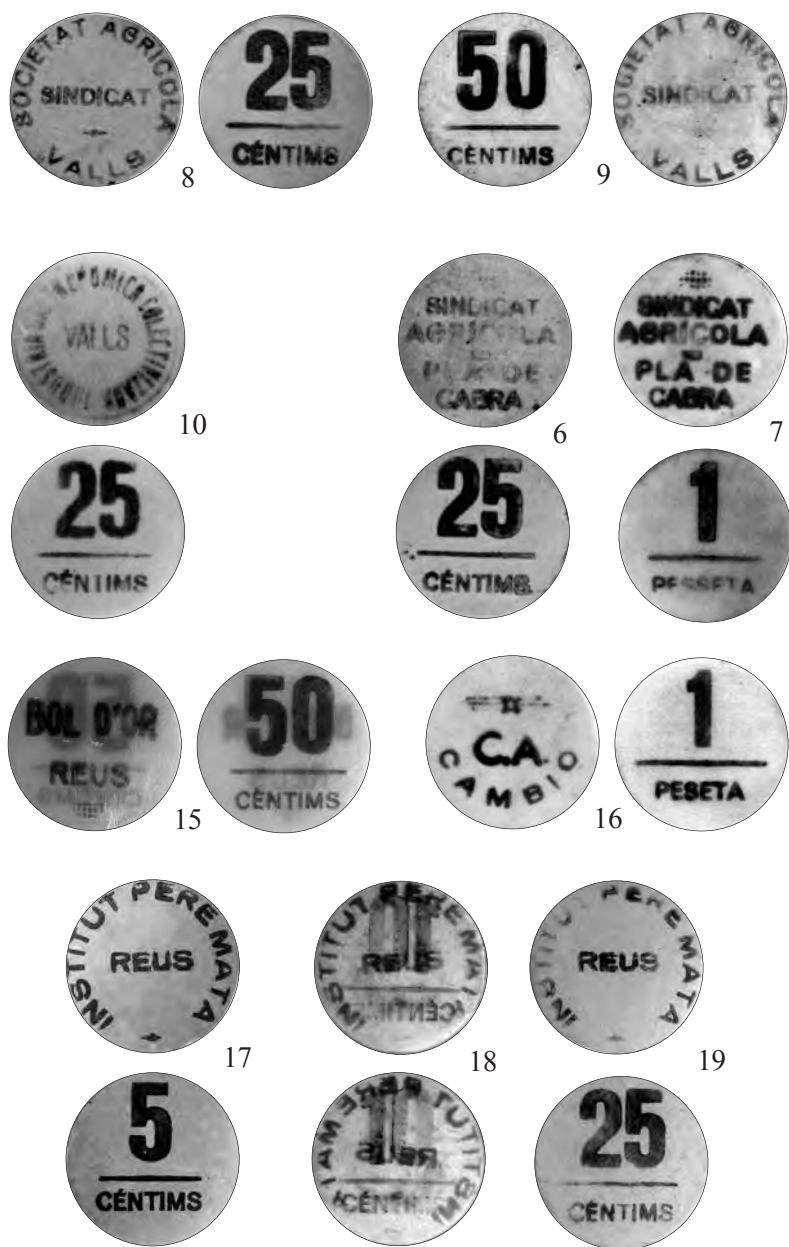
12

13

14

1-3: Consell Municipal de Falset. 4-5: Consell Municipal de la Granadella.
11-14: Sindicat Agrícola de la Vilella Baixa.

LÀMINA 2

8-9: Sindicat Societat Agrícola de Valls. 10: Indústria Gastronòmica Col·lectivitzada de Valls.
 6-7: Sindicat Agrícola del Pla de Cabra. 15: Bar Bol d'Or (Reus). 16: Camp d'Aviació (Reus).
 17-19: Institut Pere Mata (Reus).

Els bitllets de Sant Sadurní d'Anoia de la Guerra 1936-1939

MIQUEL DE CRUSAFONT*

És ben sabut que foren molts els ajuntaments que, en els primers anys de la Guerra contra el Feixisme (1936-1939), varen emetre moneda divisionària, generalment en bitllets de paper o cartró i, més excepcionalment, en moneda metàl·lica, de baquelita o fins i tot de fusta. Els treballs d'Antoni Turró ens n'han aportat una copiosa catalogació, així com dades sobre les causes de la seva emissió i el seu marc legal.¹

Menys abundants han estat els reculls documentals sobre aquestes emissions. Així, sabem que, si bé Turró va poder obtenir-ne algunes dades, en general les seves informacions sobre els volums d'emissió es basaven més aviat en les xifres que anava recopilant dels bitllets que li passaven per les mans, i obtenia la major part de les dates dels acords municipals a partir de les anotacions dels mateixos bitllets o bé del Diari Oficial de la Generalitat. Més a fons va anar, en canvi, Sebastià Datzira en el seu estudi sobre el paper-moneda del Bages, ja que va revisar un per un els arxius de tots els ajuntaments d'aquesta comarca.²

L'objectiu d'aquesta nota és presentar una bona part de la documentació municipal de les emissions de bitllets a Sant Sadurní d'Anoia. L'any 1986 vaig preparar per a Banca Catalana, de les col·leccions numismàtiques de la qual era llavors el conservador, una exposició de la col·lecció del paper-moneda català. El dia de la inauguració, el regidor de Cultura de l'ajuntament em va cedir les fotocòpies d'aquesta documentació.

Presentarem primer el contingut resumit d'aquests documents per ordre cronològic i, després, en farem el comentari.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. Antoni TURRÓ, pel que fa a Catalunya, *El paper moneda català. Emissions de la Guerra 1936-1939*, Barcelona, 1982, que fou reeditat amb certes modificacions a *Les emissions monetàries oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya (Generalitat i locals)*, Barcelona, 2007. També feu els llibres corresponents al País Valencià i la Franja, entre d'altres.

2. Sebastià DATZIRA, *La moneda a la Catalunya Central*, Manresa, 1991.

17 abril 1937- Del document següent es dedueix que l'ajuntament havia acordat en aquesta data fer una emissió de paper moneda. S'havien d'emetre bitllets d'1 peceta i de 50 cèntims fins al valor de 15.000 pecetes, numerats i amb la garantia de la Caixa Municipal. El total de bitllets havia d'ésser de 10.000 de peceta i 10.000 de 50 cèntims, però s'anotà per error que els de 50 cèntims serien numerats de l'1 al 5.000, quan hi havia de dir de l'1 al 10.000, ja que així 10.000 bitllets sumarien 5.000 pecetes.

1 juliol 1937- La Comissió de Finances informa que en l'acord anterior hi havia l'error de dir que els bitllets de 50 cèntims havien d'anar numerats de l'1 al 5.000 en lloc de dir de l'1 al 10.000, i proposa de fer constar aquest error. Informa que fins aquell moment s'havien imprès 8.600 bitllets de peceta i 7.000 de cinquanta cèntims, amb un valor total emès, doncs, de 12.100 pecetes. Proposa de no emetre més bitllets de 50 cèntims i d'exhaurir el valor acordat fins a 15.000 pecetes en bitllets de peceta. D'aquesta manera, l'emissió serà finalment d'11.500 bitllets de peceta i els 7.000 bitllets de 50 cèntims ja emesos que, amb el valor de 3.500 pecetes, complirien la xifra acordada de 15.000 pecetes. La proposta és aprovada per unanimitat (Arxiu Municipal de S. Sadurní d'Anoia, en endavant AM, Dictamen núm. 392).

15 juliol 1937- La Comissió de Finances recorda els acords anteriors, manifesta que l'emissió anterior ha estat insuficient i que es troba a faltar el bitllet de 25 cèntims per a tornar el canvi en la compra del pa. En conseqüència, proposa al consistori de fer una nova emissió, l'equivalent de la qual el consistori dipositaria a la Caixa d'Estalvis i de Pensions per a la Vellesa de la vila, a disposició dels que volguessin bescanviar els seus bitllets locals per moneda de curs general. La Caixa Municipal també canviaria els bitllets vells i deteriorats per altres de nous, sempre que fos completa la lectura de la numeració per les dues cares i coincidís. La nova emissió s'havia de marcar amb "Serie A" i seria de 10.000 bitllets de peceta, 10.000 bitllets de 50 cèntims i 20.000 bitllets de 25 cèntims, amb un total de 20.000 pecetes emeses sumant els tres valors. Un cop acordat, s'havia de comunicar a la Conselleria de Finances de la Generalitat i publicar en el seu Diari Oficial (AM, Dictamen 433). Tot i que en aquest cas no ho diu, l'acord es va aprovar, segons veiem en el document següent.

16 juliol 1937- L'Ajuntament de Sadurní d'Anoia s'adreça al "Ciutadà Conseller de Finances de la Generalitat de Catalunya" per fer-li saber l'acord del document anterior, que porta la signatura del "President del Consell Municipal" (AM, Comunicació 1480).

31 agost 1937- El comissari general de Museus s'adreça al “Ciudadà Alcalde” de l'Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia (ja feia temps que el poble es deia Sadurní d'Anoia i així consta en els documents anteriors) i li demana la tramesa de dues mostres dels bitllets que han emès i dels que emetin posteriorment a fi de dispositar-los al Gabinet Numismàtic de Catalunya atès el seu interès històric (AM, Registre d'Entrades 560). Reproduïm en la seva integritat i en l'apèndix aquest interessant document inèdit. La circular fou adreçada a tots els ajuntaments i aquests generalment trameteren bitllets amb la numeració 00000, és a dir, de les mostres que devien tenir en el seu arxiu.

1 setembre 1937- El director-administrador del Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (signa Vicenç Munné i Fité) envia un “Saluda” a l'alcalde de l'Ajuntament de Sadurní d'Anoia i li comunica que els extractes dels acords de l'ajuntament referents a l'emissió de paper moneda havien estat publicats al Diari Oficial el dia 29 d'agost, núm. 241 (AM, Registre d'Entrades, 544).

(?) setembre 1937- En un dia no especificat, Gràfica Manén, de Diputació 116 de Barcelona, trameté a l'ajuntament un oferiment per a l'emissió de paper-moneda amb unes mostres dels que ells havien fet per a l'Ajuntament de Casp.

18 setembre 1937- El conseller de Finances de l'Ajuntament de Guíxols (S. Feliu de Guíxols), J. Darna, s'adreça al de Sant Sadurní demanant una mostra en bon estat de cada un dels bitllets que havien emès amb la promesa de reintegrament immediat del seu import (AM, Registre d'Entrades, 590).

24 setembre 1938- El Dipositari de la Caixa Municipal, Josep Huguet i Carol, s'ha d'incorporar a l'exèrcit i, per tant, s'ha de nomenar un nou dipositari que el substitueixi durant la seva absència, un càrrec per al qual fou designat Pere Duran i Via. Per aquesta raó, es feu un balanç dels fons del municipi, que signen el dipositari entrant i el sortint, l'alcalde president, Napoleó Montagut i Duran, i el secretari-interventor, Alfred Espinosa i Marín. Consta que resta a caixa un romanent de 125.365,80 pecetes i hi ha diferents anotacions referents al paper moneda que mostren una xifra de deute de 41.000 pecetes i una de creditora de 24.957,15 pecetes. També hi consta el dipòsit a la Caixa de Pensions de 32.100 pecetes en garantia de la moneda emesa (AM, sense referència).

20 gener 1939- Degut a les “circumstàncies actuals” i amb l'acord del consistori, es procedeix a fer un balanç de la Caixa Municipal, que mostra tenir un romanent de 92.473,19 pecetes. Ho signa l'alcalde president accidental, Salvador Hernán Gabarró, el secretari habilitat, Josep Maria Raventós i Camps, per

absència del secretari, i el dipositari accidental, Pere Duran i Via (AM, sense referència).

24 gener 1939- El dipositari accidental de Sadurní d'Anoia, Pere Duran i Via, que es troba a la Direcció General d'Administració Local del Departament de Governació de la Generalitat de Catalunya, presenta i signa un document en el qual fa constar que el dia 21 es va veure obligat a evacuar la població on exercia el càrrec i que ignora on es troben els membres de l'ajuntament. A causa d'això, ha ingressat a la Caixa d'Estalvis de la Generalitat 95.111,50 pecetes i lliura els llibres i documents oficials i un resguard del Banc d'Espanya a nom del seu ajuntament del 1927 i pel valor de 157.097 pecetes. Indica també que va a viure a Barcelona i comunica el seu domicili. Acompanya la notificació amb el resguard de l'ingrés esmentat, de les dades detallades del deute de l'Estat i d'un balanç molt semblant al del dia 29 del mateix més.

D'aquesta documentació es dedueix que l'Ajuntament de Sant Sadurní d'Anoia va fer les emissions en els valors i volums següents:

	1a emissió	sèrie A	nombre	valor total
Bitllets de peceta	11.500	10.000	21.500	21.500 pecetes
Bitllets de 50 cèntims	7.000	10.000	17.000	8.500 pecetes
Bitllets de 25 cèntims	0	20.000	20.000	5.000 pecetes
Totals	18.500	40.000	58.500	35.000 pecetes

Comparant aquestes dades i xifres amb les que facilita Turró, observem el següent:

1- Turró dona en el text la data correcta de l'acord municipal de la primera emissió, que és el 17 d'abril del 1937, però en el catàleg indica que és l'emissió del 21 d'abril del 1937. Aquesta segona data és la que es veu gravada en els bitllets i potser es refereix al dia en què començaren a circular.

2- En el text hi diu que, en llançar la segona emissió del 15 de juliol del 1937, va retirar la primera, però en realitat el que diu l'acord municipal és que canviaria els bitllets que li siguin presentats i que mostrin ésser deteriorats, com hem vist. No hi va haver, doncs, una retirada de la primera emissió, que, de fet, només feia tres mesos escassos que corria.

3- Finalment, hi ha, segons Turró, una altra emissió de bitllets de 10 i 5 cèntims que s'hauria acordat "al principi del quart trimestre del 1937", tot i que diu que no van arribar a circular ja que no porten el timbre municipal. Malgrat això, ens mostra que se n'havien fet almenys dues emissions ja que se'n coneixen dues varietats. Tot això és molt confús. El fet que no pugui donar la data concreta de

l'acord, que tampoc consta en els papers que tenim, demostra que no va ésser anotat al Diari Oficial de la Generalitat, que Turró va consultar. Això és ben estany tenint en compte la meticulositat que mostra el municipi en anotar i certificar tots els passos que fa. D'altra banda, si es va fer una emissió de bitllets de 10 i 5 cèntims i no es va posar en circulació, com s'explica que en fes una segona? Finalment, la xifra de 32.100 pecetes de dipòsit de garantia en la Caixa de Pensions, que consta en el balanç del setembre del 1938, s'apropa molt a les 35.000 pecetes que, en total, es varen posar en circulació; la petita diferència a la baixa es pot explicar per les substitucions de bitllets deteriorats i pel canvi dels bitllets del poble per moneda de curs general que haurien pogut fer alguns dels seus possessors. Per tant, no sembla haver-hi lloc per a emissions de bitllets de 10 i 5 cèntims. Ja sabem, d'altra banda, que aquests petits bitllets sense dibuixos són molt fàcils de falsificar i que foren els tipus preferits per als que en fabricaren en grans quantitats a fi de lucrar-se amb l'existència d'un potent mercat col·leccionista. Per tant, tot sembla indicar que els bitllets de 10 i 5 cèntims, Turró 2246-2249, són falsificacions fetes amb posterioritat a la guerra.

En contrast amb la idea, sovint divulgada, del “desordre” que va significar el que no era altra cosa que una emissió descentralitzada de bitllets, sorprèn l'extrema bona fe del dipositari Pere Duran i Via, que en les perilloses circumstàncies en que es troba, amb les autoritats municipals fugides i el seu poble ocupat, no tan sols es preocupa de dipositar el fons municipal a la Generalitat, sinó que fins i tot deixa la seva adreça personal, responent així dels fons que ha reintegrat.

APÈNDIX

Text de la circular demanant mostres dels bitllets emesos a Sant Sadurní d'Anoia i, ben segur, als altres municipis, per al Gabinet Numismàtic de Catalunya i adreçat, en aquest cas, al “Ciudadà Alcalde de Sant Sadurní d'Anoia”:

Entre els serveis adscrits a aquesta Comissaria General de Museus, hi ha el Gabinet Numismàtic de Catalunya, una de les finalitats del qual consisteix en recollir, sistematitzar i estudiar tots els signes de valor relacionats amb la moneda.

Actualment nombrosos ajuntaments, i, entre ells el de la vostra digna presidència, han emès bitllets moneda, que per llur significació i naturalesa tenen un positiu interès.

Per tant, caldria que aquests moderns signes monetaris s'afegissin als corresponents a altres èpoques, que es conserven en aquest Gabinet Numismàtic.

El Comissari General de Museus confia en que els municipis de Catalunya, acceptaran aquest criteri i es disposaran a contribuir, així, a les funcions de l'es-

mentat Gabinet Numismàtic, que és, naturalment, un servei de caràcter públic i, per tant, realment propi del comú.

I amb aquesta confiança es permet sol·licitar el lliurament de dos exemplars de cada un dels bitllets, bons, monedes o qualsevol altre signe monetari que hagi emès, o en el successiu emeti, el de la vostra presidència.

Els podeu trametre en la forma que estimeu més adient a les nostres Oficines.

La Comissaria General de Museus us testimonia des d'ara el seu agraïment per tot el que us digneu fer en aquest sentit.

Barcelona 31 agost 1937.

El Comissari General de Museus, P.O. El Secretari: signa J. Borralleras.

Les medalles de l'Sportsmen's Club. Un concurs, dos vencedors, tres premis

ROSSEND CASANOVA*

Barcelona, finals de 1903. La selecta societat Sport Fox Terrier, que funciona des de fa poc temps, ha vist com desperta molt d'interès entre la burgesia barcelonina, de manera que decideix eixamplar el seu radi d'acció i canviar el nom pel d'Sportsmen's Club, mantenint les activitats amb animals, com les competicions de gossos aligots, la columbòfila o els galls de baralla, i augmentant aquelles que es practiquen a l'aire lliure i requereixen als jugadors agilitat o força, com la gimnàstica, l'esgrima, el tir, el tennis o les bitlles. La societat adquireix un gran solar al costat del nou Palau de Justícia -aleshores en construcció-, al passeig de Sant Joan, entre el passeig Pujades i el carrer Pallars (avui Buenaventura Muñoz). En aquella parcel·la allargassada s'hi basteixen diferents pavellons i pistes esportives. El "Club dels Esportistes" esdevé així una entitat pionera en el seu camp i ho fa amb èxit: havia iniciat el seu camí amb un centenar de socis i un any després, a finals de 1904, ja arribaven als 1.367. Malgrat això, tot i reunir els barcelonins benestants, alguns dels incipients campionats espanyols (com la primera Cursa Internacional de Motocicletes) i els millors esportistes, com el fundador del Futbol Club Barcelona, Hans Gamper, que juga a les seves instal·lacions, la Junta Directiva acaba dissolent l'entitat l'octubre de 1905 per "les ocupacions de molts, la conveniència d'altres i el cansament d'alguns".¹

El club prenia el nom de l'anglicisme *sport*, de manera que, en aquell món dominat per la sola oficialitat del castellà, sonava com en català esport, a més de reffermar l'origen anglès d'aquelles iniciatives saludables per al cos i la ment. Desitjós d'unir aquesta pràctica amb l'art, el club va impulsar un concurs per premiar el millor projecte que li pogués servir de segell, medalla i diploma, i les condicions van ser que els dissenys —aquesta va ser la paraula utilitzada— havien

* Vicepresident de la Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

1. "1904-1905 El Sportsmen's Club", *Historia del Boxeo en España*: <http://historiadelboxeoenespana.blogspot.com.es>.

de ser executats al rentat (pintura a l'aiguada d'una sola tinta), fang, cera o guix.² Com és habitual, cada proposta havia d'anar identificada amb un lema i acompanyada d'un sobre que havia de tancar el nom i el domicili de l'autor. La presentació d'obres va estar oberta del 10 d'octubre al 5 de novembre de 1903 al carrer de Santa Anna número 22, baixos. Allí hi havia l'establiment de joieria i art decoratiu Callís, que tenia l'aparador farcit de boniques peces d'orfebreria i objectes d'antiquari.³ La botiga era d'estil modernista i estava plena d'elements decoratius de metall daurat sobre fusta, un interior que els anys, els canvis de gust i els diferents usos del local no ens han deixat cap rastre de com era.

El 10 de novembre es reuní la comissió encarregada d'avaluar les propostes presentades. La formaven cinc socis de l'Sportsmen's Club: els pintors Ramon Casas, Alexandre de Riquer i Miquel Utrillo; el mestre d'esgrima i primer president de les societats catalanes de futbol (1900-1904) -avui Federació Catalana de Futbol-, Eduard Alesson; i el president de l'extingida associació Sport Fox Terrier, Ramon Callís, que també era el propietari de la joieria. Es van trobar a la rebotiga, presidida per una llarga taula on hi havia una cinquantena de paquets, ben repartits en fila, que tenien al darrere el sobre tancat amb el lema. El grup obrí una per una les diferents propostes. N'hi havia que eren models en guix, unes altres eren de fang i alguna presentava només el dibuix projectat. Comprovaren les dimensions, d'un mínim de 15 centímetres i un màxim de 18, com deien les bases del concurs, i tot seguit començaren a examinar-les detingudament i a valorar-les, descartant immediatament les més fluïxes, les que no complien el caràcter artístic requerit i les que comunicaven malament. En van quedar onze. Després d'un distès debat, el jurat atorgà els dos primers premis de la convocatòria i n'afegí un tercer.

Acordaren concedir el premi de 200 pessetes i el títol de Soci de Mèrit de la societat al projecte número 28, presentat sota el lema «Aize-Sport»; el premi de 50 pessetes i mereixedor del segon lloc al número 55 amb el lema «al Victoriós», al qual, en vista del bon nivell artístic, també atorgaren el títol de Soci de Mèrit. Igualment, decidiren concedir un tercer premi (no previst a les bases) de 25 pessetes al projecte número 32 que portava per lema «Barcelona a Sportsmen». Callís redactà l'acta i, en obrir els sobres que contenien els noms dels autors, resultaren ser, per aquest ordre, de Dionís Renart, Eusebi Arnau i Ismael Smith.⁵

La societat es va reservar el dret de reproduir tots els originals presentats i va establir que concediria un diploma de cooperació als autors si en cedien la propie-

2. Les bases de la convocatòria van ser publicades a diversos diaris: "Sportsmen Club", *Los Deportes*, Barcelona, 11 d'octubre de 1903, p. 651; *La Vanguardia*, Barcelona, 10 d'octubre de 1903, p. 4, i 22 d'octubre de 1903, p. 3; "Sport". *Il·lustració Catalana*, Barcelona, 18 d'octubre de 1903, p. 323.

3. *Los Deportes*, 12 de juliol de 1903, Barcelona, p. 444.

4. "Notas de sport", *La Vanguardia*, Barcelona, 13 de novembre de 1903, p. 3.

5. M. L. DE LINARES, "Fiestas Deportivas reales", *Los Deportes*, Barcelona, 17 i 24 d'abril de 1904 (número extraordinari amb motiu de la visita reial), p. 246-255.

tat absoluta. Es va avisar els guanyadors i els perdedors, i es va preveure celebrar una festa per al lliurament de premis que es va deixar per a l'any següent. Aquesta es va fer coincidir, finalment, amb la vinguda del rei Alfons XIII a Barcelona. Una mica abans se li havia sol·licitat que acceptés el títol de president d'honor, oferta que el monarca havia acceptat agraït. Programada pel 9 d'abril de 1904, diverses entitats esportives van prestar la seva cooperació, com la Reial Missatgera de Iluro de Mataró, la Reial Societat Columbòfila de Barcelona, la Unió Velocípede Espanyola, l'Atlètic Club Ciclista, l'Autogaratge Central, els gimnasos de F. Bricall, I. Soler, E. Tolosa i A. Santanach, les sales d'armes de l'Ateneu Barcelonès, del Cercle Equestre, dels senyors Grau, Alesson, Garcia, Geruvich, Bruguès, Marín i González, l'Associació de Clubs de Futbol, l'Automobilisme Barcelonès, el Club Espanyol de Futbol, el Bitlla Club, el Club Alemany de Lawn Tennis, el Viernes Club, l'Associació de Lawn Tennis de Barcelona i el Barcelona Lawn Tennis Club.

Les instal·lacions de l'Sportsmen's Club es van condicionar especialment per a l'ocasió. Els edificis eren obra de l'arquitecte Enric Sagnier i els preparatius que es van dur a terme durant aquella setmana van importunar als socis, que es van haver de resignar a abstenir-se d'algunes activitats i a suportar el soroll, la pols i les contingències que suposen aquests tipus d'obres. Per tal d'embellir els espais, es va refer el sòl, s'enderrocaren algunes parets per ampliar diverses sales, s'aixecaren pals i s'hi penjaren nombroses garlandes. El pavelló d'administració, tot ell de fusta, es guarní de flors que formaven el distintiu *A XIII* [Alfons XIII] i s'hi situà, sobre l'entrada, una gran corona reial entre les banderes d'Espanya i del club, a més de col·locar-hi bombetes que, quan es va fer de nit, van convertir aquella façana en una sorpresa per als socis.

Era dissabte i, abans que comencés la festa, es van celebrar les proves esportives al Parc de la Ciutadella i a les instal·lacions de la societat. A les tres de la tarda, una nombrosa concurrència, selecta i distingida, començà a arribar per gaudir de les múltiples activitats i poder saludar el rei. Molts socis s'hi van acostar a peu, d'altres hi van arribar amb els seus cotxes de cavalls, i els més moderns i adinerats s'hi desplaçaren en els seus automòbils, com Francesc Abadal, el victoriós "*esprinter català*". La tarda era calorosa i la multitud esperava amb impaciència l'arribada del monarca i el repartiment de premis adjudicats en els concursos del matí. Tothom mirava la part inferior del dosser que cobria l'entrada principal que donava al passeig de Sant Joan, esperant veure-hi aparèixer Alfons XIII, quan en realitat qui hi arribà fou un emissari oficial que es reuní, d'urgència, amb la Junta. Els explicà una mala notícia: la reina Isabel II, àvia del rei, havia mort aquell mateix dia a les deu del matí a la seva residència de París i, en conseqüència, en trobar-se la Cort de dol, quedava suspesa la visita festiva del rei a la societat.⁶ Aquest fet no cancel·là els actes

6. Narciso MASFERRER, "En el Sportmen's Club", *Arte y Sport*, Madrid, 20 d'abril de 1904, p. 8-9.

i, a l'hora prevista, el públic se situà al davant de la gran tarima guarnida per als parlaments, al centre de la qual hi havia una taula plena de trofeus. L'envoltaren el president Joaquim Salgot, el vicepresident Josep de Togores (responsable també de la comissió de festes); el representant de la secció ciclista, Francesc Oliva; el de la de patinatge, Joan Majó, i el de la columbòfila, Josep Nausa, qui alhora era el secretari de la societat. El president començà els parlaments donant la benvinguda als socis, agraïnt a les societats i a les persones que havien cooperat per l'èxit de les celebracions i excusant la presència del rei per la mort d'Isabel II indicant, però, que "quan torni de nou a Barcelona, tindrà especial gust de visitar aquesta societat, de la qual n'elogia la finalitat i objectius".⁷ Finalment, felicità els participants dels vuitanta-quatre campionats que s'havien repartit entre les diferents disciplines⁸ i passà a lliurar el primer premi, que va ser, però, el de la medalla de l'entitat. Renart, Arnau i Smith van pujar a l'estrada i recolliren els seus respectius guardons i diplomes, sota l'aplaudiment i la mirada dels socis.⁹ Després del lliurament dels altres premis, va tenir lloc una sessió de patinatge i animacions que van acabar al vespre amb una desfílada que va congrega cinc mil espectadors i va durar prop d'una hora. Un centenar de carruatges esperaven els seus propietaris al final de la festa.

Les medalles

La medalla guanyadora de Dionís Renart és circular i mostra una figura femenina amb un nen que xuta una pilota, representacions que evoquen la mateixa societat com a protectora i promotora de l'esport (*fig. 1*). El model, doncs, havia d'agradar per això, per la idea que l'esport era bo per a la formació de la persona i l'allunyava dels vicis urbans. La peça té una gràfila ampla amb la llegenda / SPORTSMEN'S CLUB / BARCELONA / ben clara i de tipografia modernista. El revers presenta el camp llis perquè s'hi pugui gravar el nom del seu destinatari i la data, i inclou una orla igualment ampla amb un gos rater en acció (la Caça), un gall (la Baralla), diversos coloms (la Distància), un conill (la Velocitat) i una diana (la Punteria). Cal dir que Miquel de Crusafont publicà una medalla com aquesta on, al camp del revers, hi ha gravat al burí / CONCURSO / PREPARATORIO / 10 / ENERO 1904 / E. ALESSON / PISTOLA /,¹⁰ de manera que la medalla s'edità poc després del veredicté i s'esperà a celebrar la gran festa per lliurar els premis.

7. "Sportsmen's Club. Reparto de premios", *La Vanguardia*, Barcelona, 26 d'abril de 1904, p. 3.

8. Aquestes van ser: tir al blanc a carabina i a pistola, concurs d'esgrima, campionat d'atletisme en les categories de pes lleuger i gran pes amb els seus respectius exercicis, lluita grecoromana, gimnàstica, carreres de bicicletes, de velocitat, de resistència i de tandems, carreres de motocicletes, carreres al trot enganxat, carreres automobilístiques, partits de tennis i de bitlles, i proves de patinatge.

9. "Sportsmen's Club", *La Vanguardia*, Barcelona, 26 de abril de 1904, p. 3. Vegeu també: D. PORTES, "Crónicas a... 120 a la hora", *Arte y Sport*, Madrid, 30 d'abril de 1904, p. 6.

10. Miquel CRUSAFONT, *Medalles conmemoratives dels Països Catalans i de la Corona catalano-aragonesa: (S. XV-XX)*. Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, Barcelona, 2006, p. 626-627, número de medalla al catàleg: 1542.

Fig. 1. Callís. Barcelona. 1903. Sportsmen's Club de Barcelona. Medalla.

Aram. Fosa. 13 gr. Ø 31 mm. Dionís Renart.

a/ Una dona asseguda i un nen dret, ambdós despullats i amb els braços alçats, ell xuta una pilota. En una gràfila ampla, la llegenda: / SPORTSMEN'S CLUB / BARCELONA.

r/ Camp llis. Orla amb un gos rater en acció (la Caça), un gall (la Baralla), diversos coloms (la Distància), un conill (la Velocitat) i una diana (la Punteria).

Hem de fer notar que Eduard Aleson era amic de Ramon Callís, promotor de la nova Sportmens's Club. Callís va tenir un primer taller d'orfebreria i joieria al carrer de la Llibreteria, 15 (actiu entre c. 1892 i 1899), i després es traslladà al carrer de la Portaferriassa, 25, on s'anunciava amb un rètol publicitari dibuixat per Ramon Casas, que el 1899 publicà per primera vegada *Pèl & Ploma* (fig. 2).¹¹ En aquell taller, Callís també hi obrava medalles, probablement només mitjançant el sistema de la fosa (com feia amb les joies i altres objectes artístics), doncs no s'hi

Fig. 2. Anunci publicitari del taller de joieria de Ramon Callís dibuixat per Ramon Casas, qui publicà per primera vegada *Pèl & Ploma* el 20 d'octubre de 1899 (p. 6).

11. El 1899 el pintor i dibuixant Ramon Casas celebrà una exposició a la Sala Parés, on presentà, amb el número 39, el "Dibuix anunci Callís", i amb el 42, "l'Esbós anunci Callís". Segons indicava la portada de la revista: «Aquest número conté la llista complerta de totes les obres exposades per en Ramon Casas, a l'exposició que *Pèl & Ploma* ha organitzat a Can Parés.» *Pèl & Ploma*, Barcelona, 28 d'octubre de 1899, p. 3. Vegeu també: *La Dinastia*, Barcelona, 30 de juny de 1892, p. 4.

ha documentat cap premsa per a encunyar. El juliol de 1903 decidí apropar-se a l'Eixample i traslladà el taller i la botiga al carrer de Santa Anna, 22, a tocar de la plaça de Catalunya, on els concursants van presentar les seves propostes, on es va fallar el concurs, on s'obrà la medalla de Renart i on va ser comercialitzada.¹²

Dionís Renart (1878-1946) va acabar essent un prestigiós escultor barceloní que també es va dedicar a l'astronomia (*fig. 3*). Havia estudiat a l'Escola de Belles Arts Llotja de la ciutat i va perfeccionar el seu treball al taller de Josep Llimona, amb el qual va col·laborar en aquelles dates a "La Resurrecció de Jesús" modelant *Les Tres Maries* (1903-1916) per al Primer Misteri de Glòria del Rosari Monumental de Montserrat, segons projecte d'Antoni Gaudí. A part de medalles, va realitzar objectes d'arts decoratives i joies.¹³

En relació a la segona medalla guanyadora, la d'Eusebi Arnau (1863-1933), suposem que no va guanyar el concurs per ser poc moralista i més competitiva, doncs representava un atleta sostenint amb la seva mà esquerra la figura d'una

Fig. 3. Retrat de Dionís Renart publicat a: Carlos Pigrau, "Monumento de Fr. Cristóbal de Torres", *Hojas Selectas*, Barcelona, 1909, p. 266.

12. En aquell temps hi ha documentades la fabricació d'altres medalles. Així, l'Associació de Clubs de Futbol acordà, el 1904, «encargar la construcción de las medallas al conocido establecimiento de D. R. Callís». Les medalles eren d'argent daurat per al capità i d'argent per als jugadors. *Los Deportes*, Barcelona, 22 de maig de 1904, p. 321. També consta que, entre altres objectes, «la Asociación de Clubs de Football ha creado una insignia que ha sido modelada en los acreditados talleres que el Sr. Callís posee en la calle de Santa Ana, núm. 22. Allí pueden dirigirse los asociados que deseen adquirir la consabida insignia». *Los Deportes*, Barcelona, 7 de gener de 1905, p. 12.

13. De les poques medalles que se li coneixen, hem de fer notar, d'aquell any 1903, el medalló *Wagner*. Vegeu: *Arquitectura y Construcción*, Barcelona, gener de 1903, p. 27. A principis de 1904, guanyà el premi per la medalla *Asociación de Viajantes del Comercio y de la Industria*. Vegeu: *Album Salón*, Barcelona, 1904, p. 34.

Fig. 4. Capçalera de l'Sportmen's Club a la revista Los Deportes, basada en la plaqueta d'Eusebi Arnau que quedà en segon lloc i que redibuixà l'il·lustrador Enric Moyà.

victòria alada. Aquesta peça no va ser obrada per Callís, però el joier Masriera de Barcelona en va fer una placa fosa en bronze, com bé recull Isabel Marín a la seva monografia sobre l'escultor.¹⁴ Aquesta placa es conserva a l'Arxiu Baguès-Masriera i no es coneix ni la intenció, ni el destinatari final, ni si va ser l'única que va executar.¹⁵ En tot cas, ens interessa fer notar que després del concurs alguna cosa deuria succeir, doncs malgrat que Arnau quedà segon, l'Sportmen's Club va fer servir aquest model com a imatge de la institució a partir del gener 1904, segons un redibuix d'Enric Moyà (fig. 4), i no el de Renart, el guanyador, com així deien les bases del concurs.¹⁶ I no només això; també se li encarregà la plaqueta commemorativa de la festa en honor a la visita reial.¹⁷ Per què no se li demanà a Renart aquesta plaqueta i així es premiava i estimulava la feina del jove artista? Arnau s'havia sentit malament, aleshores amb quaranta anys, en quedar per darrere d'un jove de vint-i-cinc? Utilitzà els seus contactes entre els socis del club, membres com ell de la burgesia, que a més eren clients seus, per reconduir aquella situació i aconseguir un nou encàrrec? Són preguntes de les quals no tenim resposta, malgrat sí sabem que Arnau havia treballat amb un dels membres del jurat: gràcies a les informacions facilitades per Isabel Marín, sabem que Arnau havia col·laborat amb Callís, qui el 1897 obrà una escrivania d'argent per a un general de l'armada, cap el 1901 obrà un joiell de Sant Jordi i el drac en or, i l'any següent realitzà novament una escrivania, aquesta per a la Societat Columbòfila de Barcelona que Callís executà probablement basant-se en un model d'Arnau.

De la tercera medalla, la d'Ismael Smith (1886-1972), malauradament no en tenim constància i probablement no s'edità. Tampoc no sabem com era el pro-

14. Isabel Marín data la plaqueta pels voltants de 1912, doncs la relaciona amb altres peces on Arnau inclou figures i elements clàssics com fames i victòries. Tanmateix, és probable que Masriera realitzés la placa aquell mateix any 1904. Isabel MARÍN SILVESTRE, *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, p. 46. Vegeu també: Javier GIMENO, *La medalla modernista*, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2001, p. 84, número de medalla al catàleg: 22.

15. M. Cruz CASTRO-VILLACAÑAS, "Medallas conmemorativas del reinado de Alfonso XIII conservadas en el Palacio Real de Madrid", *Reales Sitios*, Madrid, 1986.

16. *Los Deportes*, Barcelona, 3 de gener de 1904, p. 9.

17. Isabel MARÍN SILVESTRE, *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*, p. 76.

jecte, que hauria resultat interessant per les poques medalles conegudes d'aquest autor. Però Crusafont dona a conèixer una tercera medalla diferent, i qui sap si és aquesta. És de premi, unifacial i du la llegenda semicircular, / REAL SPORTSMEN'S CLUB BARCELONA /, que envolta una figura femenina sobre un cavall, una mena d'amazona que pot simbolitzar la mateixa societat. Al revers, hi ha gravat al burí: / 16 / OCTUBRE / 1903 /. La data podria ser equivocada atès que du el títol de "reial", quan Alfons XIII no acceptà l'oferiment de president d'honor fins el 1904, i també s'hi diu "Sportsmen's Club", quan l'entitat va ser creada l'octubre de 1903¹⁸ i no es donà a conèixer als mitjans de comunicació fins el 10 d'octubre de 1903, només sis dies abans.¹⁹

Finalment i per concloure, hem d'incidir en la darrera peça: la plaqueta modelada per Arnau i dedicada al rei Alfons XIII en ocasió de la seva visita a l'Sportmen's Club. És d'argent i es repartí només aquell dia com a premi entre els guanyadors de les proves esportives. Presenta, a l'anvers, el bust de perfil a la dreta del monarca i la llegenda: / REAL SPORTSMEN'S CLUB / GRAN / FIESTA / SPORTIVA / EN HONOR / DE S. M. EL REY / DON ALFONSO XIII / ABRIL DE 1904 /.²⁰ És una peça on no hi consta la marca o signatura del fabricant, però Isabel Marín ens indica que probablement sigui de Masriera, doncs la fotografia a l'arxiu d'aquesta empresa.²¹ Cal indicar que aquesta plaqueta reproduceix un perfil del rei que Arnau havia modelat en una medalla anterior de 1902 dedicada a la V Exposició Internacional d'Avicultura i Columbofilia, i una del 1904 dedicada al monarca pels germans Masriera.²²

Del concurs per a la medalla de l'Sportmen's Club traiem la conclusió que hi va haver tres premis però dos vencedors: el primer, Renart, per quedar guanyador i veure produïda la seva medalla, i l'altre és Arnau, per aconseguir ser la imatge de la societat a la capçalera del diari *Los Deportes*, que Masriera obrés una placa de la seva proposta i que se li encarregués la plaqueta en honor a la visita reial a la societat. Per la seva banda, Smith, potser perquè el seu treball era menys meritori o perquè aleshores era un jove nissagut escultor de tan sols disset anys, no aconseguí, que sapiguem, cap ressò ni encàrrec vinculat. És seva, aquella tercera medalla? No ho sabem, però el dia que puguem conèixer la seva *Barcelona a Sportsmen*, podrem veure i valorar si es va fer justícia.

18. Aquell octubre "el señor Gobernador civil de esta provincia" aprovà els nous estatuts de la societat. "Sportmen Club", *Arte y Sport*, Madrid, 30 de octubre de 1903, p. 15.

19. Miquel CRUSAFONT, *Medalles conmemoratives*, p. 626, núm. 1539.

20. «Los premios consistían en plaquetas de plata conmemorativas de la visita de S. M. a la Sociedad «Real Sportsmen's Club». Cít. *Supra*. M. L. DE LINARES, "Fiestas Deportivas reales", p. 247.

21. Isabel MARÍN SILVESTRE, *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*, p. 76, número de medalla al catàleg: 21. Vegeu també: Miquel CRUSAFONT, *Medalles conmemoratives*, p. 626-627, número de medalla al catàleg: 1543.

22. Isabel MARÍN SILVESTRE, *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*, p. 73 i 75.

Documentació de medalles (VI): la Festa de l'Arbre

MIQUEL DE CRUSAFONT*

Al nostre llibre sobre les medalles catalanes commemoratives¹ ja vàrem publicar diferents medalles de l'anomenada "Festa de l'Arbre": la de Barcelona de l'any 1907 (CME-1027), la de Barcelona de l'any 1910 (CME-1077), la de Barcelona i sense data que vàrem suposar propera al 1910 (CME-1081), la d'Alacant de l'any 1910 (CME-1089) i la del Prat de Llobregat de l'any 1916 (CME-1138). Darrerament hem pogut examinar un conjunt d'altres medalles i documentació annexa sobre el tema que, segons ens va dir el seu posseïdor, havia trobat en un mercadot de Barcelona. Com que aquest material ens aporta noves medalles i molta més documentació, ens ha semblat que valia la pena de donar-lo a conèixer.

Les medalles responen a les descripcions següents:

1a

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. CRUSAFONT, M. *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa (s. XV-XX)*, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2006. Referenciarem les medalles amb CME seguit del número del catàleg.

- 1). Medalla de la Festa de l'Arbre. Sense data. Llautó argentat. PARERA.
a/Figura al·legòrica femenina amb símbols referents a la ciència guiant
uns nens que planten un arbre. En el camp: EL ARBOL ES/EL MEJOR
AMIGO/ DEL HOMBRE. A baix i a la dreta, AP.
r/Arbre amb arrels presidint el camp i, sota la seva copa, una cartel·la
amb la inscripció: FIESTA DEL ARBOL. A baix i a la dreta, AP, i a
l'esquerra, RODRIGUEZ.
pes: 15,7 g Ø = 35 mm CME-1077 variant

- 1a). Medalla semblant amb les lletres J.S.P. a l'esquerra del revers, gravades
amb burí.

Com veiem, les imatges són les mateixes que les de la CME-1077 de l'artista Antoni Parera i fabricada per Rodríguez, però al revers hi manca la llegenda BARCELONA-1910. En l'actual variant (1a), en el lloc on hi havia BARCELONA hi ha les inicials J.S.P. gravades amb punxons. Cal assenyalar que en la nostra descripció de la 1077 no vàrem indicar, per inadvertència, les lletres AP de l'anvers (però sí les del revers), al·lusives a Antoni Parera. D'aquestes medalles n'hi havia una cinquantena i sembla que només tres portaven les lletres J.S.P. al revers, que s'avenen amb Joan Salvatella Parellada, que amb tota seguretat era el posseïdor d'aquestes medalles i de la documentació annexa i, almenys en bona part, el responsable de la represa i manteniment de les festes de l'arbre a la postguerra, com veurem.

- 2). Plaqueta personalitzada de la Festa de l'Arbre, del 1973. Argent.
a/Arbre sobre un terreny, que ocupa tot el camp. Sense llegendes.
r/Omplint tot el camp: En Carles Llorenç dedica/ al seu predilecte amic/
en Joan Salvatella/ la medalla d'argent de/ MERIT AL TREBALL per la/
seva valuosa col·laboració/ en la Festa de l'Arbre, en/ el 19è aniversari

de la/ fundació per la malograda/ Lola Vendrell/ 27 de Maig del 1973.

Gravat amb burí.

pes: 26,55 g mides: 42 x 50 Inèdita

3). Medalla a Francesc Viñas del 1963. Aram. CLARÀ.

a/ 1863-1963 AL TENOR/ FRANCISCO VIÑAS. La seva testa, a la dreta.
r/ FUNDADOR · LIGA DEFENSA-ARBOL FRUTAL · Nen amb una
galleda, a la dreta i entre dos arbres fruiters.

pes: 300 g Ø = 64 mm Inèdita

La segona medalla és una peça probablement única donada a Joan Salvatella per la seva col·laboració a la Festa de l'Arbre. Més endavant en donarem algunes dades. Pel que fa a Carles Llorenç, probablement era un alt càrrec de la Diputació de la qual depenia el Patronat de la Festa de l'Arbre Fruiter, com veurem. Pel que fa a Lola Vendrell, la medalla ens diu que va iniciar aquestes festes el 1954, però ja veurem que el seu origen és molt més antic i que aquesta data seria, en tot cas, el de la seva represa passada la Guerra contra el Feixisme (1936-1939), tot i que això no acaba d'encaixar amb el que diu Salvatella en el text que comentarem més endavant.

La tercera medalla ens diu que el famós tenor Francesc Viñas va ésser l'iniciador de la Lliga de Defensa de l'Arbre Fruiter i ens hi afegeix una cronologia enganyosa ja que semblaria que va viure cent anys, és a dir, del 1863 al 1963. Atès que Francesc Viñas va morir el 1933, o bé es tracta d'un error o bé, més probablement, ens vol fer saber, d'una manera no gaire correcta, que la medalla es va editar l'any 1963 amb motiu del centenari del seu naixement. Creiem recordar haver vist altres medalles amb anvers similar i corresponents al Concurs Internacional de Cant Francesc Viñas, un certamen que es va iniciar l'any 1963 amb una

cadència anyal i que persisteix. Es tracta d'una medalla no signada, però com que el tipus del revers coincideix amb un dels relleus que ornem el monument que Moià erigí en honor de Francesc Viñas i són obra de Clarà, pensem que la medalla també se li ha d'atribuir.

El material complementari constava d'un aplec important de dues sèries diferents d'una mena de fitxes de cartolina fetes en un format una mica més ample que el DIN-A4 i altres prospectes i fulletons que anirem comentant. Una part de les fitxes reproduïen imatges d'arbres monumentals de Catalunya, amb indicació de la seva ubicació, un material que el nostre informador no va recollir. L'altra part corresponia a material gràfic amb peus d'imatges i, a voltes, articles o fins i tot una separata, corresponents a diferents festes de l'arbre fetes en llocs diversos, dels quals en va aplegar una cinquantena i va rebutjar la major part dels que no es referien a festes fetes a les terres catalanes. Per a una mateixa festa, a voltes hi havia més d'una fitxa. Cal advertir que, abans que el nostre comunicant adquirís les fitxes, ja se n'havien escampat una quantitat indeterminada, de manera que es tracta d'un fons incomplet també per aquesta raó. Les fitxes són sovint encapçalades per la menció "Celebració de la Festa de l'Arbre a Espanya". La relació de festes que ens aporta aquest fons és la següent:

1. 1906-Badalona, Biel i Moià (2 fitxes).
2. 1907-Barcelona (Tibidabo), Pobla de Lillet, Sant Pere de Torelló, Tarragona, Vallfogona (de Riucorb) i Ciudad Lineal.
3. 1908-Barcelona, Guardamar, Manlleu, Manresa, Pobla de Lillet, Sallent, Tarragona (2 fitxes), Alberite, Ciudad Lineal (3 fitxes), Iecla, Nájera i Sanlúcar de Barrameda.
4. 1909-Barcelona, Pedralbes (Barcelona) (2 fitxes), Lleida, Lloret de Mar, Maó, la Pobla de Lillet, Sant Joan Despí (2 fitxes), Teià, Terrassa (2 fitxes), València, Daroca (2 fitxes), Espinardo, Madrid i San Millán de la Cogolla.
5. 1913-Tàrraga (amb separata referent a S. Eloi).²
6. 1916-Sant Joan de Vilassar.
7. 1931-Moià.
8. 1933-Moià (amb foto i dades de Francesc Viñas)
9. 1934-Moià (2, amb un article de la revista *Esplai* del 26.8.1934).³
10. 1957-Santa Coloma de Gramenet.

El material gràfic que il·lustra aquestes fitxes consisteix en fotografies amb el seu peu, probablement tretes de breus notes de premsa, però n'hi ha moltes que

2. Els Amics de l'Arbre, *La Ermita de San Eloy y su sierra*, opuscle de 12 pàgines, F. Camps Calmet, arts gràfiques, Tàrraga. Probablement 1913.

3. L. J. "La Festa de l'Arbre Fruiter a Moià", *L'Esplai*, 145, Barcelona, 26 agost 1934, p. 403-404.

són pàgines senceres, sovint amb ornaments modernistes i que potser corresponen a fulls solts o a alguna revista que devien editar els organitzadors. La darrera fitxa, l'única de postguerra, està il·lustrada amb un retall de premsa i dues postals. Totes les fitxes porten al final un tampó amb la signatura de Joan Salvatella. La major part del material que comentarem (fitxes i fulletons) està redactada en castellà. No saltres n'anem donant la versió catalana.

En la fitxa corresponent a la fira de Moià del 1933 hi ha una fotografia de Francesc Viñas, que havia mort aquell any, i al peu la notícia següent.

“L'insigne patrici D. Francesc Viñas Dordal (1863-1963), instituïdor de la Festa de l'Arbre Fruiter en el món, celebrada per primer cop a Moià (Barcelona), la seva vila natal, l'any 1904”.

Aquesta data del 1904 ens és confirmada en un article signat per L.J. en l'article a la revista *Esplai* del 26 d'agost del 1934 i que trobem repartit en dues fitxes corresponents a Moià i del 1934. Hi llegim:

“A l'arxiu de l'Ajuntament de Moià hi ha una acta de la reunió celebrada el 23 de setembre del 1904, en la qual la Junta provisional de la Lliga de l'Arbre Fruiter prengué alguns acords encaminats a posar en pràctica tot seguit la realització de l'obra iniciada per l'artista Francesc Viñas”.

I explica els passos que es van acomplir, entre ells, el lloguer d'una peça de terra de regadiu per a fer-hi la primera plantació. És, doncs, errada la data del 1905 que dona la *Gran Enciclopèdia Catalana* en dir, a l'entrada “arbre”, que la iniciativa de Viñas es va iniciar l'any 1905. En realitat fou, com hem vist, el 1904.

Els altres materials documentals, l'apartat 4 dels quals no correspon a aquests fons, són els següents:

1. Un fulletó tipus díptic propagandístic d'una joguina didàctica que havia ideat Josep Salvatella Parellada i que havia guanyat el primer premi en l'exposició oficial de “Juguetes Patrióticos e Instructivos” feta a Barcelona del desembre del 1939 al gener del 1940. El fulletó, encapçalat pels “¡Saludo a Franco!” i “¡Arriba España!” de rigor, explicava com era la joguina, que Josep Salvatella devia distribuir (ja que en el fons hi havia una gran quantitat d'aquests díptics) i que es podia adquirir a les botigues de joguines, papereries, etc.⁴ Aquest Josep probablement era un germà del Joan Salvatella que anem comentant ja que coincideixen els dos cognoms i, pel que es veu, devia estar també vinculat a temes d'ensenyament.

2. Un opuscle de petit format, titulat *Origen y desarrollo de la Fiesta del Árbol*, que es dedueix editat a Barcelona i que conté una entrevista feta per un sa-

4. *El Campeón Geográfico Iberia*, per José SALVATELLA PARELLADA. Díptic del 1940 fet a la Imp. Antigua Aleu, Riego, 42.

cerdot a Josep Salvatella, la qual fou difosa per Ràdio Barcelona el 13 de desembre del 1957.⁵

3. Un opuscle que correspon a la celebració a Moià de la festa del 1963 i que es titula *Fiesta del Árbol y del Homenaje a la Vejez. Organizada por la Liga de Defensa del Árbol Frutal (Primera en España)*, Moià, 1963, 16 pàgines sense numeració i cobertes.⁶ Conté el programa de la festa i altres textos, a més de la fotografia de Viñas i d'una vista del monument que se li dedicà en el centenari del seu naixement i que és obra de Clarà.

4. Tres postals i una fotografia. La fotografia és de Francesc Viñas, sense més dades. Dues postals es poden datar c. 1917 i mostren aspectes de la festa, amb la presència de Viñas i l'anotació en una d'elles que indica que la reina Maria Cristina havia lliurat, com a objecte de premi, una copa de cristall i or.⁷ Una altra postal del 1983, escrita pel mateix Salvatella i enviada a un Lluís Vinardell, porta la imatge de dos plafons de rajoles situades l'una sobre l'altra sobre una mateixa base. En el primer i més gran s'explica que la Festa de l'Arbre Fruiter s'havia posat sota el patronatge de la Mare de Déu del Rosari, la qual havia estat, a més, nomenada "Alcaldesa Honoraria Perpetua" de la vila (!). El segon plafó ens diu que es féu el 1963 amb motiu del centenari de Francesc Viñas, qui havia instituït la Festa de l'Arbre Fruiter i apareix signada: "Del seu Apòstol: Joan Salvatella Parellada" (excepcionalment en català).

Per les dades d'aquests nous documents es pot saber que Joan Salvatella havia estat vinculat a la festa de Moià des de l'any 1920 i s'hi mantingué almenys fins al 1973, com ens ho diu la medalla 2, i més probablement fins al 1983 o més tard encara, segons el que diu el plafó de rajoles amb aquesta data. La joguina del díptic que hem esmentat abans ens fa pensar que probablement ell i el seu germà Josep eren familiars del conegut editor de textos didàctics Antoni Salvatella, de Barcelona, ja que, a més, en el fons que origina aquesta nota hi havia també un

5. *Origen y Desarrollo de la Fiesta del Árbol*, opuscle encapçalat per un timbre amb PATRONATO PROVINCIAL DE LA FIESTA DEL ARBOL. En el camp, les armes de la Diputació, un arbre i DIPUTACIÓN/DE/BARCELONA. Fa referència a l'any 1957 i porta anotacions manuscrites de Joan Salvatella.

6. *Fiesta del Árbol Frutal y de Homenaje a la Vejez. Organizado por la Liga en Defensa del Árbol Frutal (primera en España) y la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros*. Moià, 17 agost del 1963, Centenari del Naixement de Francesc Viñas Dordal. Gráficas Simó, Urgell 95 bis.

7. Aquestes dues postals tenen el revers sense partir i no són numerades, de manera que segurament formen part d'una sèrie més àmplia. Porten al davant una fotografia d'algun dels actes de les festes, que queden explicades en el peu. En aquest cas, "Coro amb el mestre Morera i el Sr. Viñas" i "Carro del Ateneu-La família Catalana". A dalt, ambdues porten "Moyà. Festa del Arbre Fruiter. Cavalcada en Honor de l'Art de la Terra" i, al costat, els textos dels articles 8 i 25, respectivament, de la "Lliga defensa del arbre fruyter" amb fortes mesures en favor dels arbres i disposicions penals per a qui les incomplís, com ara l'expulsió de la societat si no les denunciava (art. 25). Foren editades per Samsot i Missé Hs., Barcelona. Una d'elles porta al darrere el timbre de l'entitat amb "LLIGA DEFENSA DE L'ARBRE FRUYTER" i, en el camp, un arbre carregat de fruits i a sobre una cartel·la amb "PRO PATRIA". Està datada el 16 d'agost del 1917, però la postal podria ésser més antiga en ésser sense partir. Agraïm a l'experta Assumpta Rafel dues informacions complementàries sobre aquestes postals: formaven una sèrie de 10 i les fotografies eren de Josep Gallés, fotògraf i erudit de Castellterçol.

llibre de poemes d'autor castellà, dedicats als arbres i editat per ell. Als anys cinquanta del s. XX, i potser des de molt abans, Joan Salvatella Parellada dirigia i regentava a Sants una escola de la seva propietat anomenada "Colegio Universal". L'any 1945 hi va organitzar una "Exposición Escolar Agrícola" que va rebre moltes visites. Una d'elles fou la de Lluís Argemí, llavors president de la Diputació de Barcelona, a qui Salvatella va convèncer de la necessitat que es reprenguessin les festes de l'arbre que ja s'havien fet a la preguerra. Argemí va acollir bé la proposta i va crear un "Patronato Provincial de la Fiesta del Árbol", del qual Salvatella fou nomenat "Secretario Asesor". Amb aquesta base, la Diputació, amb el suport del govern de l'Estat, va pressionar els ajuntaments perquè celebressin la festa i cedissin gratuïtament les llavors i els arbres amb l'objectiu que els escolars arribessin a plantar un mínim d'un centenar d'arbres. Segons Salvatella, del 1945 al 1957 s'haurien plantat més de tres milions d'arbres.

Vegem ara la qüestió dels orígens de la Festa de l'Arbre al món i la seva difusió. Naturalment, no intentarem pas fer la història d'aquestes festes, però sí que cal aportar algunes dades de tipus general, de les que es poden trobar en el material enciclopèdic més a l'abast, a fi de situar tot el tema en el seu context real. El mateix Viñas, en el text del 1905 que acompanya el programa de les festes del 1963, rememora com a antecedent les festes que celebraven els grecs i els romans a l'entrada a la primavera i com a homenatge a l'agricultura. Segons Salvatella, la festa l'hauria iniciat l'any 1805 un sacerdot de Villanueva de la Sierra (Càceres). Aquest origen sembla quelcom llegendari, ja que Salvatella no ens pot donar ni el nom del sacerdot i, a més, no hi ha cap constància que hagués tingut continuïtat, si és que la cosa va arribar a ésser un fet. A continuació, ja hi situa Salvatella la iniciativa de Francesc Viñas a Moïà l'any 1904 amb la Festa de l'Arbre Fruiter. Segons altres fonts, però, la Festa de l'Arbre o *Arbor Day* fou iniciada a Nebraska (Estats Units) el 1872 amb l'objectiu d'inculcar als infants el respecte pels arbres i es feia amb la participació de les escoles i els organismes oficials i amb un sentit cívic i educatiu. Sembla, però, que la iniciativa de Nebraska estava més aviat orientada als arbres en general i a la reforestació. En aquesta mateixa línia consta també que l'any 1899 l'enginyer forestal català Rafel Puig i Valls, de Sant Joan de les Abadesses, va crear una Festa de l'Arbre. En aquell any, 500 nens varen plantar 400 pins i el mateix any ja es va fer la festa a Barcelona, amb la presència de l'alcalde, el Dr. Robert. La festa es va escampar ràpidament per la península i per molts altres països d'Europa, on es va reconèixer el mèrit de la iniciativa de Puig, que fou condecorat per l'Estat francès a l'Exposició Universal de París del 1904. L'any 1915 l'Estat espanyol s'involucrava en la matèria i impulsava l'extensió de les festes. En les fitxes de Salvatella es veu que a Ciudad Lineal, a la festa del 1907, s'hi diu que és la desena festa de l'arbre, de manera que és impossible que s'hagués pogut originar per la iniciativa de Viñas el 1904. D'al-

tra banda, tenim dades de les festes de l'arbre celebrades a Barcelona, a la muntanya del Tibidabo, els anys 1902 (era la cinquena festa de l'arbre) i 1916, i en ambdues hi consta la presència dels germans Josep i Marià Puig i Valls, i en la del 1916 s'hi diu explícitament que Josep Puig i Valls havia estat l'iniciador d'aquestes festes, que s'estaven estenent per totes les províncies espanyoles.⁸ El que sembla més probable és que Viñas, que per la seva feina de tenor viatjava molt, hagués tingut notícia de la iniciativa de Puig potser a París l'any 1904, quan fou condecorat, i que volgués portar al seu poble la idea, que va variar una mica canviant el nom de la Festa de l'Arbre per la de Festa de l'Arbre Fruiter. També és possible, és clar, que Viñas hagués tingut la mateixa idea, sense cap coneixement de la iniciativa de Puig i Valls.

Que aquestes festes s'escamparen aviat arreu és ben evident, però en molts casos veiem que es tracta de Festes de l'Arbre i amb clares idees de reforestació, com la que es va promoure a Tàrraga i que va convertir el turó erm i desolat de Sant Eloi en un magnífic parc. Les iniciatives s'havien multiplicat, doncs, però des d'almenys dos orígens diferents, el de Puig i el de Viñas. Fos com fos, la llista de les fitxes de Salvatella ens mostra que el 1906 ja s'havia estès almenys a altres tres poblacions i els anys immediatament posteriors a no menys de 7, 12 i 14, moltes d'elles catalanes, però amb l'aparició també d'altres en terres de parla catalana, com Guardamar, València o Maó, i també peninsulars amb les mencions de llocs prou allunyats, com ara Daroca, Madrid, San Millán de la Cogolla o Sanlúcar de Barrameda. Salvatella, però aplega les dades sense fer cap distinció entre les festes originades per les dues iniciatives.

L'existència de medalles de Barcelona dels anys 1907 i 1910, d'Alacant del 1910 i del Prat del Llobregat del 1916 (on s'hi diu que és la primera festa d'aquell tipus en aquella població), també demostra una ràpida expansió i una progressiva solemnització de l'esdeveniment.

Sembla clar, amb tot, que el fitxer de Salvatella deu estar greument mutilat, especialment després del 1909, i que en els darrers anys abans del 1957 bé hi devia haver altres fitxes, potser adquirides per altra gent que va anar al mercat abans que el nostre comunicant, segurament perquè a les fitxes més modernes hi havia postals en lloc de retalls de premsa. El fet és que, segons Salvatella mateix, les festes es feien l'any 1957 a 33 països i, anys després, a 106.

Les festes de l'arbre es degueren estroncar a l'Estat espanyol amb la Guerra contra el Feixisme (1936-1939) i no sembla que tornessin a anar endavant fins les iniciatives de Lola Vendrell l'any 1954 a Moià o la del mateix Salvatella a la Diputació barcelonina el 1957. Amb aquesta empenta, es degueren reprendre amb

8. "La Fiesta del Árbol", *Album Salón*, edit. Miguel Seguí, Barcelona 1.1.1903, p. 105, on es fa referència a la festa feta el maig anterior, és a dir, del 1902. "Barcelona. La Fiesta del Árbol", *La Ilustración artística*, 1791, 24.4.1916, p. 280. Agraïm a Rossend Casanova aquestes noves informacions que afegim al text ja elaborat.

força i, segons Salvatella, el 1982 ja hi havia 296 poblacions que s'havien adherit al nomenament de la Mare de Déu del Rosari com a "alcaldessa perpètua" cosa que, al marge d'aquesta anècdota absurda, sembla mostrar que aquests ajuntaments devien fer també la festa. Cal dir, però, que les festes de la postguerra perderen bona part del seu sentit cívic i es convertiren en actes religiosos, amb oracions, misses i prèdiques, com era propi de la situació política del moment i com ens explica amb gran satisfacció "l'apòstol" Salvatella en l'entrevista del 1957.

Del conjunt de les informacions podem deduir el següent:

1. La iniciativa d'innovar una Festa de l'Arbre, iniciada a Nebraska el 1872, fou represa per Rafel Puig i Valls el 1899 a Sant Joan de les Abadesses i a Barcelona. L'any 1902 se'n celebrava a Barcelona la cinquena, de manera que en algun any se'n degueren fer dues. L'any 1916, el president l'Associació d'Amics de la Festa de l'Arbre, organitzadora d'aquestes diades, era Enric Mirambell. L'any 1904, Francesc Viñas va proposar de fer la Festa de l'Arbre Fruiter a Moià. Ambdues iniciatives foren acollides de forma positiva pels ajuntaments. Pel que fa al de Moià, sabem que va endegar tot seguit les celebracions, amb plantacions d'arbres per part d'escolars. Existia una Junta que degué no solament organitzar la festa de Moià, sinó que també la va divulgar. El primer president d'aquesta Junta fou Francesc Vilarrúbia i Alibés, segons veiem a l'article de l'*Esplai*, abans esmentat.

2. Aquestes dues iniciatives es van escampar molt ràpidament per les terres catalanes i també per bona part de l'àmbit peninsular, especialment quan s'hi implicaren les autoritats o el mateix govern de l'Estat. Paral·lelament, també s'obriren pas en altres països europeus.

3. Probablement les festes es varen estroncar a l'Estat espanyol, com hem dit, amb motiu de la Guerra contra el Feixisme (1936-1939) i no fou fins al 1954 que Lola Vendrell la va reiniciar a Moià, i la Diputació de Barcelona, a proposta de Salvatella, el 1957 i amb un abast mes ampli. Pel que fa a la medalla d'Antoni Parera de la qual han aparegut ara una cinquantena d'exemplars i amb variants respecte a la del 1910 és probable que sigui una reencunyació que devia encarregar Salvatella en una data indeterminada, però possiblement vers el 1920, quan s'incorporà a les celebracions i amb la intenció que servissin de medalla de premi per a qualsevol festa de l'arbre, tant de Moià com d'altres llocs. El que ens ha arribat és el sobrant d'aquella reencunyació.

Pel que fa a les festes en si, la documentació ens mostra que foren realment multitudinàries i que, a més dels nombrosos escolars, que havien d'ésser els protagonistes de la plantació, també s'hi sumaven gustosament les autoritats que

igualment plantaven arbres i s'afegien als berenars que solien acompanyar la festa. De tota manera, a la festa del 1902 es detalla que els escolars varen rebre un panet, un xoriç, dues taronges i vi (com es veu en aquell temps no tenien tantes manies amb el vi), que menjaren a l'aire lliure i que a les autoritats se'ls va servir un lunch a porta tancada. En les festes de Barcelona dels anys 1902 i 1916 es plantà un cedre, cosa que feren les autoritats, i 200 arbres plantats pels 400 escolars que hi havien acudit. Hi havien anat nens de les escoles municipals, de les escoles privades i de l'asil amb la seva banda de música, i tots anaven amb les seves banderes. D'altra banda, la revista abans esmentada ens explica el programa de la festa de Moià del 1934 i ens fa avinent que s'hi respirava un fort sentiment patriòtic. En aquesta ocasió es va iniciar la construcció d'un monument a Francesc Viñas, mort l'any anterior, i hi varen assistir August Pi i Sunyer en representació del conseller de Cultura de la Generalitat, qui va presidir la festa; el rector de la Universitat, Pere Bosch Gimpera; el president de l'Acadèmia de Medicina, Cristià Cortès; representants de l'Ajuntament de Barcelona, de la Comissió de Cultura del Parlament i de la Caixa de Pensions, i els artistes, cantaires i músics Josep Gairalt, Mercè Plantada, Emili Vendrell i Alexandre Vilalta. Tots ells foren rebuts per l'alcalde, Josep Vilardell, que era llavors el president de l'entitat, i "altres elements destacats de la població". Vegem el programa de la festa:

Al matí, els escolars feren la plantació dels arbres al Parc Francesc Viñas i es posà la primera pedra al monument dedicat al músic, mentre l'Orfeó Sant Graal cantava "L'Himne de l'Arbre Fruiter" i "Els Segadors". Seguiren discursos de Bosch Gimpera, Gallart i Solà glosant la figura del cantant. A continuació, s'inaugurà la Biblioteca Popular de Moià, construïda per la Caixa de Pensions, amb nous parlaments seguits per "un gran contingent de públic".

La tarda, a l'aire lliure en el parc esmentat i amb la presidència de la reina de la festa, la nena Carme Cortès, s'inicià amb una nova actuació de l'Orfeó Sant Graal, dirigida pel mossèn Lluís Daví, que cantà el "Cant de la Senyera". Seguiren discursos de Pi i Sunyer i de Soler i Pla, els quals glosaren la importància de la festa i el seu arrelament a tot Catalunya. A continuació, hi hagué un concert de lieds amb acompanyament de piano i amb obres de Toldrà, Longàs, Morera, Pujol, Zamacois, Lamote de Griñón i d'altres. Després d'un homenatge a la vellesa, Bosch i Gimpera féu un nou discurs i la Coral cantà novament l'"Himne de l'Arbre Fruiter" com a cloenda.

El programa del 1963, en canvi, ja no té gairebé res d'aquest ambient patriòtic i, en qualsevol cas, s'inicia amb un "solemne ofici" a l'església parroquial.

Pel que fa a les altres festes que resten documentades en les fitxes de Salvatella, s'hi poden anar espigolant molts detalls curiosos en les imatges i els seus peus: en la festa de Moià del 1906, s'hi veu un nombrós grup de Castellterçol que porta la seva bandera i també, a Moià, un carro profusament ornat arrossegat per dos

bous; en la de Barcelona del 1907, un general amb barret de copa fa anar el magalló per a plantar un arbre; en la d'Alp, hi ha dues fotografies, certament per separat, dels nens i nenes plantadors i amb no menys de 120 criatures; en la de Tarragona del 1907, hi veiem un elegant conjunt de dames amb grans barrets que eren les que s'ocupaven de repartir els berenars; en la del 1908 de Guardamar, s'hi varen deixar anar coloms; en la del 1908 de la Pobla de Lillet, també hi plantaren arbres representants del "bello sexo"; en la de Ciudad Lineal del 1908, s'hi veu una grossa bandera espanyola i es feren carreres d'obstacles i llançament (o enlairament) d'uns globus enormes, etc. En termes generals, podem veure que la festa atreïa multituds i que les autoritats s'hi havien reservat un important paper. En la festa de Barcelona del 1902, s'hi varen repartir els premis guanyats en l'anterior edició i els premiats foren 20 nens i nenes que reberen llibres i diplomes. Més endavant, el diploma degué ésser substituït o complementat per les medalles de Parera que hem descrit al principi que, en qualsevol cas, s'emprarien en les festes de Moià atès que han aparegut amb la documentació de Salvatella.

Al·l'actualitat, la Festa de l'Arbre Fruiter perviu, si més no a Moià, a la data del 16 d'agost, que correspon a la del naixement de Francesc Viñas, tot i que no sembla que s'hi hagi mantingut l'esperit inicial, és a dir, la presència dels escolars que, justament, era als que es pretenia inculcar el respecte pels arbres, ja que en les fotografies de l'any 2013 que hem consultat s'hi veu la plantació de només dos arbres i no es veu pas que els actors siguin escolars.

Tot i tenir present la interposició excessiva dels polítics en les festes que hem comentat, és una llàstima que no s'hagi sabut mantenir avui amb els principis cívic inicials i com a element educatiu de cara als nens, tot promovent la necessitat de mantenir el respecte a la natura i de fer veure la possibilitat de canviar-ne positivament l'aspecte, com ho feren els esforçats amics de Sant Eloi de Tàrraga que abans hem mencionat.

Documentació de medalles (VII): les medalles republicanes de la firma Martini Rossi a Catalunya

MIQUEL DE CRUSAFONT*

Quan preparàvem el nostre llibre sobre les medalles catalanes commemoratives,¹ vàrem optar per prescindir d'aquelles peces que ens presentessin dubtes pel que fa al seu lloc de fabricació i ús. Una d'aquestes situacions es donà amb el grup d'unes petites medalles de tema republicà que apareixen amb relativa freqüència a Catalunya. Nosaltres les vàrem obviar perquè, malgrat el conegut arrelament de la casa emissora a Catalunya, no teníem clar on havien estat fabricades i, a més, només teníem informacions verbals de quin n'havia estat l'ús.

La troballa d'una targeta propagandística que hi fa referència ens ha donat noves informacions que ens confirmen l'ús i distribució d'aquestes medalles a Catalunya i, com veurem, també la seva fabricació. Agraïm a l'amic Josep Valcells que ens hagi facilitat l'accés a aquesta informació.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

1. M. CRUSAFONT, *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa* (s. XV-XX). Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), Barcelona, 2006.

La targeta, que és feta de cartolina i amida 12 x 8 cm, només està impresa en una de les cares, que reproduïm aquí. Presideix el camp una fotografia de l'anvers ampliat de la medalla de commemoració de la Segona República Espanyola i, al seu costat, hi ha el text principal que diu: *En los tapones de los botellines Martini & Rossi (vermuth, aperitivo, cocktail, vermuth seco) se encuentran con abundancia estas medallas, además de profusión de monedas de oro i plata. A sota i entre parèntesi hi diu: Modelo y sistema patentados. A sota de la reproducció de la medalla, hi ha un altre text acompanyat d'una breu ornamentació Art Decó: Las hay de oro de ley y de plata. Tot plegat queda emmarcat amb una línia i, entre aquesta i la vora, hi ha, a la part de baix, les dades de l'impressor en lletra petita: Imp. Núñez y Cia – S. Ramón 6 – Barcelona.*

El fet que la targeta fos impresa a Barcelona ja era un pas cap a la “catalanització” de les peces, però recentment hem pogut observar en una peça d'argent molt ben conservada, que porta un punxó d'argenter amb un escut ovalat i coronat de Barcelona voltat d'una làurea, un tipus ben conegut dels argenteros barcelonins i emprat des del s. XIX.²

Com hem dit, l'arrelament de la firma a Catalunya és ben conegut. Iniciada al poblet de Pessione, a prop de Torí, a principis del s. XIX, des del 1879 era ja propietat d'Alessandro Martini i Luigi Rossi, que li donaren el nom de Martini & Rossi. Actualment, a Pessione hi ha un important museu enològic en el casal on havia començat aquesta aventura empresarial. Vers el 1893, la casa va adquirir un edifici al Poblenou on embotellava el producte fet a Itàlia i tramès a granel. L'èxit fou prou gran i, el 1897, la regent Maria Cristina els atorgava el títol de proveïdors de la Casa Reial. L'any 1901 varen obrir un bar al carrer Escudillers, el Petit Torino, i vist el seu resultat positiu es van llançar immediatament a un projecte de molta més volada: el cafè Torino que es va obrir el 1902 al Passeig de Gràcia, cantonada amb la Gran Via, un magnífic local modernista en el qual varen intervenir Gaudí i Puig i Cadafalch i que fou premiat per l'Ajuntament de Barcelona. Es tractava d'un local *glamurós* al qual hi acudia l'alta societat barcelonina. Almenys des del 1927, ja funcionava una fàbrica a Mollet, que en aquesta data va ésser visitada pel rei. També se n'acabà obrint una altra a Madrid, que va tancar el 1969. A la postguerra, obriren les famoses Terrasses Martini a Barcelona i a moltes altres ciutats del món, dins d'aquesta línia selecta i de reclam per a la burgesia.

Justament l'emissió d'aquestes medalles sembla voler indicar un gir en l'orientació del negoci quan, proclamada la 2a República, la casa es sumà a la celebració amb medalles commemoratives que, a més, tenen un vessant més popular. Efectivament, i tal com ja ens havien dit i ara ho ha confirmat la targeta,

2. A. FERNANDEZ-R. MUNOA-J. RABASCO. *Marcas de la plata española y virreinal*. Madrid, 1992. Vegeu les catorze marques de les pàgines 191 i 192.

les medalles premiaven sobretot els cambrers, ja que aquestes peces no eren pas a les ampolles grans de consum més domèstic, sinó a les ampolletes d'ús individual consumides per un públic més popular que, senzillament, anava al bar a "fer el vermut". D'aquesta manera, afavorien que el cambrer, si li demanaven "un vermut", tingués interès que aquest fos Martini.

De medalles n'hi ha, efectivament, d'or i d'argent, com veurem, però també n'hi ha d'altres d'aram daurat, amb les efigies dels presidents de la Primera República i altres tipus especials. Vegem la descripció de les peces:

1). Medalla d'or.

a/ CONMEMORACIÓN DE - LA REPÚBLICA ESPAÑOLA.

Figura femenina que personifica la República portant una bandera.

Als seus costats, 14-4-31.

r/ Sense llegenda marginal. En el camp, OBSEQUIO/

MARTINI/&ROSSI. Orles i dos punxons, un amb 70/M i l'altre que no es pot identificar.

Pes: 1,03 g

Diàmetre: 15 mm

Inèdita

2). Medalla d'argent.

Semblant a l'anterior, però al revers només hi ha un punxó amb les armes de Barcelona coronades i dins d'una làurea, el pes és de 2 g i el diàmetre de 17 mm. Inèdita.

x2

- 3). Medalla d'argent de doble anvers. Semblant a l'anterior, però es combinen dos anversos i la peça té més gruix a la part central i pesa 3,08 g. Inèdita.

x2

- 4). Insígnia d'argent. Té el tipus de l'anvers de la peça de plata i, al darrere, el botó per posar-la a la solapa. Porta la llegenda marginal .OBSEQUIO.MARTINI&ROSSI., amb la segona part de la llegenda, exterior. Pes: 3,45 g. Diàmetre: 17 mm. Inèdita.

x2

- 5). Medalla d'aram daurat.
a/ PI Y MARGALL-1824-1901. La seva efígie mirant a la dreta.
r/ Com les medalles 1 i 2, però al marge hi diu METAL SIMILOR.
pes: 2,55 g Ø = 17 mm Inèdita

- 6). Medalla d'aram daurat.
a/ N. SALMERÓN-1838-1908. La seva efígie mirant a la dreta.
r/ Igual que l'anterior.
pes: 2,45 g Ø = 17 mm Inèdita

- 7). Medalla d'aram daurat.
a/ E. CASTELLAR-1832-1899. La seva efígie mirant a l'esquerra.
r/ Igual que l'anterior.
pes: 2,5 g Ø = 17 mm Inèdita

Com veiem, hi ha dos grups de medalles, tots dos de tema republicà, però en el primer grup es fa referència a la 2a República (núms. 1 a 4) i en el segon a la 1a República (núms. 5 a 7). En cap d'elles hi ha la signatura de l'artista ni la de fabricant, però el tema de la personificació republicana amb la bandera onejant dels tipus 1 a 4 té un to clarament modernista que s'apropa a la manera de fer d'Eusebi Arnau o Antoni Parera.

El primer grup és dedicat, com hem dit, a la commemoració de la 2a República, proclamada el 14 d'abril del 1931. Per tant, ha d'ésser com a mínim del 1932, en commemoració el primer aniversari. Les medalles d'or i d'argent 1 i 2 es corresponen exactament amb allò que es diu en la targeta i que hem descrit abans. Junament amb les monedes que s'hi diu que també hi podien aparèixer, constitueixen el premi-estímul per als cambrers. El punxó de 70 M de la d'or segurament vol

dir que la llei és de 700 mil·lèsimes. La d'or és molt més rara que la d'argent (n'hem vist 2 o 3 exemplars) i és més prima i petita. La d'argent és força més abundant (15/20 exemplars vistos). Les peces 3 i 4 són d'extrema raresa (exemplars únics per a nosaltres). La 4 és clarament una insígnia masculina de solapa per a posar al trau de l'americana i que, certament, no cabria en les ampolles i es devia donar com a obsequi en altres circumstàncies. La 3 podria ésser una insígnia femenina, que solia acompanyar-se d'una agulla imperdible per fixar a la roba, però no s'entén per què té les mateixes imatges a cada cara, que elimina l'al·lusió a la casa editora, ni el seu gruix superior, que suposava una despesa extra en plata. Tampoc no es pot descartar que sigui un error d'encunyació, però llavors no s'entén la seva forma bombada, que no es podia fer amb els encunys habituals.

El segon grup és dedicat a diferents presidents de la 1a República. Aquesta fou proclamada l'11 de febrer del 1873 arran de l'abdicació d'Amadeu de Savoia, va durar fins al 3 de gener del 1874 i va tenir quatre presidents: Figueras, Pi i Margall, Salmeron i Castelar. Fins ara no hem vist cap medalla dedicada a Figueras, però no es pot descartar que existeixi. Efectivament, les rareses de les tres peces descrites són molt desiguals. Se'n veuen més de Salmeron que de Castelar, i les de Pi i Margall són molt més rares. Per tant, és possible que es distribuïssin amb l'objectiu que la gent assagés de fer-se amb la col·lecció i, en aquest cas, és ben fàcil de crear una raresa que obligui a anar comprant fins a trobar la quarta i gairebé impossible peça. Si no existeix la quarta, no sabem explicar-ne l'absència. Aquest segon grup no podia tenir la mateixa finalitat que el premi als cambrers del grup primer i potser es féu per la simpatia que la gent republicana sentia per líders republicans federalistes de la 1a República i, per damunt de tots, per Pi i Margall, que en fou l'ideòleg i llargament el líder.

En qualsevol cas, aquestes petites medalles catalanes mostren l'entusiasme que la República havia suscitat en el poble català i com la casa Martini & Rossi assajava segurament de recolzar-s'hi per a ésser vista amb un toc més popular, menys elitista.

Tresors i troballes monetàries XXXII

Nota aclaridora: en la passada sèrie d'aportacions a aquesta secció, es va esmunyir un error ja que les donàrem com a AN-89 i AN-90, quan els pertanyia d'ésser les AN-90 i AN-91. És per aquesta raó que reprendrem ara la numeració esmenant aquell error i començant amb la AN-92. Agraïm a l'amic i consoci Vicent Fortea d'haver-nos advertit d'aquest error.

TRESOR DE LA FRANJA (addenda)

*MIQUEL DE CRUSAFONT**
*OMAR SANCHO***

Nota: Quan ja teníem redactat el text del Tresor de la Franja (AN-91, encara que consta com a AN-90, publicat a Acta Numismàtica 46, p. 244-258), l'amic Omar Sancho, d'Àureo-Calicó, ens va fer arribar noves dades del grup dels mitjos croats presents en el conjunt i que ja no vàrem poder incorporar. En publiquem ara les dades i els resultats, cosa que ens permet d'afegir una anàlisi més detallada d'aquest interessant sector.

Núm.: AN-91 (addenda).

Les peces de mig croat de Barcelona presents a la troballa

Els volums de les peces de cada any és petit per a poder extreure'n dades estadístiques sòlides, però ens permet una primera aproximació. Si tabulem les dades metrològiques, obtenim la taula VII.

* Doctor en Història. President de la SCEN.

** Investigador numismàtic.

TAULA VII

any	nombre	pes mitjà	pesos extrems	interval
1611	25	1,419	1,13 – 1,75	0,62
1612	24	1,445	1,28 – 1,66	0,38
1613	15	1,495	1,22 – 1,78	0,56
1618	6	1,508	1,41 – 1,60	0,19
1619	4	1,595	1,55 – 1,66	0,11
1630	6	1,488	1,26 – 1,69	0,43
1632	1	1,44	-	-
1633	1	1,46	-	-

Si tabulem ara el nombre de pesos per intervals, obtenim la taula VIII.

TAULA VIII

	1611	1612	1613 / 1618	1619 / 1630
1,11-1,20	3	-	-	-
1,21-1,30	6	1	1	-
1,31-1,40	6	7	4	-
1,41-1,50	4	10	2	4
1,51-1,60	5	5	5	2
1,61-1,70	1	-	2	-
1,71-1,80	1	-	1	-

La primera taula ens diu que els pesos mitjans es troben lluny de la talla de 72 peces el marc, que era la que legalment s'havia d'aplicar. En l'etapa 1611-1613, la talla es mou entre 79 i 82, sembla millorar en l'etapa 1630/1632, en què es situa a 77-78, i empitjora novament l'any 1630, per bé que no tant com al principi, ja que es situa vers 79. L'increment de la talla, amb la corresponent pèrdua de pes de la primera etapa, es pot explicar per l'operació de recollida i sanejament del circulant de moneda de plata que es féu a càrrec de la ciutat de Barcelona i que degué resultar molt onerosa. La ciutat assajà, doncs, de minvar les càrregues abaixant el pes de les monedes que va fabricar amb el producte de la refosa del numerari de baixa qualitat que havia recollit. Nosaltres ja havíem avançat que, malgrat que la ciutat havia arribat a obtenir l'autorització per a batre a talla 80, l'aplicació patí avenços i retrocessos i que no es va consolidar la rebaixa fins al 1636, cosa que sembla concordar amb l'ús de la testa tradicional emprada des dels temps de Felip I o de la testa ja amb bust que es consolidarà des del 1636, però que aquesta testa amb bust ja s'havia fet present en l'emissió dels mitjos croats dels anys 1611-1613, de manera que potser també s'havia aplicat el pes baix en els divisors, des del primer moment. Les dades actuals semblen abonar aquesta hipòtesi.

Amb les dades de la primera i segona taula, podem observar que, al principi, hi ha una forta dispersió de pesos, especialment a l'any 1611, que millora notablement l'any 1612 i especialment els anys 1618 i 1619, i que torna a empitjorar, però no tant com el 1611, l'any 1630. Si féssim els histogrames, veuríem que el repartiment de pesos és força irregular en alguns anys com el 1611 o el 1613, sens una moda prou definida. Cal tenir present que l'any 1611 s'havia posat per primera vegada en marxa el molí d'encunyació, un mètode que actua per laminació i que fa difícil l'ajustatge dels gruixos i, per tant, dels pesos. El primer any, doncs, la variabilitat d'aquests pesos és prou gran, de manera que la diferència entre els pesos extrems arriba a 0,62, gairebé la meitat del pes mitjà. Amb més experiència, sembla que això va millorant en els anys següents, tot i que amb la represa del 1630 sembla tornar a empitjorar. Al nostre entendre, la causa de tot plegat es deu, doncs, a causes tècniques i de manca d'experiència en la fabricació.

Pel que fa a les llegendes, es mantenen prou regulars, amb petits canvis en la puntuació i només dues variants important, un BARCINO CIVITS (manca la A) en un mig croat del 1613 de 1,38 g de pes, i el conegut canvi de llegendes d'anvers a revers en un mig croat del 1612 d'1,54 g.

Malgrat la petitesa de la mostra, Omar ha observat també enllaços d'encunys en els mitjos croats dels tres primers anys, però són massa pocs per a poder arribar a una estimació, per aquesta via, dels volums d'encunyació.

En qualsevol cas, es fa evident que la recopilació de totes les dades permet avançar més en l'estudi.

TROBALLA D'IFAC (CALP, ALACANT)

MIQUEL SÁNCHEZ I SIGNES, JOAQUÍN PINA MIRA**
JOSÉ-LUÍS MENÉNDEZ FUEYO****

Núm.: AN-92.

Lloc: Poble Medieval d'Ifac (Calp, Alacant).

Composició: Troballa acumulativa pendent d'estudi amb:

- Algunes monedes romanes.
- Unes 40 peces, essencialment billó, de Barcelona i València (2010).
- Un croat de Barcelona d'Alfons III.
- 1 diner comtal urgellès, que és el que ara es comenta.

* Arqueòleg. Responsable tècnic del "Projecte Ifac".

** Arqueòleg. Director tècnic del "Projecte Ifac".

*** Museu Arqueològic d'Alacant (MARQ). Director del "Projecte Ifac".

Dates límit i d'ocultació: pendents de l'estudi de conjunt de la troballa.

Localització: Museu Arqueològic d'Alacant (MARQ). Referència d'inventari: IV-17921-PT 10/3138-77.

Data de la troballa: campanya del 2010.

Circumstàncies de la troballa: excavació arqueològica de la qual es publicaran els resultats globals al final de l'excavació i que el 2016 ha donat ja una cinquantena de monedes.

Descripció:

Diner de billó d'Ermengol X d'Urgell (1276-1314). Seca d'Agramunt.

Anv/ +ERMENGAVDVS Bàcul entre dos brots de trèvol.

Caràcters: E de tipologia gòtica.

Rev/ +COMES:VRGELLI Creu interior, amb punts als espais.

Caràcters E semblant.

Pes: - g

Diàmetre: 18 mm

Tipus bibliogràfic: Cru.1945

Comentaris:

Presentem en aquesta notícia la troballa d'una moneda urgellesa batuda a nom del comte Ermengol X, troballa realitzada durant les tasques d'excavació arqueològica que cada estiu es porten a terme en la pobla medieval d'Ifac, situada en la localitat alacantina de Calp, promogudes des de l'any 2005 per la Diputació d'Alacant per mitjà del Museu Arqueològic d'Alacant (MARQ), en col·laboració amb l'Ajuntament de Calp i la Conselleria d'Agricultura, Medi Ambient, Canvi Climàtic i Desenvolupament Rural de la Generalitat Valenciana. La finalitat del present article és donar a conèixer l'existència d'una altra d'aquestes monedes en terres valencianes, on resulten veritablement escasses; rau la seua particular importància en el fet que aquesta peça de billó ha estat localitzada en context arqueològic, amb la qual cosa la informació que se'n pot obtindre resulta força major que aquella que podria extraure's només a partir de l'estudi numismàtic d'una moneda descontextualitzada.

La troballa arqueològica va tindre lloc durant la campanya d'excavació de l'any 2010. No es tracta d'un trobament aïllat, sinó d'un més en la llarga llista de monedes localitzades durant les excavacions en la pobla d'Ifac: fins l'any 2014, quan es realitzà l'últim recompte de troballes numismàtiques, havien aparegut 39 monedes, nombre que, en el present any 2016, supera ja el mig centenar. El lot de monedes és, fonamentalment, medieval i de billó, compostat per diners i malles valencianes i barceloneses, que van aparèixer junt al diner agramuntès i un croat barcelonès a nom d'Alfons III; la resta de peces són de cronologia romana i moderna, i actualment s'està preparant l'estudi i publicació de totes elles.

La moneda es troba dipositada en el Museu Arqueològic d'Alacant – MARQ, amb la referència d'inventari IV.7921 – PI'10/3138-77.

El diner d'Ermengol X: la moneda que ens ocupa s'identifica com un diner agramuntès batut a nom del comte Ermengol X, el qual va governar el comtat d'Urgell entre els anys 1276 i 1314. Es tracta d'una moneda de billó, de mòdul menut (al voltant de 18 mm de diàmetre) i en un estat de conservació bastant acceptable.

Les monedes batudes a nom del comte Ermengol X resulten bastant abundants, sobretot els diners, pel fet que els òbols resulten escassos. Els diners agramuntesos d'Ermengol X pesen al voltant de 0,76 g, amb un 33% d'argent en la seua composició intrínseca, la qual cosa no fou impediment en aquells moments perquè la seua equivalència fou paritària amb els diners barcelonesos, amb un contingut d'argent menor (25%) però amb un pes major (al voltant d'1 g), la qual cosa compensava les diferències (Balaguer, 1999: 244). Com que la moneda barcelonesa circulava de manera paritària a la valenciana, en haver-se creat des del 1257 una àrea monetària compartida entre els dos territoris, si la moneda urgellesa es trobava compensada amb la barcelonesa, es pot pensar que agramuntesa i valenciana posseïen el mateix valor de canvi.

El que representa la moneda: resulta clar que no es tracta d'una moneda amb un valor intrínsec elevat. Un altre assumpte és el valor històric que adquireix per la seua procedència. Segurament, per a entrar a formar part de la massa monetària de la pobla, va haver de trobar-se en un conjunt més ampli de diners barcelonesos o valencians, en un pagament; però perquè açò ocorregués, el diner va haver de viatjar des d'Urgell fins a Ifac d'alguna manera. Encara que resulta lògic pensar que arribara en algun conjunt del qual era una peça residual, també podem plantejar la hipòtesi que fos a mans de colons procedents d'aquell territori. La pobla fou fundada l'any 1298 per Roger de Llúria, almirall de la Corona d'Aragó, i Teresa d'Entença, comtessa d'Urgell i neboda d'Ermengol X, fou cosina de Saurina d'Entença, muller de Roger de Llúria, de la qual cosa resulten evidents lligams familiars. La possible crida de colons des de terres del comtat d'Urgell per a poblar Ifac va poder facilitar l'arribada de la moneda agramuntesa. No és ca-

sualitat que una altra de les peces que coneixem d'Ermengol X haja estat trobada a Tibi, territori que també va pertànyer al casal dels Llúria: es tracta d'un diner trobat en l'excavació del castell d'aquesta població alacantina, amb un diàmetre de 18 mm i un pes de 0,71 g, i que actualment es troba dipositada en el fons del Museu Arqueològic d'Alacant - MARQ. Es podria pensar que, en un moment donat, malgrat no haver estat canviats per moneda legal, els diners urgellesos podrien haver servit per a un pagament, ja que la seua taxa de canvi equivalia la dels reials de València. Malgrat tot, cal no oblidar que són peces completament residuals dins de la massa monetària del regne valencià. Un exemple d'aquesta residualitat la podem trobar en l'aparició d'una moneda de Ponç de Cabrera, comte d'Urgell, en el conjunt monetari de la Cueva Santa d'Énguera (València), que, això no obstant, fa replantejar certes idees acceptades, com el suposat localisme de les emissions comtals (Cebreiro, 2010-2011: 199).

Malgrat tot, la distribució dels diners d'Urgell pel territori valencià es troba encara molt mal estudiada, però pel que es coneix de moment, aquestes peces són escasses i minoritàries dins dels conjunts monetaris descoberts fins ara. Açò no vol dir que, en el futur, el panorama continue igual: l'aparició de noves monedes del comtat d'Urgell, sobretot per al cas que ens ocupa, d'Ermengol X, ens pot aportar informació molt valuosa al voltant dels fluxes colonitzadors cap al sud valencià i plantejar noves hipòtesis sobre el paper dels Llúria en aquests moviments poblacionals.

BIBLIOGRAFIA

BALAGUER, Anna Maria (1999): *Història de la moneda dels comtats catalans*. Barcelona. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

CEBREIRO ARES, F. (2010-2011): "El conjunto monetar de Cueva Santa (Enguera, València) (s. XIII – XVI)". *Acta Numismàtica* 41/42; pp. 195 – 209.

CRUSAFONT I SABATER, Miquel (1982): *Numismàtica de la Corona Catalano-Aragonesa medieval*. Vico, Madrid.

MENÉNDEZ FUEYO, José Luis (2009): Turres et fortalicium: la pobla medieval de Ifach, un proyecto arqueológico para el futuro. *Calp, arqueología y museo*. MARQ – Diputación de Alicante, Alicante; pp. 152-193.

MENÉNDEZ FUEYO, José Luis; Pina Mira, Joaquín; Ferrer Carrión, Roberto (2013): "La Pobra medieval de Ifach a la luz de los descubrimientos arqueológicos (2005-2013)". *Butlletí Calp, Institut d'Estudis Calpins* 6; pp. 6-8.

RAMÓN SÁNCHEZ, J. J. (ed.) (2010): *Monedas: todas las caras de la historia*. Colecciones numismáticas del MARQ. Alicante.

TORRÓ I ABAD, Josep (2000): "L'organització monetària del regne de València al segle XIII (1247-1277)". *Gaceta Numismática* 137; pp. 67-92.

TROBALLA DE GALTELLI (SARDENYA)*MIQUEL DE CRUSAFONT***Núm.** AN-93**Lloc:** Castell de Pontes, dins el terme de Galtelli, a mig camí entre Orosei i Galtelli, a l'actual província de Nuoro (Sardenya).**Composició:** 1 pugesa municipal de Lleida, probablement falsa.**Dates límit:** Vers el s. XV, difícilment precisable atès que es tracta d'una probable falsificació.**Data més probable de l'ocultació:** s. XV.**Localització:** Desconeguda.**Data de la troballa:** 2014.**Circumstàncies de la troballa:** En superfície i casual, en les runes del castell.**Descripció:**

Pugesa de Lleida d'aram amb rastres de fosa.

a/ (x)PUG(x)ESA(x)DEL(x)EDA (lletra gòtica). Triple llir dins de cairó
r/ semblant a l'anvers. (x) grups de tres punts.

Pes: 2,15 g. Diàmetre: 20 mm ref.: CrusCC-3753

Comentaris:

El castell de Pontes, proper a Galtelli, es troba dalt d'un turó i formà part del judicat de Gallura des del s. XII, que el degué fer construir probablement en aquesta època, potser aprofitant una base d'època romana. Va pertànyer a Elionor d'Arborea. Se'n conserven unes poques restes de la muralla i una part d'una torre.

La peça correspon al tipus més abundant entre les pugeses municipals de Lleida, però, a més, presenta restes de fosa amb petits glòbuls, és tallada de forma irregular i coincideix amb els tipus emesos fraudulentament al castell d'Orcau. Es tracta, doncs, d'una probable falsificació, feta a Orcau o en algun altre lloc,

però això no treu que hagués pogut circular, tal com ho hem vist amb moltes altres pugeses lleidatanes igualment foses i d'aquest mateix tipus.

La singularitat més gran de la troballa és el fet que una peça de caràcter municipal, amb un àmbit limitat de circulació, arribi a trobar-se en un lloc tan allunyat com Sardenya. És cert que la pugesa de Lleida va circular en àrees molt grans de Catalunya i que se n'han trobat exemplars una mica pertot, però no coneixem cap altre cas de peces locals trobades a Sardenya. Es tracta, però, d'un cas paral·lel als dos diners locals de Bonifaccio (Còrsega) trobats a Catalunya i que vàrem publicar fa uns anys. Ni en el cas actual ni en el de Bonifaccio hi havia cap nexa aparent entre el lloc d'emissió i el de retrobament, fora de l'actuació dels catalans i les seves conquestes territorials en aquests àmbits.

La lliçó que ens dóna la troballa creiem que és la següent: una moneda individualment pot haver viatjat atzarosament a qualsevol lloc i el fet per si sol no permet de fer-ne cap mena d'especulació i molt menys encara d'assajar de plantejar qüestions de circulació monetària. Pensem que fins i tot algunes pallofes eclesials, pròpies d'una parròquia, han estat trobades ben lluny del seu lloc d'emissió. I que qualsevol desplaçament individual d'un emigrant, d'un pelegrí o d'un comerciant pot justificar que, entre el seu petit fons de xavalla, es perdi una peça i ens generi una troballa aparentment detonant. Per tant, res es pot dir si no hi ha una certa acumulació d'aquestes troballes i si no hi ha alguna dada històrica que en pugui donar la justificació.

Agraïm al nostre amic Enrico Piras les dades referents a aquesta troballa.

BIBLIOGRAFIA:

CRUSAFONT, Miquel de. *Catàleg General de la Moneda Catalana*, SCEN(IEC), Barcelona, 2009, d'on donem la referència de classificació de la moneda.

CRUSAFONT, Miquel de, "Troballa del castell d'Orcau", *Acta Numismàtica* 43, 2013, p. 255-260.

CRUSAFONT, Miquel de, "Troballes del Segrià", *Acta Numismàtica* 36, 2006, p. 221-223, on donàvem compte de la troballa de les dues peces de Bonifaccio.

Recensions Bibliogràfiques

VÀRIA

La Pallofe 54. Butlletí de l'Associació Numismàtica del Rosselló. Perpinyà, 2015.

Poc a poc, aquell petit butlletí social de l'associació rossellonesa, creada per René Argelliès i Victor Lafont, ha anat creixent en format i en pàgines i s'ha acabat convertint en una seriosa revista numismàtica que no desmereix en res les de les grans associacions. Certament, l'ha ajudat en gran mesura el fet d'ésser també el portaveu de l'important Museu Puig de Perpinyà. Cal dir, però, que ha estat en els darrers deu anys quan el salt endavant ha estat més acusat. D'altra banda, 54 eixides ja donen consistència i història a aquesta publicació especialitzada.

En els darrers temps, se n'ha eixamplat també la nòmina de col·laboradors i se l'ha dotat de seccions de gran importància, com la de les Troballes Monetàries, que sosté amb gran constància i no menys treball el nostre amic Melmoux i de la qual ja ens hem fet ressò en d'altres ocasions. En aquesta edició ha arribat a la vuitena sortida i el nombre de peces ressenyades ja arriba als 700 exemplars.

En aquesta ocasió, tenim les dues aportacions de la presidenta de l'associació i de la conservadora del Museu, Laure Lebrat i Sabina Got, que ens aporten les dades sobre la vida de les dues institucions i diferents treballs, en els quals cal remarcar els paral·lelismes entre la moneda i altres elements artístics, així com un important treball sobre condecoracions.

M. de Crusafont

MÓN ANTIC

AMELA VALVERDE, Luis, *Varia nummorum IV*, Barcelona, Asociación Numismática Española, 2015, 221 p.; *Varia nummorum V*, Barcelona, Asociación Numismática Española, 2016, 287 p.

Els dos darrers reculls d'articles de Luis Amela continuen la seva tasca de recerca bibliogràfica minuciosa. Els seus articles són com exhaustives fitxes bibliogràfiques que l'historiador i l'aficionat poden utilitzar, bé per a contrastar tota la informació publicada sobre una sèrie o un taller monetaris, bé per assabentar-se de l'aparició en el mercat numismàtic d'alguna peça de singular importància. El resultat és d'una gran utilitat perquè ens estalvia haver de cercar i comparar una gran quantitat de publicacions disperses sobre un mateix tema. El mètode científic i el bon criteri de l'autor són els dos ingredients imprescindibles per a obtenir un resultat més que satisfactori. Com sempre, Amela abasta tota mena d'emissions de l'edat antiga, amb preferència per les de la Península Ibèrica i les relacionades amb Pompeu el Gran i el primer triumvirat romà (c. 60-48 a. de C.). Pel que fa a les emissions relacionades amb els Països Catalans, l'autor tracta, en aquests dos darrers volums, dels tallers monetaris d'Abariltur, Empúries, Ilerda, Ilturo, Kaio, Masonsa, Ore, Oskumken (al volum IV), i d'Eso, Ieso, Ilici, Sagunt i Unitikesken (al volum V).

Xavier Sanahuja

GUERRERO MISA, Luis Javier, "Confirmación de la ceca hispano-romana de OCVRI (Ubrique, Cádiz)", *Omni. Revista numismática* 9, 2015, p. 105-117.

Segons l'autor, l'aparició del segon exemplar d'un tipus monetari singular emparentat amb els de la seca d'Iptuci (Cabezo de Hortales, Prado del Rey, Cadis) confirma l'existència d'un nou taller monetari a la Hispania Ulterior. Aquesta nova seca estaria situada a Ocuri (Ubrique, Cadis). El tipus monetari presenta, a l'anvers, un cap barbat i diademat que mira a la dreta, i al revers, dins d'una corona de llorer, un creixent enmig de dues estrelles de cinc puntes, una clava que divideix l'espai i la llegenda llatina OQVR (amb VR nexades).

ANS

RIPOLLÈS, Pere Pau, "Los divisores ampuritanos con cabeza de carnero y puntos en el campo", *Omni. Revista numismática* 9, 2015, p. 13-16.

Alguns encunys de les monedes fraccionàries emporitanes arcaïques amb cap de marrà i revers de creu duen unes marques de punts que continuen sent un enigma. L'autor estudia els exemplars coneguts i descarta que aquestes marques puguin tenir un valor metrològic o d'identificació de denominacions.

ANS

SAVIO, Adriano / LUCHELLI, Tomaso / CAVAGNA, Alessandro, *Giovanni Dattàri. Un numismatico italiano al Cairo*, Società Numismatica Italiana, Milà, 2015.

L'italià Dattàri (Livorno, c. 1853-El Caire, 1923) fou un italià viatger i instruït i un numismàtic d'un cert nivell. Casat amb una dona grega, durant molts anys treballà per a l'agència de viatges anglesa Cook i actuà com a guia per a viatgers d'un cert nivell i d'aquella nacionalitat, amb notable èxit. Poc a poc, però, anà derivant cap a la numismàtica i l'egiptologia i acabà centrant la seva activitat econòmica en la compra i venda de materials arqueològics.

De la seva vida aventurera n'ha traçat un deliciós retrat el numismàtic Adriano Savio, que al llarg de molts anys n'ha estudiat l'itinerari i n'ha publicat diferents avenços, fins que l'atzar portà a les seves mans una documentació important sobre els seus fons numismàtics i la Societat Italiana ha decidit de publicar-ne un perfil més complet i un estudi dels fons numismàtics.

En l'aspecte de l'estudi de les monedes, Dattàri s'especialitzà en la numismàtica alexandrina, però també tingué interès per altres aspectes de la moneda, especialment de la romana. L'any 1901 publicà un catàleg de la seva col·lecció amb 6.500 exemplars, tots de varietats diferents, que fou el llibre de referència durant molts anys. Més endavant, havia més que duplicat la seva col·lecció i es proposava d'editar una obra, molt més completa. En aquests temps finals de la seva vida, però, sembla que no anava prou bé de diners i cercà fórmules de compensació, com ara cedir una part de la col·lecció a canvi de l'edició. Certament, tot i ser comerciant, Dattàri era també un home generós i algun dels seus clients havia afirmat que n'havia obtingut monedes gairebé per res.

Morí sense haver pogut resoldre la qüestió de la nova edició ampliada i la seva filla, també culta i entesa en egiptologia, va pensar de cedir tota la col·lecció a l'Estat italià a condició que li dediquessin una sala i li editessin el llibre. En aquest apartat, hem recordat amb amarguesa la trista fi de la col·lecció Carles Tolrà, de què parlàrem no fa gaire a *Acta Numismàtica*, ja que el procés de la col·lecció Dattàri fou semblant. L'Estat italià, amb múltiples complicacions administratives i entrebancs burocràtics, va anar retardant durant anys l'acceptació del donatiu, mentre les possibilitats de treure el fons monetari d'Egipte es varen deteriorar per un canvi de govern. La filla assajà llavors que un metge amic de la família la tragués clandestinament del país, cosa que va fer, però en benefici propi i dels fills, contra els quals encara pledejava llargament la filla Dattàri anys després. El resultat fou que el govern italià mai no tingué la col·lecció i que aquesta fou, en bona part, dispersada.

El llibre, amè i interessant, ens explica totes aquestes coses i ens fa una anàlisi del contingut del fons i del seu interès numismàtic.

TORREGROSA YAGO, José María, “Un nuevo divisor de plata atribuible al taller de Iltirta”, *Omni. Revista numismática* 9, 2015, p. 42-49.

Es presenta un divisor de plata atribuïble a la seca d'Iltirta (Lleida), de l'època de la 2a Guerra Púnica o dels primers anys del segle II a. de C. L'anvers presenta un cap amb un pentinat esquemàtic o un casc. Al revers, el camp és dividit en dos quadrants i un semicercle, en els quals hi apareix, en aquest ordre, un creixent orientat cap a dins, la lletra M i un llop marxant a la dreta amb la boca mig oberta.

ANS

MEDIEVAL

BONANNO, Maurizio, *Le monete “locali” di Messina*, Edizioni d'Andrea, Ariccia, 2016.

L'autor ens presenta en aquesta obra tot un seguit de peces monetiformes que tenen en comú haver estat emeses a Messina. El lligam amb la ciutat apareix en formes diferents, amb la menció A MISSINA a la llegenda o amb les armes de la ciutat dins d'escuts, sigui en la forma de creu llatina, sigui amb un quarterejat amb creus i lletres M.

El primer que en publicà quatre varietats fou Paruta al s. XVII i no les qualificà, tot i que indicà que eren de coure. En el meu primer article de l'any 1974, desconexedor encara de l'obra de Paruta, vaig publicar una altra moneda diferent, plantejava d'entrada si no seria una moneda local i vaig acabar conclouent que potser era una prova.

Aquestes peces tenen dues particularitats notables. D'una banda, s'acosten al món oficial en indicar que pertanyen al REGNI SICILIE, o bé fins i tot en assenyal·lar el nom del rei, en concret de Ferran II. De l'altra, moltes d'elles porten les marques de mestres de la seca perfectament coneguts, com ara les M-C de Mateu Compagna, qui actua als darrers temps de Joan II i als primers de Ferran II.

L'autor, després de descriure acuradament més d'una desena de varietats i vistes les connotacions oficials de les peces, conclou que han d'ésser monedes de caràcter local. Nosaltres no podem pas negar-ho absolutament, però hi trobem inconvenients seriosos. D'una banda, perquè no s'assemblen en res amb les altres monedes locals, com ara les sardes de l'Alguer, Bosa o Sàsser. De l'altra, perquè les mencions reials i de la seca més aviat les allunyen de les iniciatives municipals que solen regir les altres monedes locals. Finalment, l'argument més

important per a nosaltres és que n'hi ha que porten, a una de les cares, la menció del Mestre Racional o del Mestre dels Ports (amb el seu nom, GVIDVS). Aquests tipus de peces amb els noms de càrrecs importants de l'aparell de l'Estat ja han estat comentades per nosaltres (AN-46), tant a Nàpols com a Sicília, i corresponen, com varem indicar en aquest treball, al Gran Camarlenc del rei (cas de Nàpols) o al Mestre Racional (cas de Sicília). Cal indicar que, en el cas del Mestre Racional de Sicília, llavors Antoni Carusio, també hi consta a l'altra banda el nom del rei Alfons IV. Finalment, cal dir que les peces sicilianes que descriu Bonanno, tant les del Mestre Racional com les del Mestre dels Ports, tenen enllaços tipològics amb les altres peces que semblen més inespecífiques, de manera que totes deuen tenir el mateix caràcter. Pensem que la clau definitiva l'hauria de donar el grup de peces que porten altres llegendes, com ara A GRAN MERCI A MISSINA ID, que Bonanno identifica com d'una gran mercè feta a la ciutat, de la qual hi ha una certa constància històrica però que, tenint present que les llegendes són en llatí (REGNI SICILIE ARAGONUM a l'altre costat), potser ens hauria de fer pensar, com ja varem apuntar en el nostre treball del 1974, en els grans mercaders de gra de Sicília, amb IN DEO per la ID final i, potser, MERC(ATOR)I per al MERCI.

En definitiva, pensem que res no podrà ésser conclòs fins que no aparegui documentació que ens il·lustri millor sobre aquestes interessants peces, però el treball de Bonanno té tot el seu mèrit i la seva hipòtesi no es pot pas descartar amb els elements actuals.

M. de Crusafont

GIULIANI, Achille / MATTIOCCO, Enzo, *Le collezione di monete medievali abruzzesi del Museo Civico di Sulmona*, Università Sulmonense della Libera Età, Sulmona, 2016.

La col·lecció numismàtica del Museo Civico de Sulmona té un origen gairebé anecdòtic, ja que va començar a desenvolupar-se a partir d'una troballa i es va anar alimentant gràcies als donatius d'una banca local, d'una entitat generosa i de diferents particulars, que van anar espigolant de les subhastes les rares peces dels tallers de l'Àquila, Chieti, Guardiagrele i, especialment, de Sulmona, que de tant en tant anaven sorgint. En el si del museu, la col·lecció començava a esdevenir important ja que arriba a sumar més de 100 peces, però el terratrèmol del 2009 va aconsellar el tancament de l'antic edifici que conserva aquest fons i ha restat novament amagada del públic. Amb la intenció de difondre la importància d'aquest fons i també d'ajudar a sortir del nou temps mort el fons numismàtic,

els autors, un d'ells també donant de peces, han realitzat un acurat catàleg del fons i l'han publicat. El fons comprèn peces catalanes i angevines i compta amb algunes monedes importants, com ara el raríssim carlí d'argent de Ferran I de Sulmona i tres peces del també rar sestí d'aram de Frederic III i d'aquest mateix taller. Com recordarem, aquestes peces porten les lletres SMPE, element heràldic de la ciutat escollit el 1410 en una incipient decisió de caràcter netament renaixentista, ja que correspon a les primeres lletres del vers del poeta Ovidi, del temps romà i nat a Sulmona, que diu: SULMO MIHI PATRIA EST.

M. de Crusafont

LABROT, Jacques, "Méreaux, jetons et sceaux des ribauds et des femmes folles, étranges témoins de la sexualité et de la prostitution médiévales", *Moyen Age* 104, 2016, p. 80-87.

En aquesta ocasió, l'infatigable especialista en els gitons i méreaux medievals centra el seu interès en els ploms i gitons relacionats amb el sexe, les explícites figures dels quals (masculines i femenines) ornen tot un seguit de peces d'aquest tipus i, en alguns casos, tenen relació amb les festes carnavalesques i amb el Rei Carnestoltes que llavors era elegit. L'autor ens apropa als costums medievals pel que fa als prostíbuls, amb escenes del bany i l'àpat que solia precedir l'acte amorós, amb multitud d'imatges de l'època obtingudes de gravats coetanis.

És només un exemple dels nombrosos treballs de l'autor, que abans publicava aquestes recerques en quaderns propis i que ara ha aprofitat l'acollida de la revista divulgativa de temàtica medieval per a difondre'ls, cosa que li permet millorar les il·lustracions i afegir-hi làmines en color que ens ajuden a situar-nos en el context de l'ús d'aquestes peces.

M. de Crusafont

MARY, Jean-Christophe, "Le monnayage de Guillaume Taillefer, comte de Toulouse (Xe-XIe siècle)", *Bulletin de la Société Française de Numismatique* 71, octubre 2016, p. 322-331.

Encara que sembla que això va canviant, el fet és que el sector medieval segueix essent el parent pobre de la numismàtica, i el sector senyorial, el més desatès. És per això que cal agrair les noves aportacions en un sector que, per la seva obscuritat, manté una gran quantitat d'incògnites pendants. En aquesta oca-

sió, l'autor s'ha enfrontat amb el problemàtic temps de regiment del comte Guillem Tallaferro de Tolosa i ja comença per dir-nos que els anys del seu domini, que abans s'havia fet gairebé centenari (978-1037), s'ha reduït ara a una data imprecisa entre el 998 i el 1003 i amb un acabament més segur el 1037. L'autor ha reunit una gran quantitat de material referent als amonedaments a nom de Guillem, un fet prou meritori tenint en compte la seva raresa, i n'ha fet un acurat estudi. Amb l'anàlisi de llegendes i tipologia de les lletres, arriba a establir sis grups d'amonedaments. La varietat de tipus el porta a concloure que, probablement, encara caldria fer un desdoblament en dos comtes de nom Guillem i que, per tant, només una part d'aquest material ha de correspondre a Guillem Tallaferro i a la cronologia indicada al principi.

M. de Crusafont

PARVERIE, Marc, "Les armatures monétiformes su type des dinars almoravides", *Cahiers Numismatiques* 205, Société d'Études Numismatiques et Archéologiques, setembre 2015, p. 39-44.

L'autor ens presenta diferents peces que tenen l'aspecte d'anells, amb un botó de bronze daurat format per imitacions dels dinars almoràvits i fets amb prou cura com per a poder-ne fer la lectura corresponent. Relaciona aquestes peces amb altres tipus d'objectes que porten també elements monetiformes imitant monedes medievals cristianes, dels quals presenta un nou exemplar. Fa notar l'habitual correcció d'aquestes peces, que no es poden, doncs, considerar com a simples ornaments, i s'interroga sobre quina en podria ésser la funció. Conclou que la seva bona execució mostra que probablement foren gravats pels mateixos gravadors de la seca i que, potser, tenien alguna funció indicativa per a objectes relacionats amb el control de les fabricacions, com ara capses per a guardar-hi mostres. Al marge d'això, aquestes peces d'imitació musulmana demostren també la circulació de l'or musulmà a la zona occitana.

M. de Crusafont

RODRÍGUEZ CASANOVA, Isabel / CANTO GARCÍA, Alberto J. / VICO MONTEOLIVA, Jesús, M. *Gómez-Moreno y la moneda visigoda. Investigación y coleccionismo en España (siglos XIX-XX)*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2014.

Gómez-Moreno, amb 300 treballs publicats en camps ben diferents i posseïdor de gairebé tants càrrecs com treballs, és una figura de l'arqueologia i de la

història de l'art i ocupa un lloc important a la numismàtica gràcies al seu desxiframent dels sons més probables de l'escriptura ibèrica. En canvi, només va publicar dos treballs sobre numismàtica, cosa que podria fer pensar que hi dedicà poca atenció.

Aquest llibre ens demostra justament el contrari ja que, en el tema de la numismàtica visigoda, demostra tenir un coneixement amplíssim, a més de posseir ell mateix una notable col·lecció i dades rellevants que fins ara havien restat ocultes. Els autors han tingut l'encert de pouar en un Archivo Gómez Moreno dipositat a la Fundación Rodríguez-Acosta de Granada, que fou la ciutat natal de Gómez-Moreno. Allà hi va anar a raure, doncs, el seu arxiu, que els seus fills varen tenir encara l'encert d'ordenar i sistematitzar. Mort Gómez-Moreno, ja centenari, el 1970, fins ara ningú no s'havia preocupat d'estudiar aquesta font de dades que, pel que es veu, és impressionant.

Efectivament, per començar hi ha la llista feta per Pujol i Camps del Tesoro de la Capilla, que tothom mencionava, ja que havia estat cedida a l'Academia de la Historia, però que mai ningú no havia pogut consultar justament perquè es trobava entre aquests papers. D'altra banda, s'han pogut aclarir multitud d'incògnites sobre altres col·leccions d'època visigoda, com, per exemple, la del competent estudiós d'aquesta sèrie, W. Reinhart. Aquests escrits han permès de completar la panoràmica d'aquesta troballa, la d'Abusejo i d'altres, i descobrir un grup important de duplicitats, quan una mateixa peça passava d'una col·lecció a l'altra i apareixia consignada tres o quatre vegades, quan es tractava sempre del mateix exemplar. Això permet d'anar aclarint el corpus veritable de la numismàtica visigoda.

Els autors han fet un estudi minuciós i exemplar d'aquest material i han traçat alhora una panoràmica interessantíssima de les descobertes i també del col·leccionisme a la segona meitat del s. XIX i primeres dècades del s. XX. Pot sobtar que Gómez-Moreno o el mateix Pío Beltrán, que ocuparen tants càrrecs oficials, fossin alhora col·leccionistes i que apareguin com a compradors i venedors tant a particulars com a col·leccions públiques, o que l'American Numismatic Society es vengués els duplicats que li arribaren de la col·lecció Reinhart, però, com diuen els autors, tot ha d'ésser estudiat i ningú no està capacitat per a emetre actes de "puresa de sang" i menys de menysprear qualsevol font d'informació útil a fi de reconstruir algun sector de la numismàtica.

S'ha de destacar també la gran tasca que està duent a terme la Real Academia de la Historia en publicar fons propis i aliens i donar sentit i presència a aquestes acadèmies que, altrament, es podrien convertir en simples cementiris d'elefants.

Un llibre, doncs, important, que permetrà completar les anàlisis de la circu-

lació monetària i dels fons veritables existents de moneda visigoda, entre molts altres aspectes complementaris.

M. de Crusafont

SARAH, Guillaume / GENEVIÈVE, Vincent / GUERROT, Catherine, “Le trésor carolingien découvert à Auzeville (Haute Garonne) en 1878. Étude des monnayages toulousains de Charles la Chauve et de Pepin II d’Aquitaine”, *Revue Numismatique* 2016 (vol. 173), Société Française de Numismatique, Paris, 2016, p. 417-498.

El tresor d’Auzeville fou important, ja que comprenia més de 800 monedes i, en part dispersat, ha alimentat les vendes i les transmissions de monedes carolíngies de Carles el Calb (840-877) i Pipí II d’Aquitània (839-852) batudes a Tolosa de Llenguadoc. Tot i que el tresor ja va ésser estudiat al seu moment per Gariel, els autors han pogut recuperar noves informacions de la història de la troballa i, a més, han pogut identificar diferents fons d’aquests tipus de monedes i d’aquest origen en diferents col·leccions públiques. Això ha permès un nou estudi del fons i, per tant, noves conclusions sobre aquests amonedaments aplicant les tècniques actuals, com ara, per exemple, els enllaços d’encunys, les anàlisis de contingut de fi (sobre 100 monedes) o l’estudi metrològic acurat.

A nosaltres ens ha interessat especialment l’apartat sobre la distinció entre els amonedaments de la seca de Tolosa de Carlemany i Carles el Calb i la manera de distingir-les. El resultat és que no podem ja atendre la forma simplista de donar a Carlemany les peces amb TOLOSA i a Carles el Calb els de TOLOSA CIVI. Efectivament, malgrat que tots els exemplars ara estudiats de la troballa són de Carles el Calb i porten TOLOSA CIVI o semblant, i la troballa no porta peces de Carlemany, tal com ho fa suposar la presència d’un únic exemplar de Lluís el Pietós, els autors troben que hi ha una segona fase d’amonedaments tolosans de Carles el Calb, amb diners i òbols, en els quals també hi ha la llegenda TOLOSA com en el cas de Carlemany i, per tant, la distinció s’ha de fer aplicant alguns criteris complementaris, com per exemple tenir present que, en els diners de Carlemany, l’anvers acaba sempre amb REX FR, mentre que en el grup atribuït ara a Carles el calb i TOLOSA, l’anvers acaba amb REX.

Un nou avenç, doncs, en el difícil tema de la disjuntiva Carlemany/Carles el Calb, que ja va preocupar el nostre Joaquim Botet i Sisó.

M. de Crusafont

VALL-LLOSERA I TARRÉS, Jordi., *La moneda del Regne de Nàpols sota sobirania de la Corona Catalano-Aragonesa (1421-1423/1436-1516) i de la nova dinastia troncal napolitana (1458-1501)*, Girona, 2016.

L'aparició d'una monografia de gran format i de 460 pàgines sobre l'etapa medieval de la seca de Nàpols en l'etapa catalano-aragonesa ha estat una agradable sorpresa per a la major part dels numismàtics. En primera instància, hi hauran pogut constatar una acurada impressió i abundància de làmines en color, tant de monedes com d'elements històrics de context. En segon lloc, potser ens hauríem de remuntar l'eixut (és a dir, sense teoria ni documentació) però ben realitzat Spahr per a Sicília del 1982 (segona edició), al també eixut i amb prou defectes (només la seca de Nàpols, pesos "teòrics" i no reals, descripcions incompletes) de Panutti/Riccio del 1984 o al més ben realitzat de tots, el d'A. M. Balaguer del 1999 per a la moneda senyorial catalana, per a trobar algun altre estudi sectorial medieval de la Corona Catalano-Aragonesa amb una certa ambició.

Han passat, doncs, uns quants anys i, si bé és cert que sovint hem criticat les visions "provincialistes" a l'hora d'estudiar la nostra numismàtica, sempre ho hem dit per als casos de manca d'una visió de conjunt, sense negar pas la necessitat dels treballs sectorials, que són elements imprescindibles per a poder acabar fent un treball de síntesi amb garanties. El que no podem fer és parlar de Nàpols, per exemple, sense saber què és el que passa a Catalunya o a Mallorca, que formen part del mateix estat.

El treball de Vall-llosera ha estat fet amb il·lusió, una actitud perfectament explicable davant l'alt nivell artístic de la sèrie napolitana que el mateix Panutti va qualificar del "sécolo di grande arte". Però darrera de la il·lusió hi ha posat una quantitat ingent de treball. Començant per la bibliografia específicament numismàtica, ja ens trobem amb 180 treballs, acompanyada encara d'una altra de context de 57 entrades més. Immediatament, veiem que l'autor no s'ha limitat a sortir del pas o a fer un simple catàleg, sinó que s'hi ha implicat a fons. Cal dir que la numismàtica de Nàpols ens obliga a aquesta recerca tan àmplia perquè abundin els treballs parcials, molts d'ells de gran vàlua, però que manquen les obres de síntesi, especialment les que no es limiten a catalogar sinó que fan un tractament raonat. Aquesta dispersió de treballs comença ja a finals del s. XIX amb la rica escola de l'equip dels Sambon, Cagiati, Lazzari i d'altres i del *Circolo Numismatico Napoletano* i, després d'un llarg parèntesi amb pocs estudiosos, ha reprès ara amb força amb els Barbieri, Giuliani, Perfetto, Fabrizio, Rauso... i la llista, per sort, es va fent llarga.

Pel que fa a l'estudi del material, l'autor tampoc no hi ha estalviat res: 42 col·leccions públiques o privades, 57 portals d'internet i un contacte intens i permanent amb tots els estudiosos, col·leccionistes i comerciants. Tenim, doncs, unes

bones bases i això es fa evident quan veiem peces raríssimes, algunes d'elles només vistes en dibuix, ara reproduïdes en fotografia i en diversos exemplars. O amb les innombrables varietats inèdites, tant en marques com en tipologia.

En encarar el treball interpretatiu, l'autor tampoc no s'ha quedat a mig camí. Ha enfocat decididament el difícil tema dels mestres de seca i les seves marques i, després d'una àmplia recopilació de les diferents opinions, s'ha arriscat a aplicar el seu propi criteri. Tampoc no ha defugit altres temes compromesos, com el tema de les medalles-moneda, i ha sabut prescindir, en la major part dels casos, d'aventures sense horitzó, com les varietats de llegenda, que ja sabem que no segueixen normes precises. Per contra, ha fet un treball molt acurat pel que fa, no tant sols a les marques, sinó als elements iconogràfics, que sovint aporten dades de cronologia i ordenació.

Ja es veu, doncs, que s'ha realitzat un gran avanç en tots els ordres i que des d'ara tenim un nou treball de síntesi i una obra de referència. Perquè a l'hora d'interpretar, moment delicat quan la feina de base ha estat feta, hem vist que ha sabut aplicar bons criteris. Això és essencial si no volem malmetre tota la feina de base. Cal felicitar, doncs, l'autor i recomanar a tots els numismàtics una nova obra que ja és una fita de la numismàtica catalana.

M. de Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

SANAHUJA, X. / JARABO, I., "Las emisiones de medios reales de plata en Sevilla bajo Carlos II. Tres tipos inéditos (1680-1683)", *Numisma* 259, Madrid, 2016, p. 193-202.

Els autors presenten tres tipus monetaris inèdits del regne de Castella, de la seca de Sevilla, encunyats entre 1680 y 1683, durant els primers anys de la reforma iniciada a mitjan regnat de Carles II per a estabilitzar la moneda de billó i reduir el sobrepreu de la moneda de plata castellana. Es tracta d'un mig ral amb el monograma inèdit de CAROLVS, un altre amb les lletres RX com a element central del camp de l'anvers, i un escut d'or batut reaprofitant els encunys del primer tipus descrit de mig ral. Aquests nous mitjos rals identificats es corresponen encara amb el sistema antic de plata forta establert metrològicament per la pragmàtica de Medina del Campo (1497) i tipològica pel decret de la Nueva Estampa (1566), i no pas amb el nou sistema de plata lleugera introduït a Castella a partir de 1686.

ANS

SILVA LEGÉ, Alice, “Da Londra al Louvre, Un manoscritto ritrovato: *Copia d'un libro d'un spagnolo di molti belli secreti ch'era in zifra dell'arte del gettar medaglie et bellissimi sofisti al Mag. Sr. re Dottor Antiopa*”, *Rivista Italiana di Numismatica*, 97, Milà, 2016, p. 205-248.

Es presenta i comenta un manuscrit, que s'ha pogut datar entre el 1513 i el 1539, que un anglès, conservador d'un museu de Londres, va vendre al conegut col·leccionista de París Gustau Dreyfus, en coincidir ambdós a Bolonya i que, finalment, va anar a parar al Museu del Louvre. L'obra, signada per “un espanyol”, és dedicada a un italià que degué ésser notable a l'època ja que és designat com a Magnífic Senyor Doctor Antiopa.

El text és de gran interès, ja que ens assabenta de les tècniques metal·lúrgiques del seu temps i de la forma per a elaborar les medalles, però que es converteix també en un magnífic manual per als falsificadors de les monedes, ja que en descriu igualment tots els elements tècnics per a poder-les realitzar. Per a nosaltres és ara un text preciós per a poder conèixer en detall totes aquestes formules, aliatges i usos, que normalment apareixen explicats amb molts pocs detalls a la documentació. L'autora el transcriu íntegrament i ens aporta algunes imatges de l'original.

M. de Crusafont

VANHOUDT, Hugo, *Die munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode, 1434-1830, [Les monnaies des Pays-Bas Bourguignons, Espagnols et Autrichiens et de la période Française et Hollandaise; The Coins of the Burgundian, Spanish and Austrian Low Countries and of the French and Dutch Periods]*, Heverlee, 2015, 624 p.

Es tracta de l'actualització de l'obra clàssica de H. Enno Van Gelder i Marcel Hoc (Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols, Amsterdam, 1960), que comprèn la catalogació exhaustiva de les monedes dels estats de Brabant, Flandes, Hainaut, Holanda, Luxemburg i Borgonya (Franc Comtat) i dels seus estats hereus fins al 1830. En aquesta ocasió, la catalogació es presenta d'una manera visualment molt reeixida, tot mantenint les descripcions dels tipus, les llegendes, les marques de seca, la raresa i les característiques metrològiques de cada emissió. Es cataloguen fins a 923 tipus monetaris diferents, sense comptar canvis de marca de seca, canvis de data ni altres variants menors. Cadascun d'aquests tipus és il·lustrat amb una foto en color i de qualitat. En una tirada a part, els autors hi annexen una guia de preus de mercat de les monedes per als col·leccionistes, seguint un recurs que hem vist utilitzat a Catalunya, França i

Espanya, per a no "contaminar" el treball científic amb espuris interessos crematístics. L'edició s'ha concebut trilingüe (flamenc, francès, anglès) per als textos introductoris, històrics i explicatius, però manté el flamenc com a llengua única per a les descripcions de les monedes. És de destacar que, en el prefaci, l'autor anuncia que les lògiques correccions i addicions al catàleg s'aniran publicant en línia en una adreça web determinada (www.hugovanhoudt.be). Es tracta d'una brillant solució que manté l'interès per la millora il·limitada de la catalogació d'aquestes sèries monetàries, sense por a reconèixer errors o mancances. Fins ara, només havíem vist algun intent de seguiment semblant, però de menor abast (per exemple, les successives addendes al catàleg dels diners i dobles tornesos francesos de Gérard Crépin a l'extinta Numismatique et Change, durant uns quants anys després de la publicació inicial del 2002; o la periòdica publicació en línia de noves varietats i tipus del catàleg de la moneda de billó i coure castellana dels Àustries [Jarabo i Sanahuja, 2014] a la pàgina de Facebook d'Ediciones Yaco).

El resultat és molt satisfactori per a la catalogació i comprensió dels sistemes monetaris vigents en aquests estats durant el període estudiat. En canvi, la veracitat de l'existència de les peces no fotografiades no és comprovable ja que tampoc no s'acompanyen de referències bibliogràfiques o de localització. Aquest és un handicap menor tenint en compte el salt qualitatiu del nou catàleg que esdevindrà, durant molt de temps, el manual de referència d'aquestes sèries monetàries.

Xavier Sanahuja

MEDALLÍSTICA

CASANOVA, Rossend, *Retrats de medalla. L'espectacle del bronze, edició bilingüe catalano-anglesa*, amb textos de R. Casanova, M. Crusafont i L. Dorchy, Fundació Rafael Masó i Úrsula Llibres, Girona, 2015.

Per bé que ja ens en vàrem fer ressò en la memòria de l'any passat, pensem que cal incloure també la menció del catàleg d'aquesta exposició en aquest apartat a fi de donar-lo a conèixer en l'àmbit bibliogràfic.

El llibre s'inicia amb una introducció de Carles Puigdemont, llavors encara batlle de Girona, que explica com a partir de l'estudi de dues medalles del fons del museu va sorgir la idea d'una possible exposició medallística que cobrís l'espai temporal de la vida del creador de la casa, ara museu, cosa que ens permetria seguir un itinerari des del modernisme al noucentisme i l'Art Decó. La descoberta "d'un món riquíssim i fascinant" és la impressió que en va treure el

batlle i allò que pretenia la mostra: obrir els ulls sobre aquestes facetes artístiques i històriques del fet medallístic.

Un primer text de Casanova és dedicat a un binomi feliç: retrat i medalla. La medalla amb retrat és òptima per a cobrir aquests objectius d'homenatge, de record, de missatge al futur i de "socialització", com diu Casanova, d'aquestes intencions en poder-se multiplicar els objectes medallístics i ésser distribuïts i gaudits per la seva valoració artística i commemorativa. A continuació, desenvolupa tota una miscel·lània de missatges que hom pretén comunicar pel camí de les medalles. L'homenatge a una persona, el coneixement d'uns governants, la commemoració íntima i familiar, la propaganda bèl·lica, la simbologia religiosa, les al·legories, sempre presents... i fins i tot uns protagonistes excepcionals: els animals.

Un segon text de Laure Dorchy ens condueix per l'evolució i l'avenç de la medallística a Europa entre el segon terç del segle XIX i l'esclat de la Primera Guerra Mundial. El que avui és una parenta pobra de les arts decoratives va esdevenir una protagonista gràcies als avenços tècnics, en paral·lel a un altre element de suport de les imatges: la fotografia. Ens fa veure la necessitat de concisió que la medalla imposa a l'artista, però també algunes de les seves possibilitats específiques, com el joc entre l'una i l'altra cara. També ens fa veure com la ruptura amb les imposicions acadèmiques va obrir tot un camp nou en la creativitat dels medallistes, així com l'eixida del seu món oficial. Ens assenyala també el paper important de França i Bèlgica en la renovació de l'art medallístic i fa un incís sobre la importància de l'etapa del modernisme.

El tercer text, de M. Crusafont, centra per un moment el cas de l'arquitecte Masó en la renovació del catalanisme i com, en certa manera, va ésser un successor del numismàtic Botet i Sisó. Tot seguit, fa la seva exposició sobre el gran moment que el modernisme va representar per a la medallística catalana. Fou el moment en què els nostres artistes, especialment Arnau, Parera, Llimona o Gargallo, varen aixecar el nivell de la medallística catalana fins a posar-la en una excel·lència comparable a la dels altres països. Comenta també algunes peces destacades d'alguns dels artistes i com l'art medallístic evoluciona també cap el noucentisme i l'Art Decó.

El quart text, també de Rossend Casanova, es titula "La recerca de l'essència humana" i aprofundeix en un tema apassionant: la necessitat de tota obra d'art i també de la medalla de saber expressar i representar l'ànima del retratat, la seva personalitat, i que això és extremadament difícil. Fa veure que aquesta exigència no canvia amb l'evolució dels estils i que sempre roman com a objectiu central de la creació del retrat. L'expressió facial i fins i tot corporal és també un comunicador d'idees i de sentiments, i aquí és on l'artista ha de saber pouar l'ànima de la persona, la seva fesomia interior. Una selecció de peces ens fa veure com aquest objectiu és possible i realitzable.

M. de Crusafont

PUBLICACIONS
DE LA
SOCIETAT CATALANA D'ESTUDIS
NUMISMÀTICS

(pròpies o editades en conveni amb altres entitats)

Anuari Acta Numismàtica

Acta I, II i III (1971, 1972, 1973).....	Exhaurides
Acta IV a 11 (1974 a 1981).....	Pocs exemplars
Acta 12 a 47 (entre 1982 i 2017).....	40 €

Col·lecció Complements d'Acta Numismàtica. Dirigida per M. de Crusafont i X. Sanahuja

1. III Simposi Numismàtic de Barcelona. 1986.....	40 €
2. VILLARONGA, L., <i>Monedes de plata emporitanes dels segles v-iv aC.</i> 1997.....	40 €
3. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes ibèriques i llurs divisors.</i> 1998.....	40 €
4. CRUSAFONT, M., <i>Pesals monetaris de la Corona catalano aragonesa.</i> 1999.....	40 €
5. VILLARONGA, L., <i>Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions.</i> 2000.....	40 €
6. LLORENS, M. M.; AQUILUÉ, X., <i>Ilercavonia-Dertosa i les seves encunyacions monetàries.</i> 2001.....	40 €
7. VILLARONGA, L., <i>Les dracmes emporitanes de principi del segle II aC.</i> 2002.....	40 €
8. VILLARONGA, L., <i>La plata emporitana. De la segona guerra púnica, final del segle III aC.</i> 2003.....	40 €
9. RIPOLL, M. E., <i>La seca o casa de moneda de Barcelona.</i> 2008.....	40 €
10. CARRADICE, I.; SANAHUJA, X.; BENAGES, J., <i>Les monedes de Vespasià de la Província Tarraconensis.</i> 2010.....	40 €
11. CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda de l'Occitània catalana (s. XI-XIII).</i> 2012.....	40 €

Col·lecció Història Monetària Catalana. Dirigida per M. de Crusafont

1a. VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de la península Ibèrica.</i> 2004.....	80 €
1b. — <i>Els amonedaments visigots i musulmans</i> (en preparació)	
2. BALAGUER, A. M., <i>Història de la moneda dels comtats catalans.</i> 1999.....	80 €
3. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (Excepte els comtats catalans),</i> 2015.....	100 €
4. CRUSAFONT, M. de, <i>La moneda catalana local.</i> 1990.....	80 €
5. CRUSAFONT, M. de, <i>Història de la moneda de la Guerra dels Segadors.</i> 2001 ..	80 €
6. — <i>La moneda de la Corona Catalano-Aragonesa des dels Àustries fins a la fi de les emissions.</i>	
7a. TURRÓ A., <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). I: Andorra, Illes Balears i Catalunya.</i> 2007.....	130 €
7b. — <i>Les emissions oficials de la Guerra Civil (1936-1939). II: València i la Franja</i>	
8. CRUSAFONT, M. de, <i>Medalles commemoratives dels Països Catalans.</i> 2006.....	100 €
9. CRUSAFONT, M. de, <i>Catàleg general de la moneda catalana.</i> 2009.....	100 €
10. CRUSAFONT, M. de, <i>Glossari català de numismàtica.</i> 2017.....	100 €

Col·lecció Medallistes catalans. Dirigida per R. Casanova

1. MARÍN, I. <i>L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau.</i> 2005.....	30 €
---	------

Col·lecció Tria de reedicions. Dirigida per M. de Crusafont i J. Boada*Obra numismàtica esparsa i inèdita de J. Botet i Sisó.*

Ed. i capítols introductoris de M. Crusafont. 1997.....	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. I-Tresors</i> . 2008	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. II-Grec i ibèric d'àmbit català</i> . 2010 ..	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. III-Temes metodològics</i> . 2013	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. IV-Àmbits aragonès, vasco, celtíber i occità. Ikalkusken</i> . 2013	60 €
VILLARONGA, L., <i>Obra numismàtica esparsa. V-Ulterior, romà i varis. Gloses i textos biogràfics. Bibliografia</i> . 2014	60 €
DESSI, Vincenzo, <i>La moneda de Sardenya medieval i moderna. Bases documentals</i> . Edició i breu anàlisi de M. de Crusafont. 2016	60 €

Publicacions singulars

<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . I. 1979	30 €
<i>I Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . II. 1979	30 €
<i>II Simposi Numismàtic de Barcelona</i> . 1980	30 €
BALAGUER, A. M.; CRUSAFONT, M., <i>Orrius. Estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (junt amb memòria d'excavació)</i> . Encàrrec de la Generalitat de Catalunya a la SCEN. 1983	Exhaurit
DATZIRA, S., <i>La moneda a la Catalunya central</i> . 1991	Exhaurit
VILLARONGA, L., <i>Tresors monetaris de la península Ibèrica anteriors a August. Repertori i anàlisi</i> . 1993	20 €
BALAGUER, A. M., <i>Del mançús a la dobla. Or i paries d'Hispania</i> . 1993	25 €
BENAGES, J., <i>Les monedes de Tarragona</i> . 1994	60 €
CRUSAFONT, M.; COMAS, R., <i>El flori d'or català. Catalunya, València, Mallorca</i> . 1996	25 €
LLORENS, M. M.; RIPOLLÈS, P. P., <i>Les encunyacions ibèriques de Lauro</i> . 1998	20 €
SANAHUJA, X., <i>La seca del Principat de Catalunya (1809-1814)</i> . 2003	25 €
SANAHUJA, X., <i>La moneda municipal a Reus i el seu entorn (s. XV-XVIII)</i> . 2005	20 €
BOADA, J., <i>Les monedes de 30 sous mallorquins del 1821</i> . 2007	20 €
BENAGES, J., <i>Corpus de les monedes visigodes de Tarragona</i> . 2007	150 €
VILLARONGA, L.; BENAGES, J., <i>Les monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica (anglès/català)</i> . 2011	100 €

Fons cedit

VILLARONGA, L., <i>La moneda de Barcelona</i> . 1976	15 €
GOIG, E., <i>La moneda catalana de la Guerra de la Independència (1808-1814)</i> . Segona edició. 1977	20 €
VILLARONGA, L., <i>Numismàtica antiga de Hispania</i> . 1979	50 €
VILLARONGA, L., <i>Les monedes ibèriques de Tàrraco</i> . 1983	30 €
CRUSAFONT, M., <i>Barcelona i la moneda catalana</i> . 1989	20 €
CRUSAFONT, M., <i>Història de la moneda catalana. Interpretació i criteris metodològics</i> . 1996	30 €
PLANELL, A., <i>Ibiza y Formentera, ayer y hoy</i> . 1984	Gratuït
PLANELL, A., <i>La moneda antiga de Ibiza</i> . 1980	Gratuït

Totes aquestes obres són disponibles a l'Institut d'Estudis Catalans, amb un 30 % de descompte per als socis de la SCEN. Dirigiu-vos a Distribució Editorial, at. Sr. Manuel Pascual, Carme, 47, 08001 Barcelona, tel.: 932 701 636, e-mail: publicacions@iec.cat

INDICACIONS PER ALS AUTORS

Normes d'admissió:

1. Els articles que es lliurin per a ésser publicats a *Acta Numismàtica* han de complir els cànons habituals dels treballs de recerca: han de fer alguna aportació nova, sia material, documental o interpretativa, han de tenir en compte els treballs anteriors i han de documentar les dades i informacions manllevades d'altres obres amb notes a peu de pàgina o amb una bibliografia al final.
2. La revista admet articles en la llengua pròpia de cada autor.
3. Per a garantir la qualitat dels treballs que es publiquin, la Direcció de la revista i el Consell de Redacció sotmetran els articles rebuts a la informació d'experts en cada matèria.

Normes de presentació:

1. Els articles han d'anar encapçalats pel títol i el nom de l'autor en majúscules. S'han de presentar en suport paper i, a més, en suport informàtic, sigui en disquet, CD o un altre suport, preferentment en Word i amb un interlineat d'un espai i mig.
2. Les figures i els gràfics s'han de presentar a part, numerats correlativament, identificats amb el nom de l'autor i el títol de l'article i amb indicació del lloc on s'han d'incloure dins el text. Les monedes i medalles s'han de reproduir a mida real, amb imatges d'anvers i revers i, si cal, acompanyades d'ampliacions. Les descripcions de les peces han d'incloure la transcripció minuciosa de les llegendes i la descripció del tipus de cada cara, així com els pesos i diàmetres reals, la referència bibliogràfica o la indicació que són peces inèdites i la xifra o lletra que les identifica a les il·lustracions.
3. Les mencions a altres autors o els aclariments s'han de fer en notes a peu de pàgina, que s'han de presentar al final del text i per ordre correlatiu. Si per a les mencions s'opta per una bibliografia al final, s'hi remetrà des del text amb la indicació entre parèntesis del nom de l'autor, l'any de la publicació a la qual es remet i la pàgina o pàgines corresponents. En aquest segon cas, si hi ha més d'un treball d'un mateix autor s'han de numerar seguint un ordre cronològic. Aquesta bibliografia s'ha d'ordenar per ordre alfabètic d'autors i els noms dels autors s'han d'indicar amb el cognom en majúscula, seguit de coma i la inicial del nom, seguida de punt.
4. Les mencions bibliogràfiques s'han de fer de la manera que s'indica a continuació: Llibres: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol en cursiva, lloc d'edició, any i pàgines. Revistes: cognom en majúscules, inicial del nom seguida de punt, títol de l'article entre cometes, nom de la revista en cursiva, volum, entitat editora, lloc d'edició, any i pàgines.

